

ISSN 2310-2896

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

**ПЕРСПЕКТИВИ.
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

ВИПУСК № 4, 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 4, 2021

ISSN 2310-2896

*Журнал зареєстрований
17 січня 2011 р.
Міністерством юстиції
України № КВ 17349-6119 Р.*

*Журнал виходить
4 рази на рік і включено до
Переліку наукових фахових
видань України (категорія «Б»)
зі спеціальностей
033. Філософія та
054. Соціологія відповідно
до Наказу МОН України від
02.07.2020 № 886 (додаток 4).*

*Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 6
від 30.12.2021.*

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи.
Соціально-політичний
журнал».*

*Статті у виданні
перевірені на наявність
плагіату за допомогою
програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від
польської компанії Plagiat.pl.*

Редакційна колегія

Борінштейн Є. Р. – головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна

Атаманик З. М. – заступник головного редактора, доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна

Балашенко І. В. – відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна

Бліхар В. С. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Гансова Е. А. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна

Давід Шварц – Professor of political science (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Данієль Х. О.-Шалон – Doctor of Philosophy in Economics (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Добролюбська Ю. А. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна

Златица Плашійенкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет (Університет Каменського в Братиславі, Словаччина)

Лісенко О. В. – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна

Окорокова В. В. – доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна

Орленко І. М. – завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти (КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»), Одеса, Україна

Петінова О. Б. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна

Романенко М. І. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії (Дніпровська академія неперервної освіти, Дніпро, Україна)

Романенко С. С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри спортивних ігор (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна

Халапсіс О. В. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна)

Шип С. В. – доктор мистецтвознавства, професор кафедри музикознавства (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна

Юшкевич Ю. С. – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології (Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна)

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ»**

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Перспективи. Соціально-політичний журнал» необхідно надіслати на електронну пошту editor@perspektyvy.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) заповнити на сайті довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком кандидатів та докторів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: - статтю прийнято до друку, - доопрацювати статтю, - автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@perspektyvy.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософська онтологія	6. Філософія освіти	11. Методологія та методи соціологічних досліджень
2. Гносеологія	7. Філософія синергетики	12. Соціальна структура, соціальні інститути та процеси
3. Філософська антропологія	8. Етика та естетика	13. Спеціальні та галузеві соціології
4. Соціальна філософія	9. Філософія релігії	
5. Філософія історії	10. Теорія та історія соціології	

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) × 2 см (верхнє), 3 см (ліве) × 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (-), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ журналу**.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: **актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження**.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970). *Slovnuk ukrainської movy: v 11 tt.* [The Ukrainian language dictionary]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5-10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ГНОСЕОЛОГІЯ

УДК 165.62 + 430 Гносеологія
DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.1>

Данканіч Римма Іванівна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
проспект Гагаріна, 72, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0003-4968-678X

КАРТЕЗІАНСЬКИЙ ПРИНЦИП АБСОЛЮТНОЇ АПОДИКТИЧНОСТІ У ФЕНОМЕНОЛОГІЇ Е. ГУССЕРЛЯ І ГЕРМЕНЕВТИЦІ Г. ГАДАМЕРА

Актуальність проблеми. У контексті всезагальної глобалізації достеменно переосмислення потребує картезіанська раціональна методологія, що покликана задіяти всі структурні елементи людської сутності в її цілісності з метою вдосконалення як самої людини, так і її буття. Р. Декарт певен, що індивід здатен подолати будь-яку проблему і кризу, якщо задіє власний універсальний розумово-розсудковий механізм, основою якого є методологічна очевидність, що є безумовним засобом для реалізації абсолютної аподиктичності.

Мета та завдання. Метою роботи є дослідження картезіанського принципу абсолютної безсумнівності у феноменології Е. Гуссерля і герменевтиці Г. Гадамера.

Методи дослідження. Метод аналізу і синтезу, герменевтичний, феноменологічний, компаративний і метод історико-філософського аналізу.

Результати дослідження. Г. Гадамер критикує картезіанство і стверджує, що справжнє пізнання здійснюється лише в об'єктивованому досвіді. Зовсім іншого значення картезіанській філософії надає Е. Гуссерль. Р. Декарта він вважає найвеличнішим із філософів Франції, що надав філософії нових імпульсів і стояв у витоків феноменології. У «Картезіанських роздумах» Е. Гуссерль розглядає ідею універсальної науки Р. Декарта, що об'єднує всі науки в прагненні до універсальності. Поняття «очевидність» Р. Декарта Е. Гуссерль тлумачить як досвід суцього як такого, «так-суцього» (*eine Erfahrung von Seiendem und So-Seiendem*), тобто звернення розумового погляду на самого себе. Існує також і недостовірні, або негативна, «очевидність», але Р. Декарт прагне до досконалої очевидності, корелят якої – це справжня істина, що дана нам як ідея, внутрішньо притаманна прагненню до пізнання. Отже, Е. Гуссерль вважає, що розвиток ідей Р. Декарта веде до трансцендентальної суб'єктивності: перехід до *ego cogito* як до аподиктично достовірного підґрунтя судження, що і є основою радикальної філософії. Іншими словами, не тільки тілесна природа, але і весь конкретний оточуючий нас «життєвий світ» відтепер не є суцим, а лише феноменом буття. Рефлексуючи в кожен момент буття, можна направляти свій особливий погляд на початне життя, охоплюючи теперішнє як теперішнє, минуле як минуле, як воно є саме по собі.

Ключові слова: аподиктичність, очевидність, раціоналізм, пізнання, достовірність, істина, феноменологія, герменевтика, безсумнівність, картезіанство, Р. Декарт, Е. Гуссерль, Г. Гадамер.

Вступ. Філософія із самого початку претендувала називатися суворою наукою, що здатна відповідати найвищому рівню теоретичного осмислення дійсності. Однак у жоден період розвитку аж до епохи Нового часу вона не змогла повноцінно реалізувати свої наукові амбіції. Тому головною рисою нової філософії, на думку Е. Гуссерля, є прагнення конституюватися в сувору науку, проходячи через випробування критичної рефлексії і постійно вдосконалюючи вчення про метод (*in immer tiefer dringenden Forschungen über die Methode*) [7]. Між іншим, однією з головних проблем філософії залишається те, що навіть сам смисл її проблематики

ще не здобув наукової ясності [7]. Як і І. Кант, Е. Гуссерль вважає, що філософія знаходиться в процесі становлення, тому філософії не можна вчитися, можна тільки філософувати (*nur Philosophieren lernen*), бо в неї ще не має об'єктивно визначених і обґрунтованих ідей (*weil es hier solche objektiv begriffenen und begründeten Einsichten nicht gibt*). Філософії, на думку Е. Гуссерля, також не вистачає логічно обґрунтованих, усталених за своїм змістом ясних проблем, методів, теорій [7], тобто йдеться про недосконалість філософії. Водночас філософія історично покликана бути найсуворішою з наук (*des Charakters strenger Wissenschaft*), вказуючи людству на чисте й абсолютне пізнання, чисту і абсолютну оцінку (*Werten*) [7]. Отже, Е. Гуссерль ставить питання про досконалість і недосконалість науки і філософії. Вказуючи на проблеми філософії, на її недосконалість Е. Гуссерль не залишає без уваги і проблеми науки. З одного боку, стверджує Е. Гуссерль, точні науки також містять елементи незавершеності і перед ними відкритий безкінечний горизонт проблем, що ніколи не залишає в спокої прагнення до пізнання. З іншого боку, точні науки вже в опрацьованому ними змісті мають деякі недоліки, наприклад, залишки неясностей або недосконалості в систематичному розподілі доказів і теорій [7]. Отже, проблему становлення філософії як науки концептуально важливо розглядати в єдиному полі з проблемами науки.

Ця проблема стояла в центрі уваги філософів XVII століття (Ф. Бекона, Т. Гоббса, Дж. Локка, Р. Декарта, Б. Спінози, Н. Мальбранша, Г. Ляйбніца), представників німецької класичної філософії (І. Канта та Г. Гегеля), філософів XIX століття (О. Конта, Г. Спенсера, Дж. Мілля, В. Вунда, Р. Авенаріуса, Е. Маха, Г. Фреге) та мислителів XX століття (М. Шліка, Б. Рассела, Л. Вітгенштайна, Т. Куна, К. Поппера, В. Квайна, П. Фесрабенда, Г. Башляра, А. Бадью).

Мета та завдання. Відповідно, метою статті є аналіз картезіанського принципу абсолютної аподиктичності у феноменології Е. Гуссерля і герменевтики Г. Гадамера.

Методи дослідження. З метою досягнення поставленої мети автором статті імплементувалися такі науково-дослідницькі методи: метод аналізу і синтезу, метод історико-філософського аналізу, методологічні підходи герменевтики, феноменології і компаративістики.

Результати дослідження. Ще до Е. Гуссерля проблему науковості філософії досліджував засновник німецької класичної філософії І. Кант. Головним критерієм науковості філософії І. Кант визначав її здатність обґрунтовувати аргіогі синтетичні судження. І. Кант вважає, що філософія, як і математика, – апіорна наука. Догматичний спосіб пізнання, що заснований на буденному досвіді і спирається на правдоподібність і припущення, за І. Кантом, можливий тільки в емпіричному природознавстві, наприклад, в індукції або аналогії. Філософію ж, як і математику, І. Кант наділяє двома фундаментальними рисами: суворою необхідністю й аподиктичною достовірністю (*wird ebendadurch für apodiktisch gewiß ausgegeben und muß also auch so bewiesen werden*) [8, с. 143–145].

Метафізичне дослідження І. Кант називає необхідністю. Відмову від метафізики І. Кант прирівнює до стану людини, коли вона перестає дихати через побоювання вдихнути нечисте повітря. Незважаючи на те, що метафізика знаходиться в недосконалості, мислячій людині відмовитися від неї неможливо (*ihr aber gänzlich zu entsagen, ist doch auch unmöglich*) [8, с. 143]. Однак метафізика має бути досліджена (*Prüfung*) і піддана всілякій перевірці для очищення від догматизму, емпіричних домішок, різних припущень [8, с. 143]. І. Кант, поставивши питання про те, як можлива метафізика (*Wie ist Metaphysik überhaupt möglich?*), вказує на підґрунтя такої можливості, яка є аподиктичною достовірністю, тобто абсолютною необхідністю, що не ґрунтується на жодному досвіді і постає як чистий продукт розуму, тобто повністю синтетичний [8, с. 91].

Отже, Е. Гуссерль, як і І. Кант, стверджує, що філософія не є досконалою і має бути піддана нещадній критиці, але не з метою її знищення, а навпаки, критика філософії покликана вказати на проблеми, звільнюючи її від елементів ненауковості і відкриваючи шлях до поступального становлення філософії як суворої науки. Це можливо лише за допомогою суворого методологічного інструментарію, який Е. Гуссерль відшукує в методології Р. Декарта. Досліджуючи ідею універсальної науки в «Метафізичних роздумах» Р. Декарта, Е. Гуссерль дійшов

висновку, що універсальна наука має вид дедуктивної системи, що спирається на аксіоматичний фундамент, де аксіома – це абсолютна самодостовірність ego (die Universalwissenschaft das Axiom der absoluten Selbstgewißheit des ego mit den diesem ego eingeborenen axiomatischen Prinzipien – nur daß dieses axiomatische Fundament) [6, с. 49]. Головним завданням Е. Гуссерль вбачає надати картезіанській ідеї справжньої наукової виразності, конституюючи всі аспекти для узагальнення ідеї справжньої науки (als Idee echter Wissenschaft) [6, с. 60].

В основі ідеї універсальної науки Р. Декарта лежить принцип абсолютної безсумнівності (Prinzip für den Aufbau echter Wissenschaft), щодо якого будь-який мислимий сумнів, навіть якщо він de facto і не має під собою жодного підґрунтя, все ж таки має бути виключеним [6, с. 56]. У процесі роздумів над мислимим сумнівом відбувається прояснення в розумі, що формує в нас чітке усвідомлення абсолютної аподиктичності і направляє нас до справжнього начала. Осмислюючи метод Р. Декарта, Е. Гуссерль задає питання: чи зможемо ми знайти для себе такі очевидності, які аподиктично направлять нас до розуміння того, що ці очевидності є першоначальними і передують іншим мисленнєвим очевидностям, щодо яких одночасно може бути усвідомлена їхня аподиктичність (daß sie selbst apodiktisch sind) [6, с. 56]? Е. Гуссерль задає інше питання: а якщо очевидності виявляться неадекватними? У такому разі ці очевидності мають бути наділені пізнавальним аподиктичним змістом, буттєвим змістом, який насичений його сутнісною аподиктичністю, тобто абсолютною надійністю. Отже, постає фундаментальне запитання в кантівському звучанні: чи можлива аподиктично вивірена філософія? Отже, Е. Гуссерль, приймаючи від Р. Декарта ідею універсальної науки, інтуїтивно відчуває, що аподиктичність французького мислителя, відбиваючись в аподиктичності І. Канта, і є основним підґрунтям для становлення філософії як суворої науки.

Е. Гуссерль вважає, що Р. Декарт заслуговує на повагу вже тим, що надає ідею повного реформування філософії, формуючи нову архітектуру, що перетворює філософію на науку з абсолютними витоками. Для Р. Декарта це стає можливим за умови реформування всіх наук, оскільки філософія – це універсальна наука, а інші науки виконують роль підрядних наук. На думку Р. Декарта, будь-яка наука може стати справжньою лише тоді, коли буде відповідати усім критеріям науковості і знаходитися в системній єдності з іншими науками. Роль об'єднувача наук належить виключно філософії. Проблема природничих і інших наук, на думку Р. Декарта, полягає в тому, що їм не вистачає науковості, що формується в обов'язковій послідовності і обґрунтовується абсолютними умовиводами, вийти за межі яких вже не можливо. Тому треба створити радикально новий підхід до побудови філософії як універсальної єдності наук на раціональному підґрунті (Idee sei wie für Descartes die einer in radikaler Echtheit zu begründenden Wissenschaft und letztlich einer universalen Wissenschaft) [6, с. 48]. У «Метафізичних роздумах» Р. Декарт говорить, що неможливо формувати науки, спираючись на сумнівні і недостовірні джерела. На думку філософа, неможливо відділити істинне від хибного, якщо не почати формувати науку з основ [1, с. 335]. Однак, що ж може слугувати началом для філософії і науки, якщо те, що вважалося істинним, виявляється неістинним в умовах відсутності стандартів достовірного доказу, визнання хибних доказів і заперечення очевидних істин зарозумілими умами [1, с. 324]? Кожен, хто хоче стати філософом, має прийняти рішення слідувати шляхом пошуку істини. Для цього потрібно поставити під сумнів всі знання, що сформували світогляд і більше не робити жодного кроку без достовірного доказу [1, с. 324]. Р. Декарт поставив за мету своєї метафізики знаходження істини в науках.

Е. Гуссерль також був безкомпромісним шукачем істини. Він провів межу між скептицизмом і універсальним сумнівом Р. Декарта, представивши античний скептицизм джерелом всеохоплюючого релятивізму, що згодом призвів до кризи європейських наук.

Е. Гуссерль, спираючись на абсолютну аподиктичність Р. Декарта, намагається розробити свій метод отримання істини. Його феноменологічна редукція схожа на принцип універсального сумніву Р. Декарта. Однак, відмінність феноменологічної редукції від картезіанського сумніву полягає в тому, що реалізація першої означає перехід від звичної, природної установки свідомості до феноменологічної. У статті «Едмунд Гуссерль і його картезіанські роздуми»

Я. Слінін вказує, що, на думку Гуссерля, Р. Декарт тільки став на поріг трансцендентального *ego*, але не зробив останнього важливого кроку, бо не зміг уловити різницю між трансцендентальною і емпіричною свідомістю і виніс за дужки тільки своє тіло, залишивши усередині свою емпіричну психіку [3, с. 29]. На думку Е. Гуссерля, Р. Декарт, не усвідомивши до кінця, що між трансцендентальним *ego* і природою знаходиться нездоланна прірва, намагався виявити в ній аподиктичну основу – власну душу, яку він розумів як *cogito*. Ввійшовши у сферу трансцендентального *ego* Р. Декарт, на думку Е. Гуссерля, не почав дослідження трансцендентального суб'єкта і це стало причиною критики картезіанської філософії [6, с. 63–64]. За словами філософа, Р. Декарт радикально був налаштований на очищення свідомості від забобонів, однак сам не зміг звільнитися від забобонів, що витікають із поклоніння перед математичним природознавством. Йдеться про те, що Р. Декарт *ego-cogito* розумів як аподиктичну аксіому, яка в поєднанні з іншими аксіомами і індуктивно обґрунтованими гіпотезами створює фундамент дедуктивної науки про світ – номологічної *ordine geometrico*, подібно до математичного природознавства [6, с. 63]. Найбільшою помилкою французького мислителя Е. Гуссерль вважає перетворення *ego* на *substantia cogitans*, на окремих людський *mens sive animus* і у вихідне положення умовиводів за принципом каузальності. Саме ця обставина, на думку німецького філософа, зробила Р. Декарта батьком абсурдного трансцендентального реалізму (*Vater des widersinnigen transzendentalen Realismus geworden ist*) [6, с. 63]. На думку мислителя, Р. Декарт зробив одне з найвеличніших відкриттів, але не усвідомив справжнього змісту трансцендентальної суб'єктивності і, таким чином, не переступив поріг справжньої трансцендентальної філософії [6, с. 64]. Сам же Е. Гуссерль, вважаючи себе послідовником Р. Декарта, предметно займався дослідженням трансцендентального суб'єкта, яке розкрив у вченні про інтенціональність свідомості. Великим переворотом німецький філософ називає поворот до *ego-cogito* як до аподиктичної достовірності (*als dem apodiktisch gewissen und letzten Urteilsboden*) і кінечної основи суджень, на якій має бути заснована усіляка радикальна філософія [6, с. 58].

Отже, для Р. Декарта і Е. Гуссерля прикінцевим положенням будь-якого дослідження є встановлення істини, що має виключно аподиктичну основу трансцендентального суб'єкта, яка є єдиною аподиктичною базою для всіх наук і філософії. Для герменевтики метою дослідження також є істина, яка, однак, не ототожнюється з науковим методом. Для Г. Гадамера картезіанська форма руху від сумніву до достовірності містить безпосередню очевидність для тих дослідників, що перебувають у полоні просвітницьких раціоналістичних ідеалів [4, с. 243]. Г. Гадамер не може погодитися з тим, що принцип універсального сумніву Р. Декарта постає як єдино можливий модус достовірності. На думку Г. Гадамера, в дійсності існують різні модуси і роди достовірності. Наприклад, та достовірність, що має чітку упевненість у тому, що пройшла процедуру сумніву, зовсім відрізняється від безпосередньої життєвої достовірності, яка формує в людській свідомості всі цінності і завдання, якщо вони забезпечують безумовність. Ці дві достовірності (життєва і достовірність науки) особливо відрізняються в контексті картезіанської методології, яка виступає результатом критичного методу, що прагне робити значущим тільки те, що є абсолютно безсумнівним. Отже, така достовірність не з'явиться із сумніву, його долаючи, але завжди буде передувати сумніву, не даючи йому сформуватися. На думку Г. Гадамера, Р. Декарт змальовує свій метод як деякий експеримент штучного і гіперболізованого сумніву (*hyperbolischer Zweifel wie ein Experiment*), що веде до *fundamentum inconcussum*, самосвідомості, оскільки методична наука сумнівається в усьому, в чому взагалі можна сумніватися, таким чином забезпечуючи надійність і достовірність своїх результатів [4, с. 243].

На відміну від принципу універсального сумніву Р. Декарта і феноменологічної редукції Е. Гуссерля, Г. Гадамер представляє метод герменевтичної рефлексії, що заснований на герменевтичному досвіді як реалізації первинного, тобто справжнього, досвіду. На думку Г. Гадамера, філософська герменевтика включає філософський рух нашого століття, який подолав одностороннє орієнтування на факт науки, яка була само собою зрозуміла як для неокантіанства, так і для позитивізму. Проте герменевтика займає відповідне їй місце теорії науки, якщо вона відкриває всередині науки за допомогою герменевтичної рефлексії умови істини, що не лежать у логіці

дослідження, а передують їй. У так званих гуманітарних науках до певної міри виявляється (як це видно вже з самого їх позначення в англійській мові «моральні науки»), що їхнім предметом є щось таке, до чого належить і той, хто сам пізнає [5, с. 450]. Герменевтична рефлексія, що була визначена в роботі «Істина і метод», виростає з конкретної практики науки і існує як само собою зрозуміле для методологічних переконань, контрольованого досвіду та виявлення фальсифікацій. Герменевтична рефлексія повсюдно присутня в науковій практиці, що розширює межі інтересів науково-технічного вчення про метод. Отже, герменевтична рефлексія бере на себе функцію прояснення філософії, і цим пояснюється той факт, що питання співвідношення істини і методу у філософській традиції залишається актуальним [5, с. 450].

Висновки. У результаті проведеного дослідження впливу картезіанського принципу абсолютної аподиктичності на феноменологію Е. Гуссерля і герменевтику Г. Гадамера встановлено, що вона розглядається як метафізична основа науки і наукового методу. У картезіанстві з його вимогою очевидності і аксіоматичності як підвалин науки аподиктичність постає як еґо (точка відліку, аксіома). Аподиктичність, таким чином, є категорією метафізичною, в розумінні якої Р. Декарт увійшов у сферу трансцендентального еґо. Цю проблематику всебічно аналізував І. Кант, поставивши питання про те, чи можлива метафізика (*Wie ist Metaphysik überhaupt möglich?*). На його переконання, аподиктична достовірність є результатом чистого розуму, тобто абсолютно синтетичним явищем. Картезіанська програма пошуку витоків знання, таким чином, є реформуванням філософії як такої з метою утвердження її як універсальної науки. За Е. Гуссерлем, аподиктичність є формою еґо-сogito, яку він дослідив у вченні про інтенціональність свідомості. Як і Р. Декарт, Е. Гуссерль погоджується з тим, що саме філософія має бути абсолютною універсальною наукою. Для цього їй потрібно пройти процес очищення і визначення своїх витоків. Тільки в такому разі філософія може об'єднувати науки. Отже, фундаментального значення набула метафізика Р. Декарта, що заклала підвалини для філософії нового виду, здійснивши радикальний поворот від наївного об'єктивізму до трансцендентального суб'єктивізму.

Г. Гадамер своєю чергою наполягає на тому, що принцип абсолютної безсумнівності Р. Декарта спирається лише на математичне підґрунтя, виключаючи як життєвий досвід, так і передрозуміння, що є беззаперечною умовою формування правильного мислення. Отже, Г. Гадамер вважає, що картезіанська достовірність не містить достатнього методологічного обґрунтування для виконання функції універсального методу для всіх наук. Натомість герменевтичний метод, що викладений ним у роботі «Істина і метод» і називається герменевтичною рефлексією, збалансовує діалог науки і філософії, створюючи умови для встановлення істини, що не лежать у логіці дослідження, а передують їй. Герменевтична рефлексія об'єднує і універсальний сумнів Р. Декарта, і феноменологічну редукцію Е. Гуссерля, доповнюючи їх всезагальним філософським досвідом, який неможливо верифікувати засобами наукової методології, оскільки він ґрунтується, в тому числі і на життєвому досвіді, а життя можна відчутти лише методом самовідчуття, занурюючись у середину власної життєвості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декарт Р. Метафизические размышления. *Избранные произведения* / ред., и вступ. ст. В.В. Соколова. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1950. С. 319–408
2. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках. *Сочинения: в 2 т.* / Сост., ред. и прим. В.В. Соколова. Москва : Мысль, 1989. Т. 1. С. 250–296.
3. Силин Я.А. Эдмунд Гуссерль и его «Картезианские размышления». *Эдмунд Гуссерль. Картезианские размышления*. Санкт-Петербург, 2006. С. 6–40.
4. Gadamer H.G. Hermeneutik 1: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. *Gesammelte Werke*. Tübingen : Mohr Siebeck. Bd. 1. 1999. 495 S.
5. Gadamer H.G. Hermeneutik 1: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik, Tübingen : Mohr Siebeck, Bd. 2. 1993. 533 S.

6. Husserl E. Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge. Hrsg. und eingeleitet von Stephan Strasser. Nachdruck der 2., verb. Auflage. Haag : Martinus Nijhoff, 1973. Band 1. 250 S.
7. Husserl E. Philosophie als strenge Wissenschaft. URL: https://www.gleichsatz.de/b-u-t/archiv/phenomeno/husserl_streng1.html (дата звернення: 9.12.2021).
8. Kant I. Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können. Leipzig : Verlag von Felix Meiner, 1920. 208 S.

REFERENCES

1. Dekart, R. (1950). Metafizicheskie razmyshleniya [Metaphysical Meditations] / [Izbrannye proizvedeniya] (pp. 319–408). Moscow : Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury [In Russian].
2. Dekart, R. (1989). Rassuzhdenie o metode, chtoby verno napravlyat' svoj razum i otyskivat' istinu v naukah [Discourse on the Method of Rightly Conducting One's Reason and of Seeking Truth in the Sciences] In R. Dekart, [Sochineniya v 2 t.]. Vol. 1, pp. 250–296. Moscow: Mysl' [In Russian].
3. Silin, Ya.A. (2006). Edmund Gusserl' i ego «Kartezianskie razmyshleniya» [Edmund Husserl and his «Cartesian Mediations»]. In Edmund Gusserl, *Kartezianskie razmyshleniya [Cartesian Meditations]*. pp. 6–40. Sankt-Peterburg: Nauka [In Russian].
4. Gadamer, H.G. (1999). Hermeneutik 1: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. In *Hans-Georg Gadamer Gesammelte Werke* (Bd. 1. 495 S.). Tübingen : Mohr Siebeck.
5. Gadamer, H.G. (1993). Hermeneutik 1: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. In *Hans-Georg Gadamer Gesammelte Werke* (Bd. 2. 533 S.). Tübingen : Mohr Siebeck.
6. Husserl, E. (1973). Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge. In *Edmund Husserl Gesammelte Werke*. (Bd. I. 250 S.). Haag: Martinus Nijhoff.
7. Husserl, E. (1910). Philosophie als strenge Wissenschaft [Philosophy as Rigorous Science]. Retrieved from: https://www.gleichsatz.de/b-u-t/archiv/phenomeno/husserl_streng1.html [In German].
8. Kant, I. (1920). Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können. Leipzig: Verlag von Felix Meiner.

Dankanich Rymma Ivanivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Avenue, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4968-678X

CARTESIAN PRINCIPLE OF ABSOLUTE APODICTICITY IN E. HUSSERL'S PHENOMENOLOGY AND H. GADAMER'S HERMENEUTICS

In the context of globalization, the Cartesian rational methodology needs to be rethought, designed to involve all the structural elements of the human essence in its entirety in order to improve both man himself and his being. Descartes is convinced that the individual is able to overcome any problem and crisis if he uses his own universal mental-rational mechanism, which is based on methodological evidence, which is an unconditional means for the realization of absolute apodicticity. Therefore, the purpose of this study is an exploration of the Cartesian principle of absolute certainty in the context of Edmund Husserl's phenomenology and Hans Gadamer's philosophical hermeneutics. Hans Gadamer criticizes Cartesianism and claims that true knowledge is realized only in objective experience. Edmund Husserl attaches a completely different meaning to Cartesian philosophy. He considers Descartes to be the greatest of the French philosophers, who gave new impetus to philosophy and was at the origins of phenomenology. In Cartesian Reflections, Edmund Husserl considers the idea of universal science by Descartes, which unites all sciences in the pursuit of universality. Descartes' concept of "obviousness" is interpreted by Edmund Husserl as the experience of being as such, "so-being" (eine Erfahrung von Seiendem und So-Seiendem), ie turning one's mind to oneself. There is also unreliable or negative "obviousness", but Descartes strives for perfect obviousness, the correlate of which is the real truth, given to us as an idea inherent in the desire for knowledge.

Thus, Edmund Husserl believes that the development of Descartes' ideas leads to transcendental subjectivity: the transition to ego cogito as an apodictically valid basis of judgment, which is the basis of radical philosophy. In other words, not only bodily nature, but also the whole concrete "life world" around us is no longer real, but only a phenomenon of existence. Reflecting, in every moment of being, one can thus direct one's special gaze to the initial life, grasping the present as the present, the past as the past, as it is in itself.

Key words: *apodicticity, evidence, rationalism, knowledge, credibility, truth, phenomenology, hermeneutics, certainty, Cartesianism, Rene Descartes, Edmund Husserl, Hans Gadamer.*

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

УДК 101.9

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.2>

Білоусова Кіра Олексіївна

магістрантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

БАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ КОХАННЯ У ТВОРАХ ФЕЙЄРБАХА

Актуальність теми. Любов відіграє величезну й неминучу роль у всіх культурах. У філософії природа кохання з часів стародавніх греків була основою філософії, створюючи теорії, які варіюються від матеріалістичної концепції кохання як суто фізичного явища – тваринного чи генетичного потягу, який диктує нашу поведінку – до теорій кохання як інтенсивної духовної справи, яка в найвищому ступені дозволяє нам доторкнутися до божества. Часто твердження або аргументи, що стосуються любові, її природи та ролі в людському житті, наприклад, пов'язують з однією або всіма центральними теоріями філософії і часто порівнюються або розглядаються в контексті філософії статі а також тіла. Завдання філософії кохання полягає в тому, щоб представити відповідні питання в переконливий спосіб, спираючись на відповідні теорії людської природи, бажання, етики тощо. **Метою статті** є демонстрація того, що мистецтво, релігія і філософія є засобом втілення сутності людини. **Методи дослідження.** Використано загальнонаукові методи формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу), а також структурно-функціональний та аксіологічний методи. **Результати дослідження.** Виявлено що, для Фейєрбаха характерний антиісторичний підхід до проблеми релігії. Він прагне виявити в релігійних догматах раціональну сутність, яка для нього полягає в любові людини до людини. Він приходить до висновку про необхідність заміни релігійних поглядів такими, які існують у дійсній сутності людини – її почуття любові. У статті зазначено, що релігія – це не просто результат нещастя людей, вона володіє багатствами достоїнствами – наприклад, у релігії не можна не бачити розпорядження до благовуйного відношення до людини, особливо до почуття любові. Однак при всіх своїх відносних перевагах християнська релігія є формою містифікації дійсного життя людини. Релігія – це фантастичний вимисел. Бог володіє тими якостями людини (любов, доброта), які краще. «А що є Бог – це ідеал людини». Це ілюзія, містичне уявлення про реальні зв'язки відносин з природою. «Не Бог створив людину, а людина створила Бога». Релігія – зв'язок, відносини з тим, кого ми вважаємо краще себе.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проаналізовано погляди вчених: Соловійова В.С., Бердяєва Н.А., Лосєв А.Ф., Рудакевича О.М. та інших.

Ключові слова: релігія, любов, християнство, людство, почуття, твердження, мораль, твори.

За Фейєрбахом, релігія – це відношення між людьми, засноване на почуттях, заснованих на серці, дзеркальне відображення людських якостей, але тепер це знаходить свій прояв прямо і без будь-якого посередництва в любові між «Я» і «Ти». Таким чином, нарешті, з Фейєрбахом сексуальна любов стає однією з найвищих форм, якщо не найвищою формою сповідання його нової релігії.

Нині стосунки між людьми, засновані на прихильності, і особливо між двома статями, існують так довго, як і людство. Сексуальна любов, зокрема, зазнала розвитку і завоювала місце протягом останніх 800 років, що зробило її обов'язковою стрижневою точкою всієї поезії цього періоду. Наявні позитивні релігії обмежилися наданням вищого посвячення сексуальній

любові, що регулюється державою, тобто законом про шлюб, але всі вони можуть зникнути завтра, не змінивши найменшої практики любові та дружби. Таким чином, християнська релігія у Франції, власне кажучи, настільки повністю зникла в 1793–1795 роках, що навіть Наполеон не міг знову запровадити її без протидії і труднощів; і це без будь-якої потреби в заміні в сенсі Фейєрбаха, роблячи себе в інтервалі [1].

Ідеалізм Фейєрбаха полягає тут у цьому: він не просто приймає взаємні стосунки, засновані на взаємних схильностях між людьми, такі як статевая любов, дружба, співчуття, самопожертва тощо, такими, якими вони є самі по собі – не асоціюючи їх ні з чим. Конкретна релігія, яка для нього теж належить минулому, але замість цього він стверджує, що вони досягнуть своєї повної цінності лише тоді, коли будуть освячені іменем релігії. Головне для нього не в тому, що чисто людські стосунки існують, а в тому, що вони сприймаються як нова, істинна релігія. Вони мають повну цінність лише після того, як на них нанесений релігійний штамп.

Релігія походить від *religare* («зв'язувати») й спочатку означала зв'язок. Тому будь-який зв'язок між двома людьми є релігією. Такі етимологічні хитрощі – останній засіб ідеалістичної філософії. Важливо не те, що це слово означає відповідно до історичного розвитку його фактичного використання, а те, що воно повинно означати відповідно до його походження. І тому статевая любов, і статевий акт між статями апофеозується в релігії лише для того, щоб слово релігія, яке так дороге ідеалістичним спогадам, не зникло з мови.

Паризькі реформатори тенденції Луї Блана говорили так само в сорокових роках. Вони так само могли уявити людину без релігії лише як чудовисько і говорили нам: «*Donc, l'athéisme c'est votre religion!*» («Ну, тоді атеїзм – ваша релігія!»). Якщо Фейєрбах хоче встановити справжню релігію на основі матеріалістичної концепції природи, це те саме, що розглядати сучасну хімію як справжню алхімію. Якщо релігія може існувати без свого бога, то алхімія може існувати без свого філософського каменю. До речі, існує дуже тісний зв'язок між алхімією та релігією. Філософський камінь, наприклад, має багато богоподібних властивостей, й єгипетсько-грецькі алхіміки перших двох століть нашої ери доклали руку до розвитку християнських доктрин, як доводять дані Коппа і Бертоле [2].

Твердження Фейєрбаха про те, що «періоди людства відрізняються лише релігійними змінами», є категорично хибним. Великі історичні повороти супроводжувалися релігійними змінами лише в тому, що стосується трьох світових релігій, що існували до цього часу – буддизму, християнства та ісламу. Старі родові та національні релігії, що виникли спонтанно, не прозелітизували і втратили всю силу опору, як тільки була втрачена незалежність племені чи народу. Для німців було достатньо простого контакту із занепадаючою Римською світовою імперією та з її нещодавно прийнятою християнською світовою релігією, яка відповідала її економічним, політичним та ідеологічним умовам. Тільки з цими світовими релігіями, які виникли більш-менш штучно, зокрема християнством та ісламом, ми знаходимо, що більш загальні історичні рухи набувають релігійного відбитка.

Навіть стосовно християнства релігійний штамп революцій дійсно загальнолюдського значення обмежується першими етапами боротьби буржуазії за емансипацію – з 13-го по 17-е століття – і має бути враховано, а не так, як Фейєрбах думає серцем, про людей та їхні релігійні потреби, а й на всю попередню історію Середньовіччя, яка не знала іншої форми ідеології, крім релігії та теології. Але коли буржуазія 18 століття була достатньо зміцнена, щоб мати власну ідеологію, відповідну її власним класовим поглядам, вона здійснила свою велику і переконливу революцію французьку, апелюючи виключно до юридичних і політичних ідей і турбуючи себе. З релігією лише настільки, наскільки вона стояла на її шляху. Але й на думку не спало поставити нову релігію замість старої. Усім відомо, як Робесп'єр зазнав невдачі у своїй спробі (заснувати релігію «найвищої істоти»).

Можливість суто людських почуттів у нашому спілкуванні з іншими людьми в наш час достатньо обмежена суспільством, в якому ми повинні жити, яке ґрунтується на класовому антагонізмі та класовому правлінні. У нас немає причин ще більше обмежувати його, підносячи ці почуття до релігії. Подібним чином розуміння великої історичної класової боротьби вже досить затьмарене сучасною історіографією, особливо в Німеччині, так що нам також не потрібно робити таке розуміння повністю неможливим, перетворюючи історію цих змагань

на простий додаток. Уже тут стає очевидним, наскільки ми сьогодні просунулися за межі Фейєрбаха. Його «найкращі» уривки прославлення його нової релігії любові сьогодні абсолютно нечитані [3, с. 241].

Єдина релігія, яку Фейєрбах розглядає серйозно, – це християнство, світова релігія Заходу, заснована на монотеїзмі. Він доводить, що християнський бог є лише фантастичним відображенням, дзеркальним відображенням людини. Однак цей бог сам є продуктом нудного процесу абстракції, концентрованою квінтесенцією численних попередніх племінних і національних богів. І людина, образом якої є цей бог, отже, також не є справжньою людиною, а також є квінтесенцією численних справжніх людей, людина в абстрактному, отже, сам знову є ментальним образом. Фейєрбах, який на кожній сторінці проповідує чуттєвість, заглибленість у конкретне, в дійсності стає повністю абстрактним, як тільки починає говорити про будь-які інші, крім простих статевого стосунків між людьми.

Із цих відносин його приваблює лише один аспект: мораль. І тут нас знову вражає дивовижна бідність Фейєрбаха в порівнянні з Гегелем. Етика останнього, або доктрина моральної поведінки, є філософією права і охоплює: (1) абстрактне право; (2) мораль; (3) соціальну етику, до якої входять: сім'я, громадянське суспільство та держава.

Тут зміст настільки ж реалістичний, як і ідеалістична форма. Крім моралі, сюди входить вся сфера права, економіки, політики. З Фейєрбахом все навпаки. За формою він реалістичний, оскільки бере початок від людини; але зовсім не згадується про світ, в якому живе ця людина; отже, ця людина завжди залишається тією ж абстрактною людиною, яка займала сферу філософії релігії. Бо цей чоловік не народився від жінки; він виходить, як від лялечки, від бога монотеїстичних релігій. Тому він не живе в реальному світі, що історично виник і історично обумовлений.

Правда, він має зносини з іншими чоловіками; проте кожен із них є такою ж абстракцією, як і він сам. У його філософії релігії ми все ще мали чоловіків і жінок, але в його етиці навіть це останнє розмежування зникає. Фейєрбах, безсумнівно, через тривалі проміжки часу робить такі висловлювання, як: «Людина думає по-різному в палаці та в хатині»; «Якщо через голод, нещастя ви не маєте нічого у своєму тілі, у вас також немає нічого для моралі в голові, розумі чи серці»; «Політика має стати нашою релігією» тощо.

Але Фейєрбах абсолютно не в змозі чогось досягти цими сентенціями. Вони залишаються лише фразами, й навіть Старке змушений визнати, що для Фейєрбаха політика була непрохідним кордоном, а «наука про суспільство, соціологія для нього була *terra incognita*» [4, с. 564].

Таким же неглибоким, порівняно з Гегелем, він постає у трактуванні антитези добра і зла.

«Людина вважає, що говорить щось велике, – зауважує Гегель, – якщо говорить, що «людина від природи добра». Але забувають, що говорять щось набагато більше, коли говорять «Людина від природи зла».

У Гегеля зло є формою, в якій виступає рушійна сила історичного розвитку. Це містить подвійне значення, що, з одного боку, кожне нове просування неодмінно постає як святотатство проти речей, що освячуються, як бунт проти умов, хоча і старих і відмираючих, але освячених звичаями; і що, з іншого боку, саме злі людські пристрасті – жадібність і жадоба влади – з моменту виникнення класових антагонізмів служать важелями історичного розвитку – факт, про який розповідає історія феодалізму та буржуазія, наприклад, є єдиним безперервним доказом.

Але Фейєрбаху не спадає на думку досліджувати історичну роль морального зла. Для нього історія – це взагалі дивовижна сфера, в якій він почувається погано. Навіть його вислів «Людина, яка виникла з природи, була лише простою істотою природи, а не людиною. Людина є продуктом людини, культури, історії» – у нього навіть цей вислів залишається абсолютно стерильним.

Тому те, що Фейєрбах має сказати нам про мораль, може бути вкрай мізерним. Тяга до щастя є вродженою людиною й тому вона повинна бути основою будь-якої моралі. Але потяг до щастя піддається подвійній корекції.

По-перше, природними наслідками наших дій: за розпустою настає «синь», а за звичним надмірністю – хвороба. По-друге, соціальними наслідками: якщо ми не поважаємо подібне прагнення інших людей до щастя, вони будуть захищатися, і таким чином втручатися в наше власне прагнення до щастя.

Отже, щоб задовольнити наше бажання, ми повинні бути в змозі правильно оцінити результати нашої поведінки й також повинні надавати іншим рівне право шукати щастя. Раціональне самообмеження щодо себе, а любов – знову і знову любов! – у наших стосунках з іншими – це основні закони моралі Фейєрбаха; від них походять усі інші. І ні найжорстокіші висловлювання Фейєрбаха, ні найсильніші хвалебні слова Старке не можуть приховати слабкості й банальності цих кількох пропозицій.

Лише у виняткових випадках й ні в якому разі не для користі цієї та інших людей людина може задовольнити свою тягу до щастя, займаючись собою. Скоріше це вимагає заклопотаності зовнішнім світом, засобами для задоволення його потреб – тобто їжею, людиною протилежної статі, книгами, розмовами, суперечками, діяльністю, предметами для використання та роботи. Мораль Фейєрбаха або передбачає, що ці засоби та об'єкти задоволення надаються кожній людині як само собою зрозуміле, або вона дає лише недоречні добрі поради, які не варті мідних копійок людям, які не мають цих засобів. І сам Фейєрбах говорить про це прямо: «Людина думає по-різному в палаці та в хатині. Якщо через голод, нещастя ви не маєте нічого в своєму тілі, у вас також немає нічого для моралі в голові, розумі чи серці» [5, с. 256].

Чи йдуть справи краще щодо рівного права інших задовольнити своє прагнення до щастя? Фейєрбах поставив це твердження як абсолютне, що дійсне для всіх часів і обставин. Але з якого часу він діє? Чи було коли-небудь у давнину між рабами і панами або в середні віки між кріпаками і баронами розмови про рівне право на потяг до щастя? Хіба жага до щастя пригнобленого класу не була принесена в жертву безжально і «по праву закону» правлячому класу? Так, це було справді аморально; проте нині визнається рівність прав.

Але прагнення до щастя процвітає лише незначною мірою на ідеальних правах. Найбільшою мірою вона процвітає на матеріальні засоби, а капіталістичне виробництво дбає про те, щоб переважна більшість цих рівних прав отримувала лише те, що необхідно для повного існування. Таким чином, капіталістичне виробництво мало поважає, а то й більше, до рівного права більшості на прагнення до щастя, ніж до рабства чи кріпацтва. А чи краще нам розумові засоби щастя, виховні засоби? Хіба навіть «вчитель Садови» не є міфічною особою?

Якщо він втратить свої гроші, його вчинки *ipso facto* виявилися неетичними через його погану оцінку, а оскільки я дав йому покарання, якого він заслуговує, я можу навіть гордо вдарити себе по грудях, як сучасний Радамонт. Любов також панує на фондовій біржі, оскільки це не просто сентиментальна фігура мови, адже кожен знаходить в інших задоволення власного потягу до щастя, якого саме любов має досягати і як вона діє на практиці. І якщо я роблю ставку з правильним передбаченням наслідків своїх операцій, а отже, і з успіхом, я виконую всі найсуворіші приписи фейєрбахівського моралі – і стаю багатим на угоду. Іншими словами, мораль Фейєрбаха вирізана точно за зразком сучасного капіталістичного суспільства, мало що сам Фейєрбах міг би цього бажати чи уявляти.

Але, любов! – Так, у Фейєрбаха любов – це скрізь і в усі часи чудотворний бог, який повинен допомогти подолати всі труднощі практичного життя – і при цьому в суспільстві, розбитому на класи з діаметрально протилежними інтересами. У цей момент останній релікт революційного характеру зникає з його філософії, залишаючи лише старе нахил: любити один одного – впадати в обійми один одного незалежно від статі чи стану – універсальна оргія примирення!

Інакше кажучи, теорія моралі Фейєрбаха виглядає так само, як і всі її попередники. Вона розроблена, щоб відповідати всім періодам, всім народам і будь-яким умовам, і саме із цієї причини вона ніколи і ніде не застосовується. Стосовно реального світу вона залишається такою же безсилою, як і категоричний імператив Канта. Насправді кожен клас, навіть кожна професія, має свою мораль й навіть її вона порушує, коли може це робити безкарно. А любов, яка має об'єднати всіх, виявляється у війнах, сварках, судових процесах, домашніх розладах, розлученнях і всілякій експлуатації.

Як же сталося, що потужний поштовх, даний Фейєрбахом, виявився таким безплідним для нього самого? Із тієї простої причини, що самому Фейєрбаху ніколи не вдається втекти з області абстракції, до якої він смертельно ненавидить, у царство живої реальності. Він люто чіпляється за природу і людину; але природа і людина залишаються для нього лише словами. Він не в змозі сказати нам щось певне ні про справжню природу, ні про справжніх чоловіків.

Але від абстрактної людини Фейєрбаха можна прийти до справжніх живих людей лише тоді, коли розглядати їх як учасників історії. І саме цьому Фейєрбах чинив опір й тому 1848 рік, якого він не розумів, означав для нього лише остаточний розрив із реальним світом, відхід у самотність. Провина за це знову лягає головним чином на умови, які вони отримали в Німеччині, що прирєкло його на жалюгідне знищення [6, с. 70].

Але крок, якого Фейєрбах не зробив, все ж таки треба було зробити. Культ абстрактної людини, що склав ядро нової релігії Фейєрбаха, повинен був бути замінений наукою про справжніх людей й їх історичний розвиток. Цей подальший розвиток позиції Фейєрбаха за межами Фейєрбаха було відкрито Марксом у 1845 році в «Святому сімействі».

Таким чином, почуття, яке, як вважає Фейєрбах, керує людьми і є байдужим до реальності, чіпляється за наші досконалості і за допомогою уяви перетворює їх на незалежну трансцендентну істоту – божество, яке є прикладом для них: Бога. «Божественне буття, – писав Фейєрбах, – є не що інше, як людська істота, або, скоріше, людська природа, очищена, звільнена від обмежень окремої людини, об'єктивна – тобто споглядана й шанована як інша, окрема істота. Отже, всі атрибути божественної природи є атрибутами людської природи» [7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шнейдер Л.Б. Сімейна психологія : навч.-метод посіб. Єкатеринбург, 2006. 768 с.
2. Соловйов В.С. Сенс любові. Твори: у 2 т. 1988. С. 493–547.
3. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства. Сочинения. Москва, 1994. 241 с.
4. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. 564 с.
5. Рудакевич О.М.. Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації : монографія. Тернопіль, 2015. 256 с.
6. Лосєв А.Ф. Вступна стаття до першого тому творів Платона. 1968. С. 70.
7. Цимбалюк М.М. Буття та усвідомлення права як прагнення балансу свободи і відповідальності. *Науковий. Вісник. Київського національного університету внутрішніх справ.* 2007. № 3. С. 18–25.

REFERENCES

1. Schneider L.B. (2006) Simeyna psihologia [Family psychology]: Yekaterinburg: 2006. 768 p.
2. Solovyov V.S. (1988) Sens lybovi [The meaning of love]: Moscow.
3. Berdyaev N.A (1994) Filosofia tvorchestva, kultury i iskustva [Philosophy of creativity, culture and art] Moscow., p. 241.
4. [Dictionary of the Ukrainian language]. Slovnyk ukrainskoi movi. 564 p.
5. Rudakevich O.M (2015) Svitoglyadny ta sotciokulturni zasady formuvannya ukrainskoi natsii [Worldview and socio-cultural principles of formation of the modern Ukrainian nation]: monograph. Ternopil, p. 256 p.
6. Losev A.F (1968) Vstypna stattyа do pershogo tomy tvoriv Platona [Introductory article to the first volume of the works of Platony]. p. 70.
7. Tsimbalyuk M.M (2007) Byttyа ta ysvidomlennya prava yak pragnennya balansy i vipovidalnosti [Existence and awareness of law as a desire to balance freedom and responsibility]., Kyiv National University of Internal Affairs. № 3. p. 18-25.

Bilousova Kira Oleksiivna

undergraduate student of the Department of Philosophy,
Sociology and Management of socio-cultural activity
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

VISION OF THE PHILOSOPHY OF LOVE IN THE WORKS OF FEUERBACH

Actuality of theme. Love plays a huge and inevitable role in all cultures. In philosophy, the nature of love since the ancient Greeks has been the basis of philosophy, creating theories that range from the materialist concept of love as a purely physical phenomenon – animal or genetic attraction that

*dictates our behavior – to theories of love as an intense spiritual work that allows us touch the deity. Statements or arguments about love, its nature, and its role in human life, for example, are often linked to one or all of the central theories of philosophy and are often compared or considered in the context of the philosophy of sex and the body. The task of the philosophy of love is to present the relevant issues in a convincing way, based on relevant theories of human nature, desires, ethics and so on. The aim of the article is to demonstrate that art, religion and philosophy are a means of embodying the essence of man. **Research methods** – general scientific methods of formal logic (deduction, induction, analogy, analysis, synthesis), as well as structural-functional and axiological methods are used. **Research results.** It was found that Feuerbach is characterized by an anti-historical approach to the problem of religion. He seeks to reveal in religious dogmas the rational essence, which for him is the love of man for man. He concludes that it is necessary to replace religious views with those that exist in the true essence of man – his feelings of love. The article states that religion is not just the result of people's ignorance, it has many virtues – for example, religion can not be seen as a disposition to reverence for man, especially the feeling of love. However, for all its relative advantages, the Christian religion is a form of mystification of real human life. Religion is a fantastic fiction. God has the qualities of man (love, kindness) that are better. "And what is God is the ideal of man". This is an illusion, a mystical idea of the real connection of relations with nature. "It was not God who created man, but man who created God". Religion is a connection, a relationship with someone we think is better than ourselves.*

***Analysis of recent research.** The views of scientists Solovyov VS, Berdyaev NA, Losev AF, OM Rudakevich, etc. are analyzed.*

***Key words:** religion, love, Christianity, humanity, feelings, assertions, morals, works.*

УДК 316.74:001

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.3>**Богаченко Валентина Вікторівна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, психології та педагогіки
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, м. Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-4105-0480

ОНТОЛОГІЯ ЛЮДСЬКОЇ ТІЛЕСНОСТІ: АНТРОПО-КОЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Філософська рефлексія людської тілесності потребує перегляду в умовах тілесноорієнтованої масової культури та техно-інформаційного прогресу. Передумовою актуальності даної проблеми є зміни природного способу існування людини на віртуальний спосіб комунікації, що створює окремий вимір існування сучасності – «віртуальний», який виключає тілесність як фізичний феномен, але задіює її психологічні феномени та тим самим вимагає перегляду онтології тілесності в умовах «нової» антропології – техногенної антропології. Її метою є не спростовувати або обмежувати застосування техногенних інновацій, а знайти спосіб їх розглянути в цілісності та прийнятті.

Спостерігається процес невпинної асиміляції природного та штучного, що породжує нові парадигми взаємодії у соціокультурному аспекті, вивчення феноменів якого й є метою нашої статті. Остання реалізується в дослідженні етичних альтернатив існування людини як біологічного виду в рамках техносфери та збереження її гуманістичного імперативу шляхом тілесних проекцій особистості.

Людська тілесність розкривається як симбіоз психосоматичних проекцій особистості. Екзистенційні прояви людської тілесності розкривається через її основні субстрати: тілесний інтелект, тілесна чуттєвість, тілесні стани, тілесний образи, культурні атрибуція тіла тощо. Дослідження тілесності за допомогою комплексу антропологічних та соціально-психологічних методів дає як результати: номінальну онтологічну класифікацію: «біологічне тіло», «соціальне тіло», «культурне тіло», «віртуальне тіло»; концептуальну модель тілесності в техногенній цивілізації; розкриває пластичність як основну цінність та якість особистості, яка забезпечує рефлексію в різних формах комунікації людини.

А коеволюційний метод дає змогу вивчити аспект взаємодії людини та природи я етапу формування екологічного світогляду та формування стійкої суспільної системи в її взаємодії з природою як необхідною частиною життя людини в техногенному суспільстві. Стрімке зростання кількості та якості інноваційних технологій, асиміляція техносфери з повсякденним життям людини робить першорядним питання коеволюції людської тілесності та техносфери.

***Ключові слова:** коеволюція, людська тілесність, техносфера, віртуальна реальність, «віртуальна особистість», тілесний інтелект, гуманістичний імператив.*

Вступ. Стрімке зростання кількості та якості інноваційних технологій, асиміляція техносфери з повсякденним життям людини робить першорядним питання коеволюції людської тілесності та техносфери. Як правило, термін «коеволюція» застосовується для діалектичного розуміння симбіозу біологічних систем та природи. У нашому дослідженні вона набуває пояснювального статусу між злиттям природного та штучного, людини і техніки, натурфілософії та філософії техніки. Коеволюція відбиває спосіб взаємозумовленого розвитку елементів у системі.

Технічні винаходи створюють нові умови для зміни людської природи та культури. Спочатку коеволюційний підхід у природо-науковому знанні розкривав питання впливу людини на природу, і навпаки, алгоритм змін у природі в відповідь на розвиток різноманітних соціально-екологічних форм сприйняття світу. Зараз необхідно розглядати злиття природного та штучного в самій людині (в її культурі, в її світосприйнятті, в її тілі та побуті). Створення концептуальної моделі тілесного образу людини в контексті техногенної цивілізації є **метою нашої**

статті та сучасного філософського знання. Першочергове **завдання дослідження** є розглянути тілесність як «тілесний образ», що формується на стику природного та штучного, внутрішнього та зовнішнього, індивіда та середовища, особистого та культурного. Оскільки це вже процес часто надприродного характеру, на зміну поняття еволюції приходить **коеволюція** як один із **методів** перспективного розгляду антропологічного виміру наукового знання. Також використано як провідний **підхід дослідження антропологічний**, який, беручи свій початок від Сократа та Аристотеля, не втрачає актуальності в сучасному науковому пошуку, а набуває навіть більшої актуальності в епоху техногенно-віртуалізованого буття людини. Наприклад, описовий метод соматичної антропології поєднує фізіологічні дослідження тіла та проєкції цих особливостей у поведінці. **Психологічні методи** дають розкрити вказану динаміку через особливості будови тіла, сили нервової системи та атрибуцію останніх в конституціональних теоріях темперамента (Е. Кречмер, Шелдон).

Основна частина. Концепція коеволюції базується на принципах, згідно з якими людство, перетворюючи біосферу з метою пристосування її до своїх потреб, має змінитися й саме з урахуванням об'єктивних вимог природи. Але оскільки здебільшого сучасна людина живе у техногенних умовах, цю стратегію можна застосувати у розгляді взаємин «людина-техніка». Це не просто взаємодія – це підміна природних атрибутів віртуальними, це зникнення потреби тренувати особистісні здібності та якості (пам'ять, увага тощо) та заміна останніх альтернативами – комп'ютеризованими (Google-пошук, комп'ютерні програми тощо).

У результаті коеволюції системи неживої та живої природи, природної та штучної парадигми розвитку людини утворюється складна та суперечлива цілісність. Ця цілісність відбивається у вигляді «техногенної» людини. Не виключено, що ця людина представляє наступний щабель еволюції людства.

Концепція коеволюційного розвитку природи та суспільства знаходить своє розкриття у роботах Н.М. Мойсеева як шлях збереження людини у межах біосфери. «Отже, принцип коеволюції означає таку систему заборон (екологічних імперативів), яка виключала б можливість зміни параметрів біосфери, що наближає її стан до меж атрактора – тієї забороненої риси, переступати яку людство не має права за жодних обставин» [1, с. 26–32]. У нашому ж дослідженні йдеться про збереження людини як виду в межах техносфери та збереження гуманістичного імперативу через проєкції тілесності особистості.

Процес антропогенезу з біологічної галузі перемістився до техногенної сфери. По-перше, про це свідчить перетворення людської тілесності. Багато тілесних проблем (різного роду хвороби) мають етіологію, позначену взаємодією з комп'ютерними технологіями. Йдеться про непрямий зв'язок способу життя та психосоматичних станів людини. Наприклад, захворювання хребта, вегето-судинна дистонія, підвищений черепно-мозковий тиск тощо. Нині це не лише наслідки життя – це фенотип, що передається техногенною цивілізацією наступному поколінню.

По-друге, ознакою «технологізації» людської природи стає низка тілесних втілень та атрибутів у культурі. Масова культура популяризує культ «ідеального» тіла. Безліч послуг пов'язана з поліпшенням візуалізації «тілесного образу», починаючи від спортивних тренувань і закінчуючи втручанням пластичної хірургії. Стрімке зростання ринку «тілесної краси» свідчить про дефіцит природних тілесних реалізацій та спробу їхньої штучної підміни. При цьому спосіб подачі покращеного образу відбувається шляхом віртуальної трансляції (соціальні мережі, форуми тощо). Можливо, в історії антропогенезу на зміну «*Homo sapiens*» приходить «*Homo technicus*»? Як і у всіх історичних періодах ми спостерігаємо як морфологічні зміни тіла, так і нестандартну реалізацію його у культурі через тілесність.

Людина в порівнянні з іншими тваринами не має ряду фізіологічних способів адаптації до природи, що робить її менш пристосованою до природного середовища мешкання. Але в той же час ця «неповноцінність» породжує новий механізм захисту, який не властивий тваринному світу – творчість. «Серед інших істот, з якими природа обійшлася особливо суворо в цьому сенсі, людина безсумнівно займає перше місце. Вона позбавлена будь-якого оснащення, властивого іншим тваринам, яке дозволило б йому боротися з природою, і має сам забезпечити

себе всіма необхідними засобами захисту. Вся наша культура є результатом цих захисних тенденцій, обумовлених пов'язаністю людей між собою, як зумовлені нею і всі людські здібності, яким ми приписуємо цінність» [2, с. 26]. Ця думка відображає позиції біолого-антропологічного підходу М. Шелера, який розглядає еволюцію людини як прагнення мати відмінність від тварини. Це властиво першому антропологічному повороту та у полі дослідження є класикою розгляду об'єктивізації людини.

У нашому дослідженні людина сприймається як психосоматична цілісність, яке творчі реалізації як із сторін атрибутів тілесності. Соматична своєрідність людини та її відображення через культурні прояви утворюють екзистенційний світ людини. «Вже в органах почуттів і в самих почуттях, а не у формах споглядання та мислення криється трансцендентальна умова кожного та будь-якого знання дійсності» [3, с. 84]. Дві течії антропології, що зазначені – біолого-антропологічна та культурологічна – були дуже актуальними до становлення техногенно-віртуальної цивілізації, яка пропонує нові способи самопрезентації людини у соціокультурному середовищі, у тому числі – безтілесні.

Філософсько-антропологічний дискурс не може відбутися без дослідження техногенного середовища та віртуальної реальності сучасної людини. На зміну філософії техніки приходять антропологія техніки, яка розглядає не просто вплив техніки на життя людини, а розглядає техніку як одну зі сфер реалізації людського буття. І ця штучно створена сфера відокремлено не існує ні в одній зі сфер людського буття – ні в природі, ні в суспільстві, ні в міжособистісних відносинах. Вона вимагає наявності «включеності» людини і може як виявляти себе в зазначених сферах, так і існувати відокремлено. Техносфера породжує ще один шар дійсності – віртуальний. Як зазначає Ортега-і-Гассет Х.: «Техніка – це реакція людини на природу або обставини, в результаті якої між природою, оточенням, з одного боку, та людиною – з іншого, виникає якийсь посередник – надприрода, або нова природа, надбудована над первинною» [4, с. 164–232]. Техніка не є метою як така в ретроспективі наукового прогресу. Вона скоріше засіб для подолання труднощів середовища та покращення якості життя людини. Але у суспільстві техніка виходить за межі казуальності розуміння її сутності. Якщо раніше технічні та комп'ютерні винаходи ставали аналогом та способом проєкцій тілесності та розуму людини, то зараз питання стоїть кардинально інакше. Віртуальний простір – місце взаємодії та комунікації, місце самоідентифікації та безтілесного уявлення себе. Отже, людина виносить за межі тілесних фізіологічних кордонів штучну модель свого «Я».

Розглядаючи цю ситуацію, М. Маклюєн запровадив спеціальний термін «нарцисичний наркоз». Він позначає один із болючих синдромів людини в інформаційному просторі, який полягає в нівелюванні та несприйнятті людиною психологічних та соціокультурних наслідків перебування у віртуалізованому світі сучасних технологій. М. Маклюєн говорить про ефект «самоампутації» як спосіб збереження рівноваги. Тобто не впоравшись із сприйняттям перцептивного образу тут і зараз, людина намагається винести цей образ за межі свого тіла. Відмічені автором й текстуальні прояви феномена тілесної ампутації. Наприклад, «Із шкіри лізе», «Вийти з себе», «Вискочило з голови» тощо. Говорячи про прототип нервової системи людини, що реалізується в техно-інформаційному просторі, М. Маклюєн зазначає: «У тій мірі як це дійсно сталося, ця подія передбачає відчайдушну й самогубну ампутацію, ніби центральна нервова система не змогла більше покладатися на фізичні органи як захисний буфер, що оберігає її від каменів і стріл, механізму, що розбушувався» [5, с. 25]. Людина стає заручником кіберкультури, яка породжує новий пласт антропобуття – віртуальну реальність. Таким чином, крім «природного», «соціального» та «культурного» тіл, у людини є «віртуальне тіло».

Людина живе одночасно у двох вимірах – у звичайному житті та у віртуальному, яке проєктується технологіями. У перспективі ці два види реальності можуть переплітатися і співіснувати. Але переважання віртуального способу вочевидь, оскільки він дає безмежні можливості реалізації фантазій та потреб людини як творчих, так й гедоністичних. За словами В.М. Розіна: «Все це вимагатиме нових здібностей і навіть тілесності, тому цілком ймовірно, що Інтернет сприятиме метаморфозі не тільки культури, а й антропологічного образу людини» [6, с. 22].

Віртуальна реальність впливає на базові модуси психіки людини: пізнавальні, емоційні, вольові процеси та стани; його здібності та уяву. Реальність стає множинною у зв'язку з переходом від справжньої реальності до віртуальної та навпаки.

Віртуальний світ, що налічує безліч переваг, у той же час виключає дуже важливий момент життя людини – перебування в даний момент життя і сприйняття себе через призму своєї тілесності. У нашого тіла є одна дуже важлива функція – зв'язок з реальністю *тут і зараз*. Думки та емоції часто змушують нас перебувати то в минулому, то в роздумах про майбутнє, і лише тілесні відчуття у всьому своєму різноманітті повертають нас в теперішній час, дарують нам спосіб самоідентифікації «*тут і зараз*» та розкривають нас у чуттєво-емоційному досвіді. З переважанням віртуалізованих форм комунікацій втрачається здатність розвивати перцептивні форми сприйняття, які дано нам як особливість тактильного сприйняття та розуміння навколишнього світу.

Відповідно до теорії множинного інтелекту Гарднера, тілесний інтелект (BQ – Body Intelligence) – один із провідних способів пізнання світу та себе. «Думати» тілом – один із способів швидко реагувати в критичних ситуаціях, навчатися за допомогою тіла – це не лише перцептивний досвід, це спосіб висловлювати свої думки та здібності. Він дає можливість визначити особистісні межі людини та дозволяє диференціювати «Я» від «Іншого» та від світу в цілому. Поряд із тілесно-кінестетичним інтелектом Гарднер розглядає такі види інтелекту: лінгвістичний, логіко-математичний, просторовий, музичний, міжособистісний та внутрішньоособистісний. Зазначені типи інтелекту можуть функціонувати у синергісі одне з одним і як самостійні модулі психіки. Відходячи від класичної моделі інтелекту в психології, Гарднер визначає тілесний інтелект як «здатність до вирішення завдань або створення продуктів, зумовлену конкретними культурними особливостями або соціальним середовищем» [7, с. 15].

Тобто одні й ті самі задатки фізіологічного тіла під час реалізації їх у вигляді тілесності в культурне та соціальне тіло може призводити до різних варіацій. Наприклад, статура спортсмена може сказати нам про пристрасть людини до фізичних навантажень. Якщо розглянути поданий образ в історичних періодах культури, можливо визначити різні трактування. В епоху Античності цей образ скоріше говорив про воїна, а у поєднанні з простим одягом – він ніс повідомлення про людину, яка працює фізично. У масовій сучасній культурі – цей образ більше працює на презентацію моделі чи актора у симбіозі з доглянутим тілом та модним одягом. Один образ при зміні його культурних атрибутів може змінювати візуальне послання. Як зазначає М. Каган, «Маленька ніжка китаянки або осина талія європейської аристократки – продукти культури, які працюють як її знаки, символи соціального стану; це стосується ще більшою мірою зачіски, гриму, одягу, які можна розглядати як «друге тіло» людини, незрівнянно більш доступне культурній обробці, – все це разом узяте виявляється мовою, якою людина представляє себе оточуючим» [8, с. 137]. У світі це культурне «друге тіло» може нести у собі вичерпної інформації. Мільйонер може розгулювати у футболці та джинсах, а простий робітник носити класичний костюм тощо. Зовнішня проекція тілесності, вірніше, спосіб її прояву вказує нам на провідні цінності успішної самоідентифікації людини. *Пластичність сприйняття – альтернативна цінність* віртуально-інформаційного суспільства. Вміння, прийняття та розуміння «несхожого», «інакшого» і є шляхом коеволуції людства в умовах полікультуралізму та поліінформаційної стратегії розвитку суспільства. Тілесні проекції повинні зберігатися і перетворюватися у техногенному суспільстві – адже вони становлять основу гуманістичного розвитку та психологічний аспект гармонізації внутрішнього світу людини.

Тілесно-тактильне світовідчуття, поряд з іншими видами інтелекту, є механізмом пізнання та злиття зі світом, починаючи з раннього віку та способом вибудовування особистісних меж – у більш зрілому віці, що дозволяє створювати зону емоційного комфорту. Ж.-Л. Нансі, розглядаючи тіло як «орган формування смислів», відзначає його як зовнішній і внутрішній спосіб особистісної диференціації [9, с. 105]. «Тіло тут уже не є відмінним від чогось, воно саме відрізняє та відрізняє себе. Відрізняючи себе, воно відрізняє якусь самість – воно відрізняє себе як «замість» – і вже виходячи з цього відрізняє два лади або два реєстри, що постають один

одному як «внутрішнє» і «зовнішнє» [10, с. 123]. На стику «зовнішнього» і «внутрішнього» тіла утворюється тілесність як психосоматична цілісність.

Контекстуальне розуміння реальності – простір та час містить у собі онтологічні механізми тілесності, зокрема тілесну пам'ять у її різних проявах – рухову, моторну, емоційну тощо. Яскраве вираження цих способів рефлексії світу спостерігається у гіперактивній поведінці сучасних дітей. Теоретично цей факт може свідчити про «дефіцит» тілесних проявів та розширень у зв'язку з масовим використанням комп'ютерних технологій як ігрового віртуального простору, у тому числі й дітьми. Не йдеться про індивідуальну особливість, йдеться про зміни на рівні коеволуції людства – фазовому переході.

У процесі прогресивних змін старого світогляду на нове матиме місце перетворення, і буде репрезентуватися й у тілесних проявах. Із цього приводу В. Вернадський зазначає: «Натовп індивідуальностей не знищить і не замінить цілком життя, прояви та ставлення до оточуючого окремої особистості; потомство індивідуальностей, що на них виросло, не знищить і не замінить вічних і своєрідних рис своїх предків» [11, с. 216]. Йдеться про фенотип як основну складову частину кожного покоління. І глобальне застосування комп'ютерних технологій розпочало процес формування нового покоління – покоління «віртуальних особистостей». Однозначного визначення цього поняття немає, але поруч із ним з'являється термін «віртуальна тілесність». Це свідчить про новий тип трансформації тілесності зі сфери природи, суспільства, культури у віртуальне середовище. «Віртуальна особистість» виключає в собі низку конструктів, через які реалізується природна тілесність, що призводить до деструктивних процесів та стресових ситуацій у повсякденному житті.

Ведучи мову про феноменологію почуттів та тілесності в психології, дослідники порушують питання про тілесне розширення як про чуттєвий простір у сфері тіла. Тілесне розширення виникає при розслабленні. «Характерними прикладами тілесного розширення є досвід споглядання широкого красивого пейзажу, перший вдих свіжого повітря на вулиці після того, як ви замкнулися в тісній і задушливій кімнаті, або приємне розслаблення повстяного тіла, коли м'яко ковзаєте у гарячу ванну» [12, с. 241–259]. Зворотний стан – тілесне скорочення. «Протилежним полюсом тілесного скорочення є помітне звуження відчутного тіла, часто в станах раптової, несподіваної зміни орієнтації тіла – таке скорочення відбувається в станах шоку, у паніці або в моменти великої зосередженості та концентрації» [12, с. 241–259]. Зазначені механізми розкривають тілесність як спосіб цілісної рефлексії людини через ланцюжки свідомого та несвідомого, тілесного та духовного тощо. І тим самим розкриває актуальний дуалізм у вирішенні питання тілесності в актах сприйняття та світовідчуття.

Розглядаючи сутність сприйняття людини як структуру тіла, а тіло як «точку зору на світ», М. Мерло-Понті визначає, що: «Тіло – це не просто причинний, а трансцендентний стан сприйняття, тобто ми взагалі не розуміємо сприйняття в абстракції від тіла і світу» [13, с. 16].

Якщо свідомість – відображення об'єктивної реальності, то тілесність – це навігатор меж між «Я» та навколишньою реальністю. На рівні біологічного тіла це рефлексії. Наприклад, фізичний біль може вказати на межі у просторі та зорієнтувати щодо уникнення негативних відчуттів у наступному акті взаємодії. Нервова система так регулює нашу поведінку та захищає нас від небезпеки. Душевний біль – психологічні страждання через проєкції соціального тіла, що будується на досвіді взаємин, вказує на межі соціальні (цінності). Дослідники в галузі медицини та психології часто відзначають, що біль фізичний і душевний людським мозком практично не розрізняється.

Порушення природної проєкції тілесності та перенесення їх у штучний віртуальний світ позбавляє людину життєво важливої навігації у світі. «Тіло є екзистенція, і екзистенція може бути лише тілесною. Це єдиний радикальний та послідовний матеріалізм. Це матеріалізм виставленої матерії» [10, с. 123]. Для осмислення справжніх цінностей необхідне переломлення через основну людську цінність життя. Усвідомлення смертності тіла призводить до правильних життєвих акцентів і повертає до справді важливих цінностей, актуальних у реальному вимірі «тут і зараз». Квінтесенція реальності виражається через природну тілесність, яка

видозмінюється під впливом техносфери, але залишається основою гуманності та знаходить нові форми реалізації, у тому числі й віртуальні.

Розглядаючи ситуацію віртуалізації життя техногенного суспільства, ми стикаємося з парадоксом усунення природного способу самоідентифікації. Це реалізується через здатність людини виносити за межі тілесних фізіологічних кордонів штучну модель свого «Я». Таким чином, окрім природного, соціального та культурного тіла, у людини з'являється віртуальне тіло. Воно має низку переваг – безліч способів та форм репрезентацій себе, різноманітністю моделей самоідентифікації тощо. Але дослідження тілесності як психосоматичної цілісності розкриває її найважливішу та незамінну функцію – поєднання з реальністю тут і зараз через чуттєво-емоційний досвід.

Висновки

Техногенна антропологія розкриває нові парадигми дослідження питання тілесності людини. Коеволюція техносфери та людського життя призводить до нових способів самоідентифікації особистості. Тілесність розглядається у дослідженні як унікальний психологічний феномен самоідентифікації людини через різноманітні її проєкції, такі як: тілесний інтелект, тілесна чуттєвість, тілесна напруга та розслаблення тощо. Ці конструкти дозволяють людині тримати комутаційну рівновагу між різними родами антропобуття: природа, суспільство, культура, техніка, віртуальна реальність. **Результатами дослідження** визначається: номінальна класифікація тілесності людини за сферами її реалізації: «біологічне тіло», «соціальне тіло», «культурне тіло», «віртуальне тіло»; концептуальна модель тілесності в техногенній цивілізації; репрезентація пластичності як основної цінності, яка дає змогу адаптуватись в інформаційному суспільстві. Безліч ситуацій, шаблонів та форм комунікацій техногенного суспільства потребує гнучкого типу рефлексії людини. Забезпечити це можна, лише використовуючи природний механізм психологічної рівноваги між кордонами «Я» і «Не-Я» – тілесність як спосіб природного спілкування. Концепт пластичності сприйняття як провідної цінності особистості в умовах *коеволюції* соціального буття та техносфери намічає **перспективи дослідження** тілесності (а точніше «віртуальної тілесності») в антропології техніки та соціальній філософії й є обов'язковим завданням наступних наукових пошуків та досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ДЖЕРЕЛ

1. Моисеев Н. Еще раз о проблемах коэволюции. *Вопросы философии*. 1998. № 8. С. 26–32.
2. Адлер А. Индивидуальная психология как путь к познанию и самопознанию человека. Киев : Наука жить, 1997. 357 с.
3. Rothacker E. Philosophische Anthropologie. Bonn : Bouvier, 1966. 99 s.
4. Ортега-и-Гассет Х. Размышления о технике. *Вопросы философии*. 1993. № 5. С. 164–232.
5. McLuhan Marshall. *Understanding Media: The Extensions of Man*. London; New York : Routledge, 1994. 396 p.
6. Розин В. Интернет – новая информационная технология, семиозис, виртуальная среда. Влияние Интернета на сознание и структуру знания. Москва : ИФ РАН, 2004. С. 3–23.
7. Gardner H. *Multiple intelligences: Theory in practice*. New York : Basic Books, 1993. 320 p.
8. Каган М. Філософія культури. Санкт-Петербург : ОВ ТК «Петрополис», 1996. 415 с.
9. Нанси Ж.-Л. *Corpus*. Москва : Ad Marginem, 1999. 255 с.
10. Нанси Ж.-Л. Тело: ввне или внутри. Пятьдесят восемь показаний о теле. Москва : Синий диван. 2006. Вып. 9. С. 122–138.
11. Вернадский В. Биосфера и ноосфера. Москва : Айрис-пресс, 2004. 576 с.
12. Schmitz H., Müllan R.& Slaby J. Emotions outside the box – the new phenomenology of feeling and corporeality. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 2011, Vol. 10. P. 241–259.
13. Merleau-Ponty M. *Phenomenology of Perception*. New York : Routledge, 2013. 696 p.

REFERENCES

1. Moiseiev, N.(1998). Esche raz o problemah koevolyutsii [Once again about coevolution's problems]. *Voprosy filosofii – Questions of Philosophy*. № 8, p.p. 26-32 [in Russian].

2. Adler, A. (1997). Individualnaya psihologiya kak put k poznaniyu i samopoznaniyu cheloveka [Individual psychology as a way to cognition and self-cognition of person]. Kiev: Nauka zhyt [in Russian].
3. Rothacker, E. (1966). Philosophische Anthropologie [Philosophical anthropology]. Bonn: Bouvier [in German].
4. Orteha-y-Hasset Kh. (1966). Razmyishleniya o tehnikе [Thinking about technique] Voprosy filosofii – Questions of Philosophy. –1966. № 5. p.p. 164–232 [in Russian].
5. McLuhan, Marshall (1994). Understanding Media: The Extensions of Man. London; New York: Routledge [in English].
6. Rozin, V. (2004). Internet – novaya informatsionnaya tehnologiya, semiozis, virtualnaya sreda. Vliyanie Interneta na soznanie i strukturu znaniya. [The Internet is a new information technology, semiosis, virtual environment. The influence of the Internet on consciousness and the structure of knowledge]. Moscow: IF RAN [in Russian].
7. Gardner, H. (1993). Multiple intelligences: Theory in practice. New York: Basic Books [in English].
8. Kahan, M. (1996). Filosofiiа kulturey [Philosophy of Culture]. Saint Petersburg: TOV TK «Petropolis» [in Russian].
9. Nansi, Zh.-L. (1999). Corpus. Moscow: Ad Marginem [in Russian].
10. Nansi, Zh.-L. (2006). Telo: vovne ili vnutri. Pyatdesyat vosem pokazaniy o tele. [Body: outside or inside. Fifty-eight body readings]. Moscow: Siniy divan. Vyp. 9, p.p. 122-138. [in Russian].
11. Vernadskiy, V. (2004). Biosfera i noosfera [Biosphere and Noosphere]. Moscow: Ayris-Press [in Russian].
12. Schmitz, H., Müllan, R., Slaby, J. (2011). Emotions outside the box – the new phenomenology of feeling and corporeality. Phenomenology and the Cognitive Sciences. Vol.10., p.p.241–259 [in English].
13. Merleau-Ponty, M. (2013). Phenomenology of Perception. New York: Routledge [in English].

Bogachenko Valentyna Viktorivna

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Philosophy, Psychology and Pedagogy

State University of Intellectual Technologies and Communications

1, Kuznechna str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-4105-0480

ONTOLOGY OF HUMAN CORPOREALITY: ANTHROPO-COEVOLUTIONAL ASPECT

*Philosophical reflection of human corporeality needs to be revised in the conditions of the body-oriented mass culture and techno-informational progress. A prerequisite for **the urgency of this problem** is the change of the natural way of human existence to a virtual way of communication creates a separate dimension of modernity – virtual, which excludes the corporeality as a physical phenomenon, but involves its psychological phenomena and thus requires revision of the ontology of corporeality – technogenic anthropology. Its purpose is not to refute or limit the use of man-made innovations, but to find a way to consider them in their entirety and acceptance.*

*There is a process of relentless assimilation of natural and artificial, which gives rise to new paradigms of interaction in the socio-cultural aspect, the study of phenomena which is **the purpose of our article**. The latter is realized in the study of ethical alternatives to the existence of man as a biological species within the Technosphere and the preservation of its humanistic imperative through bodily projections of personality.*

*The human corporeality is revealed as a symbiosis of psychosomatic projections of personality. Existential manifestations of human corporeality are revealed through its main substrates: bodily intelligence, bodily sensuality, bodily states, bodily images, cultural attribution of the body, and so on. The research of corporeality using a set of **anthropological and socio-psychological methods** gives the following **results**: nominal ontological classification: biological body, social body, cultural body, virtual body; conceptual model of corporeality in technogenic civilization; reveals plasticity*

as the basic value and quality of personality, which provides reflection in various forms of human communication.

And the co-evolutionary method, in turn, makes it possible to study the aspect of human-nature interaction and the formations stage of ecological worldview and formation of a stable social system in its interaction with nature as a necessary part of human life in technogenic society. The rapid growth of the quantity and quality of innovative technologies, the assimilation of the Technosphere with everyday human life makes the issue of co-evolution of the human body and the technosphere a priority.

Key words: *co-evolution, human corporeality, Technosphere, virtual reality, virtual personality, Body Intelligence, humanistic imperative.*

УДК 347.961:141.319.8
DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.4>

Манойло Наталія Григорівна

кандидат філософських наук,
докторант

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-6369-7437

ФІЛОСОФСЬКИЙ СВИТОГЛЯД І МЕТАГРАНИЧНЕ БУТТЯ ОСОБИСТОСТІ НОТАРІУСА

Найвище досягнення людини в її здатності до абстрактно-понятійного способу мислення полягає в тому, що їй вдається максимально можливою мірою увійти у сферу чистої ідеальності буття. В ідеальному не зникають матеріальні об'єкти, що безпосередньо дані органам сприйняття, і людина на цьому рівні свого пізнавального входження в нього не перестає відчувати себе як чуттєву матеріальну реальність. Але їй вдається досягти ідеалу пізнання – чистої об'єктивності, яка дозволяє відкрити Закон як Абсолют.

У статті наводиться думка, що звичне виконання нотаріусом як фахівцем із теорії права своїх професійних обов'язків, жорстко прив'язаних до чинної нормативно-законодавчої бази, не сприяє його творчому зростанню. Будучи ознайомленим із різними сферами діяльності, які входять до нотаріального регулювання й посвідчення, він постійно збагачує свій духовний потенціал філософськими знаннями, які виходять за межі буденного й граничного буття. Це потрібно для того, щоб у нього з'явилась перспектива розширити світоглядні горизонти, які визначають його приналежність до особистості як носія засвоєних знань. Натомість потреба в постійному вдосконаленні не лише професійних, але й загальних інтелектуальних знань, породжує бажання стати вільною індивідуальністю. Приналежність до неї з'являється на метаграничному рівні буття, яке стає можливим насамперед у пізнавальній діяльності, яка постійно виводить свідомість за професійно визначені межі. Зрештою, виявляється, що відкриття засобом трансцендування не втілює не лише чистого розуму, але й практичного. У такому разі праця набуває статусу самодіяльної творчості, яка виразно позначається на суттєвому підсиленні почуття важливості для суспільства визначати свій розвиток засобами творчого, а не традиційного мімесису.

Ключові слова: філософія, світогляд, особистість, трансцендування, вільна індивідуальність, нотаріус, метаграничне буття.

Постановка проблеми. Сучасна філософська антропологія розглядає буття людини на трьох рівнях: буденне, граничне й метаграничне буття. Якщо перші два рівні здобули всебічне теоретичне висвітлення, то метаграничне ще потребує розробки.

Мета статті – дослідити вплив філософського світогляду на розуміння й формування метаграничного рівня буття нотаріуса.

Виклад основного матеріалу. Буденний рівень людського буття в будь-який період історії розвитку людства домінує, адже людині щодня потрібно виробляти необхідне для свого життєзабезпечення та споживати його. Навіть творчі види діяльності, якщо стають обов'язковими умовами, перетворюються на буденність. «Втеча» від буденності може бути відпочинком від одноманітності. Але для цього потрібно розвивати мисленнєву активність, яка дозволяє людській душі здійснити своєрідний політ у сферу духовних вимірів буття й позбавити її обтяженості суто психофізіологічних потреб, тобто має відбутись входження у сферу абсолютних істин.

М. Гайдеггер, використовуючи поняття трансценденції, наводив первинне значення змісту, який виражає абсолютне. «Абсолютне (ab-solutum, відв'язане, відпущене) – те, що постало у своїй самостійності. Те, що досягло такої самостійності, не перебуває ані в залежності, ані в ізоляції (від залежності) від інших речей, а вільно відкрите їм» [7, с. 434]. Не випадково

засобами трансценденції сприймається й водночас розуміється суть Абсолюту як основи Буття людини як мікрокосму.

У чому складність об'єктивного пізнання? Вочевидь, у тому, що людина як суб'єктивна істота не може не привносити в об'єкти пізнання хоча б і мінімальних, але властивостей, породжених суб'єктивністю. Крім того, один і той самий об'єкт пізнання різні люди, в тому числі й науковці, сприймають також із внесенням до них властивої їм суб'єктивності, яка для них залишається непомітною, а тому додається до об'єкта як нібито властивий йому елемент. Таким чином, досягнути максимально можливого абстрагування від суб'єктивності неймовірно складно. Але видатні мислителі, розвиваючи філософію, завжди ставили перед собою мету прозріння глибин суцього, проникнення в нього, справедливо вважаючи, що першоосновою Буття є Закон, Абсолют. Безумовно, що Буття існує й урізноманітнюється через дію законів, але вся його універсальна різноманітність, явлена через об'єкти, явища, процеси, тим самим ніби заважає людині відкрити першопричину свого існування.

Людина, що усвідомлює себе мікрокосмом, інтуїтивно відчуває, що її існування залежить від тих внутрішніх імпульсів, які проявляються в різних органах її організму, які, проте, не даються безпосередньому сприйняттю. Крім того, якщо з'являється можливість їх сприйняття, це само собою не призводить до відкриття причин, дія яких призводить до втрати людиною нормального рівноважного стану. Умовивід у такому разі очевидний: макрокосм також підлягає дії першопричин, для відкриття яких їй потрібно взяти на себе напругу мислення, муки мислення, відкрити в собі очі розуму, а не очі як орган сприйняття обмеженого.

Вихідний принцип філософії, згідно з яким подібне притягується до подібного, створює подібне собі, любить подібне як однорідне, започаткований у такій іпостасі в античну добу. Подібність людини із Буттям у тому, що їхньою субстанціальною основою є внутрішній закон, або ж розум. Аристотель із цього приводу стверджував: «Отже, розум мислить сам себе, оскільки в ньому ми маємо найкраще, і думка його є мисленням про мислення. Між тим і знання, і чуттєве сприйняття, і розсуд завжди спрямовані на інше, а самі на себе лише побічно. І якщо, зрештою, мислити і бути мислимим – це різні речі, то запитується, в якому з цих двох випадків розум являє собою благо? Адже сутність думки і предмета думки – не одне і те саме. Справа, проте, в тому, що в деяких випадках знання є те ж саме, що й предмет знання: в області знань творчих це сутність, взята без матерії, і суть буття, в області знань теоретичних – логічне формулювання предмета і думка, що його осягає. Оскільки предмет думки і розум не різняться в тих випадках, де відсутня матерія, ми будемо мати тут тотожність, і думка буде становити одне ціле з предметом думки» [1, с. 423].

Звернемо увагу на фрагмент, в якому зазначається, що знання й предмет знання не різняться у сфері творчих знань, в якій сутність береться без матерії, а тому є суттю буття. Це має вирішальне значення для формування людини як творчої істоти, як суб'єкта самостворення в тому розумінні, що дає змогу вийти за буденний і граничний рівні буття. Глибоке розуміння самого звучання слова **філософія** дозволяє усвідомити онтологічне значення **любові** до знань, до мудрості, до самого процесу їх здобуття і змоги жити на засадах як мудрості, яку народжує любов, так і любові, яка народжує мудрість. Адже слово не лише звучить, воно переносить значення, які має сприйняти, відчути, пережити людина, що творить себе в такому адекватному щодо поняття про неї смислі.

Т. Шевченко з цього приводу писав: «Ну що б, здавалося слова. Слова та голос – більш нічого. Та серце б'ється, ожива, Як їх почує. Знать од Бога, і голос той, і ті слова Прийшли меж люди» [11, с. 88]. Проблема лише в тому, щоб люди чули голос логосу як логос голосу.

Не чують із різних причин. Філософія, для якої співвідношення духу і матерії є однією з головних проблем, бачить її в тому, що дух, сутність і суть буття не відкриваються безпосередньо органам сприйняття, а лише абстрактно-понятійному мисленню, яке мислить себе самого і, як не дивно для не філософів, відкривають закони матеріального буття як його істину. М. Гайдеггер зазначав цю особливість: «Істина спочатку означає вирване з тієї або іншої потаємності. Істина є, відповідно, таким відвоюванням шляхом подолання потаємності.

Потаємність при цьому може бути різного роду: затаїння, охорона, маскування, прикриття, завуальованість, перекручення. Оскільки, за платонівською «притчею», вище з непотаємного має бути вирваним у боротьбі з низьким й упертим прикриттям, переміщення з печери на простір світлого дня постає як боротьба не за життя, а за смерть» [7, с. 353].

Висновок очевидний: пізнання сутності суцього настільки складне, що не може бути надбанням масової свідомості. Невипадково масова свідомість, особливо в тих суспільствах, які вважають народні маси рушійною силою історії, не виявляє надто великого інтересу до того рівня пізнання, що забезпечує філософський світогляд у своїй вершинній формі, тобто формі, яка визначається здатністю до трансцендування. Звісно, спокійніше перебувати в печері власних стереотипів як сутності буденного буття, зупинитись на рівні граничних професійних можливостей і звинувачувати обставини, які не дозволяють самореалізуватися понад ними, аніж докласти максимум зусиль, потрібних для прориву у вищу сферу мислення, яка відкриє потаємне і дасть перспективу продовжити життя, а не бути живим мертвим.

Спробуємо пояснити зміст такої здатності. Звісно, на рівні свого розуміння, яке може й має бути в інших інше, але, будучи таким, стане підставою не для несправедного суперництва, а для зацікавленої комунікації, для саморозкриття себе і в собі самому, і себе через інших. Адже людина як особистість формується через спілкування не лише із сучасниками, але і з духовною спадщиною, залишеною попередниками. І. Кант як один із найбільш видатних із них заявляв, що «слово *трансцендентальне* означає не те, що виходить за межі будь-якого досвіду, а те, що досвіду (а priori) хоч і передує, але призначене лише для того, щоб здійснити досвідне/дослідне пізнання» [4, с. 155]. Власне, саме в такому розумінні ми й використовуємо це поняття, зміст якого відображає стан свідомості, іншими словами, трансцендентальну єдність самосвідомості. Свій розвиток поняття трансцендентального набуло в неklasичних формах філософування, представниками якого є Гуссерль, Дерріда, Барт, Фуко й багато інших.

Наведеного, на наш погляд, достатньо для того, аби спроектувати зміст трансцендентального на формування метаграничного вектора буття в тому вигляді, як це можливо для особистості нотаріуса. Але при цьому ми хочемо зазначити, що найвищим проявом людини-особистості є її перехід у нову якість, визначену поняттям *вільна індивідуальність*.

Кожна людина як суб'єктивна істота є носієм генетично закріплених особливостей. У такому разі її можна визначити поняттям *природна індивідуальність*. Вона наперед задана, тому й породжує практику самовизначення без того, щоб докладати значних зусиль для визнання себе в заданій якості. Звідси в соціальному плані прояви егоцентризму, індивідуалізму, суб'єктивізму. Розвиваючи індивідуальні особливості, вона здатна стати соціалізованою особистістю, використовуючи при цьому духовний досвід людства для трансформації природної енергії певних схильностей із метою їх підсилення і надання їм суспільно значимого досвіду в різних сферах суспільної діяльності. У такому разі суб'єктивне стає суб'єктивним внаслідок самопізнання, тому набуває статусу розумно-вольової цілеспрямованої дії.

Особистість як продукт свідомої соціалізації, в основі якої свідомий чи несвідомий прояв філософії як заклик до самопізнання, все ж таки з часом відкриває в собі межу саморозвитку, відчуваючи, що її духовне багатство є надбанням доволі значної кількості людей. Звідси усвідомлення факту буденності свого буття, стереотипності мислення, некритичності, врешті, розпачу. Енергії на продовження вдосконалення вже не вистачає, тому що раптом пробуджується почуття часу, адже одне й те ж втомлює, присипляє. Так зароджується екзистенціальна гранична ситуація, яку А. Камю пов'язав саме з пере-відкриттям часу. Якось несподівано, але «приходить день, і людина помічає, що їй вже тридцять років. Тим самим вона заявляє про свою молодість. Але одночасно вона співвідносить себе із часом, займає в ньому місце, визнає, що перебуває в певній точці графіку. Вона належить часу і з жахом усвідомлює, що час – її лютий ворог. Вона мріяла про завтрашній день, а тепер знає, що від нього варто було б відректись. Цей бунт плоті і є абсурд» [3, с. 230].

Звісно, не час сам по собі є проявом абсурду, а супутній йому спосіб життя людини. Якщо він одноманітний, то звично закликати людину до прийняття вольових рішень щодо його

урізноманітнення. Проте для цього потрібна воля, а не одне лише розуміння необхідності внесення змін у звичний розпорядок буття. У цікавій монографії О.С. Ципка, яка вийшла в СРСР у час його застою, зазначено: «Звісно, треба давати собі звіт у тому, що вирішення проблеми всередині свідомості шляхом перебудови установок, шаблонів свідомості – це найбільш складний з усіх способів її вирішення» [10, с. 217]. Звідси формулювання ним своєрідного мудрого афоризму «З волею народжується не кожний, але безвольному жити тяжко», який він вибрав назвою підрозділу.

А. Шопенгауер висловив слушну думку, згідно з якою філософія «тільки розмірковує, але не спонукає» [12, с. 694]. Проте, якщо перед людиною постає питання про вибір подальшого шляху існування чи розвитку, то має бути чітке усвідомлення того, що вибір має зробити вона сама. Поради сторонніх можуть бути вірними, але вони не обов'язково реалізуються. Адже радить людині її знайомство з певною цілісною теорією розвитку, а не її умовиводи. Останні мають бути наслідком досягнення змісту самосвідомості зі змістом теорії розвитку, засвоєним особистими зусиллями. Чудову «пораду» із цього приводу навів Гегель у праці «Феноменологія духу»: «Суть справи вичерпується не своєю *ціллю*, а своїм *здійсненням*, і не *результат* є *дійсне* ціле, а результат разом зі своїм становленням; *ціль* сама по собі є нежиттєве загальне, подібно до того, як тенденція є проста схильність, яка не перетворилась ще на дійсність, а голий результат є труп, що залишив позаду себе тенденцію» [2, с. 2].

Зважаючи на безумовний авторитет мислителя, міркування щодо змоги нотаріуса піднятися на метаграницний рівень буття будуть мати авторський характер. Маючи юридичну освіту, свій науковий шлях я пов'язала саме з філософією. Спроба написати докторську дисертацію якраз і зумовлена бажанням вийти за межі професії нотаріуса до невизначених меж метаграницного буття засобом досягнення в пропонованому тексті трансцендентальної єдності самосвідомості. Межі професії чітко обмежені значною кількістю нормативних документів, порушення яких карається. Між тим свобода як потреба людини найбільшою мірою проявляється у філософії як практиці свободи мислення, звільненого від будь-яких зовнішніх нормативних обов'язків на користь внутрішнього обов'язку. І таким є напрям формування особистості як *вільної індивідуальності*, яка, як зазначав К. Маркс, розвивається в абсолютному русі постійного становлення без будь-якого наперед визначеного масштабу розвитку. Він просто не існує, тому що такий розвиток не може бути запрограмований і прогнозований як якась *ціль*. Нею є не якась кінцева *ціль*, а такий спосіб життя, який є постійним процесом цілепокладання, визначеним у самому процесі, а не до його здійснення.

Такий напрям розвитку людини не може бути жорстко прив'язаний до якоїсь професії. Остання завжди ставить певні вимоги до її здійснення, оскільки є реалізацією суб'єкт-об'єктної взаємодії. Людина зобов'язана виконувати функції, які їй визначає об'єктивна необхідність, підпорядкована закону об'єкта або ж об'єктів у взаємодії. Людина, будучи суб'єктом вольових дій, схильна вважати будь-який вольовий імпульс проявом свободи волі. Але у взаємодії людей це може вилитись у форму свавілля, яке не сприймається іншою людиною. Звідси відоме обмеження свободи волі, адже вона закінчується там, де починається свобода волі іншої людини. Якщо ці волі протилежні, виникає конфліктна ситуація, що є небажаною для обох сторін. Її вирішення вже не може бути проявом розумно-вольового спрямування буття.

Філософія, як ми щойно зазначили, в самій своїй назві закликає не просто до свободи відкриття знань про себе, співвіднесених із природними об'єктами, але й до любові як методу пізнання і водночас способу взаємин між людьми на основі любові. Діючи з любов'ю до пізнання об'єкта, утверджується свобода його існування навіть у разі його перетворення. В іншому разі, як це ми спостерігаємо в наш час, природа руйнується, а разом із нею руйнується людина, її організм.

Людина, яка має професію юриста, правника, врешті-решт, нотаріуса, разом з отриманням нормативних знань про справедливість як основу права як постійного стану своєї свідомості має зберігати в оперативній пам'яті цю його сутність. Але особливість свідомості людини така, що вона багато чого забуває. Якщо забуває суть права, це обов'язково призведе до порушення

його вимог бути завжди на сторожі справедливості. Якщо здатна зберігати, тоді в неї неодмінно пробудиться таланти до її нотаріального посвідчення не лише в професійній діяльності, але й у втіленні трансцендентальних одкровенень свідомості в тексти. Адже тексти як проєкції душевних порухів людини назовні пишуться не лише для інших, але й для себе самої як цілком достовірної самості, що таким чином позбувається самотності. Тримати в собі те, що постійно спонукає до зовнішнього виявлення, можна й варто тлумачити як прояв егоцентризму, а не альтруїзму. Особливо ж якщо утримується щось світле, яке йде не від несподіваних вибухів підсвідомих інстинктів, а те, у світлоносності якого в людини не виникає сумнівів. Не забуваймо, що йдеться про людей із вищою освітою, які за змістом своїх знань несуть у суспільство і природу справедливість, як і про ту категорію людей, які здатні здолати властивий їм граничний рівень буття.

Ми наголошуємо на можливостях людини, в цьому випадку тієї, яка є нотаріусом, підняти хоча б на мить до безмежного простору свободи думки, яка формує й любов до неї, з тієї причини, що вже сама назва професії зобов'язує до писемної словотворчості не тільки й не стільки як нормотворчості. Не лише філософія смислом своєї словами визначеної назви спонукає до любові й пізнання, але й сама назва «нотаріус» закликає до занотування того, що без такої дії зникає, забувається, отже, виходить за межі пам'яті про події.

Слід наголосити на тому, що слово не просто творить людину. Воно насамперед розповідає про неї, про взаємодію людей, про спілкування і його фінал – створення суспільства. Тоді це не просто однокореневі й однорідні слова в граматиці, але й основа його буття. До того ж є така закономірність, яка спонукає людину до виправлення свавільної волі на розумну, а саме: тривалі перебування в стихії мови, стихії слів, які не просто *позначають* окремі об'єкти, а несуть їх внутрішній зміст, їх сутність як сутність самої людини. Засвоєння їхніх *значень* витісняє з підсвідомого властиві йому неконтрольовані спалахи, правильніше, ставить набагато надійніший бар'єр на їх вивільнення назовні, ніж це можливо при звичному одноразовому ознайомленні зі змістом знань.

Маючи таке гуманістичне спрямування свідомості, нотаріус, як і будь-яка інша людина, піднімається у своєму бутті на метаграничний рівень. Це своєю чергою не може не сприяти тому, що він перестає бути звичним виконавцем волі законів, але і їх вдосконалення. Це і є те, що Н. Хамітов, як ми думаємо, називає антропо-трансценденцією. «Дійсно, людське буття стає не просто трансцендуванням і не просто само-трансцендуванням; воно стає антропо-трансцендуванням – особистісним трансцендуванням, що не лише входить у потаємні глибини особистості, а й відкриває її іншій особистості; в результаті людське буття і набуває статусу антропо-трансценденції – стану, а надалі й буттєвого виміру, в якому відбувається поєднання свободи та любові, що трансформує творчість і співтворчість та буттє-творення» [9, с. 36].

Розглядаючи й досліджуючи феномен людини-нотаріуса, ми виходимо з того, що йдеться не про те, що зазначена спільнота вже має такий статус. Все дійсне не обов'язково розумне, але все розумне обов'язково має здійснитись. Інакше людство не буде мати перспектив для свого розвитку – буденність некритичністю свого способу мислення здатна його знищити. Водночас саме вона найбільшою мірою потребує того, аби в суспільстві були реалізовані мир і злагода, приклад якої вона чекає саме від тих, хто здатен демонструвати його. Ми намагались показати, що, постійно діючи в межах закону і законності, спільнота нотаріату здатна до такої феноменальної діяльності, адже здатність до трансцендування, як зазначено І. Кантом, потрібна не сама по собі й не для себе самого, а для втілення його духовного світла в буденне й граничне буття. Звичайно, що спочатку це втілення у філософські тексти, але з надією на те, що одкровення трансцендентного стають відомими не лише автору, але й спонукають читача до здійснення подібного досвіду.

Висновок. Метаграничне буття людини, яка має фах правознавця-нотаріуса, визначається її постійним прагненням до творчості у тій сфері, яка належить до безкінечних проявів мисленнєвої активності. Йдеться про безкінечну зацікавленість у тому, яким чином утвердити гуманістичні взаємовідносини між людьми на основі розуміння того, що є справедливість як основа

всезагального щастя. Воно не може бути досягнуте як щось постійне, адже перетвориться на буденність і нудьгу. Проте проблиски задоволення життям роблять його самоцінним. Не лише прекрасне чудове як мить його сприйняття, але ще більшою мірою справедливе як певна тривалість. Філософія в статусі методології пошуково-дослідницького мислення це уможливило.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Антология мировой философии. В 4-х т. Москва: «Мысль», 1969. Т. 1. С. 407–475.
2. Гегель. Феноменология духа. Сочинения Т. IV. Москва: Социально-экономическая литература, 1959. 440 с.
3. Кант. Антология мировой философии. В 4-х т. Москва: «Мысль», Т. 3. 1971. С. 89–197.
4. Камю А. Сумерки богов. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде. Москва: Политиздат, 1989. С. 222–318.
5. Коломієць О. Мета-антропологічний аналіз екзистенціально-трансцендентального руху людського Я як необхідної умови існування особистості. *Особистість, стат, сім'я: виклики та відповіді філософської антропології, психоаналізу і арттерапії*. Збірник наукових праць IV Міжнародної науково-практичної конференції, 30–31 березня. Київ: Інтерсервіс, 2017. С. 148–151.
6. Сюсель Ю. Мета-антропологічні аспекти дослідження особистості у процесі споживання. *Особистість, стат, сім'я: виклики та відповіді філософської антропології, психоаналізу і арттерапії*. Збірник наукових праць IV Міжнародної науково-практичної конференції. 30–31 березня. Київ: Інтерсервіс, 2017. С. 125–128.
7. Гайдеггер М. Время и Бытие. Москва: Политиздат, 1993. 483 с.
8. Хамітов Н. Екзистенціал «щастя» у координатах метаантропології: буденний, граничний та метакричний виміри. *Щастя та цивілізаційний розвиток: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції*. Львів, 14–15 листопада. Львів, 2019. С. 256–265.
9. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 3-є видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ, 2020. 394 с.
10. Ципко А.С. Социализм: жизнь общества и человека. Москва: Молодая гвардия, 1980. 287 с.
11. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. Київ: Наукова думка. Т. 2. 1990. 592 с.
12. Шопенгауэр А. Антология мировой философии. В 4-х т. Москва: Мысль, 1971. Т. 3. С. 673–704.
13. Ярмоліцька Н. Людина у філософсько-антропологічній концепції А. Гелена. *Особистість, стат, сім'я: виклики та відповіді філософської антропології, психоаналізу і арттерапії*: Збірник наукових праць IV Міжнародної науково-практичної конференції 30–31 березня. Київ: Інтерсервіс, 2017. С. 132–135.

REFERENCES

1. Arystotel. (1969). Antolohyia myrovoi fylosofyy. v. 4 tt. [The Anthology of world philosophy]. Moscow. Misl. t. 1. pp. 407–475. [in Russian].
2. Hehel. (1959). Fenomenolohyia dukha. Sochynenyia. [The Phenomenology of the spirit. Essays]. v IV tt. Moscow. Yzd. Sots.-ek. lyt. P. 440 [in Russian].
3. Kant. (1971) Antolohyia myrovoi fylosofyy. v 4 tt. [The Anthology of world philosophy]. Moskva, Misl, t. 3. pp. 89–197. [in Russian].
4. Kamiu A. (1989). Myf o Syzyfe. Esse ob absurde. Sumerky bohov. [Twilight of the gods. The myth of Sisyphus. An essay on the absurd]. Moscow. Polytyzdat. pp. 222–318. [in Russian].
5. Kolomiiets O. (2017). Meta-antropolohichniy analiz ekzystentsialno-transtsendentalnoho rukhu liudskoho Yayak neobkhdnoi umovy isnuvannia osobystosti. Osobystist, stat, simia: vyklyky ta vidpovidi filofsoskoi antropolohii, psykhoanalizu i art-terapii. [Meta-anthropological analysis of the existential-transcendental movement of the human self as a necessary condition for the existence of the individual. Personality, gender, family: challenges and answers of philosophical anthropology, psychoanalysis and art therapy. Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference] Z. nauk. Prats IV Mizhn. nauk.-prakt. konf. 30-31 march. Kiev. Interservis, pp. 148–151 [in Ukrainian].
6. Siusel Yu. (2017). Meta-antropolohichni aspekty doslidzhennia osobystosti u protsesi spozhyvannia. Osobystist, stat, simia: vyklyky ta vidpovidi filofsoskoi antropolohii, psykhoanalizu i art-terapii. [Meta-anthropological aspects of the study of personality in the process of consumption. Personality, gender,

family: challenges and answers of philosophical anthropology, psychoanalysis and art therapy] Z. nauk. Prats IV Mizhn. nauk.-prakt. konf. 30-31 march. Kiev. Interservis, pp. 125–128 [in Ukrainian].

7. Khaidehher M. (1993). Vremia y Bitye. [Time and Being]. Moscow. Polytyzdat. P. 483 [in Russian]

8. Khamitov N., Krylova S. (2019). Ekzystentsial «shchastia» u koordynatakh metaantropolohii: budennyi, hranychnyi ta metahranychnyi vymiry. Shchastia ta tsyvilizatsiinyi rozvytok: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. [Existential “happiness” in the coordinates of metaanthropology: everyday, boundary and metaboundary dimensions. Happiness and civilization development: a collection of materials of the international scientific-practical conference] Lviv. 14–15 November. Lviv. pp. 256–265. [in Ukrainian]

9 Khamitov N.V. (2020). Filosofska antropolohiia: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu. 3-ye vydannia, vypravlene i dopovnene. [Philosophical anthropology: current issues. From theoretical to practical turn. 3rd edition, corrected and supplemented] Kiev. p. 394 [in Ukrainian].

10. Tsytko A.S. (1980). Sotsyalizm: zhyzn obshchestva y cheloveka. [Socialism: the life of society and man]. Moskva. Molodaia hvardiia, p. 287 [in Russian]

11. Shevchenko T.H. (1990). Povne zibrannia tvoriv. V 12 t. [Complete collection of works: In 12 vols.]. Kiev. Naukova dumka. T. 2. p. 592 [in Ukrainian]

12. Shopenhauer A. (1971) Antolohiia myrovoi fylosofyy. v 4 tt. [The Anthology of world philosophy]. Moscow. Misl. T. 3. pp. 673–704 [in Russian]

13. Yarmolitska N. (2017). Liudyna u filosofsko-antropolohichnii kontseptsii A. Helena. Osobystist, stat, simia: vyklyky ta vidpovidi filosofskoi antropolohii, psykhoanalizu i art-terapii. [Man in the philosophical and anthropological concept of Helen. Personality, gender, family: challenges and answers of philosophical anthropology, psychoanalysis and art therapy. Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference]. Z. nauk. Prats IV Mizhn. nauk.-prakt. konf. 30–31 march. Kiev. Interservis, pp. 132–135 [in Ukrainian].

Manoylo Nataliia Hryhorivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Doctoral Student

National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrohova, str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6369-7437

PHILOSOPHICAL WORLDVIEW AND METAGRANIC EXISTENCE OF THE NOTARY PERSONALITY

Abstract. *The highest achievement of man in his ability to abstract-conceptual way of thinking is that he manages as far as possible to enter the realm of pure ideality of Being. Ideally, material objects that are directly given to the organs of perception do not disappear. Like man at this level of his cognitive entry into it does not cease to feel like a sensory material reality. But it manages to achieve the ideal of knowledge - pure objectivity, which allows to discover the Law as the Absolute.*

The article is of the opinion that the usual performance by a notary as a specialist in the theory of law of his professional duties, rigidly tied to the current legal framework, does not contribute to his creative growth. Being acquainted with the various spheres of activity that are part of notarial regulation and certification, he constantly enriches his spiritual potential with philosophical knowledge that goes beyond everyday and extreme existence. This need is necessary for him to have the prospect of expanding worldview horizons, which determine his belonging to the individual as a carrier of acquired knowledge. Instead, the need for continuous improvement of not only professional but also general intellectual knowledge creates a desire to become a free individual. Belonging to it appears at the meta-border level of being, which becomes possible primarily in cognitive activity, which constantly takes consciousness beyond professionally defined boundaries. Finally, it turns out that discovery by means of transcendence is not only the consolation of pure reason, but also practical. In this case, the work acquires the status of amateur art, which clearly affects the significant strengthening of the sense of importance for society to determine their development by means of creative rather than traditional mimesis.

Key words: *Philosophy, worldview, personality, transcendence, free individuality, notary, metaboundary existence.*

УДК 172.1; 17.021.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.5>

Мринська Наталія Олександрівна

аспірант кафедри «Богослов'я та релігієзнавства»

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

вул. Пирогова, 9, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-7958-9118

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФІЇ У КОНТЕКСТІ ВИЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ «ОСОБИСТІТЬ У СИТУАЦІЇ ІНВАЛІДНОСТІ»

Сьогодні замовчувати інвалідність не тільки халатно, але і злочинно. Україна як держава, що веде війну, трансформує поняття «людей з інвалідністю», і саме у цій структурі необхідні включення теоретико-філософської бази щодо понять, визначень і філософії самої проблематики інвалідності.

Актуальність проблеми. Україна – країна, котра перебуває у стані воєнного конфлікту, тому інвалідність для нас стає таким звичним поняттям і вже давно вийшло з рамок проблем лише однієї особистості, а стосується всього суспільства, тому це питання актуальне саме для України.

Вивчено поняття «інвалід» з урахуванням нововведень в Україні у 2017 році, а саме виключення слова «інвалід» із усіх держаних документів. Проаналізовано зарубіжний досвід ставлення до інвалідів та інвалідності, визначено, що у вітчизняній філософії, на жаль, саме у філософському контексті «особистості у ситуації інвалідності» приділяється мало уваги.

Мета статті – ввести концепт «особистість у ситуації інвалідності» за допомогою методів екзистенційної філософії та філософської антропології. Ці дві течії філософії спроможні об'єднати два погляди (зовнішній і внутрішній) на проблему «особистості у ситуації інвалідності».

Методи та результати дослідження. Інвалідність як проблема не тільки людини, що перебуває у ситуації інвалідності, але й усього суспільства змушує звернутися до обґрунтованих поглядів філософів на визначення поняття «особистість». Для цього необхідно відокремити поняття «особистість» і «ситуація інвалідності» у контексті філософського аналізу та поєднати їх у визначенні поняття «особистість у ситуації інвалідності».

Розглянуто поняття «інвалідність» як «граничну ситуацію» за К. Ясперсом, як зумовлену ситуаційну дійсність щодо життя людини у ситуації інвалідності. Відокремлено та вивчено поняття «особистість» в екзистенційній філософії та філософській антропології. На основі аналізу виведено новий концепт «особистість у ситуації інвалідності» за допомогою визначень «особистість» від К. Ясперса, М. Бердяєва, М. Будера, М. Шелера та В. Франкла. Зроблено висновок і на його основі дано визначення «особистість» у контексті запропонованих філософських поглядів, завдяки яким описано концепт «особистість у ситуації інвалідності».

Ключові слова: людина, інвалід, інвалідність, особистість, людина з інвалідністю, особистість у ситуації інвалідності.

Вступ. Сучасному суспільству недостатньо старих методів у підході до понять, пов'язаних з інвалідністю. Саме тому вивчення досвіду західних науковців, для яких проблеми інвалідності стали предметом багаторічного обговорення, є важливими, але відсторонитися від визначень класичної філософії неможливо, тому що це підґрунтя й основа будь-яких міркувань.

Також слід звернути увагу на визначення з довідкових джерел, які не пов'язані із філософією (юридичні, довідкові документи), але теж важливі, тому що саме вони створюють і характеризують поняття й окреслюють визначення. Все це повинно вплинути на формування нових визначень поняття «особистість» і концепту «особистість у ситуації інвалідності».

Мета та завдання. Метою є актуальне та доречне визначення концепту «особистість у ситуації інвалідності». Завданням, які конкретизують мету, стають аналіз класичної екзистенційної філософії та філософської антропології щодо поняття «особистість» як такого, що має бути фундаментом до нового концепту «особистість у ситуації інвалідності».

Методи дослідження. Для вивчення проблематики обрані методи дедукції та індукції, де від загального поняття «особистість» ми визначаємо окреме визначення «особистість» у екзистенційно-антропологічній площині. Від окремого визначення «особистість» виводимо концепт «особистість у ситуації інвалідності».

Результатами дослідження. Основу дослідження формують нові підходи іноземних науковців, котрі спираються на те, що проблема інвалідності – це одночасно проблема особи та суспільства. Дедалі більше виходить наукових праць у галузі вивчення інвалідності. Західні дослідники пишуть: «Натомість ресурси та стратегії підтримки мають бути зосереджені на допомозі всім людям (з інвалідністю) розкрити весь свій потенціал ...» [16, с. 406].

U. Chakravarti, автор з Індії, стверджує: «Серед перших питань, які необхідно було розглянути, була спроба дати прийнятне визначення інвалідності... Збірні іменники, такі як “інваліди” або “епілептики” недосконалі, тому що вони приховують особистість і мають на увазі, що інвалідність є її найважливішою характеристикою» [14; 18, р. 46].

Можна вдало скористуватися знахідками англомовних країн, де виділено «people first language». Тобто при повному або частковому визначенні «інвалід» потрібно спочатку підкреслювати його як людину-особистість.

Визначення «людина» є складовою частиною в будь-якій характеристиці інваліда, – людина в інвалідному візку, а не інвалід-візочник; дитина, у якої аутизм, а не аутист; дівчина з діагнозом ДЦП, а не «децепешниця». Саме тому визначення та поняття є найважливішими як у визначенні самої людини з інвалідністю, так і в сприйнятті оточуючих.

Поняття у звичайному житті важливі, але філософські визначення щодо самої людини з погляду на її гідність та особистість набувають інших значень. «Навіть ті інваліди, які живуть звичайним життям (їх близько третини), пригнічують у собі почуття парії, за рахунок відчуття заступницького ставлення здорових» [17, с. 2]. Стаття була написана у 1988 році, але і сьогодні рівень її цитування величезний, тому що проблема актуальна.

Але чи можливо всіх людей із інвалідністю вважати особистостями? Мабуть Ні, саме тому, що й усіх людей неможливо віднести до особистостей у філософському значенні. Слід відокремити у дослідженні поняття «людина» й «особистість», поєднанні з визначенням «інвалідність». Якщо поняття «людина» не несе для дослідження якісного значення, то визначення «особистість» має виняткову доцільність.

«Особистістю не народжуються, вона твориться за допомогою Бога... особистість для індивіда – це будівля» [1, с. 61]. Бердяєв акцентує, що «індивід тотожний роду, а особистість співвідноситься зі спільнотою» [1, с. 63].

У статті М. Шелера «Положення людини у космосі» ми знаходимо більш детальну відповідь, що визначає людину-особистість у межах буття: «Особистість – дійовий центр, у якому дух є всередині кінцевих сфер буття» [12, с. 153]. Також М. Шелер відштовхується від поняття «дух» і створює просторову субстанцію в бутті – особистість, де особистість має екзистенціальну волю, а самовиявлення та її діяння відображаються на способі буття. Сфера думки й уміння динамічно відчувати природу буття створюють особистість. Особистість в змозі координувати кордони буття, керуючись виключно психологічними та моральними законами всередині себе. Особистість не обтяжена тиском ззовні. Її стрижень – це дух, дух волі, дух мужності бути собою. М. Шелер пише: «Бо особистість є монархічно упорядкована структура духовних актів, яка становить унікальну індивідуальну самоконцентрацію єдиного нескінченного духу, у якому корениться сутнісна структура об’єктивного світу» [12, с. 13].

Продовжуючи роздуми М. Шелера про особистість, В. Франкл у своїй роботі «Десять тез про особистість» у 7 тезі визначає, що головна мета будь-якої людини – досягти єдності та цілісності, а це поєднання тілесно-душевно-духовного і можливе, тільки якщо людина – особистість [11, с. 9]. В. Франкл вводить поняття «самотранцендування» як стан, у якому людина, звільняючись від психофізичного буття, наповнюється сенсом і стає особистістю, тобто зростає у душі [11, с. 54–68]. В. Франклу вдається створити перехід від філософської концепції М. Шелера у психологічну мотиваційну модель шляху від звичайної людини до особистості.

Так само підтримує і продовжує міркування про невід'ємності духовної складової частини у концепції особистості М. Бердяєв. Для М. Бердяєва особистість – це насамперед усвідомлення духовної цінності своєї значущості перед Богом. Особистість – це свобода, яка не залежить від зовнішніх обставин і глибоко онтологічна, «тільки християнська метафізика стверджує реальність буття і реальність шляхів до буття, осягає таємницю волі <...> і визнає субстанцію конкретної особистості, закладеної у вічності» [2, с. 14]. Згідно з Бердяєвим особистістю може бути тільки людина, котра відкрила у собі божественний мікрокосм і через усвідомлення цього стає особистістю, несучи це іншим людям. М. Бердяєв пише: «У своїй свободі і своїй творчості особистість не може бути відірвана і відокремлена від космосу, від вселенського буття» [2, с. 379].

Філософію М. Бердяєва розділяє і М. Бубер у книзі «Два образи віри», розмірковуючи про природу діалогу, зауважує, що конструкція особистості може бути ціннісною тільки у відносинах із іншими особистостями, а сам принцип діалогу побудований тільки на спілкуванні між особистостями, де визнання особистості іншого і створює сам діалог [3, с. 207]. Його слова підтверджує відомий персоналіст Е. Муньє: «Особистість багата своїми зв'язками: із плоттю світу і людини, з духовним началом, оживляючим її, зі спільнотами, у яких вона проявляє себе» [8, с. 58], але він уточнює: «Особистість – це той, хто відхиляється від загального шляху, хто випадає з величезної загальної маси» [8, с. 43]. Тобто особистість можлива лише у відділенні себе від загальної маси, але зв'язки особистості визначають її у її бутті.

Тож можна зробити висновок, що особистість – це людина, котра у процесі саморозвитку свого духу (Шелер) знаходить усвідомлену свободу волі, самодостатня (Бердяєв), здатна вільно здійснювати соціальні рівноправні взаємодії (Бубер), вміє самотрансцендуватися і розвиватися (Франкл), тим самим реалізовувати свій потенціал через своє власне буття.

Надалі для нас стає важливим знайти визначення для поняття «інвалід» та «інвалідність» як загального й «особистість з інвалідністю» як окремого у категорії реалізації потенціалу людини з інвалідністю у бутті, з'ясувати додаткове словосполучення «ситуація інвалідності».

У 2017 році Петро Порошенко підписав закон щодо виключення із українського законодавства та вжитку терміна «інвалід»: «У тексті Кодексу слова “інвалід” та “дитина-інвалід” в усіх відмінках і числах замінити відповідно словами “особа з інвалідністю” та “дитина з інвалідністю” у відповідному відмінку і числі» [9], але цей термін досі можна знайти в усіх сучасних словниках.

1. Словник української мови та культури (2005–2011). Інвалід – (лат., від «in» – ні, і «valere» – стояти). Людина, що частково або повністю втратила працездатність унаслідок поранення, хвороби, каліцтва чи старості. Повністю збігається зі словником іншомовних слів від Бібіка та Сюта [4, с. 247].

2. Інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності у соціальній допомозі та захисті. Таке визначення дає спеціаліст у Департаменті соціального, трудового та гуманітарного законодавства В.В. Міненко («Інвалідність та порядок її встановлення»). Визначення знаходиться на сайті Міністерства Юстиції України [7].

Судячи з термінів, порушення функцій організму є визначальним у всіх словниках, хоча у всіх словниках до ХХ століття інвалід згадувався як воїн-ветеран [10]. У ХХ столітті поняття «інвалід» розширюється, але в усіх трактуваннях проглядається акцент на немічність, неспроможність інвалідом вирішувати власні проблеми і необхідність соціальної допомоги.

Так само не варто забувати майже про лайливе слово «інвалід», що застосовують до недосконалої людини, на чийсь думку.

Всі ці визначення означають одне – ущербність і неспроможність людини, але якщо ми розглядаємо поняття особистість, тобто «людини самодостатньої», то виникає питання, як може ущербна людина бути особистістю, більше того, відчувати свою самодостатність? Тому нам необхідно визначити, що таке інвалідність у сучасному світі.

Інвалідність – це термін, що характеризує людину у її обмеженні. Порушення функцій організму і, як наслідок, змінене життя. Всесвітня організація охорони здоров'я та Всесвітній банк

опублікували «Всесвітню доповідь про інвалідність», стверджуючи, що: «Інвалідність – одна зі складових частин людського існування». Виходячи з цього, термін «інвалідність» ми вживаємо тільки як описуючий зміни, які відбулися з людиною та не характеризують її як особистість, а позначають, що вона пережила ситуацію, яка призвела до інвалідності [5, с. 7].

Термін «ситуація інвалідність» вимагає роз'яснень. Оскільки у роботі розглядається інвалідність, тобто ситуація, у якій людина могла померти, то ситуація інвалідності стає «граничною ситуацією». Ясперс позначає такі ситуації так: «Я повинен померти, повинен страждати, повинен боротися, я залежу від випадковості, я з неминучістю виявляю власну провину. Ці основоположні ситуації нашого існування ми називаємо граничними» [13, с. 21, 22].

Подолання ситуації інвалідності – це характеристика того, що людина змогла пережити «граничну ситуацію», не втративши свої позиції особистості, які мала до ситуації інвалідності, чи знайшла для себе ті нові якості у самій ситуації інвалідності, що створюють її як особистість.

Ситуація інвалідності – це «гранична ситуація», або «ситуація інвалідності» стає ситуацією, у якій людині довелося зіткнутися із випадковістю, фатумом, що призвів до зміни її тіла і духу. У ракурсі дослідження «ситуація інвалідності» є важливим критерієм аналізу в обраній методології.

Особистість з інвалідністю – це концепт, який вбирає у себе поняття «інвалідність» і поняття «особистість», але ми не можемо з огляду на певні обставини та бар'єри, пов'язані з інвалідністю, визначити «особистість з інвалідністю» та не відрізнити її від загального визначення «особистості». Якщо рухатися по пунктам нашого визначення особистості, то:

– *Це людина, яка у процесі саморозвитку свого духу (Шелер)*. Саморозвиток і зростання духу для інваліда – це подолання ситуації інвалідності. Ми зауважували, що «ситуація інвалідності» – це «гранична ситуація», тобто людина знаходиться в екзистенційному просторі. Буття людини з інвалідністю – це майже нескінченний шлях подолання себе, простору, оточення. Це безумовне екзистування, але чи несе це зростання у душі? Напевно, ні, якщо екзистенційний стан не призводить до змінення дійсності. С. К'єркегор пише: «Екзистуючий індивід і його екзистування і є найвищим інтересом, а сама зацікавленість в екзистенції є його дійсністю» [6, с. 341]. Тобто сама екзистенція без трансцендування не може зробити з індивіда особистість, для цього потрібна воля. Це приводить нас до другого пункту в визначенні особистості.

– *Знаходить усвідомлену свободу волі, самодостатня (Бердяєв)*. Людина з інвалідністю здебільшого залежна від умов і від оточення, тобто навіть пересування у просторі іноді вимагає допомоги. Як визначити свободу волі та самодостатність такої людини? Вільне буття – це не завжди свобода волі, бо, на думку В. Франкла, вільне буття – це ще і відповідальність [15, с. 4]. Тобто якщо людина в змозі відповідати за себе, за свої думки, вчинки та прагнення, то ми можемо визначити свободу її волі. Самодостатність для людини з інвалідністю, так само як для людини здорової, не пов'язана з мобільністю чи діями, це можливість бути в душі, бути «самою собою» незалежно від оцінки оточуючих.

– *Здатна вільно здійснювати соціальні рівноправні взаємодії (Бубер)*. У нашому розумінні найважливіше у цьому визначенні – «рівноправні взаємодії», якщо інвалідність не перешкоджає людині бути на рівні з іншими особистостями. Сама особистість із інвалідністю не вважає себе вищою чи особливою або не почувається парією.

– *Вміє самотрансцендуватися і розвиватися (Франкл)*. Інвалідність не перешкоджає подальшому розвитку людини та не є виправданням у її занепаданні. Тому, якщо розвиток продовжується, людина не втрачає якостей особистості.

– *Тим самим реалізовувати свій потенціал через своє власне буття*. Це визначення не відділяє звичайну особистість від особистості з інвалідністю.

Отже, якщо ситуація інвалідності не вплинула на особистість, не створила внутрішніх кордонів і не дозволила зупинитися у розвитку, то «особистість з інвалідністю» – це людина, котра не втратила якостей особистості у ситуації інвалідності.

Висновки. Необхідність в Україні створити нове бачення проблеми інвалідності потребує пошуків нових підходів і поглядів. Для цього було проаналізовано поняття та концепти

«інвалід», «інвалідність», «особистість», «ситуація інвалідності як гранична ситуація», де визначено, що термін «інвалід» не тільки визнаний суспільством як образливий, але і вилучений з обігу на законодавчому рівні як неприпустимий. Досліджено поняття інвалідності як поняття не відокремленого змісту щодо каліцтва чи відхилення, а як визначення обставин, які можуть настати у житті кожного індивіда. Проведена паралель між «граничною ситуацією» й «інвалідністю» у філософському розумінні «життя на межі» від Карла Ясперса.

Виведено, що поєднання визначень щодо поняття «особистість» у екзистенційній філософії та філософській антропології спроможні дати об'єднане та більш ґрунтовне визначення особистості. Для нового визначення поєднані поняття філософів-екзистенціалістів М. Бердяєва, М. Бубера з поняттями, які внесені у філософську антропологію філософами М. Шелером, В. Франклом. На основі визначеного поняття «особистість» і «ситуація інвалідності» зроблено міркування та виведений новий концепт «особистість у ситуації інвалідності».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бердяєв Н. А. Про призначення людини. Досвід парадоксальної етики. Париж : Сучасні записки, 1931. 320 с.
2. Бердяєв Н. А. Філософія свободи. Сене творчості. Калінінград : Калінінградська правда, 1989. 608 с.
3. Бубер М. Проблема людини. Два образи віри. Москва : Республіка, 1995. 464 с.
4. Бібік С. П., Сютя Г. М. Словник іншомовних слів: Тлумачення, словотворення та слововживань. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
5. Всесвітній доповідь про інвалідність. Резюме. Всесвітня організація охорони здоров'я, 2011. 28 с.
6. К'еркегор С. Заключне ненаукове післямова до «Філософським крихтах» / пер. Н. Ісаєва, С. Ісаєв. Санкт-Петербург : Видавництво Санкт-Петербурзького Університету. 2005. 680 с.
7. Міненко В. В. Інвалідність та порядок її встановлення. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_11521
8. Муньє Е. Маніфест персоналізму. Москва : Республіка, 1999. 559 с.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих АКТІВ України. № 2249-VII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172249.html
10. Словники та енциклопедії Академії. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/73934>
11. Франкл В. Людина в пошуках сенсу. Москва : Прогрес, 1990. 368 с.
12. Шелер М. Вибрані твори. Москва : Гнозис, 1994. 490 с.
13. Ясперс К. Введення в філософію. Мінск : Пропілеї, Схолія, 2000. 192 с.
14. Chakravarti, U. Framing disability. *Disability and care work*. 2018. P. 13–28. SAGE Publications Pvt Ltd, <https://www.doi.org/10.4135/9789353287665.n2>
15. Frankl V. Zehn Thesen über die Person. Frankl V. Der Wille zum Sinn: Ausgewählte Vorträge über Logotherapie. 1950, 3, erw. Aufl. Bern : Huber, 1982. *Екзистенціальна традиція: філософія, психологія, психотерапія*. 2005. № 2.
16. Soresi S., Nota L., Ferrari L., Solberg V. S. Career guidance for persons with disabilities. *International Handbook of Career Guidance*. Athanasou J. A., Esbroeck R. Van (eds.). Springer Science+Business media B. V., 2008 P. 405–413.
17. Stubbins J. The politics of disability. *Attitudes toward persons with disabilities* / Ed. H. Yunker. New York : Springer, 1988. 480 p.
18. Vash C. L., Crewe N. M. *Psychology of Disability*. New York: Springer Publishing Company, 2004. 352 p. URL: <https://manavata.org/able/wp-content/uploads/sites/10/2020/07/psychology-of-disability-the-springer-series-on-rehabilitation.pdf>

REFERENCES

1. Berdiaiev N. A. (1931). Pro pryznachennia liudyny. Dosvid paradoksalnoi etyky [About pryznachennya people. Dosvid paradoxical ethics]. Paris: Suchasni zapysky. [in Russian].
2. Berdiaiev N. A. (1989). Filosofii svobody. Sens tvorchosti. [Philosophy of Freedom. A sense of creativity]. Kaliningrad: Kalininhradska pravda. [in Russian].
3. Buber M. (1995). Problema liudyny. Dva obrazy viry [The problem of people. Two images of viri]. Moscow: Respublika. [in Russian].

4. Bibik S. P., Siuta H. M. (2006). Slovnyk inshomovnykh sliv: Tlumachennia, slovotvorennia ta slovovzhyvan [Dictionary of foreign words: Interpretation, word formation and word usage]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
5. Vsesvitnii dopovid pro invalidnist. Reziiume [World Disability Report. Resume]. Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorovia, 2011. [in Russian].
6. Kierkehor S. (2005). Zakliuchne nenaukove pisliamova do “Filosofskym krykhtakh” [Final non-scientific afterword to “Philosophical crumbs”]. St. Petersburg: Vydavnytstvo Sankt-Peterburzkooho Universytetu. [in Russian].
7. Minenko V. V. Invalidnist ta poriadok yii vstanovlennia [Disability and the procedure for its establishment]. https://minjust.gov.ua/m/str_11521 [in Ukrainian].
8. Munie E. (1999). Manifest personalizmu [Manifesto of personalism]. Moscow: Respublika. [in Russian].
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh AKTIV Ukrainy. [About modification of some legislative acts of Ukraine]. № 2249-VII. Tochka dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172249.html [in Ukrainian].
10. Slovnyky ta entsyklopedii Akademii [Dictionaries and encyclopedias of the Academy]. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/73934> [in Ukrainian].
11. Frankl V. (1990). Liudyna v poshukakh sensu [Man in search of meaning.]. Moscow: Prohres. [in Russian].
12. Sheler M. (1994) Vybrani tvory [Introduction to philosophy]. Moscow: Hnozys. [in Russian].
13. Yaspers K. (2000). Vvedennia v filosofiui [Introduction to philosophy]. Minsk .: Propilei, (Skholiia). [in Russian].
14. Chakravarti, U. (2018). Framing disability. In Disability and care work (pp. 13–28). *SAGE Publications Pvt Ltd*, <https://www.doi.org/10.4135/9789353287665.n2>
15. Frankl V. (2005) Zehn Thesen über die Person (1950). Frankl V. Der Wille zum Sinn: Ausgewählte Vorträge über Logotherapie. 3., erw. Aufl. Bern: Huber, 1982. *Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия*, vol. 2
16. Soresi S., Nota L., Ferrari L., Solberg V. S. (2008). Career guidance for persons with disabilities. *International Handbook of Career Guidance*. Athanasou J. A., Esbroeck R. Van (eds.). *Springer Science+Business media B.V. P.* 405-413
17. Stubbins J. (1988). The politics of disability. *Attitudes toward persons with disabilities*. Ed. H. Yuker . New York : Springer .
18. Wash C. L., Crewe N. M. (2004). Psychology of Disability. New York: *Springer Publishing Company*. <https://manavata.org/able/wp-content/uploads/sites/10/2020/07/psychology-of-disability-the-springer-series-on-rehabilitation.pdf>

Mrinska Natalia Oleksandrivna

Post-graduate student of the Department of Cultural Studies and Philosophical Anthropology
National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrohova, str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7958-9118

ON THE ISSUE OF “PERSONALITY” IN PHILOSOPHY WITHIN THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF “PERSONALITY IN THE SITUATION OF DISABILITY”

To date, to conceal disability is not only negligent but also criminal. Ukraine, as a country at war, is transforming the concept of “people with disabilities” and it is in this structure that it is necessary to include a theoretical and philosophical base on the concepts, definitions and philosophy of the issue of disability itself. Ukraine is a country in a military conflict and disability is becoming such a common concept for us and has long gone beyond the problems of one person and includes the whole society, so this issue is currently relevant in Ukraine. The problem of disability as a problem not only of a person in a situation of disability but of society as a whole needs to return to the well-founded views of philosophers on the definition of “personality”. To do this, it is necessary to define the problem in the context of philosophical analysis as a problem of understanding in the definition of “personality in a situation of disability.”

The concept of “disabled” was studied taking into account the updates in Ukraine in 2017, namely the exclusion of the word “disabled” from all government documents. Foreign experience on the attitude to the disabled and disability is analyzed, and it is determined that, unfortunately, you pay little attention to the domestic philosophy of the philosophical concept of “personality in a situation of disability”.

The purpose of the article is to derive the concept of “personality in a situation of disability” using the methods of existential philosophy and philosophical anthropology.

Existential philosophy and philosophical anthropology are separated for consideration in the theoretical aspect as a method of definition and study. These two currents of philosophy are able to combine two views (external and internal) on the problem of personality in a situation of disability

The concept of disability as a “borderline situation” according to K. Jaspers is considered, as a conditioned situational reality in relation to human life in a situation of disability. The concept of “personality” in existential philosophy and philosophical anthropology is separated and studied. But on the basis of the analysis a new definition is derived with the help of definitions from K. Jaspers, M. Berdyaev, M. Buber, M. Scheler and V. Frankl. As a result of the research, a conclusion was made and on its basis the definition of “personality” in relation to the proposed philosophical views was given, and thanks to them the concept of “personality in a situation of disability” was specified.

Key words: *person, disabled person, disability, personality, person with disability, personality in disability situation.*

УДК 1(091).128

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.6>**Нестеренко Павло Олександрович**

аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-8252-6879

СВОБОДА У ВИБОРІ СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ: КОНТЕКСТ СУЇЦИДУ ТА ЕВТАНАЗІЇ

Актуальність проблеми. Суїцид – це свобода чи втеча від свободи? Чи потрібно легалізувати евтаназію в Україні? І чи є евтаназія видом самогубства? На ці актуальні та важливі питання для сучасного українського суспільства та світу загалом і відповідає це філософсько-антропологічне дослідження. При цьому проблема суїциду в сучасному суспільстві є вкрай актуальною. За Г. Старшенбаумом, «поки ви читали цей параграф, хтось на землі наклав на себе руки. І так щохвилини. За день у світі вбивають себе 2300 осіб, за рік – 800 тисяч осіб. За різними даними, ще від 8 до 30 мільйонів людей невдало роблять замах на своє життя. При цьому кожен другий, який намагався накласти на себе руки, протягом року повторює свою спробу, зазвичай у більш важкій формі. Кожен третій, хто наклав на себе руки, здійснював суїцидальну спробу в минулому. Спроби самогубства роблять переважно люди психічно здорові, які перебувають у працездатному віці. Суїциденти в разі смерті залишають своїх дітей без батьків, завдають глибокої травми своїм рідним та близьким. Незавершені суїциди нерідко призводять до інвалідності».

Мета дослідження полягає у філософському осмисленні феномена свободи як ціннісного аспекту проблеми смерті та безсмертя особистості.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність:

– проаналізувати феномен самогубства як прояв ціннісного аспекту свободи особистості та визначити превентивні філософсько-антропологічні міри для попередження та подолання суїцидів;

– розглянути проблему евтаназії в контексті ціннісного аспекту феномена свободи.

Методи дослідження. Для вирішення мети та завдань дослідження автором застосовані такі класичні методи наукового пізнання, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення та порівняння.

Методологічно важливим для нашого дослідження феномена свободи як ціннісного аспекту проблеми смерті та безсмертя особистості є метаантропология Н. Хамітова. За Н. Хамітовим, філософську антропологию як метаантропологию можна визначити філософію екзистенціально-комунікативних вимірів людського буття.

Одержані результати. У процесі дослідження автором були розглянуті погляди різних мислителів на проблему суїциду та евтаназії в текстах філософів та науковців, що засвідчує неоднозначну інтерпретацію та пояснення цих феноменів.

Виходячи з методології метаантропологии Н. Хамітова, автор вперше пропонує таке визначення самогубця. Самовбивця – це людина буденного або граничного буття з потягом до смерті (Танатосу), в якій присутня воля до небуття та прагнення втечі від реальності і свободи бути особистістю через власну смерть.

Якщо суїцид – це глухий кут та фатальна помилка кожної живої істоти, то евтаназію автор не вважає видом самогубства та пропонує зробити її предметом серйозних наукових дискусій в Україні.

Ключові слова: свобода, суїцид, евтаназія, превентивні заходи, смерть, безсмертя, особистість.

Вступ. Проблема свободи постає особливо гостро як у сучасному українському суспільстві, так і в світі загалом, що зумовлено страхом свободи та спробою втечі від неї [20]. Цьому свідченням є агресивна реакція частини українців на європейські цінності, негативне ставлення

до проведення гей-парадів, братовбивча війна в Донецьку та Луганську, а також терористичні акти в Європі та США, рекордно великі цифри самогубств [18], наркоманії, алкоголізму, кримінальних правопорушень та різке падіння освіченості населення, що підтверджує український дослідник М. Папуча [13].

За М. Папучою, «кризові явища в сучасному суспільстві є безумовними, хоча деякою мірою і парадоксальними. З одного боку, безумовний прогрес людства як у науковій, так і в економічній сфері: оволодіння атомною енергією, створення справжньої віртуальної дійсності завдяки бурхливому розвитку інформаційних технологій, підвищення комфортності життя, перемога над величезною кількістю хвороб... А з іншого боку, просто вражаючі цифри самогубств, алкоголізму, наркоманії, злочинності і загальне й різке падіння рівня освіченості. При вираженому інтересі до мистецтва – абсолютний занепад смаку і переведення творів мистецтва у виключно грошову площину. Слід додати практичне знищення природи Землі, величезні маси людей, що потерпають від голоду, і розвиток нових, більш експансивних і небезпечних форм соматичних і психічних хвороб» [13, с. 19].

Слід зазначити, що свобода як ціннісний аспект феноменів смерті та безсмертя особистості практично ніколи не виступала як об'єкт філософсько-антропологічного дослідження в Україні, що й робить вивчення цієї проблематики надзвичайно важливим. Так, вищенаведені події, що відбуваються в Україні та світі за останні роки чітко демонструють, що питання свободи надзвичайно актуальне та вимагає пильної уваги науковців-дослідників у галузі як психологічного знання, так і філософської антропології.

Мета та завдання. Мета статті полягає у філософському осмисленні феномена свободи як ціннісного аспекту проблеми смерті та безсмертя особистості в контексті суїциду й еутаназії.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність:

- проаналізувати феномен самогубства як прояв граничної свободи особистості та визначити превентивні філософсько-антропологічні міри для попередження та подолання суїцидів;
- розглянути проблему еутаназії в контексті ціннісного аспекту феномена свободи.

Методи дослідження. Для вирішення мети та завдань дослідження автором застосовані такі класичні методи наукового пізнання, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення та порівняння.

Методологічно важливим для нашого дослідження феномена свободи як ціннісного аспекту проблеми смерті та безсмертя особистості є метаантропология Н. Хамітова [22]. Він твердить: «Філософську антропологию як метаантропологию можна визначити філософією екзистенціально-комунікативних вимірів людського буття» [23].

Феномен свободи в різних його проявах у межах метаантропологии розглядається в аспектах буденного, граничного та метаграничного буття. На думку Н. Хамітова, «буденне буття є такий вимір буття людини, в якому особистісне, унікальне начало виступає лише можливістю» [21, с. 145–170]. Тобто в буденному бутті свобода як така неможлива. «Буденне буття є буття, в якому свобода замінюється на безпеку та стабільність» [24, с. 144].

Граничне буття є виходом за межі буденності в цьому буттєвому вимірі, згідно з Н. Хамітовим, «виявляється особистісне начало, переходячи із можливості у дійсність. ... Граничне буття є буттям, що не стверджує, а руйнує попередній безособовий стан. Тому граничне буття виступає буттям трагічного народження особистості» [24, с. 144]. Тобто у граничному бутті з'являється свобода, бо людина стає особистістю. Але ця свобода «впадає у крайності» і може бути або шляхом до творчості і конструктиву, або, як говорить дослідник Н. Хамітов, «вихід за межі буденності ще не робить нас автоматично вільними. Якщо в граничному бутті ми не створюємо нову гармонію, воно саме обертається на буденність» [24, с. 144–145].

У метаграничному вимірі людського буття свобода наповнюється сенсом і набуває свою внутрішню гармонію, що спрямовує її носія до любові [21, с. 221–326].

Результати. Свобода є однією з найважливіших категорій сучасних філософії та психології. Так, одним із головних питань психології особистісного розвитку є питання про те, свобода чи детермінізм визначають поведінку індивіда. Особистість створює сама себе, тобто

самодетермінує свій розвиток. Чи вона є невольною у власному виборі та є детермінованою соціумом [25, с. 133–134]? За М. Папучою, особистість насамперед сама детермінує свій розвиток. «Єдина психіка (особистість) у своєму розвитку й існуванні детермінується тільки із себе, собою: навіть релігія <...> – не детермінує особистість» [13, с. 26].

У «Філософському енциклопедичному словнику» пропонується таке визначення феномена свобода. Свобода – це «здатність людини діяти відповідно зі своїми інтересами і цілями, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності» [30, с. 595].

Н. Хамітов вважає, що свобода – це «величезне щастя й величезне страждання. Свободи відчайдушно прагнуть, але від свободи й не менш відчайдушно тікають» [24, с. 135]. Можна погодитися з автором, свобода – це велика відповідальність, яка вимагає від особистості прийняття власних рішень та передбачає свободу вибору.

На думку дослідника, «лише у свободі людина стає людиною. Проте у свободі людина знов і знов зіштовхується зі свавіллям, що руйнує людське – руйнує любов у відносинах людей. Творення і руйнація, руйнація і творення – ці реалії постійно асоціюються зі свободою. Причому дивні парадокси свободи подеколи роблять деструктивним саме творення, тоді як руйнація може набувати конструктивну, звільняючу, визвольну природу» [24, с. 135]. Тобто свобода має два полюси: творення людиною власного світогляду та визвольна руйнація штучно, силоміць нав'язаних світоглядних орієнтирів життя.

Проблема свободи є однією з головних для історії психології ХХ ст., яка предстала як у вигляді тенденції до «втечі від свободи» (Е. Фромм) [20], так, за В. Роменцем та І. Манохою, і феномена свободи «як вирішальної сили поведінки, як головного вістря історичного здобутку людства» [14, с. 53].

За І. Яломом, свобода розглядається з ракурсу самотворення, вибору, волі і дії, свобода – це психологічно складний термін, який насичений відчуттям тривоги. Людина створює себе за допомогою наших дій чи бездіяльності [29]. Тобто без свободи особистість не може сама себе творити. Тому вивчення феномену свободи надзвичайно важливе для психології та філософської антропології.

На думку української дослідниці С. Крилової, «безсмертя особистості – це вільне безсмертя, тому що свобода – найвищий атрибут особистості. Безсмертя, яке не передбачає свободи, не є безсмертям» [11, с. 115].

Можна погодитися з автором. Кожна особистість має свободу обрати смерть чи безсмертя. І тут піднімається дві складні проблеми свободи як ціннісного аспекту смерті та безсмертя – самогубство та евтаназія. Зупинимось на кожній з них.

Г. Старшенбаум зауважує: «Поки ви читали цей параграф, хтось на землі наклав на себе руки. І так щохвилини. За день у світі вбивають себе 2300 осіб, за рік – 800 тисяч осіб. За різними даними, ще від 8 до 30 мільйонів людей невдало роблять замах на своє життя. При цьому кожен другий, який намагався накласти на себе руки, протягом року повторює свою спробу, зазвичай у більш важкій формі. Кожен третій, хто наклав на себе руки, здійснював суїцидальну спробу в минулому. Спроби самогубства роблять переважно люди психічно здорові, які перебувають у працездатному віці. Суїциденти у разі смерті залишають своїх дітей без батьків, завдають глибокої травми своїм рідним та близьким. Незавершені суїциди нерідко призводять до інвалідності» [18, с. 9].

Отже, проблема суїцидальної поведінки людей – це вічна проблема людства, бо скільки існує вид *Homo sapiens*, стільки і залишається невирішеною проблема людських самогубств.

В античній філософії апологетом суїцидів виступає філософ Сенека, який говорить про суїцидентів, що «вони тверді й незмінні, і спрямовує їх велика та вічна необхідність. Ти підеш туди, куди йде все. Що тут нового для тебе? Під владою цього закону ти народився! Те саме сталося і з твоїм батьком, і з матір'ю, і з предками, і з усіма, хто був до тебе, і з усіма, хто буде згодом. Непереможна й ніякою силою не змінювана низка пов'язує і тягне всіх. Який натовп померлих ішов попереду тебе, який натовп піде слідом! Скільки їх буде твоїми супутниками! Я думаю, ти став би сміливішим, згадавши про багато тисяч твоїх товаришів по смерті.

Але ж багато тисяч людей і тварин відпускають дух свій від незліченних причин у ту саму мить, коли ти не наважуєшся померти. Невже ти не думав, що колись прийдеш туди, куди йшов увесь час? Немає шляху, який би не скінчився» [15, с. 37]. У словах Сенеки відчуваються депресія, суцільний фаталізм, песимізм і небачення унікального сенсу життя кожної живої істоти, адже людина – це унікальна особистість і сама її природа прагне до безкінечності та вічного життя.

У «Моральних листах до Луція» [15] мислитель агітує та пропагує самогубства. Ми категорично не можемо з ним погодитися та вважаємо, що життя – це безцінний дар, котрий людина має цінувати та рухатися до безсмертя власної особистості, проходячи трансформацію через природну біологічну смерть або евтаназію (лише у разі тяжкого, невиліковного захворювання). Ми погоджуємося з думкою багатьох мислителів (Н. Хамітов, С. Крилова та інші), що саме через біологічну смерть людина повинна засвоїти біблійну істину Ісуса Христа: «І сказав: до чого уподібнимо Царство Боже? Або якою притчею зобразимо його? Воно – мов зерно гірчичне, яке, коли сіється в землю, дрібніше за всяке насіння на землі. А коли посіяне, сходить і стає більше від усякого зілля та дає таке велике гілля, що під тінню його можуть укриватися птахи небесні» (від Марка, гл. 4, вір. 30-32) [31, с. 1126]. Тобто якої б не була віри людина, якого б типу світогляду вона не була носієм, вона має «дозріти» до переходу у вічність. Аналогом цієї пшениці з притчі, що проростає, коли її посадять у землю, є людина. Для того, щоб перейти в нову, вічну форму буття, люди не мають вчиняти суїциди, а дочекатися природної біологічної смерті і саме тоді їхні душі зможуть перейти у світ ейдосів – у первинну реальність.

Філософствуючи про поведінку людини перед обличчям смерті, М. Монтень розмірковує як про феномен смерті загалом, так і про проблему суїциду. «Коли ми судимо про твердість, проявлену людиною перед смертю, яка є, безумовно, найбільш значущою подією нашого життя, необхідно взяти до уваги, що людям важко повірити, ніби вони й справді підійшли вже до цієї межі. Мало хто вмирає, розуміючи, що хвилини його пораховано; немає нічого, в чому нас більшою мірою тішила б оманлива надія; вона невпинно нашіптує нам: «Інші були хворі ще важче, а тим часом не померли. Справа зовсім не така безнадійна, як це уявляється; і, врешті-решт, Господь явив чимало інших чудес». Походить це від того, що ми уявляємо про себе занадто багато; нам здається, ніби сукупність речей зазнає якогось потрясіння від того, що нас більше не буде, і що для неї зовсім не байдуже, чи ми існуємо на світі; то того ж наш збочений зір сприймає навколишні речі неправильно, і ми вважаємо їх спотвореними, тоді як насправді він сам спотворює їх; у цьому ми уподібнюємося тим, хто їде морем, яким здається, ніби гори, поля, міста, земля і небо рухаються одночасно з ними» [12, с. 39]. Можна погодитися з автором, дійсно, смерть не залишає нікого байдужим і є найбільш значимою подією в житті кожної людини.

Розкриваючи природу суїцидальної поведінки, М. Монтень описує історію самогубства Помпонія Аттіка, котрий із метою зупинити муки від хвороби вирішив відмовитися від їжі і таким чином померти. У результаті голодування він вилікувався від хвороби, але обрав самогубство і від голодування помер. Чому це трапилось? Який психологічний механізм прихований за цим деструктивним та руйнівним вчинком П. Аттіка? М. Монтень говорить, що хоча «людина, про яку йдеться, познайомилася зі смертю задалегідь, так би мовити на дозвіллі, вона не тільки не втратила бажання зустрітися з нею, але, навпаки, всією душею продовжувала чекати її, бо, досягнувши того, заради чого вона вступала в це єдиноборство, вона спонукала себе, стимулюючись своєю мужністю, довести почате нею до кінця. Це щось набагато більше, ніж безстрашність перед смертю, це нестримне бажання звідати її і насолодитися нею досхочу» [12, с. 44–45].

Також для ілюстрації механізму суїцидальної поведінки М. Монтень пропонує ще одну історію самогубства. «Історія філософа Клеанфа дуже схожа на щойно розказану. У нього розпухли і почали гноїтися ясна; лікарі порадили йому утриматися від їжі; він голодував дві доби і настільки одужав, що вони оголосили йому про повне його зцілення і дозволили повернутися до звичайного способу життя. Він же, звідавши вже якусь насолоду, що породжується згаданням сил, вирішив не повертатися назад і переступив поріг, до якого встиг уже так близько наблизитися» [12, с. 45].

Отже, цими прикладами М. Монтень глибинно розкриває психологічний механізм бажання та потягу до суїциду. Коли людина вчиняє спробу самогубства, вона входить у тісну взаємодію з енергією смерті – Танатосом. Енергія смерті дуже солодка та п'янка, тому існує ризик одержимості та залежності людини від переживання насолоди в процесі власного помирання. Пекельна біль та агонія парадоксально викликають неконтрольований потяг до занурення в смерть і бажання померти через суїцид. Тому в того, хто вчинив суїцидальну спробу, є високий ризик виникнення нестримного бажання насолоджуватися власною смертю та вбити себе до кінця через самогубство (повторна спроба суїциду, котра може виявитися фатальною).

А. Шопенгауер називає самогубць «дурнями», але не зневажає їх [26, с. 58]. На його думку, самогубця – це «людина, яка замість того, щоб відмовитися від бажання, знищує явище цього бажання: вона припинила не волю до життя, а лише життя. Але <...> самогубця (прим. П. Нестеренка) <...> цілком відчуває внутрішній розкол життя, і гірке самогубство є біллю, яка може вилікувати його від волі до життя» [26, с. 58].

Самогубця робить головну помилку, замість аскетичних практик, які допомагають зменшувати волю до життя, він знищує саме своє життя. На думку А. Шопенгауера, протилежністю самогубці є святий. «Ліками» від самогубства є аскетизм та шлях святого [26, с. 60–61].

За А. Шопенгауером, є два види самогубств: «самогубство хворого через дисхолію та самогубство здорового через нещастя. <...> Дисхолія представляє велику сприйнятливність до всіх неприємних вражень і слабку до всіх приємних» [26, с. 61]. Тобто є суїциди, які зумовлені психічними розладами, а є самогубства, які вчиняє психічно здорова людина у стані горя, відчаю або, іншими словами, нещастя.

Ф. Достоевський вважає, що в основі людської суїцидальності лежить втрата віри у безсмертя людської душі: «В результаті ясно, що самогубство, при втраті ідеї про безсмертя, стає досконалою і неминучою навіть необхідністю для кожної людини, яка трохи піднялася у своєму розвитку над свійськими тваринами. Навпаки, безсмертя, обіцяючи вічне життя, тим міцніше пов'язує людину із землею. Тут, здавалося б, навіть протиріччя: якщо життя так багато, тобто крім земного є і безсмертне, то навіщо б так дорожити земним життям? А виходить саме навпаки, бо тільки з вірою у своє безсмертя людина осягає всю розумну мету свою на землі. Без переконання ж у своєму безсмерті зв'язки людинизіз землею пориваються, стають тоншими, гнилими, а втрата вищого сенсу життя (яка відчувається хоча б лише у вигляді позасвідомої туги) безсумнівно веде за собою самогубство» [8, с. 70, 71].

Дійсно, можна погодитися з автором. Потяг до безсмертя виводить людину з-під руйнівного, самовбивчого впливу енергії смерті, тобто Танатосу, і цей потяг до безсмертя (ми називаємо його Осіріс) виникає та запускається за наявності в людини віри в безсмертя власної душі.

Психіатр та філософ К. Ясперс, розмірковуючи про феномен суїциду, зазначає, що «самогубство не є наслідком душевного захворювання у тому сенсі, в якому лихоманка є наслідком інфекції. Можливо, тут вплинув незрозумілий чинник хвороби. Однак тільки душевні фактори, що виникають на ґрунті хвороби, ведуть до самогубства в деяких, але не в усіх випадках» [28, с. 74–75]. Отже, не можна сказати, що всі люди, які покінчили життя самогубством були «душевнхворі». Психічнохвора людина знаходиться в групі підвищеного ризику, і може скоїти самогубство з причини свого психіатричного захворювання, але не можна встановити причинно-наслідковий зв'язок між якимось конкретно психічним захворюванням і неминучим суїцидом при його виникненні. Усе індивідуально відмінно, тобто кожен душевнхворий індивід реагує на ту чи іншу психічну хворобу у плані суїцидально небезпечної реакції неповторно та по-різному, хтось намагається вкоротити собі віку, а хтось ні. Все залежить від індивідуальних особливостей особистості психічнохворого.

«Зумовлене психотичними причинами самогубство в меланхоліків може бути результатом нестерпної туги, тривоги, втоми від життя, розпачу; в недоумкуватих самогубства нерідко відбуваються під впливом раптового імпульсу. Досить часто у замахах на самогубство проявляється нерішучість; людина явно дбає про те, щоб в належний момент її змогла врятувати щаслива випадковість. Втім більшість самогубств відбувається не душевнхворими,

а аномально схильними особами (психопатами). Відсоток самогубств серед психотичних хворих щодо загальної кількості самогубств варіює, згідно з різними авторами, від 3 до 66. Груле стверджує, що від 10 до 20% всіх самогубств відбувається на власне психотичному ґрунті. Самогубства справжніх душевнохворих характеризуються особливою жорстокістю та завзятістю, з якою спроби повторюються після невдач. Часто психоз вдається розпізнати лише за однією цією ознакою» [27, с. 342–343], – говорить у своїй фундаментальній праці «Загальна психопатологія» К. Ясперс. Ми можемо погодитися з автором. Ми теж дотримуємося думки, що більшість людей, які вчиняють самогубства, – психічно здорові люди (або інколи на межі норми і патології – акцентуйовані особистості чи психопати, як варіант так званої «малої психіатрії»), які перебувають у трагічній екзистенційній ситуації власного буття – відчай, горе, трагедія, психологічний крах, тяжка депресія (екзогенного походження) тощо. І це піднімає перед філософами-антропологами та психологами важливу теоретичну та практичну проблематику і завдання – превентивні міри профілактики суїцидальної поведінки в населення.

Також К. Ясперс попереджає про небезпеку постійних думок про самогубство в психічно здорової людини, бо може виникнути установка на самогубство. Тобто, за К. Ясперсом, коли людина постійно думає про суїцид, то її думка «звикає до цієї можливості. Вона використовується як загроза у боротьбі з самим собою, як втіха, яку ми знаходимо в почутті власної нічкості. Робляться приготування, вони ще не є обов'язкові. Ситуації розгортаються так, що, зрештою, здається, ніби не можна вже повернутися назад. Хоча волі до самогубства вже зовсім немає, воно все ж таки відбувається в повному розпачі внаслідок сорому і неясного почуття невідворотності» [28, с. 83–84].

Дослідник-психіатр І. Беккер, говорячи про суїциди при психічних розладах, наводить приклад душевнохворої матері, яка під впливом психічного розладу, вбиває сина та вчиняє спробу самогубства. «Хвора з гострим алкогольним психозом, у картині якого відзначалися і справжні зорові галюцинації, і справжні вербальні, бачила, як від анального отвору сина відповзали білі промені-черв'яки, які зовнішні «голоси» оцінювали, як доказ зіпсованості сина, доказ того, що він гомосексуал. Ці «голоси», які розмовляли з нею з вулиці, рекомендували їй якось захистити честь сина. Вона не вигадала нічого кращого, як вбивство сина. Чим бути зганьбленим у очах товаришів по навчанню і сусідів, нехай краще помре, і вона разом з ним. Вона зарубала його сплячого кількома ударами сокири. При цьому, коли він, ще напівживий, запитував: «Мама, що ти робиш?» – раз-по-раз опускала сокиру на його голову і обличчя і казала: «Нічого синку, спи, зараз тобі буде добре». Зарубавши сина, безуспішно намагалася накласти на себе руки.

Тільки тверде переконання в істинності та реальності тих образів, які вона бачила і чула, зуміло подолати материнський інстинкт, і відбулося найбільше зло у світі – дітовбивство» [2, с. 33].

Цей трагічний психіатричний приклад видається цікавим для нашого дослідження з двох причин: по-перше, мотив самогубства при психічному розладі часто є абсолютно неадекватним та божевільним, на відміну від суїциду людини психічно здорової. По-друге, самогубство часто пов'язане зі вбивством іншої людини. Самогубця перед актом суїциду хоче вбити іншу людину, і або таки її вбиває, а потім вчиняє спробу суїциду, або, в разі неможливості вбити іншого, накладає руки лише на себе. При цьому ми вважаємо, що бажання вбити інших перед суїцидом може виникати як у психічно хворих, так і в психічно здорових суїцидентів.

На думку М. Бердяєва, «самогубство буває заразливим, і людина, яка вбиває себе, здійснює соціальний акт, штовхає інших на той же шлях, створює психічну атмосферу розкладання та занепаду. Самогубця має справу не тільки із самим собою, і насильницьке знищення власного життя має значення не тільки для нього одного. Самовбивця викликає фатальну рішучість і в інших, він сіє смерть» [4, с. 89]. Можна погодитися з автором, тобто самогубство є не тільки індивідуальним явищем, суїцид – це також соціальний феномен, який деструктивно впливає на психіку оточуючих самогубцю людей.

На нашу думку, філософ М. Бердяєв геніально розкриває психологію самогубці та психологічні механізми суїциду: «Самогубство є психологічне явище, і, щоб зрозуміти його, потрібно

зрозуміти душевний стан людини, яка вирішила накласти на себе руки. Самогубство здійснюється в особливу, виняткову хвилину життя, коли чорні хвилі заливають душу і втрачається будь-який промінь надії. Психологія самогубства є насамперед психологією безнадійності. ... Коли є надія, можна перенести найстрашніші випробування та муки, втрата ж надії схиляє до самогубства» [4, с. 92].

За М. Бердяєвим, самогубство виникає тоді, коли в душі людини втрачаються три ключові цінності людського буття: віра, надія та любов. Тобто перед самогубством людина втрачає віру (в Бога, людей, в саму себе тощо), в неї пропадає надія на світле майбутнє, а також суїциденту не вистачає щирої та безумовної любові інших людей [4, с. 94–95].

Розмірковуючи про особистість самогубці, М. Бердяєв доходить висновку, що «самогубця таки є людина одержима. Він одержимий темрявою, що обійняла його, і втратив свободу. Це типове явище. Самогубство є також проявом малодушності, відмовою проявити духовну силу і витримати випробування, воно є зрадою життя та його Творця. Психологія самогубства є психологією образи, образи на життя, на інших людей, на світ, на Бога. Але психологія образи є рабською психологією» [4, с. 95–96]. Отже, за М. Бердяєвим, самогубство є фактично втечею від свободи та психологією раба, який не може керувати власним життям.

За Г. Старшенбаумом, самогубство – це реакція дезадаптації, яка «характеризується станом суб'єктивного дистресу (лиха, виснаження, англ.), в першу чергу – емоційними порушеннями, які виникають у період адаптації до значної зміни чи стресової події та створюють труднощі для життєдіяльності» [17, с. 45]. Тобто самогубця – це людина, яка втратила з тих чи інших причин адаптацію до соціального середовища і тому вчинила самогубство.

У термінології С. Грофа, суїцид – це глибинна «духовна аварія» [7], коли людина не просто втратила сенс власного існування, а також перебуває у ситуації втрати віри у безсмертя власної особистості, де смерть розглядається як «найлегший варіант» «вирішення» тих чи інших складних і трагічних ситуацій у бутті людини.

Слідом за проблемою суїциду, свобода, як ціннісний аспект проблеми смерті та безсмертя особистості, піднімає тему евтаназії.

За Г. Беловольченко, евтаназія – це «один зі способів позбавити життя невиліковно хвору людину, коли вона про це просить. Загалом є три способи, які дозволяють людині піти з життя раніше. Це евтаназія, ортаназія й самогубство, асистоване лікарем. Як правило, основна умова для них – невиліковна хвороба, що завдає людині страждань.

Ортаназія – це коли лікар позбавляє пацієнта життя на прохання його офіційних опікунів, уповноважених осіб, батьків або суду. До ортаназії зазвичай вдаються тоді, коли людина в незворотній комі, а її життя підтримують спеціальні апарати <...>

Асистоване лікарем самогубство – найпоширеніший спосіб. Медфахівець лише дає пацієнту летальний препарат або виписує рецепт на нього, тобто він не вирішує долю людини замість неї й не позбавляє її життя власними руками. А от евтаназія передбачає, що лікар сам робить смертельну ін'єкцію» [3].

Евтаназія – це невід'ємне право людини, бо людське життя – це найвища цінність. Виходячи із цих визначень, ми можемо побачити, що евтаназія – це не самогубство. Евтаназія – це право людини на смерть у разі невиліковного захворювання, і це право людині від народження має забезпечити держава. Ми засуджуємо та не підтримуємо «асистоване лікарем самогубство», тому що будь-який суїцид не може бути виправданим провидінням та є порушенням права людини на смерть. Право на смерть має бути реалізоване не від рук самої людини у присутності лікаря в разі невиліковного захворювання та невимовних мук людини (наприклад, рак останньої стадії тощо), а бути надане самим суспільством через евтаназію.

Щодо ортаназії, то питання залишається спірне. Чи може хтось вирішувати за саму людину, коли вона має померти і чи потрібно її відімкнути, наприклад, від вентиляції штучних легень? Це питання повинні вирішувати не тільки родичі, але й лікарі, які мають підтвердити на 99%, що в людини немає шансів вижити і тому її потрібно відімкнути від апаратів штучного підтримання життя.

За Е. Гроллман, тема смерті має бути відкрита в суспільстві, адже «у неминучості смерті немає жодних сумнівів – наш час прийде. Смерть – це, мабуть, єдина подія в житті людини, яка, якщо мав місце факт народження, є передбачуваною і безперечною. Ніхто не може перебувати в невіданні щодо кінцівки життя» [6, с. 344]. Можна погодитися з автором, але ми вважаємо, що не тільки тема смерті має бути відкрита в нашому соціумі, але і тема евтаназії як вродженого права людини.

На закінчення нашого дослідження свободи як ціннісного аспекту проблеми смерті та безсмертя особистості ми розглянемо превентивні заходи по подоланню феномена самогубства.

За американським дослідником Р. Коенром, «у США нині є більше 1000 гарячих ліній для людей, які збираються покінчити з життям, – це цілодобові телефонні служби. Ті, хто дзвонить у ці служби, спілкуються з консультантом, як правило, напівпрофесіоналом, фахівцем, навченим консультуванню, що не має диплома, який працює під наглядом професіонала-психіатра (Neimeyer & Bonnelle, 1997).

У програмах із запобігання суїциду та на гарячих лініях із потенційними самогубцями поводяться як із людьми в кризовій ситуації, тобто тими, хто відчуває сильний стрес, не здатний із ним упоратися, які відчувають, що їм загрожують чи завдають біль, чи інтерпретують свою ситуацію як таку, що неможливо змінити. Ці програми пропонують кризове втручання: вони намагаються допомогти людям, схильним до суїциду, об'єктивніше оцінити свою ситуацію, їх вчать приймати розумніші рішення, діяти конструктивно та долати свою кризу (Frankish, 1994). Оскільки кризи трапляються в людей у будь-який час, центри, в яких проводяться ці програми, дають інформацію про свої гарячі лінії та завжди приймають тих, хто приходить без запису та попередньої домовленості» [10, с. 274].

Ми вважаємо, що Україні слід використати досвід США з профілактики суїцидів та створити потужну систему безплатної гарячої лінії, працівники якої теж можуть бути без спеціалізованої вищої психологічної освіти, але зі знаннями основ психологічного консультування особистості в ситуації кризи.

З огляду на світоглядні аспекти проблеми суїцидів, її також має вирішувати філософська антропологія у своїх практичних виявах; саме філософські антропологи можуть працювати з людьми на гарячій лінії, щоб допомагати їм долати світоглядні й екзистенціальні кризи в суїцидо небезпечних ситуаціях людського буття. Тут актуальною є методологія метаантропології та андрогін-аналізу Н. Хамітова та С. Крилової [11; 24], а також інших підходів і методів філософської антропології й психоаналізу.

Для того, щоб надати адекватну допомогу людині, яка думає про суїцид та звертається за допомогою до філософа-антрополога чи психолога, або іншого фахівця-консультанта, слід обов'язково знати вісім міфів про суїцид, які пропонує Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ):

«Міф 1-й: думки про самогубство бувають лише у людей із психічними відхиленнями.

Реальність. Присутність думок про самогубство означає, що людина глибоко нещасна, але це не є показником душевного захворювання.

У багатьох людей, які страждають на будь-який психічний розлад, навпаки, не буває таких настроїв. І далеко не у всіх тих, хто наважується на такий крок, є психічне захворювання» [5].

Отже, самі по собі думки про самогубство не є патологією психіки. Вони зустрічаються у психічно здорових людей. Це норма.

«Міф 2-й: не можна обговорювати питання самогубства, тому що розмова може захопити людину до цього.

Реальність. Оскільки суїцид сприймається як соціальна стигма, люди, яких долають суїцидальні думки, часто не знають, із ким про це можна поговорити.

Відверта розмова на цю тему замість того, щоб захопити, навпаки, може розкрити перед людиною інші життєві перспективи і дасть час передумати» [5].

Від себе можемо додати одне, що не будь-яка розмова про суїцид може стати профілактичною, з історії філософії та психології відомо безліч випадків, коли в людини виникали думки про самогубство і їй зустрічався співбесідник, який схилив її до суїциду, в разі подібної бесіди

рівень того, що такі думки переростуть у дію, значно зростають. Це підтверджує дослідник І. Сікорський у своїй праці «Епідемічні вільні смерті та смертовбивства у Терновських хуторах» (недалеко від Тирасполя): «В історії самоспалень ми постійно зустрічаємося з фактом більш-менш тривалої підготовки мас шляхом пропаганди, умовлянь і обманів із боку так званих вчителів, як їх називає народ, або розколовчителів, як вони називаються офіційно. Ці вчителі за допомогою різноманітних прийомів намагалися об'єднати суб'єктів хворобливого і психопатичного типу і направити їх спільно до тієї мети, якої ті прагнули, тобто до самознищення» [16, с. 151].

«Міф 3-й: якщо хтось хоче накласти на себе руки, то ніщо і ніхто не зможе цьому перешкодити.

Реальність. Дані досліджень чітко показують, що багато самогубств та їх спроб можна запобігти, і це досить просто зробити. Головне – вчасно розпізнати, що людина перебуває на межі. Тоді необхідно залучити її до розмови, щоб виграти час і дочекатися, коли цей імпульс мине, а також обмежити йому доступ до засобів самогубства» [5].

Можна погодитися з ВООЗ, дійсно, коли виникають думки та суїцидальні наміри, людина перебуває під впливом потягу до смерті і в неї виникає позасвідомий руйнівний, самовбивчий імпульс, який може сам собою минути, адже психіка людини має функцію саморегуляції, завдяки якій людина автоматично на позасвідомому рівні повертається до потягу до життя і бажає жити. Тому потрібно просто поспілкуватися з людиною, щоб минув час і ввімкнулася позасвідомо функція саморегуляції психіки.

«Міф 4-й: якщо у когось з'являються суїцидальні думки, то ця людина буде їм підвладна все життя.

Реальність: це не так. Ризик самогубства, як правило, виникає у зв'язку з певною життєвою ситуацією і довго не триває.

Суїцидальні думки в цієї людини можуть періодично виникати знову, але це не означає, що так буде завжди. Той, хто колись думав про самогубство і навіть намагався це зробити, може згодом назавжди відмовитися від цих думок» [5].

Дійсно, людина – це біосоціальна істота, і ризик самогубства в неї часто виникає через соціальну ситуацію, що склалася в її житті. Про це говорить Е. Дюркгайм у своїй праці «Самогубство. Соціологічне дослідження», в якій він розглядає суїцид «як суспільне явище» [9].

«Міф 5-й: людина із суїцидальними думками хоче померти.

Реальність. Зовсім навпаки: ті, хто замислюються про самогубство, найчастіше перебувають у лещатах суперечливих настроїв. ... Тому в цьому питанні така важлива вчасно отримана емоційна підтримка, а також обмеження доступу до засобів суїциду.

Міф 6-й: більшість самогубств відбувається раптово, без будь-яких тривожних сигналів.

Реальність. Більшості самогубств передують тривожні сигнали, які виявляються або в словах, або в поведінці. ...

Міф 7-й: людина, яка говорить про самогубство, насправді не збирається цього робити.

Реальність. Люди, які говорять про самогубство, можливо, таким чином намагаються, щоб їм простягли руку допомоги, підтримали у скрутну хвилину. Дуже багато з тих, хто замислюється про те, щоб накласти на себе руки, відчувають підвищену тривожність, депресію, почуття безпорадності і просто не бачать виходу з глухого кута.

Міф 8-й. Треба бути психіатром або лікарем, щоб запобігти суїциду.

Реальність: <...> запобігти суїцидальній спробі може будь-яка людина, побачивши ранні тривожні ознаки подібних думок у свого члена сім'ї, сусіда чи колеги по роботі та запропонувавши цій людині підтримку та допомогу» [5].

Отже, для профілактики самогубств необхідно мати реалістичні уявлення про філософсько-психологічну природу цього феномена та відділяти міф від реальності щодо причин цього трагічного явища.

Висновки. У процесі дослідження було реалізовано його основну мету, що полягала у філософському осмисленні феномена свободи як ціннісного аспекту проблеми смерті та безсмертя особистості. Відповідно до актуальності проблематики та досягнення мети були вирішені поставлені завдання.

У процесі вирішення завдання проаналізувати феномен самогубства як прояв ціннісного аспекту свободи особистості та визначити превентивні філософсько-антропологічні міри для попередження та подолання суїцидів нами були розглянуті погляди різних мислителів на цю проблематику, що свідчить про неоднозначну інтерпретацію та пояснення цього феномена, який у нашому розумінні є трагічною, безповоротною помилкою та втечею від свободи особистості.

Виходячи з методології метаантропології Н. Хамітова, ми доходимо висновку, що особа, яка вчиняє суїцид, – це людина буденного або граничного буття з потягом до смерті (Танатосу), в якій присутня воля до небуття та прагнення втечі від реальності і свободи бути особистістю через власну смерть.

У процесі вирішення завдання розглянути проблему евтаназії в контексті ціннісного аспекту феномена свободи ми розглянули явища асистованого суїциду, евтаназії та ортаназії. Ми доходимо висновку, що, на відміну від асистованого лікарем самогубства пацієнта (яке ми засуджуємо як порушення прав людини), евтаназія – це не самогубство. Водночас ми вважаємо доступною евтаназію лише у разі невиліковного біологічного захворювання та нестерпних мук людини, коли біологічні ліки не допомагають. У такому випадку евтаназія – це невід’ємне право людини в будь-якому повнолітньому віці, якщо вона є невиліковно хвора, та вияв гуманності суспільства. У випадку неповнолітніх питання евтаназії щодо невиліковно хворої дитини, яка помирає в нестерпних муках, мають вирішувати її батьки та лікарі (ортаназія). Тому ми вважаємо, що питання леалізації евтаназії в Україні має стати предметом дуже серйозного обговорення.

Перспективою наших подальших досліджень є розробка та створення проекту авторського філософсько-антропологічного тренінгу «Ти повинен жити. Шлях відродження», який інтегрує в собі сучасні методи психотерапії та психологічного консультування (танатотерапія В. Баскакова [1], логотерапія В. Франкла [19] та андрогін-аналіз Н. Хамітова і С. Крилової [11; 24]), з метою профілактики суїцидальної поведінки в людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баскаков В.Ю. Танатотерапия: теоретические основы и практическое применение. Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2007. 176 с.
2. Беккер И.М. Школа молодого психиатра: Избранные главы общей психопатологии и частной психиатрии. Москва : Издательский дом БИНОМ, 2017. 424 с.
3. Беловольченко Г. Право на смерть. Коли в Україні дозволять евтаназію та до чого тут гроші. URL: <https://zaborona.com/pravo-na-smert-koli-v-ukrayini-dozvolyat-evtanaziyu-ta-dochogo-tut-groshi> (дата звернення: 22.11.2021).
4. Бердяев Н. О самоубийстве (Психологический этюд). *Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах*. Изд. 2-е, стереотип. Москва : Когито-Центр, 2013. С. 89–112.
5. ВОЗ: Восемь мифов о суициде и как их развенчать. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-49648925> (дата звернення: 21.11.2021).
6. Гроллман Э. Суицид: превенция, интервенция, поственция. *Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах*. Изд. 2-е, стереотип. Москва : Когито-Центр, 2013. С. 270–352.
7. Гроф С. Психология майбутнього. Уроки сучасних досліджень свідомості / пер. з англ. Я. Винницької та О. Редчиць. Львів : Видавництво Terra Incognita, 2019. 400 с.
8. Достоевский Ф. Дневник писателя. *Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах*. Изд. 2-е, стереотип. Москва : Когито-Центр, 2013. С. 63–71.
9. Дюркгайм Е. Самогубство. Соціологічне дослідження / Пер. з франц. Л. Кононович. Київ : Основи, 1998. 519 с.
10. Комер Р. Патопсихология поведения. Нарушения и патологии психики. 4-е изд. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. 640 с.
11. Крилова С.А. Безсмертя особистості: ілюзія чи реальність? Київ, 1999. 138 с.
12. Монтень М. Опыты. *Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах*. Изд. 2-е, стереотипное. Москва : Когито-Центр, 2013. С. 39–46.

13. Папуча М.В. Проблеми психології особистісного розвитку. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2008. 384 с.
14. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття : навчальний посібник / вст. ст. В.О. Татаренко, Т.М. Титаренко. Вид. 3-тє. Київ : Либідь, 2017. 1056 с.
15. Сенека Л.А. Нравственные письма к Луцилию. *Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах*. Изд. 2-е, стереотипное. Москва : Когито-Центр, 2013. С. 28–38.
16. Сикорский И. Эпидемические вольные смерти и смертоубийства в Терновских хуторах (близ Тирасполя). Психологическое исследование / *Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах*. Изд. 2-е, стереотипное. Москва : Когито-Центр, 2013. С. 139–154.
17. Старшенбаум Г.В. Динамическая психиатрия и клиническая психотерапия. Москва : Издательство Высшей школы психологии, 2003. 367 с.
18. Старшенбаум Г.В. Суицидология и кризисная психотерапия. Москва : Когито-Центр, 2005. 376 с.
19. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. Харків : Клуб Сімейного дозвілля, 2020. 160 с.
20. Фромм Е. Втеча від свободи / перекл. з англ. М. Яковлева. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 288 с.
21. Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. Киев : КНТ, 2002. 336 с.
22. Хамитов Н. Философия: Бытие. Человек. Мир от метафизики к метаантропологии. Курс лекций. 6-е изд., испр. и доп. Киев : КНТ, 2020. 268 с.
23. Хамитов Н.В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології / Друге видання, перероблене та доповнене. Київ : КНТ, 2017. 370 с.
24. Хамитов Н.В. Філософська антропология: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Київ : КНТ, 2017. 394 с.
25. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. 3-е изд.-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 607 с.
26. Шопенгауэр А. Новые Паралипомены. *Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах*. Изд. 2-е, стереотипное. Москва : Когито-Центр, 2013. С. 57–62.
27. Ясперс К. Общая психопатология / Пер. с нем. Редакторы перевода – докт. мед. наук В.Ф. Войцех, канд. филос. наук О.Ю. Бойцова. Москва : Практика, 1997. 1056 с.
28. Ясперс К. Необусловленные действия, ведущие за пределы наличного бытия. *Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах* / Изд. 2-е, стереотипное Москва : Когито-Центр, 2013. С. 72–88.
29. Yalom I.D. The Gift of Therapy. An Open Letter to a New Generation of Therapists and Their Patients. New York : HarperCollins Publishers, 2002. 291 p.
30. Философский энциклопедический словарь. / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов Москва : Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.
31. Євангеліє від Марка / Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Заповіту в українському перекладі з паралельними місцями та додатками / Переклад Патріарха ФІЛАРЕТА за Біблією російською мовою, яка була перекладена з єврейської та грецької мов у другій половині ХІХ століття (Синодальне видання Російського біблійного товариства, Москва, 2002) Київ : Українське Біблійне Товариство, 2017. С. 1121–1145.

REFERENCES

1. Baskakov V. Yu. (2007). Tanatoterapiya: teoreticheskiye osnovy i prakticheskoye primeneniye. [Thanatotherapy: theoretical foundations and practical application]. М.: Institut obshchegumanitarnykh issledovaniy [in Russian].
2. Bekker I. M. (2017). Shkola molodogo psikhiatra: Izbrannyye glavy obshchey psikhopatologii i chastnoy psikhiiatrii. [School of Young Psychiatrist: Selected Chapters of General Psychopathology and Private Psychiatry]. М.: Izdatelskiy dom BINOM [in Russian].

3. Belovolchenko H. Pravo na smert. Koly v Ukraini dozvoliat evtanaziyu ta do choho tut hroshi. [The right to die. When euthanasia will be allowed in Ukraine and why money here]. <https://zaborona.com/pravo-na-smert-koli-v-ukrayini-dozvoliat-evtanaziyu-ta-do-chogo-tut-groshi> [in Ukrainian].

4. Berdyayev N. (2013). O samoubiystve (Psikhologicheskiiy etyud). [About suicide (Psychological study)]. Suitsidologiya: Proshloye i nastoyashcheye: Problema samoubiystva v trudakh filosofov, sotsiologov, psikhoterapevtov i v khudozhestvennykh tekstakh. Izd. 2-ye, stereotipnoye M.: Kogito-Tsentr [in Russian].

5. VOZ Vosem mifov o suitside i kak ikh razvenchat. [WHO Eight myths about suicide and how to debunk them]. BBC News. [Elektronnyy resurs]. <https://www.bbc.com/russian/features-49648925> [in Russian].

6. Grollman E. (2013). Suitsid: preventsiya, interventsya, postventsya. [Suicide: prevention, intervention, postventive]. Suitsidologiya: Proshloye i nastoyashcheye: Problema samoubiystva v trudakh filosofov, sotsiologov, psikhoterapevtov i v khudozhestvennykh tekstakh. Izd. 2-ye, stereotipnoye. M.: Kogito-Tsentr [in Russian].

7. Hrof S. (2019). Psykholohiya maybutnoho. Uroky suchasnykh doslidzhen' svidomosti. [Psychology of the future. Lessons of modern studies of consciousness]. Per. z anhl. Yaryny Vynnyts'koyi ta Oleny Redchyts. Lviv: Vydavnytstvo Terra Incognita [in Ukrainian].

8. Dostoyevskiy F. (2013). Dnevnik pisatelya. [Writer's diary]. Suitsidologiya: Proshloye i nastoyashcheye: Problema samoubiystva v trudakh filosofov, sotsiologov, psikhoterapevtov i v khudozhestvennykh tekstakh. Izd. 2-ye, stereotipnoye M.: Kogito-Tsentr [in Russian].

9. Dyurk'haym E. (1998). Samohubstvo. Sotsiolohichne doslidzhennya. [Self-righteousness. Sociological dosage]. Per. z frantsuzkoyi Leonid Kononovych. K.: Osnovy [in Ukrainian].

10. Komer R. (2005). Patopsikhologiya povedeniya. Narusheniya i patologii psikhiki. 4-ye izdaniye. [Pathopsychology of behavior. Disorders and pathologies of the psyche. 4th edition]. SPb.: Praym-YEVROZNAK [in Russian].

11. Krylova S.A. (1999). Bezsmertya osobystosti: ilyuziya chy realnist? [Immortality of the individual: illusion or reality?]. Kyiv [in Ukrainian].

12. Monten' M. (2013). Opyty. [Experiments]. Suitsidologiya: Proshloye i nastoyashcheye: Problema samoubiystva v trudakh filosofov, sotsiologov, psikhoterapevtov i v khudozhestvennykh tekstakh / Izd. 2-ye, stereotipnoye M.: Kogito-Tsentr, 2013. S. 39–46. [in Russian].

13. Papucha M.V. (2008). Problemy psikholohiyi osobystisnoho rozvytku. [Problems of psychology of personal development]. Nizhyn: PP Lysenko M.M. [in Ukrainian].

14. Romenets V. A., Manokha I. P. (2017). Istoriya psikholohiyi XX stolittya: navch. Posibnyk. [History of psychology of the twentieth century: textbook. Manual]. Vst. st. V. O. Tatarenko, T. M. Tytarenko. Vyd. 3-tye. K.: Lybid [in Ukrainian].

15. Seneka L. A. (2013). Nравственные письма к Лутилию. [Moral letters to Lucilius]. Suitsidologiya: Proshloye i nastoyashcheye: Problema samoubiystva v trudakh filosofov, sotsiologov, psikhoterapevtov i v khudozhestvennykh tekstakh. M.: Kogito-Tsentr [in Russian].

16. Sikorskiy I. (2013). Epidemicheskiye volnyye smerti i smertoubiystva v Ternovskikh khutorakh (bliz Tiraspolya). Psikhologicheskoye issledovaniye. [Epidemic free deaths and murders in Ternovskie khutors (near Tiraspol). Psychological research]. Suitsidologiya: Proshloye i nastoyashcheye: Problema samoubiystva v trudakh filosofov, sotsiologov, psikhoterapevtov i v khudozhestvennykh tekstakh. Izd. 2-ye, stereotipnoye M.: Kogito-Tsentr [in Russian].

17. Starshenbaum G.V. (2003). Dinamicheskaya psikhatriya i klinicheskaya psikhoterapiya. [Dynamic Psychiatry and Clinical Psychotherapy]. M.: Izd-vo Vyshey shkoly psikhologii [in Russian].

18. Starshenbaum G.V. (2005). Suitsidologiya i krizisnaya psikhoterapiya. [Suicidology and crisis psychotherapy]. M.: Kogito-Tsentr [in Russian].

19. Frankl V. (2020). Lyudyna v poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholoh u kontstabori. [Man in search of true meaning. Psychologist in a concentration camp]. Pereklad z anhl. Kharkiv: Klub Simeynoho dozvillya [in Ukrainian].

20. Fromm E. (2019). Vtecha vid svobody. [Escape from freedom]. Perekl. z anhl. M. Yakovlyeva. Kharkiv: Knyzhkovyy Klub «Klub Simeynoho Dozvillya» [in Ukrainian].

21. Khamitov N. (2002). Filosofiya cheloveka: ot metafiziki k metaantropologii. [Philosophy of man: from metaphysics to metaanthropology]. K.-M. [in Russian].

22. Khamitov N. (2020). FILOSOFIYA: Bytiye. Chelovek. Mir ot metafiziki k metaantropologii. Kurs lektsiy. 6-ye izdaniye, ispravlennoye i dopolnennoye. [PHILOSOPHY: Genesis. Person. The

world from metaphysics to metaanthropology. Lecture course. 6 edition, revised and enlarged]. Kiyev: KNT [in Russian].

23. Khamitov N.V. (2017). Samotnist u lyudskomu butti. Dosvid metaantropolohiyi. [Loneliness in human existence. Experience of metaanthropology]. Druhe vydannya, pereroblene ta dopovnene. K.: KNT [in Ukrainian].

24. Khamitov N.V. (2017). Filosofska antropolohiya: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu. [Philosophical anthropology: current issues. From theoretical to practical turn]. K.: KNT [in Ukrainian].

25. Khyell L., Zigler D. (2005). Teorii lichnosti. [Personality theories]. 3-ye izd.-ye izd., SPb.: Piter [in Russian].

26. Shopengauer A. (2013). Novyye Paralipomeny. [New Paralypomena]. Suitsidologiya: Proshloye i nastoyashcheye: Problema samoubiystva v trudakh filosofov, sotsiologov, psikhoterapevtov i v khudozhestvennykh tekstakh. Izd. 2-ye, stereotipnoye M.: Kogito-Tsentr [in Russian].

27. Yaspers K. (1997). Obshchaya psikhopatologiya. [General psychopathology]. Per. s nem. Redaktery perevoda – doktor meditsinskikh nauk V. F. Voytsekh i kandidat filosofskikh nauk O.Yu. Boytsova. M.: Praktika [in Russian].

28. Yaspers K. (2013). Neobuslovlennyye deystviya, vedushchiye za predely nalichnogo bytiya. [Unconditioned actions leading beyond the limits of present existence]. Suitsidologiya: Proshloye i nastoyashcheye: Problema samoubiystva v trudakh filosofov, sotsiologov, psikhoterapevtov i v khudozhestvennykh tekstakh. Izd. 2-ye, stereotipnoye M.: Kogito-Tsentr [in Russian].

29. Yalom I.D. (2002). The Gift of Therapy. An Open Letter to a New Generation of Therapists and Their Patients. New York: HarperCollins Publishers [in English].

30. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar. (1983). [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Gl. redaktsiya: L.F. Ilichev, P.N. Fedoseyev, S.M. Kovalev, V.G. Panov M.: Sov. Entsiklopediya [in Russian].

31. Yevanheliye vid Marka. (2017). [Gospel of Mark]. Bibliya. Knyhy Svyashchennoho Pysannya Staroho ta Novoho Zapovitu v ukrayins'komu perekladi z paralelnymy mistsyamy ta dodatkamy. Pereklad Patriarkha FILARETA za Bibliyeyu rosiyskoyu movoyu, yaka bula perekladena z yevreyskoyi ta hretskoyi mov u druiy polovyni XIX stolittya (Synodalne vydannya Rosiyskoho bibliynoho tovarystva, Moskva, 2002). Kyiv: Ukrayinske Bibliyne Tovarystvo [in Ukrainian].

Nesterenko Pavlo Olexandrovich

Postgraduate student of the Department of Theology and Religious Studies
National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrohova, str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8252-6879

FREEDOM AS A VALUE ASPECT OF THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY OF PERSONALITY

The urgency of the problem. *Is suicide freedom or an escape from freedom? Should euthanasia be legalized in Ukraine? And is euthanasia a form of suicide or not? This topical and important question for modern Ukrainian society and the world as a whole is answered by this philosophical and anthropological study. At the same time, the problem of suicide in modern society is extremely relevant. According to G. Starschenbaum, “while you were reading this paragraph, someone on earth committed suicide. And so every minute. 2,300 people kill themselves in a day in the world, and 800,000 in a year. According to various estimates, another 8 to 30 million people are unsuccessfully attempting their lives. At the same time, every second person who tried to commit suicide repeats his attempt during the year, usually in a more severe form. Every third person who commits suicide has committed suicide in the past. Suicide attempts are mostly made by mentally healthy people who are of working age. Suicides in case of death leave their children without parents, inflict deep trauma on their relatives and friends. Incomplete suicides often lead to disability”.*

The purpose of the study is to philosophically understand the phenomenon of freedom as a value aspect of the problem of death and immortality of personality. Realization of the set purpose caused necessity:

– to analyze the phenomenon of suicide as a manifestation of the value aspect of individual freedom and to identify preventive philosophical and anthropological measures to prevent and overcome suicide;
– to consider the problem of euthanasia in the context of the value aspect of the phenomenon of freedom.

Research methods. To solve the purpose and objectives of the study, the author used such classical methods of scientific knowledge as analysis, synthesis, induction, deduction, generalization and comparison. N. Khamitov's metaanthropology is methodologically important for our study of the phenomenon of freedom as a value aspect of the problem of death and immortality of the individual. According to N. Khamitov, "philosophical anthropology as metaanthropology can be defined as a philosophy of existential-communicative dimensions of human existence".

The results obtained. In the course of the study, the author considered the views of various thinkers on the problem of suicide in the texts of philosophers and scientists, which indicates an ambiguous interpretation and explanation of this phenomenon.

Based on the methodology of meta-anthropology N. Khamitov, the author first proposed the following definition of suicide. A suicide is a person of everyday or extreme existence with a desire to die Thanatos, in whom there is a will to nothingness and a desire to escape from reality and the freedom to be a person through one's own death.

If suicide is a dead end and a fatal mistake of every living being, the author does not consider euthanasia a form of suicide and proposes to make it the subject of serious scientific discussions in Ukraine.

Key words: freedom, suicide, euthanasia, preventive measures, death, immortality, personality.

УДК 165.001.82:141“1960/2020”

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.7>

Пучкова Дар'я Дмитрівна

аспірантка кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-7392-2693

«ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ» СТВЕНА ТУЛМІНА ЯК МЕТАФОРА РОЗУМІННЯ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИЧНИХ ЗАСНОВКІВ СЕРЕДОВИЩНОГО ПІДХОДУ

Розглянуто епістемологічний концепт «інтелектуальна екологія» Стівена Тулміна як, по-перше, метафору розуміння, по-друге, у контексті практичних засновків середовищного підходу до формування урбаністичних утворень. Показано, що проблема пошуку мінливих пізнавальних відношень між незмінною людиною та мінливою природою є більш виправданою, ніж між мінливою людиною і мінливою природою, оскільки психічна природа людини лишається незмінною упродовж тисячоліть, а здатність сприймати цивілізаційні мутації накладає на цю незмінність відповідні особливості, котрі провокують виявлення удаваної мінливості людини під пресингом суспільно-культурних обставин. Підкреслено, що створення нових концептуальних можливостей вимагає не лише колективної невдоволеності колом понять всередині однієї наукової дисципліни або індивідуальної пропозиції будь-якої альтернативної процедури пояснення у межах суспільних форм, але й поєднання того й іншого. Серед іншого, до компаративних порівнянь із концепцією Тулміна залучено філософські спостереження представників київської школи філософії 1960–1970-х (П. Копнін, О. Кедровський). Зауважено, що найбільш наочно процедура такого поєднання може бути оприявлена за рахунок звернення до концептів середовищного підходу, розроблених у теорії урбанізму (В. Глазичев). Зокрема, з'ясовано, що саме на практиці випрацьовується оптимальний для організованості міського середовища механізм взаємодії між внутрішньо-науковими та соціально-економічними чинниками, поняття всередині яких можуть «виживати» завдяки нагальній значущості внеску в поліпшення розуміння загальних завдань, що виникають перед організацією роботи цього механізму. Навіть якщо така модель здійснюється під впливом сторонніх чинників (таких як авторитетність думки, лідерство, школи проектування, ідеологічні умови тощо), проходження нових понять, скерованих на краще розуміння завдань, відбувається за допомогою своєрідних фільтрів, що постають як нібито самодієві. Зрештою, показано, що функціонування концепту «інтелектуальна екологія» у системі еволюційної епістемології свідчить про теоретичний потенціал подальшої гуманізації (о-люднення) природничих і технічних наук.

Ключові слова: «інтелектуальна екологія», Стівен Е. Тулмін, розуміння, еволюційна епістемологія, культурна антропологія, середовище, середовищний підхід, урбаністика.

Вступ. Поняття «інтелектуальна екологія» було впроваджено у науковий обіг американським постпозитивістом Стівеном Е. Тулміном (1922–2009) у трактаті «Людське розуміння: колективне застосування й еволюція понять» [8, с. 298–304] і відтоді бере участь у перебігу спроб наукового осмислення важелів і чинників людського розуміння як «історичного розуміння» [6]. Оскільки в українській епістемологічній традиції це поняття не поширилося, наша публікація є спробою показати дієвість застосування цього поняття у сфері філософської антропології й епістемології на прикладі його функціонування у контексті середовищного підходу в урбаністичній практиці.

Мета і завдання. Окреслити основні мотиви та важелі застосування поняття «інтелектуальної екології» як метафори «людського розуміння» у контексті міждисциплінарних досліджень у сфері сучасної епістемології, зокрема як одного з теоретичних засновків середовищного підходу.

Методологія дослідження зумовлена характером обраного предмету дослідження; використано системний підхід до студії співіснування різних аспектів раціональності, прийоми

структурної компаративістики та знаряддя діалектичних стежень за зміною міри відкритості наукових систем сучасним способам пізнання.

Результати дослідження. Впроваджуючи поняття «інтелектуальна екологія», С. Тулмін [8, с. 298–303] визначає її як взаємодію, по-перше, інтелектуальних вимог проблемних ситуацій, які є приводами для концептуальних змін, по-друге, екологічних вимог тих «ніш», що є локусами адаптації в органічній сфері.

У зв'язку зі спорідненим поняттям «історичного розуміння», на думку Тулміна, інтелектуальна екологія спрацьовує на користь з'ясування характеру зв'язків між *дисциплінарним* (розумовим) аспектом наукової ініціативи та її *професійним* (людським) аспектом, тобто автор намагається поєднати гносеогенні особливості становлення наукового знання з його онтологічними проявами.

Спираючись на розбіжності між «інтерналізмом» та «екстерналізмом», тобто між зрушеннями змісту всередині наукових дисциплін і зовнішніх зв'язках цих дисциплін із суспільством, Тулмін наголошує на тому, що внаслідок співіснування внутрішніх і зовнішніх зв'язків наукових дисциплін для розвитку науки потрібне залучення трьох аспектів ініціативи науковця: інтелектуального, індивідуального й інституційного. Філософ розмежує дисциплінарні стандарти (внутрішні зв'язки) та концептуальні зміни (зовнішні зв'язки), причому другі завжди знаходять раціональне виправдання в історичному контексті, натомість перші самі є продуктом історичного процесу [8, с. 305]. Звідси випливає, що дисциплінарний і людський підходи до змін у науці мають різні цілі та призначення. Зрештою, «науково-дослідна діяльність стає релевантною не так завдяки виключно казуальній її зумовленості, як завдяки тому, що вона <...> приводить до нових досягнень у глумаченні» [8, с. 309]. Тобто можна сказати, що Тулмін бачить процес науки та зростання людського знання більш глибоко, ніж Карл Поппер (1902–1994).

Якщо в основі теорії Поппера фондує теза «більше повне знання через більш істинні судження», то Тулмін мислить у руслі більш глибокого розуміння через більш адекватні поняття. Він відштовхується від уявлення про подвійну природу та характер людського розуміння: «Людина пізнає, але вона так само й усвідомлює те, що пізнає» [8, с. 23]. І що цікаво, поняття *усвідомлення* Тулмін використовує не просто для годиться, – усвідомлення є поведінковою процедурою, коли усвідомлення є необхідним аби побудувати адекватну (правильну) адаптаційну поведінку.

Остання теза влучно поєднується з концепцією еволюційної епістемології ще одного попередника Тулміна Конрада Лоренца (1903–1989), для якого пізнання й усвідомлення є формою адаптації до навколишнього середовища. Обґрунтовуючи образ людини, адекватний еволюційному підходу до пізнання, Лоренц вважав, що людське пізнання виникає із процесу взаємодії, у якому людина і як реальна й активна жива система, і як суб'єкт, що пізнає, зіштовхується із фактами не менш реального зовнішнього світу, який протистоїть йому як об'єкт пізнання. Людина зобов'язана своїми високорозвиненими пізнавальними здібностями еволюції, що, по суті, становить процес пізнання, тому що адаптація передбачає засвоєння певної міри інформації про зовнішню реальність [12, с. 34–35].

Усвідомлення та пізнання у Тулміна отримує буття/побутування в онтологічному просторі [11, с. 57–58]. Окрім того, воно може виступати і як усвідомлення сказаного, тобто мати логічне й рефлексивне буття. У такому аспекті значення усвідомлення є близьким до знання як такого.

Якщо розглядати людське розуміння в історичному ключі, стає очевидно, що воно розвивається двома шляхами, які доповнюють один одного.

Пізнаючи світ навколо себе, людина розширює своє знання; водночас, коли людина дивиться «всередину себе», рефлексуючи щодо своєї пізнавальної діяльності, вона поглиблює своє знання за рахунок не лише знання теоретичного, а й онтологічного штибу. І тим, чим керується людина під час пізнавальної діяльності, є поняття. Через те Тулмін у більшості своїх праць ставить перед собою завдання дослідити й обґрунтувати авторитет наших понять і процес їхнього засвоєння.

Зокрема, він доходить висновку, що появі нових усвідомлених понять передують усвідомлення нових проблем і впровадження нових понять, які дозволяють ці проблеми вирішити. Тобто поняття відіграють ключову практичну роль у житті людини, служать предметним людським цілям. Відповідно, зміст понять не є статичним, він може змінюватися залежно від уточнення понять і їхнього функціонування на практиці.

Головною сферою розмислу Тулміна є постановка питання, яке намагається вирішити, «що» саме впливає на зміну та передачу понять крізь віки, або точніше: завдячуючи яким соціально-історичним процесам та інтелектуальним процедурам змінюються, розвиваються [1], передаються із покоління у покоління популяції понять і концептуальних систем – методи й інструменти колективного розуміння?

Оскільки така проблема не може бути вирішена поза соціокультурними реаліями, це дає Тулміну змогу висновити, що поняття залежать від розуміння конкретної історичної ситуації або конкретного періоду. Ми бачимо безпосередню залежність вибору понять, якими людина користується, від того осередку, у якому народжується. І це стосується не лише вибору понять, а і стандартів раціонального судження, що їх людина визнає, як взагалі вона організовує своє життя, як інтеріоризує власний досвід.

З огляду на мінливість понять залежно від соціокультурних реалій, цікаво дослідити, які ж поняття користуються справжнім непохитним авторитетом. Тулмін визнає: «Проблема людського розуміння у XX столітті – це вже не аристотелівська проблема, у якій пізнавальна задача людини полягає у тому, аби зрозуміти незмінні природні сутності; це не гегелівська проблема, у якій історично розвивається тільки людський розум на протигагу природі, яка становить статичний фон. Швидше за все, ця проблема потребує тепер, щоб ми прийшли до термінів взаємодій між світом людських ідей і світом природи, причому жоден із них не є інваріантним. Замість незмінного розуму, котрий отримує команди від незмінної природи за посередництва незмінних принципів, ми хотіли би знайти мінливі пізнавальні відношення між мінливою людиною та мінливою природою» [8, с. 41]. Але ж проблема, на наш погляд, виглядає трохи складніше: знайти мінливі пізнавальні відношення між незмінною людиною та мінливою природою, оскільки людська сутність, психічна природа людини лишається незмінною упродовж тисячоліть, а от здатність сприймати цивілізаційні мутації накладає на цю незмінність свої особливості, і саме вони провокують виявлення удаваної мінливості людини під пресингом суспільно-культурних обставин.

Тулмін зауважує: «Ми можемо ясно зрозуміти інтелектуальний авторитет наших понять лише у тому разі, якщо ми маємо на увазі соціально-історичні процеси, завдячуючи яким, вони розвиваються у житті культури або суспільства» [8, с. 42]. Але якщо погоджуватися з таким твердженням, виникає проблема *раціонального авторитету* за межами певної конкретної історичної епохи або суспільства.

Тут варто нагадати іншу вартісну концепцію, дещо малознану, але цікаву саме з погляду розмислів Тулміна. Павло Копнін (1922–1971), представник київської філософської школи, показав, що для того, аби визначити особливості логіки будь-якого наукового дослідження, необхідно з'ясувати сутність *дослідження* у його відношенні до *пізнання*, а для того, аби зрозуміти сутність *пізнання*, слід його розглянути як *дослідження*, оскільки в останньому і виявляється характерна особливість людського пізнання, а отже, і розуміння, – рух думки до справді нових результатів [5, с. 121–122]. «Дослідження як акт пізнання відбувається на базі практичної взаємодії суб'єкта з об'єктом, будучи формою засвоєння суб'єктом об'єкта. У цьому акті особливо рельєфно видно суспільну природу суб'єкта» [5, с. 122]. Копнін пропонує розробити такі категорії, форми, які би характеризували пізнання як дослідження у царині запитів суспільства, що і входить до завжди нагальних завдань епістемології та логіки науки. Тобто він незалежно від Тулміна пропонує поєднання методів «взаємодії “інтерналістських” (інтелектуальних, наукових, раціональних) та “екстерналістських” (соціальних, культурних, політичних) факторів у процесі еволюції колективних інтелектуальних ініціатив» [6, с. 227].

Тулмін ставить перед собою найважливіше питання: «Як безпристрасний форум раціональності з його безпристрасними процедурами для порівняння альтернативних систем

понять і методів мислення може знайти філософський фундамент, який буде загальноприйнятим у світлі останніх ідей ХХ століття?» [8, с. 67] та пропонує власну *ідею інтелектуального розмаїття* й таку, що витікає з неї, *ідею інтелектуальної ініціативи*. Раціональність цієї ідеї полягає у процедурах, що керують історичною еволюцією знання.

У цьому контексті Тулмін полемізує з теорією Томаса Куна (1922–1996), котра містить ідею, за якою знання змінюються *революційним* шляхом.

Тулмін ставить під сумнів саме поняття революції та вважає, що нові ідеї не повинні входити у суспільство революційним шляхом, вони мусять проникати поступово. Замість революційного пояснення інтелектуальних змін, яке має на меті показати, як ціле – «концептуальні системи» – змінюють одна одну, він пропонує нам еволюційне пояснення, що оприявнює, у який саме спосіб поступово трансформуються різні системи понять [8, с. 110–114]. Певні довготривалі зміни у науці не можуть бути результатом певного революційного стрибка чи поштовху, це завжди тривалий процес, під час якого знаходяться, перевіряються та відкидаються або приживаються нові елементи. Тобто довготривалі зміни відбуваються завдяки накопиченням дрібних змін, кожна з яких збереглася у процесі відбору в будь-якій локальній або безпосередньо проблемній ситуації.

Таким чином, чітка спадкоємність проблем, що стоять перед наукою, віддзеркалює не зовнішній «вічний диктат» логіки, але минуці історичні факти у кожній окремій проблемній ситуації. «Логічний апарат формальної логіки як знаряддя доказу виконує лиш одну необхідну функцію – перевіряє наукове знання з боку його формальної правильності» [5, с. 116], для решти «живих» операцій потрібні інші знаряддя, які випрацьовуються за допомогою того, що інший представник київської філософської школи Олег Кедровський (1939–2005) назвав *напівформальною* системою: «це своєрідна перемінна форма, яка виокремлює у розмаїтті окремих змістовних систем їхні найзагальніші властивості. Причому це не просто витяг і закріплення деяких загальних властивостей змістовних теорій, а узагальнення з елементом *ідеалізації*, внаслідок чого ні окремо взята змістовна система, ні їхня кінцева сукупність не вичерпують повністю змісту напівформальної системи» [3, с. 83]. Тут важливе усвідомлення не того аспекту, що ми потребуємо вдосконалення понять, аби отримати більш чітку та детальну понятійну картину, звісно, *ідеалізовану*, а того, що, незважаючи на значущість індивідуальної ініціативи, яка може призвести до відкриття нових істин, формування нових понять є *колективною* справою, ба більше: *практичною* справою, котра прагне поєднати інтерналістичний підхід із екстерналістичним підходом, а це процес тривалий.

Перш ніж нове припущення стане реальною можливістю, воно повинно бути колективно прийнятим як таке, що заслуговує на увагу, тобто повинно виявитися гідним експериментування та якнайшвидшої розробки. Таким чином, створення нових концептуальних можливостей вимагає не лише колективної невдоволеності колом понять всередині однієї дисципліни або індивідуальної пропозиції будь-якої альтернативної процедури пояснення у межах суспільних форм, але й *поєднання* того й іншого.

Саме розуміння визначається як відповідність тверджень прийнятим стандартам, а еволюція науки у системі суспільства передбачає поліпшення, витончення форм нашого розуміння. Останнє передбачає усунення того, що не вкладається у матрицю розуміння, тобто *усунення аномалій*.

Тож раціональність також тлумачиться як відповідність стандартам розуміння і постає як атрибут людських дій або ініціатив, особливо тих процедур, завдяки яким поняття, судження і формальні системи, широко поширені у цих ініціативах, критикуються, змінюються, розвиваються. Іншими словами, раціональність означає насамперед відповідність наукових нововведень історично зумовленим нормативам наукового дослідження, зокрема нормативам оцінки та вибору теорій. Це свідчить про деяку релятивність стандартів раціональності, про те, що вони залежні та змінюються разом зі зміною «ідеалів природного порядку», але поряд із тим слід нагадати цікаве спостереження Нассима Н. Талеба, що знання приростає більше відніманням, ніж додаванням: те, що ми знаємо сьогодні, може опинитися хибним завтра, але те, що

сьогодні нам здається неправильним, завтра навряд чи стане правильним, просто так це не відбудеться [7, с. 455]. Утім, як підкреслював Анатолій Арсенєв, «старий предмет, старе знання стають лише одним із протилежних визначень нового поняття, нової (особливої) тотожності протилежностей» [1, с. 291], і з такою постановкою питання простір віртуальних теорій стає запорукою розуміння.

Але чи існують у системі раціонального ставлення до явищ світу (тобто з наукового боку, причому такого, який за будь-яких історичних умов вважатиметься правильним, безперечним) такі моделі, завдяки яким несуперечність людського розуміння повсякчас, незалежно навіть від устремлінь суспільних систем, проявляє себе як раціональна і не потребує коригування?

Однією з моделей може виступати такий аспект напівекономічного, напівгуманітарного, але цілком матеріального явища, яким є *якість міського середовища*. Вона визначається гармонічною врівноваженістю між «рисунком соціальних взаємодій» і їхнім предметно-просторовим контекстом.

В'ячеслав Глазичев (1940–2012) показав, що обидві ці частини перебувають у постійному русі, підвладні змінам – чи то ледь вловимим, то швидким і стрибкоподібним, оскільки «і як опрідечений простір, і як соціум у мініатюрі місто аж ніяк не є гомогенним цілим, воно розпадалося і розпадається на безліч частин-фрагментів: нових і старих, бідних і процвітаючих, таких, що перебувають на підйомі, і таких, які зазнають занепад» [2, с. 128]. Міське середовище – це, по-перше, достатньо рухоме утворення, особливо порівняно з рельєфом, кліматом, встановленою дорожньою мережею, по-друге, це утворення, здатне до регенерації за будь-яких серйозних порушень (пожежі), по-третє, має високу відтворюваність (ідентичність нових житлових районів у радянських містах), тобто міське середовище має значну міру *організованості*, й у цьому сенсі до нього можна ставитися як до постійно відтворюваного наукового завдання, розв'язання якого і становить сферу діяльності урбаністів.

Як зазначає Глазичев, «міське середовище як цілісність протиставлене всім зовнішнім формам свого прояву – вуличній мережі та забудові, виробничій, побутовій і громадській діяльності мешканців, сукупності знаків, що притаманні місту» (на відміну від села) [2, с. 129]. Воно є такою моделлю організованості, що тягне за собою суттєві методологічні наслідки, водночас забороняючи будь-які спроби виводити судження про себе із форм свого зовнішнього прояву. Що це означає? Йдеться про чітке прокреслення межі між нормами управління й нормами регулювання, хоча й ті, й ті базуються на наукових засадах і відповідають самому поняттю про норму.

Дослідження проблем міського середовища й засади проєктування змін відповідно до результатів цих досліджень, орієнтованих на визначення *організаційної довершеності* середовища, ставлять якісно нові завдання перед самим методологічним знанням, а воно повинно на кожному етапі розвитку міського середовища вказувати шляхи кооперування нових видів діяльності та нових потреб міста з наявною організованістю цього середовища.

Глазичев вказує на триєдність проєкцій науково-проєктної діяльності: 1) проєкції діяльності, накладеної на ландшафт із метою більшої його адаптації до норм міського середовища; 2) поведінки в антропогенному ландшафті, накладеної на асиміляцію людини до новоствореного середовища; 3) рефлексивного віддзеркалення відтворюваного міського середовища, його зіставлення з образом-нормою міського середовища, який існує у свідомості науковця і проєктувальника певної доби [2, с. 131].

У рамках інтелектуальної екології Тулміна можна сказати, що на практиці випрацьовується оптимальний для організованості міського середовища механізм взаємодії між внутрішньо-науковими та соціально-економічними чинниками, поняття всередині яких можуть «виживати» завдяки нагальній значущості внеску в поліпшення розуміння загальних завдань, що виникають перед організацією роботи цього механізму. Навіть якщо така модель здійснюється під впливом сторонніх чинників (таких як авторитетність думки, лідерство, школи проєктування, ідеологічні умови тощо), проходження нових понять, скерованих на краще розуміння завдань, відбувається за допомогою своєрідних фільтрів, що постають як *начебто* самодієві. Наприклад, соціальні спостереження обмежують можливості та спонукальні мотиви інтелектуального новаторства, але вирішальними мають опинитися тільки інтелектуальні чинники,

оскільки вони фокусують ту теоретичну діяльність, яку соціальні стимули лише уможлиблюють. Якщо інституційні, соціальні, ідеологічні умови несприятливі, то спірні проблеми довго не вирішуються, як це відбувається, наприклад, у міському середовищі, що не має підпорядкування поточній думці регіональної громади, яка базується не лише на емоціях, а й на науковому підході інтелектуалів зі своєї спільноти. Можливо, такий приклад найяскравіше підтверджує оперативність категорії «інтелектуальна екологія», застосований Тулміним до проблеми розуміння, а отже, і до історії цивілізаційної (еволюційної) епістемології.

І хоча Тулмін пише, що дисциплінарний і людський підходи до змін науки мають зовсім різні цілі та призначення, однак наголошує, по-перше, на розвитку дисциплінарного змісту, називаючи його інтелектуальним досягненням, по-друге, на зміні одних пізнавальних дій іншими, називаючи його історичним процесом [8, с. 307], залишається в рамках еволюційної епістемології, оскільки мовить про взаємозв'язок всіх складових частин будівлі науки.

Втім, вирішальна роль належить, звісно, науковій еліті, яка є завжди була і є носієм наукової раціональності. Саме від неї залежить успішність штучного відбору, виведення нових продуктивних понятійних популяцій. Водночас Тулмін виступає проти перетворення критеріїв раціональності на універсальні, а проблематику істини намагається розглянути з позицій прагматизму й інструменталізму.

Можливо, останню особливість можна пояснити посиланням на *гуманізацію науки* як таку, на що вказував Євгеній Фейнберг (1912–2005), коли підкреслював, що процес гуманізації науки, який дедалі більше виявляє роль позалогічних компонентів у природознавчій і математичній творчості, відбувається водночас зі зворотнім процесом математизації у гуманітарній (людиназнавчій) сфері там, де це можливо [9, с. 228]. Відбиток цих взаємозабігаючих процесів ми намагалися показати на прикладі завдань перетворення міського середовища.

Висновки. Епістемологічний концепт «інтелектуальна екологія» Стівена Тулміна розглянуто як, по-перше, метафору розуміння, по-друге, у контексті практичних засновків середовищного підходу до формування урбаністичних утворень. Показано, що проблема пошуку мінливих пізнавальних відношень між незмінною людиною та мінливою природою є більш виправданою, ніж між мінливою людиною і мінливою природою, оскільки психічна природа людини лишається незмінною упродовж тисячоліть, а от здатність сприймати цивілізаційні мутації накладає на цю незмінність відповідні особливості, котрі провокують виявлення удаваної мінливості людини під пресингом суспільно-культурних обставин. Підкреслено, що створення нових концептуальних можливостей вимагає не лише колективної невдоволеності колом понять всередині однієї наукової дисципліни або індивідуальної пропозиції будь-якої альтернативної процедури пояснення у межах суспільних форм, але й поєднання того й іншого. Зауважено, що найбільш наочно процедура такого поєднання може бути оприявлена за рахунок звернення до концептів середовищного підходу, розроблених у теорії урбанізму. Зокрема, з'ясовано, що саме на практиці випрацьовується оптимальний для організованості міського середовища механізм взаємодії між внутрішньо-науковими та соціально-економічними чинниками, поняття всередині яких можуть «виживати» завдяки нагальній значущості внеску в поліпшення розуміння загальних завдань, що виникають перед організацією роботи цього механізму. Показано, що функціонування концепту «інтелектуальна екологія» у системі еволюційної епістемології свідчить про теоретичний потенціал подальшої гуманізації (о-люднення) природничих і технічних наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсеньев А. С., Библер В. С., Кедров Б. М. Анализ развивающегося понятия. Москва : Наука, 1967. 440 с.
2. Глазычев В. Л. Социально-экологическая интерпретация городской среды. Москва : Наука, 1984. 184 с.
3. Кедровский О. И. Методологические проблемы развития математического познания. Киев : Вища школа, 1977. 232 с.
4. Климов Г. К. Интеллектуальная экология. *Надёжность и качество* : Труды Международного симпозиума : в 2 т. 2009. Т. 2. URL: <https://ru.booksc.eu/book/33426802/c57d32>
5. Копнин П. В. Диалектика, логика, наука. Москва : Наука, 1973. 464 с.

6. Митченков И. Г. «Интеллектуальная экология» С. Тулмина: Концептуализация понятия в рамках эпистемологического подхода. *Проблемы обеспечения экологической безопасности в Кузбасском регионе* / Кузбасский гос. техн. ун-т: Сборник : в 4 кн. Кемерово, 2008. Кн. 4. С. 227–231.
7. Талеб Н. Н. Антихрупкость: Как извлечь выгоду из хаоса / пер. с англ. Н. Караева. Москва : КоЛибри ; Азбука-Аттикус, 2018. 768 с.
8. Тулмин С. Человеческое понимание / пер. с англ. З. В. Кагановой. Москва : Прогресс, 1984. 328 с.
9. Фейнберг Е. Л. Две культуры: Интуиция и логика в искусстве и науке. Москва : Наука, 1992. 252 с.
10. Toulmin St. *The Philosophy of Science: An Introduction*. London : Hutchinson House, 1953. 176 p.
11. Toulmin St. *Knowing and Acting: an Invitation to Philosophy*. New York : Macmillan Publishing Company, 1976. 310 p.
12. Toulmin St., Goodfield J. *The Architecture of Matter*. London : Hutchinson House, 1962. 399 p. (The Ancestry of Science, vol. 2)

REFERENCES

1. Arsenev, A. S., Bibler, V. S., Kedrov B. M. (1967) *Analiz razvivayushegosya ponyatiya* [Analysis of an Evolving Concept]. Moskva: Nauka [in Russian].
2. Feynberg, E. L. (1992) *Dve kulturyi: Intuitsiya i logika v iskusstve i nauke* [Two Cultures: Intuition and Logic in Art and Science]. Moskva: Nauka [in Russian].
3. Glazychev, V. L. (1984) *Sotsialno-ekologicheskaya interpretatsiya gorodskoy sredy* [Socio-Ecological Interpretation of the Urban Environment]. Moskva: Nauka [in Russian].
4. Kedrovskiy, O. I. (1977) *Metodologicheskie problemy razvitiya matematicheskogo poznaniya* [Methodological problems of the development of mathematical knowledge]. Kiev: Vischa shkola [in Russian].
5. Klimov, G. K. (2009) *Intellektualnaya ekologiya* [Intellectual ecology]. *Nadezhnost i kachestvo: Trudy Mezhdunarodnogo simpoziuma, vol. 2*. URL: <https://ru.booksc.eu/book/33426802/c57d32> [in Russian].
6. Kopnin, P. V. (1973) *Dialektika, logika, nauka* [Dialectics, logic, science]. Moskva: Nauka [in Russian].
7. Mitchenkov, I. G. (2008) “Интеллектуальная экология” С. Тулмина: Концептуализация понятия в рамках эпистемологического подхода [S. Tulmin’s “Intellectual Ecology”: Conceptualization of the Concept within the Framework of the Epistemological Approach]. *Problemy obespecheniya ekologicheskoy bezopasnosti v Kuzbasskom regione / Kuzbasskiy gos. tehn. un-t: Sbornik*, book 4, pp. 227–231 [in Russian].
8. Taleb, N. N. (2018) *Antihrupkost: Kak izvlech vyigodu iz haosa* [Antifragile: Things Gain from Disorder]. Moskva: KoLibri; Azbuka-Attikus [in Russian].
9. Toulmin St. (1953) *The Philosophy of Science: An Introduction*. London: Hutchinson House [in English].
10. Toulmin, St. (1976) *Knowing and Acting: an Invitation to Philosophy*. New York: Macmillan Publishing Company [in English].
11. Toulmin, St., Goodfield, J. (1962) *The Architecture of Matter*. London: Hutchinson House [in English].
12. Tulmin, St. (1984) *Chelovecheskoe ponimanie* [Human Understanding]. Moskva: Progress [in Russian].

Puchkova Daria Dmytrivna

Postgraduate Student at the Department of Theoretical and Practical Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7392-2693

STEPHEN TOULMIN’S “INTELLECTUAL ECOLOGY” AS A METAPHOR OF UNDERSTANDING IN THE CONTEXT OF THE PRACTICAL FOUNDATIONS OF THE ENVIRONMENTAL APPROACH

Stephen Toulmin’s epistemological concept of “intellectual ecology” is considered, firstly, as a metaphor of understanding, and secondly, in the context of the practical foundations of the environmental

approach to the formation of urban formations. It is shown that the problem of finding changing cognitive relations between unchanging person and changing nature is more justified than between changing person and changing nature, because the mental nature of person remains unchanged for millennia, and the ability to perceive civilizational mutations imposes on this invariability the corresponding features, and they provoke the discovery of the apparent variability of person under the pressure of socio-cultural circumstances. It is emphasized that the creation of new conceptual possibilities requires not only collective dissatisfaction with the existing range of concepts within one scientific discipline or individual proposal of any alternative procedure of explanation within social forms, but a combination of both. Among other things, the comparative comparisons with Toulmin's concept involve philosophical observations of representatives of the Kyiv school of philosophy of the 1960s and 1970s (P. Kopnin, O. Kedrovsky). It is noted that the procedure of such a combination can be most clearly illustrated by referring to the concepts of the environmental approach developed in the theory of urbanism (V. Glazychev). In particular, it was found that in practice the optimal mechanism for interaction between the internal scientific and socio-economic factors is developed for the organization of the urban environment, the concepts within which can "survive" due to the urgent importance of contributing to improving understanding of general tasks facing the organization of this mechanism. Even if such a model is carried out under the influence of external factors (authority of thought, leadership, ideological conditions, etc.), the passage of new concepts aimed at better understanding of tasks occurs through a kind of filters that appear to be self-sufficient. Finally, it is shown that the functioning of the concept of "intellectual ecology" in the system of evolutionary epistemology indicates the theoretical potential for further humanization of natural and technical sciences.

Key words: "intellectual ecology", Stephen E. Toulmin, understanding, evolutionary epistemology, cultural anthropology, environment, environmental approach, urbanism.

УДК 101

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.8>

Трофименко Тетяна Георгіївна,

психолог,

кандидат технічних наук,

доцент кафедри штучного інтелекту та аналізу даних

Одеського національного політехнічного університету

пр. Шевченка, 1, м. Одеса, Україна

orcid.org/0000-0003-0621-8863

ДОСЛІДЖЕННЯ МАКРОСИСТЕМИ «ЛЮДИНА – ІНФОРМАЦІЯ – СИТУАЦІЯ»

Стаття – філософське осмислення і теоретичне обґрунтування практичних результатів автора, яка є як психологом, так і кандидатом технічних наук з інформаційних технологій, із корекції психологічного і фізичного стану людини за допомогою текстового інформаційного впливу (автору статті також належать тридцять дві книги з практичної психології, які вже допомогли тисячам читачів поліпшити не тільки свій психологічний стан і положення в суспільстві, але й фізичний стан).

Як показано в книгах автора, процеси, пов'язані з психічним станом людини, є інформаційними, з метою пояснення якісних змін інформації в системі «людина» інформація розглядається в макросистемі з людиною і ситуацією, в якій людина знаходиться, перебувала і буде перебувати і яка розвивається в часі і просторі. Показано, що ця макросистема має інтегративну, зокрема динамічну, складність, причому кожен із компонентів має динамічну складність, впливаючи один на одного. Особливу увагу в статті приділено дослідженню саме динамічної складності макросистеми «людина – інформація – ситуація». Досліджено когерентні процеси в цій макросистемі, та обґрунтовано психотерапевтичну результативність текстового інформаційного впливу, що має специфічну властивість, названу автором «семантична хвиля». При цьому текстовий інформаційний масив книги розглядається як сигнал, що впливає на мозок читача.

У статті розширено поняття тезаурусу. Показані когерентні процеси і нерівноважні фазові переходи в розглянутій макросистемі, зазначено, що кожен із компонентів цієї системи може бути розглянутий як середовище, розглянуті двосторонні зв'язки між компонентами макросистеми як системами і середовищами.

Засвідчена нелінійність інформаційних процесів у макросистемі «людина – інформація – ситуація», а також те, що кожен компонент, як і вся макросистема загалом, може бути зарахований до класу нелінійних відкритих систем.

Стаття написана на основі використання методів синергетики і психосинергетики.

Ключові слова: інтегративна складність, динамічна складність, синергетика, синергетичний підхід, інформація, якісні аспекти інформації, макросистема, макроврівень, макроскопічний підхід.

Вступ. Написання статті зумовлено практичною необхідністю: автор статті є автором тридцяти двох книг із практичної психології, які мають високу результативність (90%), допомагаючи тисячам людей із приводу психосоматики, депресивних станів, тривоги, патологічних залежностей, розладів харчової поведінки та ін. Фактично йдеться про допомогу людям шляхом текстового інформаційного впливу. Однак при цьому досі в науці немає чіткого визначення поняття інформації і використовуються чисто кількісні підходи [1–9], що базуються, зрештою, на понятті різноманітності (всі ентропійні, імовірнісні, логарифмічні підходи можуть бути зведені до поняття різноманітності [10]) і розглядають інформацію на мікрорівні – на рівні бітів і байтів, тобто інформаційних одиниць, причому вони навіть не мають примітивних смислових характеристик. Існують, звісно, класичні розробки А. Колмогорова [2], А. Харкевича [8], Дж. Бар-Хіллела і Р. Карнапа [9], в яких йдеться про цінність (прагматичний аспект) і сенс (семантичний аспект) інформації. Однак це теж спроба все звести до бітів і байтів,

ймовірностей, логарифмів і кількісного аспекту. Водночас, якщо врахувати, що приймачем інформації в цьому світі, зрештою, завжди є людина, а в живих системах, в таких, наприклад, де на перший план виходить взаємодія однієї людини з іншою (одних людей з іншими), кількісним аспектом, бітами і байтами обійтися неможливо. Приходить розуміння того, що інформація – це не тільки біти і байти, це безліч самих різних якісних аспектів, процесів і станів, які далеко не завжди можна описати вищезгаданими кількісними заходами, зокрема заходами А. Колмогорова, А. Харкевича, Р. Карнапа і Дж. Бар-Хіллела. Абсолютно неможливо наявними підходами до інформації пояснити зміну емоційного і фізичного стану людини, появу і зміну в неї почуттів, нового світогляду, нового сприйняття реальності в результаті сприйняття текстового інформаційного масиву (книги), а також інших чисто інформаційних факторів (наприклад, впливу обстановки, в якій людина знаходиться, її одягу, включаючи колірну гамму, прикрас тощо). Крім того, наявними інформаційними підходами не пояснити такий факт, що один і той самий за змістом текст різними мовами сприймається по-різному. Ось навіть і такий якісний аспект інформації, як семантичний (за Р. Карнапом і Дж. Бар-Хіллелом), врахували, а інше сприйняття сенсу іншою мовою врахувати і пояснити неможливо сучасними методами. Також, звісно, не зважають у чисто кількісних підходах до інформації як до бітів і байтів без урахування якісних аспектів інформації, так і з урахуванням семантичного і прагматичного аспекту, на ті факти, що кожна людина одну і ту саму інформацію (якщо судити за кількісними аспектами) сприймає по-різному, причому в різні моменти часу і залежно від різних ситуацій по-різному. Так, прагматичний аспект, на думку А. Харкевича, щось може врахувати, але далеко не все. Адже є таке явище, як інформаційна надмірність. І вона, за класичною теорією інформації, зокрема за працями А. Харкевича і А. Колмогорова, дійсно буде надлишкова навіть у прагматичному розумінні. Однак інформаційна надмірність відіграє велику роль у сприйнятті тексту людиною, без неї сприймати текст складно, і це не дасть результатів. Автор це обґрунтовує в багатьох своїх книгах [11]. Аналізуючи підходи до поняття інформації та можливості корекції стану людини за допомогою текстового інформаційного впливу, ми дійшли висновку про необхідність переходу на макрорівень у розумінні розгляду інформації [12].

З урахуванням того, що в науці вже з'явився підхід до людини, зокрема до її психіки, як до складної системи, синергетичного об'єкта [12; 13], з'явилася, нарешті, змога перейти з мікрорівня розгляду інформації (біти і байти) на макрорівень у розумінні [12], ввівши в розгляд такий компонент системи, який буде нелінійно і навіть стрибкоподібно змінювати якісні аспекти інформаційного впливу і дасть змогу пояснити появу в інформації нових властивостей, пов'язаних з її якісними аспектами. Це актуально з огляду на практичні результати автора щодо допомоги людям текстовим інформаційним впливом.

У статті автора [14] введена в розгляд макросистема «людина – інформація – ситуація» для пояснення і філософського осмислення ефективності практичної роботи автора з надання психологічної допомоги широким верствам населення за допомогою текстового інформаційного впливу. Включення в розглянуту макросистему людини як реципієнта інформаційного впливу дає змогу пояснити появу в інформації нових властивостей, нових якостей – залежно від того, хто її сприймає і в якій ситуації. Включення в розглянуту макросистему ситуації дає змогу врахувати, в якій ситуації знаходиться реципієнт, який вплив справляє на нього інформація і як вона сприймається ним, як життєва ситуація людини змінюється (наприклад, відбувається підйом по соціальних сходах) під дією текстового інформаційного впливу. Від цього теж залежать поява нових якостей в інформації і дієвість її впливу на людину. Саме на цьому підході базуються книги автора, наприклад, із психосоматики [15–17], позбавлення від залежностей [18–21], корекції харчової поведінки [11; 20]. І ці книги дають високу результативність, про що свідчать відгуки читачів, які спеціально знаходять автора в соцмережах, щоб подякувати. Однак цей підхід ще мало вивчений і філософськи осмислений. Ця стаття присвячена продовженню дослідження макросистеми «людина – інформація – ситуація» для виявлення подальших можливостей вдосконалення підходу з метою підвищення ефективності надання психологічної допомоги широкому колу читачів.

Мета роботи – дослідження інтегративної складності макросистеми «людина – інформація – ситуація». Для забезпечення мети ми ставимо перед собою такі **завдання**: дослідження динамічної складності системи, дослідження взаємовідносин компонентів макросистеми як середовищ та систем, дослідження тезаурусу реципієнта в системі. Ця робота – черговий етап дослідження автором інформації як складної системи, що самоорганізується, синергетичного об'єкта, що необхідно для наукового обґрунтування ефективності практичних розробок автора з текстового інформаційного впливу з метою корекції психологічного і фізичного стану людини.

Методи дослідження – методи синергетики і психосинергетики, вибрані на основі вищевикладеного.

Результати. Насамперед, зазначимо, що в дослідженні ми спиралися на сучасне уявлення про психіку людини як про складну систему, що самоорганізується, синергетичний об'єкт і про середовище для розвитку інформації [12; 15–17; 22–25], а також на уявлення про мозок як середовище розвитку психіки [12], про складну систему, що самоорганізується [26], на підхід до психіки як до явища, що має властивості як системи, так і середовища [27–30], на динамічну складність психіки, яка виражається, зокрема, в тому, що якийсь період розвитку людини психіка проявляється як система, а в інший період – як середовище [30]. Також ми спираємося на введене нами в розгляд у макросистемі «людина – інформація – ситуація» [14] поняття керуючої ситуації [25] і розгляд світу (навколишнього середовища) загалом як інформації [26].

Практика автора допомоги людям у різних важких ситуаціях, включаючи психосоматичні захворювання та патологічні залежності, свідчить, що текстовий інформаційний вплив у вигляді книг, наприклад тридцяти двох книг автора [15–21; 24; 25; 31], може істотно змінювати як психологічний, так і фізичний стан людини, причому в новому стані, отриманому в результаті інформаційного впливу, людина досягає тих результатів у соціумі, яких не могла досягти раніше, до корекції свого стану за допомогою текстового інформаційного впливу. У будь-якому разі за умови істотної корекції психічного і фізичного стану людини, не кажучи вже про її підйом по соціальних сходах, можна говорити про зміну життєвої ситуації людини (що є ще одним аргументом на користь включення її в макросистему з людиною та інформацією). Усі книги автора видані великими, відомими видавництвами, і тиражі загалом становлять десятки тисяч примірників. Люди, які прочитали ці книги, самі знаходять автора в соцмережах і дякують за надану допомогу, описуючи свої результати. І це тисячі успішних результатів корекції всієї життєвої ситуації людини. Як зазначалося вище, ймовірнісними підходами пояснити результати корекції стану людини за допомогою текстового інформаційного впливу неможливо. Результати автора щодо корекції життєвих ситуацій людей текстовим інформаційним впливом ґрунтуються на викладеному в книгах автора підході до людини та інформації як складних систем [15–21; 24; 25; 31; 32], на розгляді психіки як середовища для розвитку інформації [22], а також інформації [32] як синергетичного об'єкта і психіки як синергетичного об'єкта [12]. Інструменти синергетики, на відміну від поширених донині імовірнісних підходів до визначення інформації, дають змогу врахувати роль якісних аспектів в інформаційному впливі і якісні зміни людини, її життєвої ситуації в результаті текстового інформаційного впливу. Тому автор, займаючись дослідженням інформації і впливу її на людину [10; 14; 22; 23; 32; 33], ґрунтується у своїх книгах [15–21; 24; 25; 31], які допомогли багатьом людям, на синергетичному підході і в цій роботі розвиває і використовує для філософського осмислення практичних результатів книг саме цей підхід через його високу результативність.

Нині синергетичний підхід до понять «психіка» [12] і «інформація» [32] настільки розвинутий, що дає змогу пояснити багато проявів впливу інформації на людину за допомогою розгляду і психіки та інформації на макрорівні. Макропідхід – це інструмент синергетики [27]. Він щодо інформації полягає в тому, що вводиться в розгляд елемент системи, який дозволяє пояснити появу в інформації нових властивостей. Ми розглядаємо введення в систему, крім самої інформації, ще й людини як реципієнта, в кінцевому підсумку, всіх інформаційних процесів на планеті і ситуації (яка включає в себе і передавач інформації, і канал зв'язку, і всю обстановку,

що оточує і передавач, і приймач інформації). Саме фактор керуючої ситуації [25] не враховують лікарі, коли займаються лікуванням психосоматичних захворювань. Врахування ситуації, тобто введення цього компонента в макросистему «людина – інформація – ситуація», дало змогу автору надати допомогу тисячам людей через книги з психосоматики [16; 17] і отримати результати не тільки у вигляді поліпшення психічного стану читачів (що може дати будь-яка книга, яка подобається людині), але й у вигляді поліпшення фізичного стану, що є унікальним результатом. Включення в макросистему таких компонентів, як ситуація і людина, зумовлює появу в таких систем, як інформація, нових якісних аспектів, а також нових властивостей у таких систем, як людина і психіка [14]. У цій роботі ми досліджуємо взаємовідносини цих систем у макросистемі «людина – інформація – ситуація», включаючи розгляд компонентів цієї макросистеми системи як середовищ один для одного.

Ми включили в розгляд у макросистему разом з інформацією, яка сама по собі є складною нелінійною відкритою системою [32], що саморозвивається, і психіку, яка теж є складною нелінійною відкритою системою [12], що саморозвивається, і людину, яка тим більше є такою системою, бо психіка входить у систему «людина», і ситуацію, яка є складною нелінійною відкритою системою, що саморозвивається, адже в ній багато компонентів, які самі по собі системи (наприклад, люди, тварини, складна техніка, місто як система і т. д.). Між ними утворюються складні варіативні зв'язки, і ця макросистема відкрита для надходження в неї нових компонентів і нової інформації, зокрема, тому вона розвивається, і постійно розвивається результат її сприйняття в мозку людини, тобто в її психіці і, зрештою, організмі, бо інформація в мозку як носії психіки [12] впливає на весь організм. Для нас важливий саме цей вплив інформації на організм у руслі розгляду нами психосоматичних захворювань і лікування їх інформаційним шляхом [15; 16; 17]. При цьому ми ще можемо помітити, що кожна з систем «психіка», «інформація», «людина», «ситуація» і всю макросистему, яку вони утворюють спільно, можна визнати системами з порівняно незалежною поведінкою підсистем (елементів) при високій внутрішній активності і вибірковості, цілеспрямованості функціонування (поведінки) системи загалом, а це підпадає під визначення Ю.В. Скачкова, який вважає, що для цього класу систем із такими елементами характерно бути відкритими [12]. Значить, вся макросистема відкрита, а в ній є складні компоненти – психіка, людина, ситуація, інформація. Вони всі взаємодіють у спільній відкритій системі і нерозривно пов'язані, а це якраз вивчається синергетикою [12]. У складній макросистемі «психіка – людина – інформація – ситуація» виникають когерентні процеси в масштабах, що перевершують масштаб кожної з систем: в результаті впливу компонентів системи один на одного відбувається, в тому числі, стрибкоподібний розвиток кожного компонента, що дає змогу говорити про складність системи [12]. Наприклад, може мати місце таке явище, яке підпадає під визначення динамічної складності системи [12]. Може існувати якась сильно психотравмуюча ситуація в дитинстві людини, яка впливає на все її життя. Причому цей вплив може то посилюватися, то зменшуватися залежно від ситуації, в якій людина знаходиться. Тобто вплив психотравмуючої ситуації може бути відображений сигналом із деякою змінною частотою і змінною амплітудою з деякими локальними екстремумами. Можна уявити собі цей сигнал як досить низькочастотний, бо сильна психотравмуюча ситуація, пережита в дитинстві, практично постійно впливає на людину. Водночас у людини можуть зустрічатися окремі, так скажемо, психотравмуючі ситуації (представлені або імпульсними перешкодами, або коливальними сигналами із затухаючою амплітудою і вищою частотою, ніж частота вихідного сигналу вихідної психотравмуючої дитячої ситуації), які за часом локального екстремуму можуть збігатися з локальним екстремумом вихідної дитячої психотравмуючої ситуації. І ось тут виникає резонанс – явище когерентності двох або більше сигналів, хвиль, і людина різко ретравматизується, отримуючи, можливо, ще більшу травму, ніж у дитинстві. Тут ми спираємося на викладене в книзі автора [25] уявлення про світ як про інформацію і розвиваємо цю ідею, представивши окремий прояв світу – ситуацію як якийсь сигнал, що потрапляє в психіку і мозок людини і там, до речі, теж викликає певні сигнали – процеси. Зрештою, можна говорити про світ як про сигнал. Весь зовнішній світ – це сигнал, який сприймають

наш мозок, наша психіка, наш організм загалом. Власне кажучи, сигнал у загальноприйнятому розумінні і є інформацією. Ось тільки з урахуванням того, що теорія інформації розвивалася саме для технічних систем, під сигналом прийнято розуміти електромагнітні хвилі, електричні сигнали, в крайньому випадку, якісь механічні дії на зразок махання прапорцем або перемикання тумблера. Але поняття сигналу насправді має бути значно ширшим і включати в себе всі прояви і зовнішнього і внутрішнього світу людини і всі прояви людини в зовнішньому світі. З урахуванням цієї концепції, можна пояснити вплив тексту на людину: текст – теж сигнал, і він має свої локальні екстремуми, свою змінну частоту і амплітуду впливу. У своїх книгах автор використовує те, що можна назвати терміном «семантична хвиля»: у тексті з певною змінною частотою розміщені певні смислові акценти, і один і той же сенс повторюється з різною емоційною амплітудою в різних місцях зі змінною частотою. Це створює певний сигнал певної змінної частоти і амплітуди для мозку, і цей сигнал резонує з усіма іншими сигналами, що впливають на мозок реципієнта, тобто з усіма ситуаціями, які на людину впливають, з усіма внутрішніми процесами, що мають місце в психіці людини. У результаті виникає когерентність, і психіка людини набуває нових якостей, отже, її поведінка і життя набувають нових якостей. Ці інформаційні процеси дозволяють говорити про інформацію і саму макросистему «людина – інформація – ситуація» як про явища, що володіють інтегративною, зокрема динамічною, складністю в розумінні [12].

Таким чином, ми маємо справу зі складною в сенсі інтегративної складності, нелінійною відкритою системою, що саморозвивається та характеризується когерентними процесами, в якій є складні зв'язки між її компонентами, що постійно змінюються. Якщо врахувати, що у всіх компонентах системи «людина – психіка – інформація – ситуація» мають місце інформаційні процеси, якщо розглядати інформацію не як послідовність інформаційних одиниць, а саме як систему і процес (адже має місце динамічна складність системи, що розглядається в руслі поняття інтегративної складності системи [34]) з певними якісними аспектами [32], то можна сказати, що вся ця макросистема («людина – інформація – ситуація») може бути названа інформацією. Таким чином, ми отримуємо єдиний інформаційний підхід до різних явищ у житті, в організмі людини. Причому такий підхід дає змогу пояснити з єдиних інформаційних позицій [11; 15–21; 24; 25; 31; 35] найрізноманітніші явища, які раніше вивчалися тільки в рамках приватно-наукових підходів. При цьому ми розглядаємо інформацію на макрорівні – в нерозривному зв'язку з ситуацією, в якій ця інформація була синтезована і передана приймачу (людині), з психікою і самим організмом людини. Ми не розглядаємо інформацію окремо, тобто на мікрорівні. Такий підхід дозволяє виявити і пояснити появу в інформації нових властивостей, причому навіть стрибкоподібно – при нерівноважних фазових переходах. Це пояснюється тим, що інформація не існує сама по собі, а знаходиться в певних середовищах – в середовищі ситуації, середовищі психіки, середовищі людини. І в цих середовищах вона розвивається. З іншого боку, і людина як біологічний і соціальний об'єкт, її психіка і сама ситуація розвиваються в середовищі інформації. Більш того, між усіма компонентами макросистеми «психіка – людина – інформація – ситуація» є двоспрямовані зв'язки в тому плані, що кожен компонент є один для одного середовищем. Людина – середовище для психіки, психіка – можна сказати, що середовище для людини, бо біологічні та соціальні, пов'язані з людиною процеси часто беруть початок від команд, даних психікою, і розвиваються в психіці. Людина – середовище для інформації, бо інформація впливає безпосередньо на фізичний стан людини і циркулює прямо в тілі людини. Найпростіший приклад – гомеопатичне лікування. Це лікування інформацією: людина приймає всередину інформацію (лікуючої речовини в гомеопатичних препаратах високого розведення немає), вона циркулює в її організмі і змінює її фізичний стан. Психіка – звісно, середовище для інформації. Це показано в роботі «Методологія дослідження психіки як синергетичного об'єкта» [12]. Але і людина і психіка як його підсистема знаходяться в інформаційному середовищі. Своєю чергою інформація розвивається в середовищі даної ситуації. А ситуація – адже теж розвивається в середовищі інформації. Якщо врахувати складність всіх систем, що входять у макросистему «психіка – людина – інформація – ситуація»,

то з урахуванням і багатогранних складних зв'язків між цими системами, описувати які і наводити приклади яких можна нескінченно, ми ще раз переконуємося в інтегративній складності цієї системи. Причому системи, що входять в неї, вже розглядаються не тільки як системи, але і як середовища: інформація – середовище, людина – середовище, психіка – середовище (психіка вже була розглянута як середовище [27; 33], в цій роботі ми розвиваємо цей підхід), ситуація – середовище. Причому в цьому середовищі (в середовищі інформації), як і в середовищі психіки, має місце когерентність – народження нового сенсу і нових інших властивостей інформації (тут не тільки в середовищах психіки і ситуації, але і в середовищі людина). Давайте розглянемо приклад. Будемо базуватися на тому, що інформація – складна нелінійна система, що саморозвивається в інтелекті реципієнта (для людини носій інтелекту – мозок) [32].

Припустимо, в людини сильна нервова система і її б'ють у дитинстві або ж вона, наприклад, бачить зневажливе ставлення батька до матері в сім'ї. Її тип нервової системи захищає її від серйозних психотравм. Так, така дитина травмується, але це буде досить швидко можна виправити і загалом не завадить дитині ефективно будувати своє життя так, як вона хоче і вважає за потрібне, і досягти успіхів у своїй професійній діяльності. Водночас дитина зі слабким типом нервової системи у разі потрапляння в таку ситуацію може виявитися зломленою психологічно і вже не зможе ефективно побудувати своє життя. Інформація від однієї і тієї ж ситуації буде сприйматися дитиною по-різному і розвиватися в її психіці і в організмі по-різному, залежно від типу його нервової системи і призведе до абсолютно різних наслідків і в організмі, і в психіці, і в соціальному житті людини, тобто в життєвій ситуації загалом. Будь-який інформаційний потік, який йде до людини в заданій ситуації, буде сприйматися по-різному різними людьми, залежно від властивостей психіки, нервової системи і стану здоров'я, які своєю чергою могли сформуватися взагалі в іншій, більш ранній ситуації. Ситуація впливає на інформацію, інформація впливає на людину, і вона впливає на ситуацію, тільки вже іншу, нову – виникають нові інформаційні структури, характерні для нової життєвої ситуації – ось вона, когерентна поведінка макросистеми в масштабах, що перевищують масштаб окремої субоддиниці – одного компонента. Причому тут ми ще й спостерігаємо динамічну складність системи «людина – психіка – інформація – ситуація», що виявляється в тому, що психотрамована, пригнічена батьками в дитинстві людина буде вести себе відповідним пригніченим чином і в нових життєвих ситуаціях – та дитяча ситуація буде ніби поширюватися на все життя цієї людини і приводити до неравноважних фазових переходів, стрибком змінюючи сприйняття людиною інформації про ситуацію, коли хтось ззовні буде подавати людині інформаційний потік, що несе в собі елементи, які можна прийняти за тригер, що активізує дитячу психотравму. Тут ми спостерігаємо когерентні процеси в інформаційних потоках від ситуації до травмованої людини, від її співрозмовника до цього травмованої людини і від неї самої до співрозмовника і ситуації, а також в її психіці і організмі загалом. Результатом таких когерентних процесів може бути стрибкоподібна зміна як стану реципієнта (передавач інформації теж може бути реципієнтом, коли інформаційний потік двонаправлений), так і ситуації – нерівноважні фазові переходи в процесі саморозвитку систем, що є компонентами розглянутої макросистеми. При цьому колосальне значення має особистість людини як приймача ситуації та інформаційного впливу від неї, тому що поведінка травмованої в дитинстві людини і не травмованої відрізняється. Одна і та ж інформація, подана різним людям, що мали різні керуючі ситуації в дитинстві і знаходяться в різних ситуаціях зараз, буде сприйнята по-різному, аж до того, що буде прочитаний інший сенс – ось воно, поява нового сенсу в інформаційному потоці, в залежності від стану інших компонентів макросистеми, і процес самоорганізації в інформації, в організмі загалом і в психіці зокрема. Це говорить про когерентність інформаційних процесів, що характеризують процеси самоорганізації в розглянутій макросистемі і необхідність обов'язкового включення людини і як біологічного і як соціального об'єкта в розгляд разом з інформацією в одну систему. При цьому всі розглянуті нами інформаційні процеси в макросистемі «людина – психіка – інформація – ситуація» і сама вона, звісно, нелінійні, як нелінійні і самі ці системи, що входять у макросистему. Це добре видно з розглянутих вище

прикладів. У них йдеться про когерентність, про появу стрибком або просто нелінійно нових властивостей в інформації як системі і середовищі, в людині як системі і середовищі, в ситуації як системі і середовищі. Під нелінійною поведінкою об'єкта ми розуміємо таке, коли «до якоїсь межі об'єкт поводить певним чином, а за нею стрибком змінює свої властивості» [36]. При цьому текстовий інформаційний масив книги виступає як сигнал, що впливає на мозок читача. Фактично читач сприймає від книги нелінійний інформаційний потік, що самоорганізується, здатний приводити до нерівноважних фазових переходів у його організмі і в його життєвій ситуації загалом, оскільки вона включена в макросистему і книга пишеться з урахуванням цього факту. Книга як джерело складного (багатокомпонентного, причому кожна з компонент має широкий частотний спектр значущих за амплітудою і сигналом і спектром складників, а загалом нескінченний частотний спектр) сигналу – складного інформаційного впливу включається в макросистему як керуюча ситуація, з урахуванням викладеної в книзі інформаційної передпідготовки читача у вигляді відомостей про ефективність попередніх книг автора. Людина отримує цей інформаційний вплив, вона розвивається в середовищі його тезауруса (можна сказати, в психіці і організмі, розширивши поняття Шрейдера [37] про тезаурус і розглянувши, відповідно до сучасних даних із медицини та біології весь організм людини як тезауруса) і призводить до нелінійних змін, часто швидким, стрибкоподібним – нерівноважним фазовим переходом – у психіці і організмі людини. У результаті, відповідно до вищевикладеного, людина по-іншому впливає на свою життєву ситуацію, і вона змінюється. Природно, цей підхід потребує подальшого розвитку. Ця стаття – лише етап дослідження.

Висновки. У статті показано, що макросистема «людина – інформація – ситуація», що введена і використана автором у наданні психологічної допомоги за допомогою текстового інформаційного впливу, що забезпечило високу (до 90%) результативність книг автора, володіє інтегративною складністю, зокрема, динамічною складністю. При цьому кожен компонент макросистеми «людина – інформація – ситуація», зокрема, інформація як система володіє інтегративною, зокрема динамічною, складністю. Особливу увагу в статті приділено дослідженню проявів динамічної складності інформації і всієї макросистеми «людина – інформація – ситуація» з метою теоретичного обґрунтування результативності книг автора, досягнутої на практиці (тисячі позитивних результатів, що проявилися в поліпшенні не тільки психічного стану людей, але і їхнього фізичного стану і соціального стану). Показано, що компоненти макросистеми «людина – інформація – ситуація» впливають один на одного з урахуванням динамічної складності, і за рахунок динамічної складності виникають когерентні процеси, що призводить до самоорганізації [34]. Досліджено когерентні процеси в макросистемі «людина – інформація – ситуація» та обґрунтовано психотерапевтичну результативність текстового інформаційного впливу, що має специфічну властивість, названу автором «семантична хвиля».

У статті розширено поняття тезауруса. Показані когерентні процеси і нерівноважні фазові переходи в розглянутій макросистемі, зазначено, що кожен із компонентів системи може бути розглянутий як середовище, розглянуті двосторонні зв'язки між компонентами макросистеми як системами і середовищами.

Засвідчена нелінійність інформаційних процесів у макросистемі «людина – інформація – ситуація», а також те, що кожен із компонентів, як і вся макросистема, можуть бути зараховані до класу нелінійних відкритих систем.

Надалі доцільно продовжити дослідження інтегративної складності інформаційної макросистеми в плані дослідження складності її складу та організації. Зокрема, потрібно вивчати властивості середовищ, представлених у цій макросистемі і саму макросистему як середовище, а не тільки як систему, а також доцільно розвивати викладений у статті підхід не тільки щодо живих систем, а й щодо систем штучного інтелекту СШІ, з урахуванням того, що на сучасному рівні розвитку техніки людина вже часто замінюється на СШІ. Необхідно дослідити, які елементи інформаційного впливу в заданих (наприклад, умовами технічного завдання замовника) призводять до потрібних нерівноважних фазових переходів, за яких умов такі переходи можливі, тобто за яких умов СШІ може потрапляти на межу стійкості, і програмувати ці

з урахуванням різних можливих варіацій складного вхідного сигналу – так, щоб у вхідному інформаційному потоці, навіть при високому рівні зашумленості СШ розрізняла словосполучення і поєднання фраз, які, якщо б приймачем інформації була людина, призводили б до нерівноважних фазових переходів у людській психіці. Такий підхід дозволить удосконалити СШ в плані повної імітації людини за емоційними реакціями, використовувати СШ для моделювання реакцій людини і для різних цілей, де людині потрібно давати емоційний зворотний зв'язок, наприклад, під час обслуговування за допомогою ці самотніх людей. Також такі дослідження інформаційних потоків і можливих реакцій на них людей за допомогою СШ дали б змогу використовувати СШ для синтезу текстів художніх творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шеннон К. Математическая теория связи. Работы по теории информации и кибернетике. Москва : ИЛ, 1963. С. 243–332.
2. Колмогоров А.Н. Три подхода к определению понятия количества информации. Проблемы передачи информации. Москва : Наука, 1965. Т. 1, № 1. С. 3–11.
3. Белов, В.М. Теория информации. Курс лекций : Учебное пособие для вузов / В.М. Белов, С.Н. Новиков, О.И. Солонская. Москва : РиС, 2016. 143 с.
4. Забуга А.А. Теоретические основы информатики: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения. Санкт-Петербург : Питер, 2014. 208 с.
5. Ворожцов А.В. Путь в современную информатику: Комбинаторика, анализ, теория графов, теория игр, моделирование, теория информации, логика и теория множеств. Москва : Ленанд, 2017. 144 с.
6. Хохлов Г.И. Комбинаторная теория информации (информационная теория детерминированных процессов). Москва : Русайнс, 2017. 240 с.
7. Чернавский Д.С. Синергетика и информация: Динамическая теория информации. Москва : Ленанд, 2017. 304 с.
8. Харкевич А.А. О ценности информации. *Проблемы кибернетики*. 1960. Вып. 4. С. 54.
9. Bar-Hillel J., Carnap R. Semantic Information. *Brit. Journ. Phil. Sci.* 1954. V. 9. № 89. P. 12–27.
10. Трофименко Т.Г. Інформаційна макросистема дистанційного навчання. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. № 4, ч. 2. С. 129–131.
11. Трофименко Т.Г. Еда без правил. Ростов-на-Дону : Феникс, 2013. 219 с.
12. Ершова-Бабенко И.В. Методология исследования психики как синергетического объекта. Одесса : ОДЭКОМ, 1992. 124 с.
13. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам. Москва : Мир, 1991. 240 с.
14. Трофименко Т.Г. Макросистема «Человек – информация – ситуация». *Перспективи*. 2020. № 3. С. 30–36.
15. Трофименко Т.Г. Психосоматика. Как с ней подружиться? Москва : АСТ, 2019. 224 с.
16. Трофименко Т.Г. Психосоматика. Как лечить болезни, которых нет. Харьков : КСД, 2020. 304 с.
17. Трофименко Т.Г. Психосоматика всему виной, или как взять свою жизнь под контроль. Москва : АСТ, 2020. 224 с.
18. Трофименко Т.Г. Как победить любую зависимость? Исцеление информацией. Ростов-на-Дону : Феникс, 2014, 2015 (2-е издание). 171 с.
19. Трофименко Т.Г. Как преодолеть любую зависимость. Простые решения сложных проблем. Харьков : КСД, 2021. 288 с.
20. Трофименко Т.Г. Еда без правил. Психология хорошей физической формы. Харьков : КСД, 2021. 288 с.
21. Трофименко Т.Г. Стоп! Опасные отношения: распознать и прекратить. Харьков : КСД, 2021. 288 с.
22. Трофименко Т.Г. Информация: смена методологии. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 10. С. 104–106.
23. Трофименко Т.Г. Информация в нашей жизни: макроскопический подход. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 12. С. 103–106

24. Трофименко Т.Г. Управление мозгом. Как изменить свою жизнь. Москва : АСТ, 2018. 288 с.
25. Трофименко Т.Г. Тренинг мозга. Москва : АСТ, 2017. 224 с.
26. Хакен Г. Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности. Москва : ПЕР СЭ, 2001 353 с.
27. Ершова-Бабенко И.В. Психосинергетика. Херсон : Гринь Д.С., 2015 488 с.
28. Ершова-Бабенко И.В. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности. Концептуальная модель. Киев : NOVA KNIGA, 2005. 368 с.
29. Ершова-Бабенко И.В. Гипертеория «brain-psyche-mind/consciousness» – постнеклассическое общее решение проблемы и методология исследования психомерности. *Norwegian Journal of Development of the International Science*. 2019. № 29. P. 45–50.
30. Ершова-Бабенко И.В., Козобродова Д.М. Роль самоорганизации в поведении системы/среды «brain-psyche- consciousness/mind». *Перспективи*. 2019. № 1. С. 55–60.
31. Трофименко Т.Г. Сам себе психолог. Самые эффективные приемы психологической реабилитации. Харьков : КСД, 2019. 208 с.
32. Трофименко Т.Г. Методология исследования информации как синергетического объекта. Депонир. рукоп. ГНТБ Украины, 1994. 109 с. № 2263-Ук94
33. Трофименко Т.Г. Философские аспекты текстового информационного воздействия на человека. *Перспективи*. 2019. № 2. С. 4–12.
34. Диалектика познания сложных систем. Москва : Мысль, 1988. 316 с.
35. Трофименко Т.Г. Детские психологические травмы и их проработка во имя лучшей жизни. Москва : АСТ, 2019. 288 с.
36. Самарский А.А., Курдюмов С.П. Парадоксы многовариантного нелинейного мира – мира вокруг нас. *Гипотезы. Прогнозы. (Будущее науки)*: международный ежегодник. 1989. Вып. 22. С. 9–29.
37. Шрейдер Ю.А. Тезаурусы в информатике и теоретической семантике. *Научно-техническая информация*. 1971. Сер. 2. № 3. Т. 22. С. 31–38.

REFERENCES

1. Shannon K. Matematicheskaja teorija svjazi [Mathematical theory of communication]. Raboty po teorii informacii i kibernetike. M.: IL. 1963. p. 243–332.
2. Kolmogorov A.N. Tri podhoda k opredeleniju ponjatija kolichestva informacii [Three approaches to defining the concept of quantity of information]. Problemy peredachi informacii. 1965, v. 1, № 1, S. 3–11.
3. Belov, V.M. Teorija informacii. Kurs lekcij: Uchebnoe posobie dlja vuzov. [Information theory. Course of lectures: Textbook for universities]. V.M. Belov, S.N. Novikov, O.I. Solonskaja.. M.: RiS, 2016. 143 p.
4. Zabuga A.A. Teoreticheskie osnovy informatiki: Uchebnoe posobie. Standart tret'ego pokolenija [Theoretical foundations of computer science: Textbook. The standard of the third generation]. SPb.: Piter, 2014. 208 p.
5. Vorozhcov, A.V. Put' v sovremennuju informatiku: Kombinatorika, analiz, teorija grafov, teorija igr, modelirovaniju, teorija informacii, logika i teorija mnozhestv [Combinatorics, analysis, graph theory, game theory, modeling, information theory, logic and set theory]. M.: Lenand, 2017. 144 p.
6. Hohlov, G.I. Kombinatornaja teorija informacii (informacionnaja teorija determinirovannyh processov) [Combinatorial information theory (information theory of deterministic processes)]. M.: Rusajns, 2017. 240 p.
7. Chernavskij, D.S. Sinergetika i informacija: Dinamicheskaja teorija informacii [Synergetics and information: Dynamic information theory]. M.: Lenand, 2017. 304 p.
8. Harkevich A.A. O cennosti informacii [About the value of information]. Problemy kibernetiki. Vyp. 4. S. 54.
9. Bar-Hillel J., Carnap R. Semantic Information. Brit.Gourn. Phil. Sci. 1954. V. 9. № 89. P. 12–27.
10. Trofymenko T.G. Informacijna makrosistema distancijnogo navchannja [Information macrosystem of distance learning]. Visnik Odes'kogo institutu vnutrishnih sprav. 2005. № 4, chastina 2, S. 129–131.
11. Trofymenko T.G. Eda bez pravil [Food without rules]. RnD: Feniks, 2013. 219 s.

12. Ershova-Babenko I.V. Metodologija issledovanija psihiki kak sinergeticheskogo ob'ekta [Methodology of research of the psyche as a synergetic object]. Odessa: ODJeKOM, 1992. 124 s.
13. Haken G. Informacija i samoorganizacija: Makroskopicheskiy podhod k slozhnym sistemam [Information and self-organization: a Macroscopic approach to complex systems]. M.: Mir, 1991. 240 s.
14. Trofymenko T.G. Makrosistema «Chelovek – informacija – situacija» [Macro system «person – information – situation»]. Perspektivi. 2020. № 3. S. 30–36.
15. Trofymenko T.G. Psihosomatika. Kak s nej podruzhit'sja? [Psychosomatics. How do I make friends with her?]. M.: AST, 2019, 224 p.
16. Trofymenko T.G. Psihosomatika. Kak lechit' bolezni, kotoryh net [How to treat diseases that don't exist]. Harkiv: KSD, 2020. 304 p.
17. Trofymenko T.G. Psihosomatika vsemu vinoj, ili kak vzjat' svoju zhizn' pod kontrol' [Psychosomatics is to blame for everything, or how to take control of your life]. Moskva : AST, 2020. 224 s.
18. Trofymenko T.G. Kak pobedit' ljubuju zavisimost'? Iscelenie informaciej. RnD: Feniks, 2014, 2015 (2-e izdanie). 171 s.
19. Trofymenko T.G. Kak preodolet' ljubuju zavisimost'. Prostye reshenija slozhnyh problem [How to overcome any addiction? Healing with information]. Harkiv: KSD, 2021. 288 s.
20. Trofymenko T.G. Eda bez pravil. Psihologija horoshej fizicheskoy formy [Food without rules. Psychology of good physical shape]. Harkiv: KSD, 2021. 288 s.
21. Trofymenko T.G. Stop! Opasnye otnoshenija: raspoznat' i prekratit' [Stop! Dangerous relationships: Recognize and stop]. Harkiv: KSD, 2021. 288 s.
22. Trofymenko T.G. Informacija: smena metodologii. [Information: changing the methodology]. Naukovij visnik mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. 2015. № 10. S. 104–106
23. Trofymenko T.G. Informacija v nashej zhizni: makroskopicheskiy podhod [Information in our life: a macroscopic approach]. Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. 2016. № 12. S. 103–106.
24. Trofymenko T.G. Upravlenie mozgom. Kak izmenit' svoju zhizn' [Brain control. How to change your life]. Moskva : AST, 2018. – 288s.
25. Trofymenko T.G. Trening mozga [Brain training]. Moskva ; AST, 2017. 224 s.
26. Haken G. Principy raboty golovnogo mozga: Sinergeticheskiy podhod k aktivnosti mozga, povedeniju i kognitivnoj dejatel'nosti [The principles of the brain. Synergetic approach to brain activity, behavior and cognitive activity]. Moskva : PER SJe, 2001. 353 s.
27. Ershova-Babenko I.V. Psihosinergetika [Psychosynergetics], Herson: Grin' D.S., 2015. 488 s.
28. Ershova-Babenko I.V. Psihosinergeticheskie strategii chelovecheskoj dejatel'nosti. Konceptual'naja model' [Psychosynergetic strategies of human activity. Conceptual model]. K.: NOVA KNIGA, 2005. 368 s.
29. Ershova-Babenko I.V. Giperteorija «brain-psyche-mind/consciousness» – postneklassicheskoe obshhee reshenie problemy i metodologija issledovanija psihomernosti. [Hypertheory «brain-psyche-mind/consciousness» – Post-non-classical general solution of the problem and methodology of psychomericity research] Norwegian Journal of Development of the International Science. 2019. № 29. P. 45–50.
30. Ershova-Babenko I.V., Kozobrodova D. M. Rol' samoorganizacii v povedenii sistemy/sredy «brain-psyche- consciousness/mind» [The role of self-organization in the behavior of the system/environment «brain-psyche- consciousness/mind»]. Perspektivi. 2019. № 1. S. 55–60.
31. Trofymenko T.G. Sam sebe psiholog. Samye jeffektivnye priemy psihologicheskoy rehabilitacii [I'm my own psychologist. The most effective methods of psychological self-rehabilitation]. Harkiv: KSD, 2019. 208 s.
32. Trofymenko T.G. Metodologija issledovanija informacii kak sinergeticheskogo ob'ekta. [Methodology of information research as a synergistic object]. Deponir. rukop. GNTB Ukrainy, 1994. 109 p. № 2263-Uk94
33. Trofymenko T.G. Filosofskie aspekty tekstovogo informacionnogo vozdejstviya na cheloveka [Philosophical aspects of textual information impact on a person]. Perspektivi. 2019. № 2. S. 4–12.
34. Dialektika poznaniya slozhnyh system [Dialectics of cognition of complex systems]. M.: Mysl', 1988. 316 s.
35. Trofimenko T.G. Detskie psihologicheskie travmy i ih prorabotka vo imja luchshej zhizni [Children's psychological traumas and their study in the name of a better life]. M.: AST, 2019. 288 s.

36. Samarskij A.A., Kurdjumov S.P. Paradoksy mnogovariantnogo nelinejnogo mira – mira vokrug nas [Paradoxes of the multivariate nonlinear world - the world around us]. Gipotezy. Prognozy. (Budushhee nauki): mezhdunarodnyj ezhegodnik. 1989. Vyp. 22. s. 9–29.

37. Shrejder Ju.A. Tezaurusy v informatike i teoreticheskoy semantike [Thesauruses in computer science and theoretical semantics]. Nauchno-tehnicheskaja informacija, 1971. ser. 2. № 3. t. 22. S. 31–38.

Trofymenko Tetiana Georgiivna

Psychologist,

Candidate of Technical Sciences,

Associate Professor at the Department of artificial intelligence and data analysis

Odessa National Polytechnic University Shevchenko

1, Shevchenko Ave., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0003-0621-8863

RESEARCH OF THE MACROSYSTEM “HUMAN – INFORMATION – SITUATION”

The article is a philosophical understanding and theoretical justification of the practical results of the author, who is both a psychologist and a candidate of technical sciences in information technology, on the correction of a person's psychological and physical condition with the help of textual information influence (the author of the article is also the author of thirty-two books on practical psychology, and they have already helped thousands of readers to improve not only their psychological state and position in society, but also their physical condition).

Taking into account the fact that, as shown in the author's books, the processes associated with the mental state of a person are informational, in order to explain the qualitative changes in information in system «person», information is considered in a macrosystem with a person and the situation in which a person is, has been and will be and which develops in time and space. It is shown that this macrosystem has integrative, in particular, dynamic complexity, and each of the components has dynamic complexity, mutually influencing each other. Special attention is paid in the article to the study of the dynamic complexity of the macrosystem “person – information – situation”. The coherent processes in this macrosystem are investigated and the psychotherapeutic effectiveness of textual information influence, which has a specific property called by the author “semantic wave”, is substantiated. At the same time, the text information array of the book is considered as a signal affecting the reader's brain.

The article expands the concept of thesaurus, shows coherent processes and nonequilibrium phase transitions in the considered macrosystem, shows that each of the components of this system can also be considered as a medium, considers two-way relationships between the components of the macrosystem as systems and mediums.

The nonlinearity of information processes in macrosystem “person – information – situation” is shown, and also that each of their components, as well as the entire macrosystem as a whole, can be attributed to the class of nonlinear open systems.

The article is written on the basis of using the methods of synergetics and psychosynergetics.

Key words: *integrative complexity, dynamic complexity, synergetics, synergetic approach, information, qualitative aspects of information, macrosystem, macrolevel, macroscopic approach.*

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 7.01+141+316

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.9>**Арапакі Марина Володимирівна**

викладач кафедри Мовної підготовки

Одеського державного університету внутрішніх справ

вул. Успенська, 1, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0001-9437-0421

КУЛЬТУРА У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Процеси соціокультурних трансформацій, яким підпорядковане сучасне суспільство, мають неабиякий вплив на культуру як форму соціальної та індивідуальної життєдіяльності. Аналізуючи соціокультурні перетворення, які притаманні соціальному простору сучасного суспільства, перш за все, слід акцентувати увагу на тенденції, пов'язаній із процесом глобалізації, який намагається уніфікувати різні культурні традиції, а також із процесом інформатизації, що спричиняє виникнення віртуальних субкультур (наприклад, комп'ютерні луддити) і контр-культур (наприклад, хакери, кіберпанки та ін.).

Слід відзначити, що культурі інформаційного суспільства притаманна наддинамічна інформаційна взаємодія, що має на увазі наявність у індивідів необхідних навичок оперативної роботи з величезними інформаційними даними. Це призвело до необхідності дослідження особливостей культури соціального простору сучасного суспільства, т.з. інформаційного, головним завданням якого є вивчення процесів соціокультурної взаємодії, у тому числі і процесів впливу різноманітних інформаційних систем на культурні процеси, їх зміст і динаміку. Культура переважною мірою детермінована новітніми інфокомунікаційними технологіями, які об'єктивно змінюють значення і роль особистості як творця та споживача культурних продуктів.

Культура сучасного суспільства базується на концепціях постмодернізму з його особливим ставленням до сенсу, традицій та норм, а соціальні відносини певною мірою залежать від рівня розвитку інформаційних технологій та рівня інформатизації суспільства. У той самий час техногенна цивілізація актуалізує проблему людської індивідуальності та особистісної ідентичності. У сучасному суспільстві існує дисбаланс між рівнем технологічних інновацій та рівнем духовного розвитку особистості.

Ключові слова: соціальний простір, культура, культурні процеси, інформатизація, інформаційне суспільство, віртуальний простір, комунікація, особистість.

Вступ

Актуальність дослідження даної теми зумовлена важливістю ролі культури як структурного елементу будь-якого суспільства. З одного боку, вона постає у якості результатів суспільної діяльності, з другого – культура є регулятором цієї діяльності, формуючи певну систему норм та цінностей. Тому культура є фундаментом суспільного буття, на який нашаровуються певні закономірності цивілізаційного процесу та особливості соціального простору конкретного суспільства. Вона постає як феномен, що розкриває сутність та характер соціальної життєдіяльності людини та суспільства в цілому. Тому людина є центром культури, її субстратом, без якого вона не існує. Отже, культура фіксується через реальну соціальну діяльність та її результати, тобто через буття суб'єктів культурної взаємодії у соціальному просторі суспільства.

Процес відображення внутрішнього та зовнішнього світу людини у культурі викликаний тим, що люди створюють соціальний простір за допомогою знаків і символів. Конструювання соціального простору сучасного суспільства неможливе без урахування специфіки трансформаційних процесів, притаманних суспільству у глобальному масштабі, зокрема, становлення

інформаційного суспільства, під впливом якого склалися нові форми культурного відтворення, які внесли кардинальні зміни в сучасну культуру.

Мета та завдання

Метою даної роботи є, перш за все, аналіз особливостей культури у сучасному просторі сучасного суспільства. Тому слідує завдання:

- 1) проаналізувати специфіку сучасного етапу цивілізаційного розвитку;
- 2) дослідити механізми відтворення культури у соціальному просторі сучасного суспільства.

Методи дослідження

Культура аналізується, насамперед, в контексті системного підходу, що фокусує дослідницьку увагу не тільки на цілісності різноманітних видів, форм та проявів культури у соціальному просторі сучасного суспільства, але й дозволяє виокремити ті трансформаційні процеси, які певним чином впливають на особливості культури у сучасному світі. Одним з провідних методологічних принципів дослідження є порівняльно-історичний, що дозволяє простежити основні етапи становлення та розвитку культури інформаційного суспільства, тобто його культурну динаміку, що постає в єдності та різноманітті культурних форм.

Викладення основного матеріалу

Культура є базовою якісною характеристикою певного рівня розвитку суспільства. Саме культура дозволяє вийти суто за межі своєї біологічної природи, наділяє людину соціальними якостями та формує її як особистість. Вона складається з експліцитних та імпліцитних норм, що впливають на соціальну поведінку за допомогою певних регуляторів, «які освоюються та опосередковуються за допомогою системи символів» [18, с. 30–39].

Культура, маючи загальноісторичний характер, фіксує специфічні риси соціокультурного прояву як окремих соціальних спільнот та рівень розвитку суспільства. Низка дослідників вважає, що Постмодерн як новий світогляд виник у постіндустріальному суспільстві як відповідь на кризу попередніх епох, «його становлення та розвиток забезпечили соціокультурне різноманіття, відмову від канонів у культурі, тоталітаризму у мисленні, впровадження принципів меритократії у життя суспільства... плюралізм стає провідною філософською течією [15, с. 229].

Ідея індивідуальності, безлічі культур та альтернативних шляхів розвитку цивілізації досить поширена у європейській філософській традиції. Підкреслимо, що філософські концепції постмодернізму мають яскравий відтінок деконструктивізму, спрямований проти традицій класичної методології та метафізики. Постмодерністи підкреслюють ідею плюралістичної природи світу, пріоритету окремого, унікального над загальним. При цьому постмодернізм одночасно продемонстрував і складність сприйняття множинності, неіманентність цих ідей, необхідність для її сприйняття такого виходу за рамки раціональності: «Постіндустріальне суспільство характеризується значно прискореним розвитком за короткий час соціально-економічних процесів. Мінливість соціальних умов торкається практично всіх сфер життя людини – від освіти до професійної діяльності, до способу життя» [16, с. 112]. Культурний плюралізм та різноманітність прояву культурних продуктів призводить до необхідності діалогу як інструменту прийняття іншого світогляду та світосприйняття. Наприклад, В. Біблер у пошуку логіки культури, своєрідно розвиваючи ідеї Бубера М. і Бахтіна М., виходить на ідею діалогіки (яка розуміється їм одночасно як логіка парадоксів), що виявляється «логікою, яка творить», через логіку спілкування, зіткнення та суперечки мінімум двох радикально різних культур (зокрема у єдиній особистості, у внутрішньому діалозі) [3, с. 10]. Таким чином, культура є механізмом, що визначає можливість та напрямок розвитку людини в рамках системи норм та правил, що притаманні суспільству.

Невипадково проблеми розвитку культури та вплив на неї різних чинників: природи, техніки, політичного, соціально-економічного та інших факторів є однією з вічних проблем рефлексії соціальної філософії. Згідно із обраною темою статті, у контексті даної роботи акцентуємо увагу на проблемі впливу на культуру технологій, зокрема інформаційних, що бурхливо розвиваються та впроваджуються в усі сфери життєдіяльності суспільства. Протягом історичного розвитку цивілізації техніка була невід'ємним елементом культури, виконуючи роль її

матеріальної основи. Відзначаючи органічну єдність культури та техніки, зазначимо, що на сьогодні існує безліч суперечливих суджень про роль техніки у розвитку культури, які є відображенням не менш суперечливих реальних тенденцій, що яскраво виявляються сьогодні у розвитку сучасного суспільства, коли техніка та новітні інформаційні технології проникають у всі сфери життєдіяльності суспільства та людського буття: «Суть проблеми полягає у невідповідності між створеною людиною дійсністю та тим, як вона її сприймає» [20, с. 234].

Звертаючись до проблеми культури у соціальному просторі, слід зазначити, що згідно Сорокіну П., соціальний простір являє собою геометричну структуру соціальних відносин: «У даному контексті визначення положення об'єкта в соціальному просторі зводилося до визначення взаємовідносин з іншими соціальними явищами: «...визначити положення людини або будь-якого соціального явища в соціальному просторі означає визначення його (їх) відношення до інших людей та інших соціальних явищ» [9, с. 297]. Акцентуємо увагу на тому, що відповідно до його концепції, соціальний простір наповнений культурним вмістом.

Глибинні механізми формування морфології культури, в результаті чого простір стає «знаком і виразом самого життя, найпершим і найпотужнішим з усіх її символів» [14, с. 36] знаходимо у роботах О. Шпенглера. Він наполягав на існуванні для людини внутрішнього та зовнішнього світів, що втілені в поняттях душа та світ. У формуванні цієї опозиції Шпенглер виявляє градації, відповідні рівням розвитку духовності. Тим самим, просторовість у трактуванні Шпенглера перетворюється в об'єктивний критерій розвитку людини та суспільства. Особистість безперервно взаємодіє із соціальним простором, у результаті чого відбуваються взаємообумовлені зміни: «Оточені й пронизані всією сукупністю відносин між людьми, ми живемо не тільки у світі фізичному ... Ця реальність утворює для нас особливий світ – світ історії, політики, побуту, духовної культури – на відміну від усього світу природи» [11, с. 273].

Потреба у специфічному соціальному просторово-часовому узагальненні виражена в концепції мережевого (інформаційного) суспільства М. Кастельса [4], в якій суспільство ототожнюється із соціальною структурою та зводиться до трьох загальних компонентів: простору, часу, технології. Зміна уявлень про простір і час в інформаційному суспільстві пов'язана передусім з тим, що новітні інформаційні технології, зокрема комп'ютерні, безмежно розширили життєвий простір людини.

Необхідність осмислення культури у соціальному просторі сучасного суспільства стала особливо актуальною в умовах інформатизації суспільства як глобального соціокультурного процесу. Оголошувалися суперечності між динамічним темпом інформатизації, що вимагають прогресивної культури, та традиційними установками існуючого культурного потенціалу суспільства. Це призвело до кардинальної зміни колишніх культурних орієнтирів, до трансформації культури, що спричинило зміни в інших галузях людської життєдіяльності: «...трансформована культура потребує мутації суспільної думки та, відповідно, політичної дії. Сучасне поєднання культури XXI століття та суспільства, ще зануреного у XX століття, не може довго продовжуватися» [10, с. 9]. Культура у соціальному просторі інформаційного суспільства відображає і висловлює складні процеси, що відбуваються в суспільстві у зв'язку з інформатизацією як глобальним трансформаційним процесом, перетворення на економічне, соціально-політичне і духовне життя. Поєднання культурних традицій та культурних інновацій визначає дуже складну картину змісту, структури та функціонування культури інформаційної епохи. Вона містить різні субкультури, неминущі людські цінності та негативні прояви цивілізаційного процесу.

Разом із тим стало очевидним, що інформатизація бере свій початок саме у сфері культури, розвивається на широкому історико-культурному тлі та спричиняє якісні зміни, насамперед, саме у культурній сфері. Цілком природно, що стрімкі процеси інформатизації суспільства, настання інформаційної епохи супроводжується формуванням культури, що відмінна за змістом і функціями, які вона виконує, від культури минулого: «Стара концепція культури виходить з наступності, сучасна – на різноманітті; старою цінністю була традиція, сучасний ідеал – синкретизм» [2, с. 264].

Сучасна культура значно більшою мірою залежить від поширення інформації, ніж усі попередні: «Сучасна культура обумовлена не лише мистецтвом та філософією, але наукою та технікою» [6, с. 156]. Стан сучасного культурного простору, його динаміка багато в чому визначаються технологічним мультимедійним середовищем. Більшість сучасних науковців, які так чи інакше досліджують зміни, що привносяться технологіями в наше життя, відзначають, що зростання, накопичення знання та інформації в XX і XXI століттях носить експоненційний характер.

У результаті під впливом інформаційних технологій та інших атрибутів епохи, становлення якої зараз відбувається у глобальному масштабі, формується новий тип культури, що корелює з реаліями тих видозмін, що притаманні соціальному простору інформаційного суспільства. Поступово процес аналізу цих змін оформився у концепцію інформаційного суспільства. Відповідно до думки деяких дослідників, у суспільстві у тих трансформацій, яким піддається сучасне суспільство, культура несе відбиток ідеології постмодернізму і постгуманізму. Інформатизація як процес технологізації життя має високий дегуманізуючий і посткультурний потенціал, якщо визначати культуру як міру олюднення світу. Ця культура дуже складна за своїм змістом і структурою і включає не тільки культуру індустріального суспільства у вигляді елітної, народної та масової культур, а й різні субкультури та контркультури, які наявні у віртуальному просторі сучасного суспільства. Соціально-культурні аспекти цього процесу практично ігнорувалися, що призвело до виникнення цілої низки проблем: падіння загального культурного та освітнього рівня, соціальної аномії тощо: «У сучасному «суспільстві споживання» особистісне соціальне зростання деактуалізується акцентом на матеріальних цінностях, що породжує масову людину-маргінала та споживача» [8, с. 27].

Розмаїття культурних форм сучасного суспільства визначається також технологічною основою соціального простору, тобто інформаційно-комунікаційними технологіями. Таким чином, становлення та розвиток культурних форм інформаційного суспільства полягає у певному просторі, чия архітектоніка фундується комп'ютером як наріжним каменем, навколо якого сформована структура інших технологічних елементів соціокультурного процесу, таких як електронні мережі, супутникові системи, телевізійні, радіо- та телефонні мережі. Однак у рамках цієї технологічної єдності ми спостерігаємо колосальне різноманіття культурних форм, пов'язане із тим, що «інформаційне суспільство є культурною системою, яка не була сформована в культурному вакуумі і не є герметично закритою культурною системою» [17, с. 308].

Культура, що репрезентується у соціальному просторі сучасного суспільства, є складною ієрархією субкультур, які швидко змінюються, відрізняються великою різноманітністю, мають свою мову, свої поняття та символіку. У цілому нині субкультури є системами культурних специфічних особливостей, що притаманні певним соціальним групам, яких розрізняємо за такими критеріями, як вікові, професійні, регіональні та інші. Новітні інформаційно-комунікаційні технології можуть стати інструментом звільнення від системи встановлених сучасним суспільством системи норм та правил соціальної та індивідуальної життєдіяльності, можливістю «відходу» у простір віртуальний задля спілкування, здобуття нової тілесності або, навпаки, безтілесності та повної лібералізації свідомості. Також слід зазначити, що віртуальний простір містить нові контркультури (наприклад, нео-хіпі, кіберпанки тощо), цифрові інсталяції, хепенінги та перформанси [19, с. 14], які є продуктом виключно віртуальної культури, не мають аналогів або попросту не можуть бути відтворені у соціальному просторі сучасного суспільства.

Через надмірну технологічність сучасної культури виникає суперечність між матеріальними та духовними культурними сегментами, яка була описана ще в роботах А. Швейцера: «Фатальним для нашої культури є те, що її матеріальна сторона розвивалася набагато швидше, ніж духовна» [13, с. 295]. Відповідно до думки вченого, головним у культурі є не матеріальні здобутки, а розвиток духовно-творчого потенціалу особистості. Тим часом ми, відповідно до його теорії, ми переоцінюємо матеріальні здобутки і не приймаємо достатньою мірою до уваги значення духовної складової. Безпосереднє спілкування людей один з одним замінюється опосередкованим технічними пристроями – телефоном, комп'ютером та іншими

інформаційно-технічними засобами: «Проблема свободи повідомлень по-новому стала в сучасному суспільстві в останні десятиріччя, коли засоби масової інформації практично повністю витіснили особисте спілкування як джерело повідомлень, що несуть нову інформацію» [4, с. 243]. Міжособистісне спілкування людей стає емоційно збідненим.

Збереження та розвиток людської особистості як біосоціального феномену є найважливішою проблемою культури, яка стоїть в центрі уваги сучасного суспільства. Цю проблему іноді позначають як «сучасну антропологічну кризу». Людина, ускладнюючи свій світ, все частіше викликає до життя такі сили, які вона вже не контролює і які стають чужими її духовній природі. Чим більше вона перетворює світ, тим більшою мірою він породжує непередбачені соціальні фактори, які починають формувати структури, що радикально змінюють людське життя і часто погіршують його. У другій половині ХХ століття Г. Маркузе констатував як один із суттєвих наслідків сучасного техногенного розвитку появу «одномірної людини» як продукту масової культури [7, с. 26].

Прискорений розвиток техногенної цивілізації робить дуже складною проблему соціалізації та формування особистості. Світ, що постійно змінюється, прагне до глобалізованої культури, до уніфікації культурних цінностей та норм, традицій, при цьому одночасно змушуючи людину жити на межі різних традицій, у різних культурах, пристосовуватися до різних обставин, що постійно змінюються. У таких умовах дуже актуальною та гострою стає проблема кроскультурної комунікації та її ефективності. Міжкультурні, міжконфесійні зв'язки, що активно розвиваються сьогодні, вимагають нових інтегративних соціокультурних підстав та форм регламентації даних комунікаційних процесів, бо інтеграція є базовим принципом глобального розгортання інформаційної складової буття сучасного соціуму: «...на початку століття в суспільстві, культурі, в духовному світі людини назрівають зміни, приходить розуміння, що постмодернізм вичерпав свій потенціал, осягаючи нову реальність та не в змозі впоратися з нею, отже виникає соціокультурна криза.

Сьогодні в різних сферах діяльності сучасного суспільства простежується криза: політична, економічна, соціально-культурна, антропологічна, безперервні міжетнічні та геополітичні конфлікти, протистояння культур західного типу та ісламський фундаменталізм, зростаючий розрив між розвиненими країнами і тими, що розвиваються,, засилля масової культури, занепад у якості освіти, розквіт і занепад «суспільства споживання», яке змінюється «суспільством досвіду» [21, с. 745]. Виникає необхідність формування специфічних норм поведінки людей, що є підставою для виникнення прикладних етик, у тому числі й комп'ютерної етики. Можна погодитися з Е. Агацці, який зазначає, що «якщо мораль має регулювати людську діяльність у різних ситуаціях, то вона не може ігнорувати нові та безпрецедентні ситуації, які створюються розвитком науки та технології та дуже часто мають іншу природу, ніж ситуації, що регулюються вже існуючими моральними нормами» [1, с. 286].

Таким чином, взаємодія людини з новітніми інфокомунікаційними технологіями відрізняється не лише складністю, а й суперечливістю. Інформатизація як глобальний процес, що є одним із найпотужніших факторів соціокультурних трансформацій у глобальному масштабі, містить у собі як гуманістичні можливості, що спроможні призвести до зміцнення культурного потенціалу суспільства, так і може надавати деструктивний вплив на особистість і суспільство загалом та призвести до збіднення концептуального змісту культурних продуктів. Будучи потужним інструментом розуміння світу і засобом створення умов для творчої діяльності особистості або групи, інформаційні технології водночас замінюють традиційний спосіб розуміння світу аудіовізуальним, кліковим пізнанням та фрагментарним світосприйняттям, що створює ілюзію занурення в штучний віртуальний світ, світ чистої уяви. Звернемося до вислову Хайдеггера М., який зазначав, що «...чим ефективнішою ставала активно-перетворююча діяльність людей, чим більш досконалішими ставали результати цієї діяльності, тим більше ставало часу для дозвілля й тим важливішим було питання про його розумне використання. Як розпорядитися ним, чим заповнити ту порожню порожнечу, яка відкривається в житті – це питання набуло надзвичайної актуальності та вираженого соціального сенсу» [12, с. 261.].

Віртуальний простір існує об'єктивно поряд із соціальним простором сучасного суспільства, є простором відтворення культурного життя та нових культурних продуктів, хоча в основу його закладено інший субстанційний базис. Інформатизація суспільства має своїм безпосереднім наслідком подальшу трансформацію культури, ускладнення її структури, змісту та функції: «У взаємозв'язку з іншими екзистенціалами маргінальність є світоглядною опорою індивіда, центром духовного засвоєння ним навколишнього світу, орієнтиром смисловизначення особистості, обраним у неусвідомлених прошарках людської психіки (душі) як деякий архетипний зразок моделі людини, яка відображає її інваріантну сутність, первісно довершену, що вимагає своєї актуалізації відповідно до акту становлення буття з ніщо» [8, с. 163]. Таким чином, поряд із такими формами традиційної культури, як елітарна, народна та масова, у сучасному просторі сучасного суспільства функціонує т.з. «інформаційна культура», яка містить у собі потужний потенціал як для відтворення культурного життя сучасності, так і для створення принципово нових форм культурної діяльності людини у віртуальному просторі.

Результати дослідження

Всі процеси, що відбуваються у структурі сучасної культури, дозволяють констатувати наявність не тільки диференціації культури інформаційної епохи на окремі сегменти – субкультури та контркультури, а й існування специфічних процесів як у самій структурі, так і у механізмах функціонуванні культури сучасності. Це, у свою чергу, свідчить про діалектично суперечливий характер тих глобальних трансформаційних процесів, які відбуваються у соціальному просторі сучасного суспільства та мають безпосередній вплив.

Вочевидь, поряд із найбільшими досягненнями сучасності у розвитку та функціонуванні культури спостерігаються і кризові явища, які обумовлені низкою об'єктивних та суб'єктивних детермінант. Відомо так само і те, що матеріально-технічна складова частина людського буття еволюціонує істотно швидше за його духовну основу, представлену предметними формами свідомості та комплексом моральних якостей особистості. суперечливими можливостями теоретичного розуму, який може далеко зайти у своєму розвитку, незважаючи на світ людини і наслідки впровадження техніки, які не зважають на вимоги практичного розуму.

Висновки

У міру інформатизації суспільства відбуваються все більш істотні зміни у його культурному житті, що проявляється у надзвичайному зростанні технічних можливостей розвитку та трансляції культурних цінностей. Для сучасної культури характерні інформатизація, що сприяє раціоналізації, та інституалізація, що виражається у підвищенні ролі соціальних інститутів у культурному житті суспільства. Визначальну роль у розвитку інформаційної культури починають грати засоби масової комунікації та засоби масової інформації.

Культура інформаційного суспільства має амбівалентні властивості, які виражаються, з одного боку, високим ступенем наступності по відношенню до культури індустріального суспільства, а з іншого боку, формуванням специфічних культурних форм та ціннісних систем;

Для культури інформаційного суспільства характерне сприйняття локальності як традиції та багато в чому – як вимушеності, необхідності, пов'язаної з людською тілесністю, а сприйняття часу поділяється на «позачасне»/універсальне цифрове маркування та локальну темпоральну нормативність регіональних мереж.

Активний розвиток міфологічних елементів культури інформаційного суспільства виникає внаслідок невизначеності та багатоваріантності векторів розвитку техногенної цивілізації, а також нелінійності мережевої темпоральності.

Особливості семіосфери культури сучасного суспільства можна позначити таким чином: по-перше, створювані символи підвищують ефективність комунікації за допомогою використання загальних графічних символів, формування універсальної термінології та сленгу, використання стандартних темплейтів та програмних продуктів; по-друге, висока символічна насиченість вхідної інформації ускладнює процес її сприйняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агацци Э. Моральное измерение науки и техники. Москва : Московский философский фонд, 1998. 344 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва : Academia, 2004. 788 с.
3. Библер В. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. Москва : Политиздат, 1990. 413 с.
4. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество, культура. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
5. Кемалова Л. Маргінальність в умовах трансформаційних процесів сучасного суспільства : дис. ... канд. юрид. наук : 09.00.03. Сімферополь, 2006. 207 с.
6. Козловски П. Культура постмодерна. Москва : Республика, 1997. 240 с.
7. Маркузе Г. Одномерный человек. Москва : ООО «Изд-во АСТ», 2002. 526 с.
8. Мартинова С. Феномен маргінезу як чинник трансформацій сучасних форм у культуротворчому бутті : дис. ... канд. культурології : 26.00.01. Київ, 2021. 191 с.
9. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. Москва : Политиздат, 1992. 543 с.
10. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. Москва : Научный мир, 1998. 133 с.
11. Франк С. Реальность и человек: Метафизика человеческого бытия. Москва : Республика, 1997. 296 с.
12. Хайдеггер М. Время картины мира. Москва : Академический проект, 2008. 447 с.
13. Швейцер А. Упадок и возрождение культуры. Избранное. Москва : Прометей, 1993. 512 с.
14. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. В 2 т. Т. 1: Гештальт и действительность. Москва : Мысль, 1993. 663 с.
15. Bashynska, I., and Dyskina, A. (2018). The overview-analytical document of the international experience of building smart city. *Business: Theory and Practice*. no.19. 228–241.
16. Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Oxford, United Kingdom : Polity Press, 240 p.
17. Isserman, M., Kazin, M. (2004) *America Divided*. Oxford, New York : Oxford University Press, 308 p.
18. Kroeber, A., Kluckhohn, C. (1952) *Culture: a critical review of concepts and definitions*. Cambridge, MA: Peabody Museum, Vol.47. № 1. p. 30–39.
19. Levy, P. (2001) *Cyberculture*. Minneapolis: University of Minnesota Press, p.14.
20. Peccei, A. (1977) *The Human Quality*. Oxford; New York : «Pergamon Press», 302 p.
21. Tatyana Gumenyuk, Mariana Palchynska, Polina Herchanivska, Yuriy Kozak and Nataliia Kobyzhcha (2021) *Overcoming the Modern Socio-Cultural Crisis – from Postmodern to Post-Postmodern: Theoretical Aspects*. *International Journal of Criminology and Sociology*. no.10. pp. 745–752.

REFERENCES

1. Agacci, E. (1998) *Moral'noe izmerenie nauki i tekhniki [Moral changes in science and technigue]* M.: Moskovskij filosofskij fond. 344 c.
2. Bell, D. (2004) *Gryadushchee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt social'nogo prognozirovaniya [Future post-industrial society. Experience of social forecasting]* Moskva : Academia, 788 s.
3. Bibler V. (1990) *Ot naukoucheniya – k logike kul'tury: Dva filosofical vvedeniya v dvadcat' pervyj vek [From scientific to logical culture. Two philosophical introduction in 21 centure]* M.: Politizdat, 413 s.
4. Kastel's, M. (2000) *Informacionnaya epoha : ekonomika, obshchestvo, kul'tura [Information epoch : economy, society, culture]* Moskva : GU VShE, 608 s.
5. Kemalova L. *Marhinalnist v umovakh transformatsiinykh protsesiv suchasnoho suspilstva [Marginalization in the transformation processes of modern society]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 09.00.03. Simferopol, 2006. 207 s.*
6. Kozlovski, P. (1997) *Kul'tura postmoderna [Postmodern culture]*. M.: Respublika, 240 s.
7. Markuze, (2002) G. *Odnomernyj chelovek [One-dimensional person]* . M.: ООО «Izd – vo АСТ», 526 s.
8. Martynova, S. (2021) *Fenomen marhinezu yak chynnyk transformatsii suchasnykh form u kulturotvorchomu butti [The phenomenon of marginalization as the cause of the transformation of contemporary forms in the cultural-creative being] : dys. ... kand. kulturolohii : 26.00.01. Kyiv, 191 s.*

9. Sorokin, P. (1992) Chelovek. Civilizaciya. Obshchestvo [Human. Civilisation. Society]. M. : Politizdat, 543 s.
10. Turen, A. (1998) Vozvrashchenie cheloveka dejstvuyushchego. Ocherk sociologii [The Return of the Acting Man] M.: Nauchnyj mir. 133 s.
11. Frank, C. (1997) Real'nost' i chelovek: Metafizika chelovecheskogo bytiya [Reality and Man. The Metaphysics of Human Being] M.: Respublika, 296 s.
12. Hajdegger, M. (2008) Vremya kartiny mira [The world's picture of time] M.: Akademicheskij proekt, 2008. 447 s.
13. Shvejcer, A. (1993) Upadok i vozrozhdenie kul'tury [The Decline and Revival of Culture] Izbrannoe. M: Prometej, 512 s.
14. Shpengler, O. (1993) Zakat Evropy. Ocherki morfologii mirovoj istorii [The Decline of Europe. Essays on the Morphology of World History] V 2 t. T.1: Geshtal't i dejstvitel'nost'. M.: Mysl', 663 s.
15. Bashynska, I., and Dyskina, A. (2018). The overview-analytical document of the international experience of building smart city. Business: Theory and Practice. no.19. p. 228–241.
16. Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Oxford, United Kingdom: Polity Press, 240 p.
17. Isserman, M., Kazin, M. (2004) America Divided. Oxford, New York: Oxford University Press, 308 p.
18. Kroeber, A., Kluckhohn, C. (1952) Culture: a critical review of concepts and definitions. Cambridge, MA: Peabody Museum, Vol.47. № 1. p. 30-39.
19. Levy, P. (2001) Cyberculture. Minneapolis: University of Minnesota Press, p.14.
20. Peccei, A. (1977) The Human Quality. Oxford; New York: «Pergamon Press», 302 p.
21. Tatyana Gumenyuk, Mariana Palchynska, Polina Herchanivska, Yuriy Kozak and Nataliia Kobyzhcha (2021) Overcoming the Modern Socio-Cultural Crisis – from Postmodern to Post-Postmodern: Theoretical Aspects. International Journal of Criminology and Sociology. no.10. pp. 745-752.

Arapaki Maryna Volodymyrivna

Teacher at the Department of Language Training
Odessa State University of Internal Affairs
1, Uspenskaya str., Odessa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9437-0421

CULTURE IN THE SOCIAL SPACE OF MODERN SOCIETY

The processes of sociocultural transformation that are subordinate to modern society have a significant impact on culture as a form of social and individual life. When analyzing the socio-cultural transformations that are inherent in the social space of modern society, first of all we should focus on the trends associated with the process of globalization, which tries to unify various cultural traditions, as well as with the process of informatization, which causes the emergence of virtual subcultures (e.g. computer Luddites) and countercultures (e.g. hackers, cyberpants, etc.).

It should be noted that the culture of the information society is characterized by superdynamic information interaction, which implies that individuals have the necessary skills to work with huge information data. This has led to the need to study the features of culture of the social space of modern society, the so-called information space, whose main task is to study the processes of socio-cultural interactions, including the processes of influence of various information systems on cultural processes, their content and dynamics. Culture is predominantly determined by the latest infocommunication technologies, objectively change the meaning and role of the individual as a creator and consumer of cultural products.

The culture of modern society is based on the concepts of postmodernism with its special attitude to meaning, traditions and norms, and social relations depend to a certain extent on the level of development of information technology and the level of informatization of society. At the same time, man-made civilization actualizes the problem of human individuality and personal identity. In modern society there is an imbalance between the level of technological innovation and the level of personal spiritual development.

Key words: social space, culture, cultural processes, informatization, information society, virtual space, communication, personality.

Васильєва Лариса Юрївна

магістрантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного університету імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-1578-9505

ФІЛОСОФСЬКІ ПАРАДИГМИ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ

Актуальність теми. У статті здійснено філософське дослідження маркетингу як соціокультурного явища, його впливу на свідомість людини в умовах сьогодення. Проведено дослідження філософських парадигм як факторів формування маркетингових стратегій, порівняння та глибоке осмислення трансформацій споживацьких потреб під впливом маркетингових концепцій. Автор наводить аналіз споживацьких бажань, установок і стереотипів, визначає роль маркетингу у процесі їх формування.

Метою статті є аналіз місця та ролі маркетингових стратегій у структурі формування споживацьких потреб, впливу філософії маркетингу на особистість, розгляд трансформацій сутнісних характеристик маркетингу під впливом змін у соціальному середовищі, дослідження поняття «філософія маркетингу», «маркетинг» і «маркетингові стратегії» в сучасному філософсько-економічному дискурсі, виявлення особливостей впливу маркетингових концепцій на формування і розвиток споживацької ментальності в різних сферах життя суспільства.

Методи дослідження. Використано загальнонаукові методи формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу), а також структурно-функціональний та системно-аналітичний методи.

Результати дослідження. Виявлено сутнісні характеристики маркетингу як наукового поняття. Проаналізовано стан найважливіших соціально-філософських цінностей, зокрема цінності свободи особистості в контексті формування бажань та задоволення людських потреб. Встановлено, що як мультифункціональне соціокультурне явище філософія маркетингу має складну структуру, що включає систему таких елементів, як споживчий світогляд, фізіологічні та духовні цінності, штучні і природні потреби. Виявлено передумови формування бажання і потреби людини як філософського каменя у сфері маркетингу. Запропоновано визначення категорії «філософія маркетингових стратегій» як складника маркетингу. Проведений аналіз місця маркетингу у формуванні споживацьких потреб дав змогу дійти висновку, що особливості споживацької ментальності не зумовлені природою людини і змінюються під впливом трансформацій соціального середовища.

Ключові слова: філософія маркетингу, споживацька ментальність, маркетинг, цінності, потреби, попит, споживач, бажання.

Актуальність проблеми. Німецький філософ Артур Шопенгауер стверджував: «Будь-яке задоволення, або те, що зазвичай називають щастям, насправді завжди тільки негативне, а не позитивне. Щастя – це завжди задоволення якогось бажання і не може бути нічим іншим, як звільненням від смутку, відчаю, бо останнє включає в себе не тільки всі реальні, очевидні страждання, але й будь-яке бажання, наполегливість якого порушує наш внутрішній мир» [1].

Із цим твердженням важко посперечатись. З самого початку, з народження людину долають всілякі бажання, а в міру того, як людина зростає, її апетити збільшуються. І до тих пір, поки спрага, запалена бажаннями, не вгамована, про почуття задоволення не може бути й мови. І, навпаки, коли одне бажання виконується, на його місці, наче голови гідри, виростають ще більш нездійсненні бажання. Тому ми мимоволі потрапляємо в замкнуте коло власної пожадли-вості. Яку роль відіграє маркетинг у цьому циклі, яке його значення в житті людини і суспільстві, як він вплине на майбутнє загалом?

Аналіз останніх наукових досліджень. У науковій літературі значна увага приділяється визначенню сутності маркетингових досліджень, їх етапів. Окрім аспекти

маркетингових досліджень розглядаються в працях вітчизняних та іноземних науковців, зокрема: С.С. Гаркавенка [2], Є.В. Крикавського, Н.С. Косар, О.Б. Мних, О.А. Сороки [5], В. Руделіуса, О.М. Азаряна, О.А. Виноградова.

С.С. Гаркавенко вважає, що маркетингові дослідження – це систематичне збирання, оброблення та аналіз даних із метою прийняття обґрунтованих маркетингових рішень [2].

Вітчизняні науковці Є.В. Крикавський, Н.С. Косар, О.Б. Мних, О.А. Сорока вважають, що «маркетингові дослідження – це вид діяльності, який за допомогою інформації пов'язує споживача, покупця і громадськість із маркетингом; інформацію, яку при цьому отримують, використовують для виявлення і визначення маркетингових можливостей і проблем. На підприємствах збирання та обробку інформації забезпечує маркетингова інформаційна система (МІС)» [5, с. 34].

А.В. Зозульов, С.А. Солнцев вважають, що однією з найважливіших складових частин системи підтримки управлінських рішень підприємства є маркетингові дослідження. Вони є систематичним процесом планування, збирання, аналізу і презентації ринкової інформації, метою якого є узгодження інтересів виробника і споживача [4, с. 16–17].

Е.П. Голубков ототожнює з маркетингом функцію, яка через інформацію зв'язує маркетолога з ринком, споживачами, конкурентами та всіма елементами маркетингового середовища. Вони пов'язані з прийняттям рішень з усіх аспектів маркетингової діяльності [2, с. 86].

Сама назва «маркетинг» дещо недоцільна для нової філософської концепції, яка нині є найбільш життєздатною, практичною філософією, що пронизує все суспільство, незалежно від релігії, соціальної приналежності, статі, віку, кольору шкіри, країни походження. Саме людство ще не усвідомило глибини і масштабу впливу маркетингу на своє минуле, сьогодення і майбутнє.

Можна сказати, що маркетинг – це спонтанна філософія, яка пронизує всі шари суспільства, всі його сфери життя. Це жорстка практична філософія, яку нині використовують всі: бізнес, політика, релігія, культура, спорт, армія.

Метою статті є аналіз сутнісних характеристик поняття «філософія маркетингу» та маркетингових стратегій у сучасному філософсько-економічному дискурсі, особливостей впливу маркетингових концепцій на формування і розвиток споживацької ментальності в різних сферах життя суспільства. Основними завданнями виступають аналіз стану найважливіших соціально-філософських цінностей, зокрема: цінності свободи особистості в контексті формування бажань та задоволення людських потреб, формування авторського визначення категорії «філософія маркетингових стратегій» як складника маркетингу.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження зумовлена визначеною метою, основними завданнями та використанням загальнонаукових методів формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу), а також структурно-функціонального та системно-аналітичного методів.

Результати. Філософи різних епох (Сократ, Платон, Аристотель, Кант, Паскаль, Бердяєв, Соловйов) намагалися донести до людства, що той, хто здатний приборкати свої бажання, по-справжньому щасливий. Почуття міри греки не випадково називали найціннішим подарунком богів: саме воно визначає, де закінчується потреба і починається ненаситність. Прихильники основних світових релігій – ісламу, християнства, буддизму і даосизму – одноставно стверджують, що душевний спокій, рівновага і задоволення приходять тільки шляхом обмеження внутрішніх похотей, пристрастей і нав'язливих бажань.

Так чому ж висловлювання релігійних лідерів, філософські течії різних часів найчастіше не резонують зі світоглядом сучасників? Відповідь лежить на поверхні: легше хотіти, ніж не хотіти. Останнє вимагає вольових зусиль, регулярних вправ із самоконтролю, що під силу далеко не кожному, але здебільшого навіть бажання не виникає в чомусь себе обмежити.

Факти красномовно демонструють, що з того часу як людина заселила Землю, їй завжди потрібно більше, ніж вона має, починаючи з їжі, умов життя, транспорту, робочого місця, кількості купюр у гаманці і закінчуючи славою, любов'ю і визнанням суспільства.

Свідомо чи несвідомо, але всі ми, незважаючи на застереження найбільших мислителів, засновників провідних світових релігій, стали жертвами і носіями цієї філософії, яка, без

сумніву, визначить майбутнє людства на наступні тисячі років. Отже, центральною категорією філософії маркетингу є людське бажання. Не споживач, не продукт, не біржа, угода або ринок лежать в основі маркетингу – все це хибні уявлення. Людське бажання, потреба – ось справжня основа маркетингу, його філософський камінь.

Потреба – це відчуття відсутності в людини чогось. Філіп Котлер влучно зауважує, що потреби людей різноманітні і складні: основні фізіологічні потреби в їжі, одязі, теплі і безпеці, соціальні потреби в духовній близькості, впливі і прихильності, особисті потреби в знаннях і самовираженні. Якщо потреба не задовольняється, людина почувається знедоленою і нещасною. І чим більше того чи іншого потрібно, тим глибше вона переживає. Незадоволена людина, за словами Котлера, зробить одне з двох: або шукатиме об'єкт, здатний задовольнити потребу, або намагатиметься її заглушити [7, с. 22].

Маркетингові апологети пишуть у своїх книгах, що людські бажання створюються не зусиллями ззовні, а є початковими компонентами людської природи. Та чи відповідає дійсності це твердження в нинішніх соціально-економічних умовах?

Людські бажання перестали бути оригіналом людської природи, вони культивувалися і вирощувалися так само, як кукурудза в польових умовах. Філософія маркетингу переросла рівень ідентифікації і задоволення бажань і досягла рівня їх створення! Людина у своїх бажаннях більше не належить собі. Хочете в цьому переконатись – озирніться довкола.

Йдучи вулицями міста, треба докласти значних зусиль, щоб не опинитися під впливом реклами. Вона на білбордах, сітілайтах, лунає з гучномовців, миготить у вікнах магазинів, приваблює неоновими вивісками, шедевральними композиціями у скляних вітринах, так і натякає: «Прийди, візьми, купи – і буде тобі щастя і задоволення». Щоправда, миттєве й недовготривале, але не будемо про це.

Може здатися, що, якщо закрити очі, всі подразники навкруги перестануть тиснути на свідомість нав'язливими пропозиціями, але тут на арену виходять інші складники сенсорного маркетингу – звук та аромат. Як правило, це перше, на що реагує наш мозок, коли ми потрапляємо до торговельних залів. У продовольчих магазинах неабияким попитом користуються власні кав'ярні, пекарні і інші заходи, націлені на те, щоб шопінг тривав якомога довше з більшою кількістю імпульсних покупок. У бутиках модного дорогого одягу розпилюють «Chanel № 5». Аромат здатен вплинути на настрій споживача, покращити самопочуття. Маркетологи всього світу використовують цей прийом, адже кожна зайва проведена хвилинка в магазині гарантовано додасть зайвих позицій у чеку.

Насправді ми не сховаємось від маркетингу, навіть сидючи вдома, кожен із нас переконався в цьому за період посиленого карантину. Телевізор, комп'ютер, телефон – усі вони є носіями реклами. Реклама своєю чергою – лише шматочок великого пирога під назвою «маркетинг».

Маркетингові стратегії виникли спонтанно завдяки підприємцям і фахівцям із просування, інтенсивному розвитку того, що нині ми називаємо маркетинговими концепціями: ЗМІ, комунікацій, виставок, спонсорства, благодійних заходів, свят і т.д. Наскрізна філософія маркетингу впевнено стверджується як система мислення та світогляд. А як це виглядає на практиці? У більшості компаній, представлених на ринку, маркетинг – лише метод маніпуляцій свідомістю, який нав'язує споживачеві думку, що він неодмінно має придбати продукт, властивості якого далекі від ідеалу. Щоб уникнути таких помилок, варто глибше зануритися в суть методів управління, що розвиваються разом із компанією.

За Котлером, можна виокремити три напрями маркетингу:

- маркетинг, націлений на продукт, товар чи послугу;
- маркетинг, зосереджений на споживачеві, певному прошарку клієнтів;
- аксіологічний маркетинг, націлений на ціннісні орієнтації суспільства.

У таблиці 1.1 представлено порівняння за різними характеристиками трьох варіантів маркетингу – 1.0, 2.0 та 3.0. Це дасть нам змогу краще зрозуміти маркетинг 3.0 як спільний, культурний та духовний процес.

Таблиця 1.1

Порівняння трьох варіантів маркетингу

Характеристика	Маркетинг 1.0 Орієнтація на продукт	Маркетинг 2.0 Орієнтація на споживача	Маркетинг 3.0 Орієнтація на цінності
Мета	Продавати продукти	Задовольняти запити й утримувати споживачів	Зробити світ кращим
Рушійна сила	Промислова революція	Інформаційні технології	Технології нової хвилі
Як компанії розглядають ринок	Масові споживачі з фізіологічними потребами	Більш інформовані споживачі з власними думками та емоціями	Повноцінні розумні людські істоти з емоціями і душею
Основна маркетингова концепція	Розробка товарів	Диференціація	Цінності
Принципи маркетингу	Акцент на характеристиках продукту	Позиціонування компанії та продукту	Місія, бачення і цінності компанії
Споживацька вартість	Функціональна	Функціональна та емоційна	Функціональна, емоційна та духовна
Взаємодія зі споживачами	Один із багатьма	Один на один	Співробітництво багатьох із багатьма

За останнє століття технічний прогрес значно змінив споживачів, ринки та маркетинг. Маркетинг 1.0 став наслідком розвитку виробничих технологій під час промислової революції. Внаслідок поширення інформаційних технологій та Інтернету з'явився маркетинг 2.0. Нині ж технологія нової хвилі є головною причиною народження маркетингу 3.0. З початку 2000-х років інформаційні технології проникли на основні ринки та розвинулися в те, що нині стали називати технологією нової хвилі. У цю еру люди і створюють, і споживають новини, ідеї та розваги. Технологія нової хвилі дає споживачам змогу стати професійними споживачами. Одним з явищ, завдяки яким стала можливою технологія нової хвилі, був розвиток онлайн-засобів обміну інформацією (або «соціальних медіа») [6, с. 10–11].

Як не дивно, філософія маркетингу близька невеликим, гнучким і маневреним компаніям. У великих корпораціях немає стимулів для дослідження і розвідування настроїв на ринку протягом тривалого часу: їхні співробітники занадто далекі від результатів своєї діяльності. Кожен спеціаліст відповідає за свою, маленьку і, як правило, чисто технічну сферу роботи, не маючи уявлення про загальну картину, над якою працює компанія. Через це у великих корпораціях маркетинг посідає чи не останнє місце.

Висновки. У процесі аналізу місця маркетингових стратегій у структурі формування споживацьких потреб та впливу філософії маркетингу на особистість вдалося сформулювати визначення категорії філософії маркетингових стратегій: це практична філософія, система концепцій і заходів, спрямованих на отримання прибутку шляхом задоволення бажань і потреб споживача. За умов відсутності попиту на товар або послугу попит створюється штучно сенсорними засобами впливу на людську свідомість.

Ретельно розглянувши особливості впливу маркетингових концепцій на формування і розвиток споживацької ментальності в різних сферах життя суспільства, автор дійшов висновку, що маркетинг справляє колосальний вплив на поведінку, стереотипи бажання і потреби особистості в сучасному соціоекономічному просторі.

Маркетингова філософія – це насамперед глибоке розуміння необхідності ефективної взаємодії компанії зі споживачем, необхідності чути та розуміти, чого прагнуть ті, для кого призначений продукт, що виводиться на ринок.

Маркетинг – це систематизований підхід до розподілу виробництва та збуту наявного товару, визначення цінової політики, створення системи заходів щодо ефективності продажу. При цьому бажане різноманіття товарів має призводити до задоволення інтересів як виробника, так і споживача. Маркетинг також є однією зі складових частин діяльності неприбуткових організацій.

Саме тому, якщо не приділяти уваги напряму та рівню використання маркетингу в організації, неможлива його інтеграція у всі сфери та структури підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артур Шопенгауер. Повні твори. Москва, 1910. Т. I. С. 329.
2. Гаркавенко С.С. Маркетинг. Підручник. Київ : Лібра, 2002. 712 с.
3. Голубков Е.П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Финпресс, 2000. 464 с.
4. Зозулев А.В., Солнцев С.А. Маркетинговые исследования: теория, методология, статистика : учебное пособие. Москва : Знания, 2008. 643 с.
5. Крикавський Є.В., Косар Н.С., Мних О.Б., Сорока О.А. Маркетингові дослідження. Львів, 2004.
7. Kotler P. Marketing 3. 0: From Products To Customers To The Human Spirit: Wiley. John Wiley & Sons, LTD : 2010 : 256 стр.
8. Perry, R.B., (1926) General Theory of Value, New York: Longmans, Green & Co. 820 p.

REFERENCES

1. Artur Shopenhauer. Povni tvory. [Complete works]. M., 1910. T. I. S. 329 [in Ukrainian].
2. Harkavenko S.S. Marketynh. Pidruchnyk. [Marketing]. K.: Libra, 2002. 712 s. [in Ukrainian].
3. Holubkov E.P. Marketynhovi doslidzhennya: teoriya, metodolohiya i praktyka. [Marketing research: theory, methodology and practice.] 2-e yzd., pererab. i dop. M.: Fynpress, 2000. 464 s. [in Russian].
4. Zozulev A.V., Solntsev S.A. Marketynhovye yssledovanyya: teoryya, metodolohyya, statystyka [Marketing research: theory, methodology, statistics] Ucheb. posobyе. M.: Znanyya, 2008. 643 s. [in Russian].
5. Krykavs'kyu Ye.V., Kosar N.S., Mnykh O.B., Soroka O.A. Marketynhovi doslidzhennya [Marketing researches]. L'viv, 2004 [in Ukrainian].
6. Kotler P. Marketynh 3. 0: Vid produktiv do kliyentiv do lyuds'koho dukhu [Marketing 3. 0: From products to customers to the human spirit] Wiley. John Wiley & Sons, LTD : 2010. 256 s. [in English].
7. Perry, R.B., 1926. Zahal'na teoriya vartosti, [General Theory of Value]. N'yu-York: Longmans, Green & Co. 820 p. [in English].

Vasylieva Larysa Yuriivna

undergraduate student of the Department of Philosophy,
Sociology and Management of socio-cultural activity
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1578-9505

PHILOSOPHICAL PARADIGMS OF MARKETING STRATEGIES

Relevance of the topic. *The article presents a philosophical study of marketing as a socio-cultural phenomenon, its impact on human consciousness in today's conditions. The study of philosophical paradigms as factors in the formation of marketing strategies, comparison and in-depth understanding of the transformation of consumer needs under the influence of marketing concepts. The author provides an analysis of consumer desires, attitudes and stereotypes, determines the role of marketing in the process of their formation.*

The purpose of the article is to analyze the place and role of marketing strategies in the structure of the formation of consumer needs. Influence of marketing philosophy on personality. Consideration of transformations of essential characteristics of marketing under the influence of changes in the social environment. The study of the concept of philosophy of marketing, marketing and marketing strategies in modern philosophical and economic discourse, identifying the peculiarities of the influence of marketing concepts on the formation and development of consumer mentality in different spheres of society.

Methods of research – general scientific methods of formal logic (deduction, induction, analogy, analysis, synthesis), as well as structural and functional, and system-analytical methods are used.

Results of the study. *The essential characteristics of marketing as a scientific concept were identified and the author's definition of the category “philosophy of marketing strategies” was presented. The state of the most important socio-philosophical values, in particular the values of individual freedom in the context of the formation of desires and satisfaction of human needs is analyzed. It is established that as a multifunctional socio-cultural phenomenon marketing philosophy has a complex structure, including a system of elements such as consumer outlook, physiological and spiritual values, artificial and natural needs. The prerequisites for the formation of human desire and needs as a philosophical stone in the field of marketing are revealed. The definition of the category “philosophy of marketing strategies” as a component of marketing is offered. The analysis of the marketing place in the formation of consumer needs made it possible to conclude that the features of consumer mentality are not due to human nature and are changing under the influence of social transformations.*

Key words: *marketing philosophy, consumer mentality, marketing, values, needs, demand, consumer, desire.*

UDC 101.1

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.11>

Volovchuk Natalya Mykolaivna

Candidate of Philosophical Sciences,

Lecturer

Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

16, Universitetska str., Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-3975-7337

ON THE ISSUE OF THE EMPIRICAL CONTENT OF MORAL NORMS IN HISTORICAL THOUGHT

The urgency of the issue of the empirical content of moral norms in historical thought is arising from the need to suggest the universally significant moral norms for the development of mankind. The purpose of the study is to identify the contribution of historical thought to giving moral norms the empirical historical content. The objectives of the study are to consider the relationship between history and morality on the issue of the empirical content of moral norms within the philosophy of history, as well as to identify the possibility of historiography to give the supra-empirical norms of morality an empirical content. The study is based on the dialectical method. The research shows that there was no real interaction between history and the issue of the empirical content of moral norms in philosophy of history. Nevertheless, philosophy of history bequeathed some methodological components which helped to shape modern historiography in the consideration of the issue of the empirical content of moral norms. The research reveals some positive contributions of the historiography to the issue of the empirical content of moral norms within historical schools of thought. In particular historical absolutism within the dialectic of differences overcomes the Hegelian unidirectional development of Spirit; historical realism rejects universality, identified with abstract Reason or Divine Will, and suggests the search for a synthesis of the eternal and the temporal based on the empirical material of history; historical constructivism appeals to the historical research to obtain the knowledge compatible with historical thinking; historical positivism and pragmatism demand a scrupulous analysis of the phenomena under consideration and finding the connection between abstract ideas and reality. However, the shift away from the universally significant, and relativism, fragmentation and subjectivism on the issue of the content of moral norms are the shortcomings of the historiography. They do not allow considering historical thought as the only source of giving moral norms the empirical content.

Key words: moral norms, empirical content of moral norms, historical thought, philosophy of history, historiography.

The introduction. The philosophy of history is one of the philosophical disciplines and, within the framework of the whole, is closely related not only to the issues of logic, the theory of knowledge, culture, psychology, but morality. The Greeks were the first to pay attention to the phenomenon of history, but their thinking remained essentially unhistorical, ahistorical, and metaphysical. The philosophy of history, which is contemplative and opens up new horizons for the moral world, was not known to Plato and Aristotle. Expansion of material opportunities and needs of spiritual development in the era of the Enlightenment, contributed to the emergence of a philosophy of history, which required both historical knowledge and its philosophical interpretation. The predominantly abstract character of the philosophy of history at the initial stage of its existence reached its apogee in the 19th century. But on the one hand, the mass crimes of the twentieth century have questioned the possibility of historical research to have objective knowledge outside the philosophical speculations about Good and Evil. And on the other hand world wars, weapons of mass destruction, state terrorism, and genocide of peoples, global catastrophes, and epidemics demonstrate the abstractness of any philosophizing on morals outside the real historical practice. The crisis of humanism within the framework of historical thinking was being painfully experienced not only by the classics of the philosophical and historical thought (see, for example, Jaspers, Troeltsch [1; 2]) but by modern authors. They highlight the close

connection between the issue of history and morals as the issue of normativity [3] and as the issue of significance of moral norms [4], and consider moral philosophy as a branch of natural history [5]. The urgency of the issue of the empirical content of moral norms within the historical content is arising from the need to suggest the universally significant moral norms for development of mankind.

The purpose of the study is to identify the contribution of historical thought to giving moral norms the empirical historical content.

The objectives of the study are to consider the relationship between history and morality on the issue of the empirical content of moral norms within the philosophy of history, as well as to identify the possibility of historiography to give the supra-empirical norms of morality an empirical content.

Method of research. The study is based on the dialectical method, which provides systemic, objective, and historical approaches to the study.

The confrontation between the eternal moral norms and the temporal first ever is revealed in the philosophy of St. Augustine. The content of moral norms still does not go beyond the framework of Christian doctrine. But Augustine for the first time in the history of philosophical thought at a theoretical level tries to comprehend the close connection between morality and history. Within the framework of the concept of time, history, and the concept of two cities (Rome (holy and social) and Jerusalem (foul and selfish)) the medieval thinker sets new guidelines for the spiritual existence of the world [6]. In the Age of Enlightenment, the source of moral norms is defined rationally within the framework of the provisions of natural law. The enlighteners are more interested not in the metaphysical essence of moral norms, but they care about the way of spreading the content of moral norms. The assumptions of the Enlighteners about the connection between history and morality remained superficial, and Hegel suggested a deeper understanding of them. He tried to identify the objective laws of the development of history and the possibility to give the spiritual values the content in the process of the historical development at the level of reason, spirit, and freedom. Morality is not regarded by Hegel as a set of abstract norms but associated with the maturity of social development, with its rationality. The state is the main subject of history, and the ultimate goal of its development is the realization of a person's moral potential.

In the system of Hegel's objective idealism, the spirit in the process of self-knowledge paves the way for the historical development of mankind necessarily. This approach leads to the loss of dialectic, and Hegel's system acquires an abstract character. Marx overcomes the abstractness of the Hegelian philosophy of history. He develops the concept of social formations and focuses on the issues of the practical implementation of morality in the path of historical development. The German philosopher develops Hegel's idea of moral freedom to economic freedom within the state. As noted by Tosh, in Marxism "Social and economic history become inseparable, and the study of politics is saved from becoming the minute reconstruction of the antics of professional politicians in their own arena" [7, p. 235]. At the same time, there are some disadvantages of Marxist theory. On the one hand, it is easy to create frozen interpretation schemes on its basis. On the other hand, the dark, irrational forces that distort human nature were not taken into account by Karl Marx. As Berdyaev correctly noted, the revolution of 1905–1907 demonstrated the abstractness and isolation from the reality of Marx's ideas, and the October Revolution of 1917 completely dispelled hopes for the transition to a new society hastily [8].

Russian philosophers at the end of XIX and the beginning of the XX century were interested not so much in the abstract values of Truth, Goodness, and Beauty but in their integration into society. V. Solovyov theorizes the world of Divine moral norms, but the empirical being of eternal moral norms also attracts his attention. He believed that it is necessary to reveal the true essence of universal human norms hidden by superficial distortions. Hence, the importance of the cognition of empirical phenomena and empirical being [9]. Nicolas Berdyaev searches for absolute moral norms which are immanent to the inner world of a person. Truth, Goodness, and Beauty in his concept have a universal meaning and a person's task is to realize them in social and political life. In the search for universally valid moral norms, the Russian philosopher turns to the analysis of empirical reality. On the one hand, he is interested in timeless, extra-spatial, spiritual beings, on the other, in the nature of temporal

and spatial beings of moral norms. Being a religious philosopher, Berdyaev rejects the asceticism of religious spirituality, its indifference to history and sociopolitical issues. He draws attention to history, which reveals the meaning of labor and sociocultural development. "History is a terrible failure," writes Berdyaev, "and at the same time history has some meaning, and a person cannot simply leave it, and there is nowhere to go" [10, p. 79].

In the postmodern philosophy of history, the historical past is not regarded as a recreation of what was in reality. It is defined as a construct, as a creation of the present which combines the epistemological operations of obtaining and delivering the historical knowledge with the culture in which the researcher lives. In particular, it is claimed by Jamson that historical research is not able to suggest a comprehensive historical picture, it is always fragmentary and limited by modern ideas and cultural traditions [11]. In the works of representatives of French postmodernism (M. Foucault, J. Lyotard), the historical past is regarded as an object of manipulation of consciousness, as a form of power discourse, which imposes convenient for the political elite historical images on the masses and determine the content of moral norms. R. Barthes discusses parallels between ancient myths and modern ideologies. He states that the story form gives political and moral norms credibility and persuasiveness and that this narrative form, originating in ancient myths, still matters to the way we organize political and moral norms and beliefs today [12]. The advantage of such an approach is the disclosure of the mechanism for constructing the historical past and its influence on the content of moral norms through power, propaganda, and ideology. Robert Parkes writes in this regard: "...postmodern theory, far from killing history as its critics suggest, is a profoundly historicist mode of thought that extends the gaze of historian so nothing escapes it, not even themselves" [13]. Simultaneously, postmodern skepticism can be considered as a disadvantage in the search for a systemic synthesis of individual moral norms. The individualities in the search for universal moral norms are lost in the labyrinth of cultural moral norms, or even refuse to create an ethical synthesis in the search for universal moral norms. In postmodern philosophy, man no longer builds illusions about the acquisition of eternal moral norms, but simply perceives the world in its formation. In the world of everyday life, everyday life becomes the main value and the main theme of philosophical reflection. It is a world of momentary interests, where everyone considers himself the legislator of his ethical, aesthetic, political, and other norms. Good, Truth, Beauty, Justice are pushed to the periphery of social and individual consciousness [14].

Overall, despite the profound attention of the philosophy of history to the relationship of history and moral norms, there was no real interaction between history and the issue of the empirical content of moral norms. Nevertheless, the analysis makes it possible to derive methodological components which help to shape modern historiography in the consideration of the issue of the empirical content of moral norms. In particular, St. Augustine's concept of history connects the content of moral norms with eternity, which is qualitatively different from time. But unlike his predecessors, who believed that time reveals the divine essence in the world as nature, the medieval philosopher states that time has a moment of origin and a moment of completion and reveals itself in the world as a history filled with a sacred meaning. He outlines the importance of correlating the being and becoming, eternity, and time through moral norms. The German philosophy of history represented by Hegel and Marx, developing the ideas of the Enlightenment, provided historical thinking a dialectical method of cognizing empirical historical beings. It is rationally theorized by Hegel's doctrine of the self-knowing Spirit and Marx's doctrine of society that there is the unity and struggle of opposites of eternal and temporary moral norms. Historicism within the framework of the dialectical approach becomes an important concept of giving empirical content to moral norms. The variability, temporality of moral norms manifests themselves at the phenomenological level, and their permanence and eternity manifest themselves at the essential level. The disadvantage of the Hegelian understanding of development is the subordination of the individual moral norms to the public norms in the dialectical triad of norms. Thus, history in its empirical dimension loses its independent character and becomes only a phenomenon in the development of the logic of the Absolute. Despite adherence to dialectics, the Marxist theory tends to monism and does not take into account the complexity and multidimensional

nature of the inner world of an individual. It is capable of destroying rational schemes of moral norms in the process of achieving irrational goals. Russian religious historiography develops the method of a synthetic whole, focusing on the idea of cosmopolitanism and the idea of the spiritual community of all mankind (the totality of the past, present, and future (Solovyof)). The creative search for the unity of the divine and the human in the process of giving empirical content to moral norms overcomes ontological and epistemological relativism (Berdyayev). The disadvantage of Russian philosophy can be regarded as excessive religiosity, which excludes other forms of spirituality in shaping the content of moral norms. Postmodernism, drawing attention to the way of constructing the historical past, present, and future, demonstrates a deeply historical way of thinking and this is its advantage. At the same time, skepticism can be considered as a disadvantage in the search for a systemic synthesis of individual moral norms. The individualities in the search for universal values are lost in the labyrinth of cultural values, or even refuse to create an ethical synthesis in the search for universal values.

The appeal to historical science based on the philosophy of history allows highlighting the relationship between history and morality and reveals the possibility of historical thinking giving the supra-empirical norms of morality empirical content within historical thought. In particular, historical pragmatism represented by the Italian Renaissance thinker Nicola Machiavelli highlights the close connection between history and social life. For the first time since a long stagnation of historical thought, the interest in ancient political history is resurgent. In the introduction to "The Prince", he writes: "Desiring, therefore, to present myself to your Magnificence with some testimony of my devotion towards you, I have not found among my possessions anything which I hold more dear than, or value so much as, the knowledge of the actions of great men, acquired by long experience in contemporary affairs, and a continual study of antiquity; which, having reflected upon it; with great and prolonged diligence, I now send" [15, p. 20–21]. This "the knowledge of the actions of great men, acquired by long experience in contemporary affairs, and a continual study of antiquity" is the criterion that will guide European political history over the next centuries. Bertran Russell highly appraised Machiavelli's contribution into political thought: "His political philosophy is scientific and empirical, based on his own business experience and aims to indicate the means to achieve the intended goals, regardless of whether these goals are recognized as good or bad" [16, p. 504].

Historical positivism focuses on the relationship between history and worldview and appeals to a thorough analysis of the main worldview concepts. It warns against hasty deductions in the field of morality. German philosopher positivist of the second half of XIX – early XX centuries, the historian of ancient philosophy Theodor Gomperz rejects rational philosophical concepts that systematize reality. He emphasizes the advantages of a scientific worldview. Scientific knowledge describes and explains this world most accurately, unambiguously, and clearly, therefore it should be the basis of the worldview. The worldview is understood by Gomperz as a single currently formulated structure, as a temporarily consistent set of scientific knowledge, which will change as it grows. Philosophy is considered by him humanitarian knowledge.

Being a supporter of E. Mach's empiriocriticism, Teodor Gomperz believes that the social world is a combination of things and phenomena and their interaction needs critical understanding, description, and explanation. For the first time in the history of thought, the historical writings of antiquity demonstrated the enduring value of criticism and skeptical doubt. This is the time when historical events are not yet recorded, the historical material has the form of a legend, conveyed by a narrator, a poet, and later a writer. The lack of reliable historical information forces ancient historians (Hecataeus, Herodotus) to turn to an internal subjective criterion, which can be called semi-historical or rationalistic. This method expanded the field of human history and narrowed the action of divine powers. The mythical consciousness of the naive era is displaced by reason. Interpretation of legends and exchange with foreign legends broadens the horizon of the Spatio-temporal study of historical consciousness. In its field, a constant struggle is waged between traditional beliefs and new historical knowledge. On the one hand, historical knowledge bears signs of «fiction», on the other hand, it is becoming the basis of progressive historical science.

It is shown by Theodor Gomperz that ancient historians are looking for evidence of their historical constructions. They try to get away from rational and plausible thoughts, and thus they are on the way to objective research, in the spirit of positivism and even ultra-positivism. For the first time, researchers are looking for scientific facts. They are not poets who create myths; they have a desire “to widen the historical horizon and to contract the limits of the supernatural” [17, p. 260]. The unknown author of the fifth century, who wrote the essay “About State of the Athenians”, avoids superficial observation of political life, and establishes a logical connection between the state structure and the way of life. He indicates the coherence of the external form of the state with its internal content. Since that time, it is recognized that the search for the best form of state requires careful research and presupposes a certain historical discussion. Naïve superficial intuitive ideas about truth, justice, freedom, state structure are replaced by a scrupulous historical analysis, which offers a deductive study of sociopolitical issues and guides the totality of the particular empirical realm to the general point of view. According to Teodor Gompertz, it is the positive contribution of ancient historical thought to the understanding of the essence of historical thinking and its relationship with social values [17].

In the spirit of historical positivism, contemporary authors J.G. Sebine, T. Thorson, and M. Polanyi emphasize the close connection between ideas about a just political system and basic social values and the practice of social relations [18, p. 19]. The modern philosopher M. Polanyi develops the concept of explicit and implicit knowledge. He states that any proposed concept or theory should expand our possibilities of contact with reality. If we use the concept of “justice”, then we must use it correctly and reasonably. This means that we must look at the particular justice that was being implemented in reality. To use the concept of “justice” outside of contact with reality is to destroy its meaning. And within the framework of M. Polanyi’s concept of personal knowledge, historical research can offer us empirical sets of situations. They can help us contemplate the subject area of application of an ethical concept, clarify its content and make contact with reality. The anticipatory abilities of ethical concepts to suggest a new vision of new problems and the vision of ways to solve them are emphasized in Polanyi’s concept [19, p. 122].

E. Troeltsch notes that in historical positivism we will not encounter a dialectical confrontation between the eternal and the temporal. The dialectical method of comprehension is discarded here as metaphysical. The subject of historical science is the study of the laws governing the development of society. Society is viewed as a whole that embraces the constructed sets of changes. The latter, in turn, are the aggregates of individual elements covered by natural science. It is presupposed that the constructed sets of changes have an essence immanent to them, which is considered as a rational unity and an increase in value. Historical positivism instead of the metaphysical concept of essence develops such concepts as progress, regression, evolution. However, “with the denial of any metaphysics penetrating the depths of things”, as Trölsch correctly notes, “there can be no objective scale for the desired best, as a result, the desired best must rely on more or less utilitarian and subjective judgments” [2, p. 306].

Historical absolutism takes the strong methodological position regarding the relationship between history and morality. History is considered by the Italian historian and political scientist of the twentieth century Benedetto Croce as the most important discipline of the Human Sciences. He believed that the methodological study of history brings about the formation of conscious and experienced philosophers, and philosophers who think outside historical knowledge have no place in science. Emphasizing the identity of philosophy and history, Croce calls his philosophy not absolute idealism, like Hegel’s philosophy, but absolute historicism. History is regarded as the knowledge of the universal in its specific. As applied to history, Croce supplements the dialectic of Hegel’s opposites with the dialectic of differences. In the process of dialectical development preserved in its entirety, Spirit goes through the different moments of history, but during the development, the same forms of the Spirit are given new substance. Much of what is incomprehensible to contemporaries in the development of Spirit will be better understood by descendants because their historical experience is richer. Therefore, in the process of development, in addition to historical continuity, there is also a moment of difference. Relying on the example of the development of history from antiquity to

the present, Croce theorizes how the concept of value changes from epoch to epoch, and is enriched by absorbing the historical and cultural experience of mankind [20, p. 116]. Overcoming the Hegelian unidirectional development of the Spirit, Croce's dialectic of differences presupposes openness and multi-variant development. Providence does not determine the course of development of history, but it embodies its commands in the human actions, it is immanent to the Spirit. Croce's main idea is that an active, moral person knows the past and the present and creates historical reality. However, Croce's concept has an insurmountable contradiction. He correctly criticizes Hegel for the fact that in his system the Spirit, as something transcendent to reality, prevailed over the individual and empirical realm, at the same time the Providence of the Italian historian also bears the stamp of transcendence.

Historical realism offers a mechanism for the formation of an ethical worldview based on the analysis of historical material. German philosopher and historian of the late XIX – early XX centuries Tröltzsch states that history is of great importance for the formation of the ethical worldview, and it, in turn, influences history. The philosophy of history, which is based on historical material, historical thinking, and self-reflection, organizes the problems of history and gives the substance of an ethical worldview for each new generation. Based on Tröltzsch's statement, the issues of the philosophical interpretation of modern spiritual life is "nothing more than issues of so-called historicism in general. In particular, they are the advantages and disadvantages arising from the radical historicization of our knowledge and thinking required for the formation of personal spiritual life and the creation of new sociopolitical conditions" [2, p. 16]. According to Tröltzsch, the development of modern philosophy of history gives rise to two main constituents. In particular, it is the formal historical logic and the meaningful construction of the historical process. Both of them ultimately must coincide. The starting point of modern philosophy of history should not be speculation, but logical foundations based on the analysis of empirical history. Within the framework of Tröltzsch's historical realism, the main category of historical logic is the category of individual totality (people, state, class, estate, etc.). Their originality and formation reveal the possibilities for the development of spiritual life [2, p. 37]. The historical realism theorized by Tröltzsch opposes attempts to isolate the consciously universal and draws attention to the idea that a significant system of moral values stems from historical individual totalities and correlates with them. Therefore, the German historian highlights the sphere of normativity where the norm is born as a result of synthesis that covers the past, present, and future. The knowledge becomes normative, universally significant only within the framework of a specific cultural synthesis. Tröltzsch departs from the Kantian understanding of the norm as universal and universally valid and, in fact, returns to the cultural diversity of the norms of the neo-Kantian school, which he himself criticizes. The most acceptable part of Tröltzsch's approach is his statement that the general significance of moral norms, associated with abstract Reason or Divine will, should be eliminated. The timeless and the absolute reveal themselves during the process of historical development, and historical research relying on the vital material of history overcomes the abstractness of moral norms. Meanwhile, regarding the issue of giving substance to the moral norms, it is unacceptable Tröltzsch's rejection of the universality of moral norms and substitution of the substance of moral norms by cultural synthesis.

Historical constructivism represented by John Tosh turns to historical research in order to obtain any knowledge compatible with historical thinking. Tosh does not theorize any universal scheme of historical development for understanding the past and present and constructing the future. But it is argued by him that the content of such concepts as Freedom, Justice, Humanity, Democracy, etc. are not free from the influence of human knowledge of the past. The clarification and a deeper understanding of the essence of such concepts is one of the purposes of historical research, which should lead away from abstract ideas and give historical substance to the concepts of Freedom, Justice, Humanity, Democracy, etc. [7]. Tosh states that historical research includes the entire spectrum of human relations in its entirety. In particular, loneliness, fear, love, hatred, betrayal, loyalty, labor, and political activity, and much more are recorded in diaries, memoirs, biographies, and fiction. History is an irreplaceable source of memory about an unfamiliar, alien experience that a person, due to space-time limitations, cannot acquire over his own life. Since the past is a set of spiritual achievements

and downfalls of epochs, revealing to us in various contexts the peculiarities of individual and social behavior. A thorough analysis of well-established moral norms in politics is also demanded by the modern English historian, political scientist E.G. Carr. He states that the conclusions that are obtained as a result of a scrupulous historical study will be fundamentally different from the conclusions of a superficial analysis [21, p. 46].

The brief survey of the main historical schools highlights two main approaches in understanding the unity of historical thinking and morality. They are the dialectical approach represented by historical absolutism, realism, and constructivism and the relativistic approach represented by historical pragmatism and positivism. Historical absolutism overcomes the Hegelian unidirectional principle in the development of the Spirit. Croce's dialectic of differences presupposes transparent and multivariate development. It states that Providence which is immanent to Spirit and history does not unambiguously determine the process of development, but it embodies its ideas in the human actions through a historical process. The idea of Croce that an active, moral person gets deep moral values from the past and the present and creates the historical reality has profound relevance today. Meanwhile, there is an insurmountable contradiction in the concept of Providence. First, it still bears the stamp of transcendence. Secondly, it is unreasonable to equate the philosophy of history and history and to substitute the first with the second. Historical realism rejects the general significance of moral norms identified with abstract Reason or Divine will. It correctly states that historical research in the search of a synthesis of the eternal and the temporal must be based on the empirical material of history. Such a statement has continuing relevance. But the rejection of universality of moral norms identified with universality and ascribing to it the role of cultural synthesis leads to cultural subjectivity in the process of giving empirical substance to moral norms. Historical constructivism turns to historical research in order to obtain knowledge compatible with historical thinking. It does not offer a universal scheme of historical development for understanding the past and present and constructing the future but states that the content of concepts such as Freedom, Justice, Humanity, Democracy, and more requires clarification. A deeper understanding of the essence of such concepts is one of the purposes of historical research, which should lead away from abstract ideas and give historical substance to the concepts of Freedom, Justice, Humanity, Democracy, etc. On the one hand, historical pragmatism and positivism demonstrate a negative attitude towards dialectics and understand unity as a new stage of development. Hence, the subjectivity and fragmentation of assessments are brought about. On the other hand, the need to refer to the concept of "development" forces historical pragmatism and positivism to borrow something from dialectics. In particular, the concepts of the intuitively clear, necessary, progress, regress are introduced in the formation of ranks. The positive contribution of historical pragmatism and positivism is the focus on a thorough analysis of the phenomena under consideration (Machiavelli, Gompertz) and an attempt to connect abstract ideas with reality (Polanyi). The rejection of philosophy by historical positivism is unjustified. On the one hand, scientific knowledge, in particular historical knowledge, really brings us closer to the hard-to-know essence of things and phenomena, and at this point, we can agree with historical positivism that it has an enduring value. But it is unjustified to assign philosophy a subordinate role in the formation of the worldview. Philosophy offers a much broader historical experience of generalizing human needs. Philosophy is universal and conservative, and it is its advantage.

Conclusion. Despite the profound attention of the philosophy of history to the relationship of history and moral norms, there was no real interaction between history and the issue of the empirical content of moral norms. Nevertheless, the philosophy of history bequeathed some methodological components which helped to shape modern historiography in the consideration of the issue of the empirical content of moral norms. The research reveals some positive contributions of the historiography to the issue of the empirical content of moral norms within historical thought. In particular historical absolutism within the dialectic of differences overcomes the Hegelian unidirectional development of Spirit; historical realism rejects universality, identified with abstract Reason or Divine Will, and suggests the search for a synthesis of the eternal and the temporal based on the empirical material of history; historical constructivism appeals to the historical research to obtain the knowledge compatible

with historical thinking; historical positivism and pragmatism demand a scrupulous analysis of the phenomena under consideration and finding the connection between abstract ideas and reality. However, the shift away from the universally significant, relativism, fragmentation, and subjectivism on the issue of the content of moral norms are the shortcomings of the historiography. The constructive search for the universally significant moral norms has made to turn attention to other areas of scientific knowledge such as linguistics, psychology, the theory of knowledge, etc.

BIBLIOGRAPHY

1. Jaspers, K. *The Origin and Goal of History*, New Haven : Yale University Press, 1965. 294 p.
2. Трелья Э. Историзм и его проблемы. Логическая проблема философии истории. Москва : Юрист, 1994. 720 с.
3. Woolf D. Getting Back to Normal: on Normativity in History and Historiography. *History & Theory Studies in the philosophy of history*, Volume 60, issue 3, 04 September 2021. <https://doi.org/10.1111/hith.12225>
4. Little Daniel Issues of ethics in philosophy of history. *Understanding Society is an academic blog by Daniel Little*. 31 October 2021. Date of review 21.11.21. Available at: <https://understandingsociety.blogspot.com/2020/10/issues-of-ethics-in-philosophy-of.html>
5. Oliver Scott Curry *Morality as Natural History An adaptationist account of ethics*. Government Department London School of Economics and Political Science, 2004. 224 p.
6. St. Augustine of Hipp, *The City of God*. Date of review 21.11.21. Available at: http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0354-0430,_Augustinus,_De_Civitate_Dei_Contra_Paganos,_EN.pdf
7. Tosh J. *Pursuit Of History: aims, methods and new directions in the study of modern history*. 5th Ed. Longman, 2010. 352 p.
8. Бердяев Н.А. Самопознание. Москва : Азбука-классика. Non-Fiction», 2021. 416 с.
9. Solovyof V. *The justification of the Good. An essay on moral philosophy*. Translated from the Russian by Nathalie A. Duddington, M.A. with a note by Stephntn Graham. London Constable and Company LTD. 1918.
10. Бердяев Н.А. Истина и откровение. *Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения / Сост. и послесл. В.Г. Безносова ; Примеч. Е.В. Бронниковой*. Санкт-Петербург : РХГИ, 1996.
11. Jamson F. *Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke Univirity Press, 1997. P. 53–92.
12. Barthes Roland *Mythologies*. Selected and translated from the French by Annette Lavers, The Noonday Press - New York Farrar, Straus & Giroux, 1991. 164 p.
13. Parkes, Robert *No Outside History: Reconsidering Postmodernism*. URL: https://www.academia.edu/8730296/No_outside_history_Reconsidering_postmodernism (viewed 21.11.21)
14. Постмодернизм и культура. Материалы «круглого стола». *Вопросы философии*. 1993. № 3. С. 9–16.
15. Machiavelli N. *The Prince*, Independently published (April 5, 2021). 239 p.
16. Russell B. *A History of Western Philosophy and Its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day*, Simon and Schuster, New York, 1986. 955 p.
17. Gomperz T. *Greek Thinkers. A History of Ancient Philosophy*, John Murray, Albemarle Street W, London, 1920. 627 p.
18. Себайн Дж.Г., Торсон Т.Л. *Історія політичної думки / Пер. з англ.* Київ : Основи, 1997. 838 с.
19. Polanyi M. *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*, Taylor & Francis e-Library, 2005. 503 p.
20. Бенедетто Кроче. Теория и история историографии / Пер. с ит. И.М. Заславской. Послесл. Т.В. Павловой. Науч. редактирование М.Л. Андреева. Москва : Школа “Языки русской культуры”, 1998. 192 с.
21. Carr E.H. *What is History?* London, Penguin History, Second Edition edited by R.W. Davies, 1990. 188 p.

REFERENCES

1. Jaspers, Karl (1965) *The Origin and Goal of History*, New Haven: Yale University Press. 294 [in English]
2. Trelch, Je. (1994) *Istorizm i ego problemy. Logicheskaya problema filosofii istorii* [Historicism and its problems. The logical issue of the philosophy of history] M.: Yurist. 720 p. [in Russian]
3. Woolf, D. (2021) \ Getting Back to Normal: on Normativity in History and Historiography. *History & Theory Studies in the philosophy of history*, Volume 60, issue 3. <https://doi.org/10.1111/hith.12225> [in English]
4. Little Daniel (2021) *Issues of ethics in philosophy of history. Understanding Society is an academic blog by Daniel Little*. URL: <https://understandingsociety.blogspot.com/2020/10/issues-of-ethics-in-philosophy-of.html> (viewed 21.11.21) [in English]
5. Oliver Scott Curry (2004) *Morality as Natural History An adaptationist account of ethics*. Government Department London School of Economics and Political Science. 224 p. [in English]
6. St. Augustine of Hipp, *The City of God*. URL: http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0354-0430,_Augustinus,_De_Civitate_Dei_Contra_Paganos,_EN.pdf (viewed 21.11.21) [in English]
7. Tosh, J. (2010) *Pursuit Of History: aims, methods and new directions in the study of modern history*. 5th Ed. Longman. 352 p. [in English]
8. Berdyaev N.A. (2021) *Samopoznanie [Self-knowledge]*. M.: «Azбука-klassika. Non-Fiction». 416 p. [in Russian]
9. Solovyof, V. (1918) *The justification of the Good. An essay on moral philosophy*. Translated from the Russian by Nathalie A. Duddington, M.A. with a note by S. Graham. London Constable and Company LTD. [in English]
10. Berdyaev, N.A. (1996) *Istina i otkrovenie [Truth and Revelation] // Berdyaev N.A. Istina i otkrovenie. Prolegomeny k kritike Otkroveniya / Sost. i poslesl. V.G. Beznosova; Primech. E.V. Bronnikovoj. SPb.: RHGI* [in Russian]
11. Jamson, F. (1997) *Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke Univirsity Press. P. 53–92. [in English]
12. Barthes, R. (1991) *Mythologies. Selected and translated from the French by Annette Lavers*, The Noonday Press - New York Farrar, Straus & Giroux. 164 p. [in English]
13. Parkes, R. *No Outside History: Reconsidering Postmodernism*. URL: https://www.academia.edu/8730296/No_outside_history_Reconsidering_postmodernism (viewed 21.11.21) [in English]
14. *Postmodernizm i kultura. Materialy «kruglogo stola» (1993) [Postmodernism and culture. Round table materials]. Voprosy filosofii. №3. S. 9–16.* [in Russian]
15. Machiavelli, N. (2021) *The Prince*, Independently published. 239 p. [in English]
16. Russell, B. (1986) *A History of Western Philosophy and Its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day*, Simon and Schuster, New York. 955 p. [in English]
17. Gomperz, T. (1920) *Greek Thinkers, A History of Ancient Philosophy*, John Murray, Albemarle Street W, London. 627 p. [in English]
18. Sebain, D.H., Torson, T. *Istoriia politychnoi dumky [History of Political Thought] / Per. z anhl. K.: Osnovy, 1997. 838 s.* [in Ukrainian]
19. Polanyi, M. (2005) *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*, Taylor & Francis e-Library. 503 p. [in English]
20. Benedetto, Kroche (1998) *Teoriya i istoriya istoriografii [Theory and History of Historiography] / Per. s it. I.M. Zaslavskoj. Poslesl. T.V. Pavlovoj. Nauch. redaktirovanie M.L. Andreeva. M.: SHkola “Yazyki russkoj kultury”. 192 s.* [in Russian]
21. Carr, E.H. *What is History?* (1990) London, Penguin History, Second Edition edited by R.W. Davies. 188 p. [in English]

Воловчук Наталія Миколаївна

кандидат філософських наук,

викладач

Української інженерно-педагогічної академії

вул. Університетська, 16, Харків, Україна

orcid.org/0000-0003-3975-7337

ДО ПИТАННЯ ЕМПІРИЧНОГО ЗМІСТУ МОРАЛЬНИХ НОРМ В ІСТОРИЧНІЙ ДУМЦІ

Актуальність питання емпіричного змісту моральних норм в історичній думці виникає через необхідність запропонувати загальнозначущі моральні норми для розвитку людства. Метою дослідження є виявлення внеску історичної думки в надання моральним нормам емпіричного історичного змісту. Завданнями дослідження є розгляд співвідношення історії та моралі щодо питання емпіричного змісту моральних норм у рамках філософії історії, а також виявлення змоги історіографії надати надемпіричним нормам моралі емпіричний зміст. В основу дослідження покладено діалектичний метод, що передбачає системний, об'єктивний та історичний підходи до дослідження. Дослідження показує, що всупереч глибокій увазі філософії історії до співвідношення історії та моральних норм, реальної взаємодії історії з питанням емпіричного змісту моральних норм не було. Проте філософія історії заповідала деякі методологічні складники, які сприяли формуванню сучасної історіографії в розгляді питання емпіричного змісту моральних норм. Дослідження виявляє позитивний внесок історіографії в проблему емпіричного змісту моральних норм у рамках історичних шкіл. Зокрема, історичний абсолютизм у межах діалектики відмінностей долає гегелівський односпрямований розвиток Духу; історичний реалізм відкидає універсальність, отожднюється з абстрактним Розумом або Божественною Волею, пропонує пошуки синтезу вічного і тимчасового на основі емпіричного матеріалу історії; історичний конструктивізм звертається до історичного дослідження, щоб отримати знання, сумісне з історичним мисленням; історичний позитивізм і прагматизм вимагають скрупульозного аналізу розглянутих явищ і пошуку зв'язку між абстрактними ідеями та реальністю. Проте відхід від загальнозначущого, релятивізм, фрагментарність і суб'єктивізм у питанні змісту моральних норм є недоліками історіографії. Вони не дозволяють розглядати історичну думку як єдине джерело надання моральним нормам емпіричного змісту. Конструктивний пошук загальнозначущих моральних норм змушує звернути увагу на інші галузі наукового знання, такі як лінгвістика, психологія, теорія пізнання тощо.

Ключові слова: моральні норми, емпіричний зміст моральних норм, історична думка, філософія історії, історіографія.

УДК 177.9

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.12>**Готинян-Журавльова Віталія Віталіївна**

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, професор кафедри культурології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська 2, м. Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-0830-3893

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН У СУСПІЛЬСТВІ НА СИСТЕМУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВЧЕНОГО

У статті розглядаються вплив змін, які відбуваються в суспільстві, на пріоритети сучасної науки та систему ціннісних орієнтацій і роботу вченого. Зміни, які останнім часом відбулися в суспільстві, не могли не відбитися на роботі вченого. Так, за останні сто років науковці почали займатися переважно прикладними дослідженнями. Фундаментальна наука відійшла на другий план. Більшість прикладних досліджень має замовників, спонсорів, які фінансують ці проєкти і мають певні права на результати досліджень. А замовник не вважає за необхідне ділитися результатами досліджень, оскільки вони є його власністю та засобом для досягнення іншої мети. Для сучасної науки характерна ситуація, коли вчені перестають ділитися результатами власних досліджень, оскільки, по суті, вони їм не належать. Статті пишуться таким чином, щоб «сказати» якомога менше, надати неповну інформацію, яку неможливо було б використати в інших лабораторіях іншим вченим. Гонитва за грантами, грошовими винагородами, робота на замовника дають певну фінансову стабільність вченому, але він при цьому втрачає можливість вільного спілкування, обміну інформацією і поширення результатів власних досліджень. Така ситуація була неприпустимою для вчених XIX та XX століть. Таким чином, зміни, які відбуваються в суспільстві, неодмінно приводять до змін у науці, а це відбивається на ціннісних орієнтаціях вченого, зокрема на його ставленні до роботи, настрої, емоційному стані. Перед вченим постає вибір: працювати в межах фундаментальної науки і вільно розпоряджатися результатами досліджень або працювати на замовника, отримуючи значно більший дохід, але обмежуючи власну можливість розпоряджатися результатами досліджень. Отже, уявляти науку щось об'єктивне, незалежне від суб'єктів, вчених, на нашу думку, є дуже спрощеним, примітивним поглядом на реальний стан речей.

Ключові слова: вимірювання, безеталонне вимірювання, ціннісні орієнтації вченого, фундаментальна наука, наука прикладна, замовник.

Вступ. Еталонне вимірювання отримало таке широке застосування завдяки простоті процедури вимірювання і об'єктивності, незалежності від суб'єкта, який проводить вимірювання, отриманих результатів. Науковці не припиняють повторювати, що чисельні результати, які були отримані саме завдяки еталонному вимірюванню, мають універсальний об'єктивний характер, і тому їх можна піддавати математичній обробці. Але варто підкреслити, що вимірювання (еталонне вимірювання також) методологічно пов'язане зі спостереженням, зокрема, ті вимірювання, які відбуваються за допомогою шкал вимірюваних приладів, де результат отримуємо завдяки зчитуванню показників зі шкали. Є навіть думка, що будь-яке вимірювання фізичної величини, яке відбувається за допомогою вимірювального приладу зі шкалою, можна звести до вимірювання довжини. Так, Р.Б. Ліндсей зазначає, що «всі вимірювання можна звести до приписування певного числа збігу стрілки вимірюваного приладу і різки на його шкалі» [1, с. 465], бо вимірювана величина, по суті, визначається відстанню від нульової позначки до положення, яке зайняла стрілка. А тут є елемент спостереження, який вимагає від дослідника уваги і зосередженості. Крім того, варто підкреслити, що результати будь-якого спостереження (навіть наукового спостереження, етапи якого ретельно продумуються) не є об'єктивними. У науці є спеціальний термін «інтерсуб'єктивність», який вказує на те, що вимірювання було побудоване таким чином,

щоб звести до мінімуму елемент суб'єктивності (вплив дослідника, його уваги, емоцій, настрою, системи цінностей на результат спостереження), і будь-які інші дослідники, повторюючи це спостереження, могли отримати такий результат. Але було б цікаво дослідити не лише вплив емоцій, настрою і системи цінностей, а й те, як впливають зміни, які відбиваються в суспільстві, на систему ціннісних орієнтацій вченого і на подальший розвиток науки.

Серед філософів, методологів науки, які досліджували використання альтернативних видів вимірювання та їх застосування в науці, зокрема в науках суспільно-гуманітарного циклу, варто згадати К. Берку, Р. Ліндсея, О.П. Пунченка. У процесі аналізу основних концепцій і уявлень щодо системи цінностей і ціннісних орієнтацій ми спиралися на роботи відомих сучасних українських і закордонних вчених: К. Левіна, І. Кона, Б.Ф. Скіннера, В.Г. Алексєєвої, В.С. Бліхара, В.В. Водзянської, АІ. Донцова, О.М. Єременка, Н.А. Журавльової, Е.В. Ільєнкова, В.В. Ільїна, О.О. Ручки. У процесі аналізу змін, які відбувалися останнім часом у науці, ми спиралися на роботи Дж. Агассі та Б.І. Пружиніна.

Метою статті є аналіз впливу змін, які відбуваються в суспільстві, на пріоритети сучасної науки та систему ціннісних орієнтацій і роботу вченого.

Використання процедури шкалування замість еталонного вимірювання змусило вчених і методологів науки поділити вимірювання на фізичні і позафізичні. Як зазначає К. Берка, позафізичне вимірювання «концептуально і операційно пов'язане з людиною, точніше кажучи, з такими її суб'єктивними властивостями, як, наприклад, емоції, настанови, бажання і т.п., інакше кажучи, з такими його властивостями, які, в принципі, не можна вимірити» [2, с. 28]. Саме вплив суб'єктивних властивостей дослідника на процес і результат вимірювання, на думку К. Берки, відрізняє більшість вимірювань, які відбуваються в точних науках, від вимірювань, які проводять дослідники в суспільно-гуманітарних науках, де сама процедура вимірювання вимагає створення шкал, педагогічних і психологічних тестів, анкет для опитування, які не можна створити однаковими, універсальними, такими, на які не буде впливати автор. Позафізичне вимірювання так само, як і еталонне вимірювання (або, за класифікацією К. Берки, фізичне вимірювання), методологічно пов'язане з класифікацією і спостереженням. Воно також визнається методологами як певний вид класифікації, має два основних елемента: об'єкт вимірювання і результат вимірювання, але результат вже не є тим об'єктивним, універсальним числом, яким він є в еталонному вимірюванні. Зазвичай вимірювальними приладами є не лише шкали, а й «спостереження, анкета, бесіда» [2, с. 29]. Оскільки шкалами в позафізичному вимірюванні найчастіше виступають не шкали вимірювальних приладів, а ті, які створюються дослідниками (номінальна, порядкова, інтервальна, тощо), цим зумовлена його залежність від суб'єктивних факторів, зокрема, від мети, яку визначає автор.

На нашу думку, безеталонне вимірювання є позафізичним вимірюванням. Так, якщо ми проаналізуємо вид безеталонного вимірювання, який засновано на порівнянні вимірюваного об'єкта з об'єктом, який обрано квазіеталоном вимірюваної величини (позначається такий вид безеталонного вимірювання як $R(m_1, m_2)$) [3], то тут сам вибір квазіеталонів безпосередньо залежить від дослідника, який проводить вимірювання. Квазіеталонів може бути кілька, як у прикладі з вимірюванням довжини Удава. Пригадаємо, спочатку квазіеталоном для порівняння довжини був Папуга, потім Мавпочка, потім Слононя. А чому саме ці звірятка, а не інші? Пригадаємо приклад із вимірюванням твердості мінералів за відомою шкалою Мооса. Шкала була запропонована німецьким мінералогом Фрідріхом Моосом в 1811 році і містила десять найбільш поширених мінералів: тальк, гіпс, кальцит, флюорит, апатит, ортоклаз, кварц, топаз, корунд, алмаз. Але майже для всіх мінералів можна знайти аналоги зі схожою твердістю. Так, тальк можна замінити на графіт, гіпс – на слюду, кальцит – на золото або срібло, кварц – на гранат або турмалін. Єдиним мінералом, якому важко знайти аналог, є алмаз. Близьким за твердістю до нього є ельбор, але природного аналога алмазу за твердістю не існує. Крім того, є й інші методи вимірювання твердості, зокрема метод Віккерса, Роквелла. Процедура створення нормативно орієнтованих тестів теж безпосередньо залежить від автора, його вимогливості і скрупульозності, від того, як, на його думку, глибоко мають вивчити матеріал ті, хто буде тестувати.

Те саме стосується виду безеталонного вимірювання, який засновано на порівнянні вимірюваної ознаки, яка належить досліджуваному об'єкту, з ознакою, що вибрана як умовний квазіеталон. Цей вид безеталонного вимірювання позначається як $R[(m^*)P_1, P_2]$ [3]. Знов таки, в процедурі цього виду вимірювання є ознака-квазіеталон, яка вибирається дослідником, може виявитися не зовсім вдалою і бути замінена на іншу, а може бути використана як квазіеталон лише в одному вимірюванні. Вибір будь-якого квазіеталону безпосередньо залежить від дослідника, його можливостей, уважності, вибагливості, скрупульозності. Прикладами цього виду вимірювання були відомі шкали англійських адміралів Бофорта і Дугласа, які були настільки вдало складені, що їх використовують досі, додавши й уточнивши певні моменти. Оцінка вчителем якості знань учнів, їхньої, наприклад, усної відповіді, теж безпосередньо залежить від вимогливості вчителя, а інколи, на жаль, і від інших суб'єктивних факторів: його настрою, стану здоров'я, навіть від мотивації і зацікавленості в роботі.

Звернімося до виду безеталонного вимірювання, який засновано на зіставленні ознаки з вимірюваною річчю з метою з'ясувати, чи належить ознака вимірюваній речі, і який позначається як $R(P, m)$ [3]. У цьому випадку також певною мірою присутній елемент суб'єктивності і відчувається вплив дослідника на вибір цих ознак, які приписуються об'єкту вимірювання. Так, під час безпосереднього огляду пацієнта відбувається зіставлення опорних діагностичних ознак із симптомами, в результаті чого лікар з'ясовує, чи саме на цю хворобу є хворим пацієнт. За власним досвідом кожен із нас знає, що, крім, здавалось би, еталонних ознак хвороби, є ще компетентність лікаря, його уважність, стан його власного здоров'я, зацікавленість у лікуванні і одужанні пацієнта тощо.

Під час пандемії, локдаунів і карантинів у більшості людей, окрім страху за своє життя, страху втратити здоров'я, з'явився страх втратити роботу, з'явилася невпевненість у «завтрашньому дні» і, як наслідок цього, депресивний стан. Тому дуже популярними стали тести, засновані на шкалі депресії Бека, які визначають ступінь депресії. Ця шкала була запропонована А.Т. Беком та його колегами в далекому 1961 році. Розроблена вона на основі клінічних спостережень автора, в результаті яких був виявлений певний набір найбільш значимих симптомів депресії і найбільш характерних скарг від пацієнтів. Далі цей набір симптомів був співвіднесений із клінічним описом депресії. На основі цього був розроблений тест, який складається із 21 категорії симптомів і скарг. Кожна категорія містить 4–5 тверджень, які відповідають симптомам депресії. Ці твердження розташовані за ступенем збільшення симптоматики в загальну ступінь тяжкості захворювання. Якщо спочатку тестування проходило під наглядом лікаря чи психолога, то нині процедура проходження тесту спростилася і той, хто кого тестують, сам вибирає твердження з переліку, які найбільше відповідають його теперішньому стану. Тест визначає теперішній актуальний стан того, хто його проходить, а тому на пряму залежить від його емоційного настрою та емоційного стану. Якщо людина чимось пригнічена, якщо саме сьогодні з нею щось трапилося, то навряд чи результати тесту будуть сприятливими. Велика ймовірність того, що буде визначена, наприклад, легка депресія. Тому варто підкреслити важливість проходження цього тесту несамотійно у спрощеній формі, а саме під наглядом компетентного спеціаліста, який, крім тесту, буде оцінювати анамнестичні дані, показники інтелектуального розвитку, інші параметри.

Останній четвертий вид безеталонного вимірювання, що базується на комбінації ознак, якими вимірюється, описується і з яких інколи утворюється вимірювана річ, і що позначається як $R(P_1, P_2, P_3, \dots)$ [3], містить елементи суб'єктивізму. Так, у психології часто проводяться вимірювання особливості поведінки людини, певних відмінностей між людьми відповідно до властивостей їхньої поведінки, психічного стану, тобто вимірювання, по суті, є методом фіксації стану, поведінки об'єкта дослідження і змін цього стану як відповіді на експериментальний вплив на нього. Але наша поведінка залежить від безлічі суб'єктивних факторів, пов'язаних не лише зі станом нашого психологічного здоров'я, а й зі станом нашого здоров'я загалом, з усіма умовами, які передували проходженню тесту. Як зазначалося раніше, в теорії суперечки існує так звана «хитрість артиста», яка має допомогти тому, хто її застосовує, зіпсувати настрої своєму

супротивнику і тим самим змінити на свою користь хід суперечки. Чому? Тому що перемога в будь-якій суперечці залежить від безлічі факторів: наявності аргументів, зв'язку аргументів із тезою, вміння і знань із дедукції та індукції, кількості часу на відповіді на запитання, а ще від нашого стану, настрою, бажання перемогти. «Хитрість артиста» полягає в тому, щоб сказати щось неприємне супротивнику (повідомити неприємну новину, негативно висловитися стосовно його роботи або родини, зробити «комплімент» щодо того, як він постарів, погладшав, тощо, грубо образити, перейти на особисте) і «збити» тим самим його переможний настрій.

Може скластися враження, що позафізичне, а разом із ним і безеталонне вимірювання занадто залежать від суб'єктивних факторів, щоб бути методом пізнання. Але, як не намагаються методологи, позбутися суб'єктивізму в науці неможливо. Наука не є універсальним механізмом, який може функціонувати відокремлено від людей, вчених, які створюють цю науку. А позбавити людину впливу емоцій, мети, ціннісних орієнтацій, які сформувалися в неї протягом її життя, неможливо. Є вислів: хто володіє собою, той володіє світом. Але досі ми так і не дізналися, хто з людей може настільки оволодіти собою, настільки «вимкнути» емоції, систему цінностей, власних бажань, щоб оволодіти світом.

Звернімося до цікавої і актуальної роботи Б.І. Пружиніна [4], де він посилається на статтю про дослідження в галузі ракових пухлин на молекулярному рівні, яка була опублікована в науковому журналі «Nature». Зокрема, автори статті констатували, що із 53 перевірених у лабораторії публікацій, які містили результати дослідження за тією тематикою, лише результати 6 досліджень більш-менш вдалося відтворити. Наголосимо, що результати 47 досліджень, які були опубліковані у відомих наукових виданнях, не вдалося відтворити в інших лабораторіях. Пригадаємо, що однією з характеристик наукового знання, хоча підкреслити, саме наукового знання, є повторюваність результатів іншими дослідниками в інших лабораторіях. Чому ж тоді так відбувається? Про що йдеться? Що це? Халатна недбалість, через яку у відомі наукові журнали потрапила неперевірена інформація, чи гонитва за грантами, публікаціями в «рейтингових журналах», що входять до популярних наукометричних баз, і саме наявність яких, а не знання, талановитість, досвідченість, педантичність, чесність вченого, визначає його рейтинг, чи фальсифікація результатів задля отримання певних переваг?

На жаль, така ситуація стала типовою для сучасної науки і була зовсім неприпустимою для вчених XIX століття. Так, на питання Наполеона III, чому Луї Пастер не отримує прибутку зі своїх відкриттів, той відповів, що вважає принизливим для французького вченого отримувати гроші за свої відкриття. А, як відомо, Луї Пастер був одним із фундаторів мікробіології, творцем ідеї вакцинації, винахідником вакцин проти сибірської виразки, курячої холери, сказу. Перша приватна хімічна лабораторія, в якій проводили дослідження «за гроші», «за винагороду» була відкрита Юстасом Лібігом і була скоріше винятком, ніж правилом.

Висловити припущення, яке потім не знайде підтвердження, поставити експеримент, результати якого потім не зможуть відтворити інші вчені, було неприпустимим для вченого того часу, бо могло коштувати йому наукового ім'я і наукової кар'єри. Дж. Агассі зазначає, що вимога абсолютної демонстративності в науці «змушувала визнавати вченого «винним в <...> помилці, якій немає вибачення» (посилаючись на сера Джона Гершеля), якщо він висловить припущення, яке може виявитися хибним» [5, с. 138–139]. Виникла ситуація, в якій краще було промовчати, ніж висловити припущення, яке потім могло виявитися хибним, або посилатися на результати експерименту, які потім неможливо було б отримати в інших лабораторіях. Такі вимоги перетворювали життя вченого на пекло, але вони існували. Історії науки відомий випадок, коли на початку XX століття знаний французький фізик Рене Проспер Блондо повідомив про відкриття нових промінів, яке було зроблено в його лабораторії. Але в інших лабораторіях повторити цей експеримент не вдалося. Через це Рене Проспер Блондо втратив розум.

Які зміни відбулися в самій науці, що для вчених перестало бути значимим висловити майже бездоказове припущення, втратити контакт із передовою межею науки, не знати про новітні відкриття, не користуватися новітніми технологіями, стало неважливим, якщо раптом тебе стануть вважати «старомодним», несучасним і ти втрадиш контакт із молодими поколіннями

вчених? Усі ці питання бентежили вчених ХХ століття. Які зміни в системі ціннісних орієнтацій вченого відбулися за останні сто років?

По-перше, варто підкреслити, що зміни відбулися в самій науці і в суспільстві. У ХІХ–ХХ століттях розвивалася переважно «чиста» фундаментальна наука, яка займалася насамперед розробкою цілісної системи знань, а тому серед основних вимог до наукового знання були аргументованість, повторюваність, загальнозначимість знання. Наприкінці ХХ – на початку ХІХ століття на перший план виходять прикладні дослідження, які мають зовсім інші цілі і зовсім інші вимоги до отриманого знання. П.Л. Капіца зазначав ще в 1934 році: «У нас постійно плутають чисту науку з прикладною. Це природно і зрозуміло, але в той же час є джерелом багатьох помилок. Різниця між прикладною науковою роботою і чистою науковою роботою – в методах оцінки. Тоді як будь-яку прикладну роботу можна безпосередньо оцінити за тими чи іншими конкретними результатами, які мають бути зрозумілими навіть неексперту, чисту наукову діяльність оцінити вкрай складно і ця оцінка доступна більш вузькому колу людей, які спеціально цікавляться цими питаннями» [4, с. 7]. Точніше ці зміни не опишеш. У сучасній науці в основному акцент зроблено на прикладних дослідженнях, оскільки вони локалізовані, стосуються вирішення конкретних завдань і здебільшого мають практичне застосування, що буде приносити прибуток його авторам чи власникам.

Однією із суттєвих відмінностей прикладного дослідження від фундаментального є наявність у прикладних дослідженнях ще однієї фігури – замовника дослідження. Будь-яке сучасне ґрунтовне дослідження потребує сучасного обладнання, новітніх реактивів, закупки відповідних ліцензійних комп'ютерних програм, штату співробітників тощо. Зазвичай фінансування йде або з боку держави, або з боку замовника. Замовника, спонсора певного дослідження найчастіше цікавлять не фундаментальні знання як самоціль, а змога реалізувати нові знання задля отримання певної вигоди, наприклад отримати прибуток із виробництва вакцини, яка була створена вченими на його замовлення. Отримані знання він вважає своєю власністю, адже він профінансував процес їх отримання. Оскільки знання зазвичай були не самоціллю, а засобом для отримання прибутку в подальшому, замовник не має жодного наміру поширювати їх, оскільки він вклав у них власні гроші, і забороняє поширення отриманих знань їхнім авторам.

Що в цій ситуації залишається робити вченому? Знов або мовчати про свої дослідження, або говорити про них так, щоб не видати нічого зайвого. Сказати про свої дослідження так, щоб промовчати про певні нюанси, незнання яких не дасть змоги відтворити експеримент іншим дослідникам в інших лабораторіях, бо хтось зможе скоріше запатентувати, презентувати широкому загалу, виграти грант або отримати ще якісь переваги. На жаль, у сучасній науці перед вченим стоїть жорсткий вибір: працювати на своє ім'я або працювати на замовника заради отримання певних статків.

Під впливом змін, які відбулися в суспільстві, відбулися певні зміни в науці, а це своєю чергою змінило систему ціннісних орієнтацій більшості вчених. Те, що було неприпустимо для вчених ХІХ–ХХ століть, як-от замовчування результатів досліджень або подання їх у такій формі, щоб їх не можна було відтворити, стало буденністю для більшості вчених ХХІ століття. Страх не встигнути за стрімким розвитком науки, відстати від її передового краю, навіть на деякий час, із поважної причини (наприклад, хвороба, сімейні обставини, тощо), виявлятися «несучасним», не обізнаним у нових знаннях, технологіях, методиках, нецікавим для молодих вчених та вчених світового рівня, який бентежив уми відомих вчених ХХ століття, перестає бути чимось значущим і важливим для вчених ХХІ століття, адже більшості з них достатньо бути обізнаними у вузькій галузі прикладних досліджень. Дедалі частіше перед науковцями стоїть вибір: залишитися у фундаментальній науці і працювати на своє ім'я або перейти до прикладної науки, фактично продати свої майбутні відкриття, не заробити собі ім'я, але тим самим забезпечити себе і свою родину. А оскільки в системі ціннісних орієнтацій людини родина і родинне щастя стоять переважно на першому місці, дедалі частіше вибір робиться на користь забезпечення власної родини.

Висновки. Отже, зміни, які відбуваються в суспільстві, неодмінно приводять до змін у науці, а це відбивається на ціннісних орієнтаціях вченого, зокрема на його ставленні до роботи, настрої,

емоційному стані. А тому уявляти науку щось об'єктивне, незалежне від суб'єктів, вчених, на нашу думку, є дуже спрощеним, примітивним поглядом на реальний стан речей. Слід визнати, що суб'єктивний фактор і аксіологічну складову частину не можна виключити ані з науки загалом, ані з будь-якого дослідження, ані з процедури вимірювання зокрема. Тому іншою цікавою темою є аналіз ціннісних орієнтацій особистості, того, як вони формуються і змінюються протягом життя. Окрему зацікавленість викликає можливість безеталонного вимірювання процедури формування і змін ціннісних орієнтацій, які відбуваються протягом життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lindsay R.B. The future of theoretical physics. *Phil. of Science*, 5, 1938. 343 p.
2. Берка К. Измерения. Понятия, теория, проблемы. М.: Прогресс, 1987. 320 с.
3. Готинян-Журавльова В.В. Соціально-філософські складові безеталонного вимірювання: види, визначення, застосування : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 358 с.
4. Пружинин Б.И. Культурно-историческая эпистемология: концептуальные возможности и методологические перспективы. *Вопросы философии*. 2014. № 12. С. 3–14.
5. Agassi J. Science and Society. *Boston Studies in the Philosophy of Science*. Boston, Dordrent: Reidel, 1981. Vol. 65. Pp. 104–118.

REFERENCES

1. Lindsay, R.B. (1938). The future of theoretical physics. *Phil. of Science*, 5, 343 p. [in English].
2. Berka, K. (1987). *Izmereniya. Ponyatiya, teorii, problemy*. [Measurements. Concepts, Theories, Problems]. M.: Progress, 320 p. [in Russian].
3. Hotynian-Zhuravlova, V.V. (2020) *Sotsialno-filosofski skladovi bezetalonnogo vymiriuvannia: vydy, vyznachennia, zastosuvannia: monografiia*. [Social-philosophical components of standardless measurement: types, definitions, applications: monograph] Odessa: Vydavnychiy dim "Helvetyka", 358 p. [in Ukrainian].
4. Pruzhinin, B.I. (2014). *Kul'turno-istoricheskaya epistemologiya: konceptual'nye vozmozhnosti i metodologicheskie perspektivy* [Cultural-historical epistemology: conceptual possibilities and methodological perspectives] *Voprosy filosofii*, 2014. № 12. Pp. 3–14. [in Russian].
5. Agassi, J. (1981) *Science and Society*. *Boston Studies in the Philosophy of Science*. Boston, Dordrent: Reidel, Vol. 65. Pp. 104–118. [in English].

Gotynyan-Zhuravlyova Vitaliya Vitaliivna

Doctor of Philosophical Sciences, Docent,
Professor at the Department of Philosophy, Professor of the Department of Cultural Studies,
Odessa I. I. Mechnikov National University
2, Dvoryanskaya str., Odessa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0830-3893

INFLUENCE OF SOCIOCULTURAL CHANGES IN SOCIETY ON THE SYSTEM OF VALUE ORIENTATIONS OF THE SCIENTIST

The article discusses the impact of changes taking place in society, the change of priorities of modern science and the system of value orientations and the work of the scientist. The changes that have recently taken place in society could not but affect the work of the scientist. Therefore, over the past hundred years, scientists have begun to engage mainly in applied research. Fundamental science has come to the fore. The vast majority of applied research has customers, sponsors who finance these projects and have certain rights to research results. Moreover, the customer does not consider it necessary to share the results of research, since they are his property and a means to study another purpose. Modern science is characterized by a situation when scientists stop sharing the results of their own research, because, in fact, they will not give them. Articles are written in such a way as to "say" as little as possible, to provide incomplete information that could not be repeated in other laboratories by other scientists. The pursuit of grants, monetary rewards, work for the customer, provides a certain financial stability to the scientist, but at the same time he loses the opportunity

to freely communicate, exchange information and disseminate the results of his own research. This situation was unacceptable for scientists of the 19th and 20th centuries. Thus, the changes that occur in society certainly lead to changes in science, and this is reflected in the change in the value orientations of the scientist, in particular, in his attitude to work, mood, emotional state. Scientists face a choice: to work within the fundamental science and freely dispose of the results of research or work for the customer, receiving a much higher income, but limiting their own ability to dispose of the results of research. Therefore, to imagine science something objective, independent of subjects, scientists, in our opinion, is a very simplified, primitive point of view on the real state of affairs.

Key words: *measurement, standardless measurement, value orientations of the scientist, fundamental science, applied science, customer.*

УДК 300.3+301+930.1

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.13>

Добролюбська Юлія Андріївна

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії та методології наукиДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0002-3564-854X

ГЕНДЕРНА АНТИУТОПІЯ САЛЬВАДОРА ДЕ МАДАРІАГА

Антиутопія – це самостійний літературний жанр, який є предметом дискусій не лише літературознавців, але й філософів, мистецтвознавців та соціологів. За допомогою таких процесів, як глобалізація, урбанізація, модернізація технологій, та самого суспільства у ХХ столітті жанр «антиутопія» зміг виокремитися з-поміж інших літературних жанрів та стати «незалежним та стійким» поняттям у літературі. Поширеною є думка, що антиутопія «прив'язана» лише до ХХ століття, але це, звичайно ж, не так. Метою дослідження є філософський аналіз творчості Сальвадора де Мадаріага в контексті гендерної антиутопії ХХ століття.

Епоха кінця сьомого тисячоліття, зображена Мадаріага в романі «Священна жирафа», малює світ, населений тільки чорношкірими людьми. Біла раса давно вимерла, а Європа загинула в геологічному катаклізмі. Деякі науково-технічні та художні досягнення білих європейців, особливо англійців, не без глузування та іронії використовуються іноді чорною цивілізацією, яка повернулася до первісного родового матриархату. Але немає в цьому світі ні громадянського суспільства, ні свободи слова, і ніхто нічого не чув про демократію та права людини. Повне та безумовне домінування жінок у всіх найважливіших сферах культури забезпечує гуманність, порядок і життєву різноманітність. Усі соціальні, управлінські, економічні проблеми вже вирішені. Жодних класових, національних та релігійних конфліктів не існує. Про них іноді робляться наукові доповіді, причому вчені дами зазвичай вибачаються перед слухачами за те, що їм доводиться говорити про такі дивні нісенітниці, як стародавня наука другого або третього тисячоліття, юриспруденція, класова теорія, расизм, поділ влади, палата лордів, статистика, принцип свободи слова. Застосування двох своїх основних методів сатиричного зображення дало змогу Мадаріага висміяти всі сторони західної європейської культури та державного устрою. Філософська літературна спадщина Мадаріага варта набагато більшої уваги, ніж їй приділялося досі. Темі європейської єдності, національного характеру, вічних образів та нової антропології набувають нового й несподіваного звучання в контексті тих змін, які нині переживає світ.

Ключові слова: антиутопія, утопія, європейська єдність, архетип, дистонія, сатира, пародія.

Вступ. Нині антиутопія – це самостійний літературний жанр, який є предметом дискусій не лише літературознавців, але й філософів, мистецтвознавців та соціологів. За допомогою таких процесів, як глобалізація, урбанізація, модернізація технологій, та самого суспільства у ХХ столітті жанр «антиутопія» зміг виокремитися з-поміж інших літературних жанрів та стати «незалежним та стійким» поняттям у літературі. Поширеною є думка, що антиутопія «прив'язана» лише до ХХ століття, але це, звичайно ж, не так.

Метою дослідження є філософський аналіз творчості Сальвадора де Мадаріага в контексті гендерної антиутопії ХХ століття.

Методи та методологія. Ідеї антиутопії можна простежити в багатьох творах, зокрема «Державі» Платона та комедії «Жінки в народних зборах» Аристофана [1, с. 200]. Пізніше Дж. Свіфт у «Мандрах Гуллівера» та Г. Уеллс у «Машині часу» також поширюють ідеї антиутопії та застерігають від створення ідеального суспільства. Таким чином, спостерігається поширення та використання основних ідей антиутопії, а сам розквіт цього жанру припадає на

XX століття. Саме в цей час починають активно проявлятися негативні тенденції у всіх сферах людського життя, а письменники починають відстоювати свою позицію в літературних творах. Так з'являються антиутопії Дж. Орвелла, О. Хакслі, Є. Замятіна. Вперше поняття «антиутопія» вжив Джон Стюарт Мілль у 1868 році у своїй парламентській промові. Таким чином, антиутопія не є новим поняттям для дослідників. Термін «антиутопія» був запропонований у 1952 році у праці «У пошуках утопії», авторами якої були Гленн Негл і Макс Патрік. Саме тоді антиутопія почала фігурувати як літературознавче поняття [2, с. 16]. Поняття «антиутопія» є досить суперечливим, і виникає багато запитань щодо визначення його природи, про що справедливо зазначає дослідник І. Пархоменко [3, с. 217–218].

Проблема виникнення та зв'язку антиутопії з утопією є досить актуальною в сучасних дослідженнях. Варто зазначити, що дослідники поділились на два табори: перші вважають, що антиутопія нерозривно пов'язана з утопією, інші ж доводять, що ці поняття є абсолютно протилежними. Зокрема, польська вчена Дж. Горончко вважає, що антиутопія є повною протилежністю утопії, бо «антиутопія представлена антиподом утопії, в котрій світ здавався ідеальним для існування будь-якого живого організму» [2, с. 17]. Схожої думки дотримуються літературознавці А. Смушкевіч та А. Невядомські. У спільній праці «Antyutopia, Encyklopedia Fantastyki» автори стверджують, що «антиутопія є полемікою ідей утопії про досконалий світ, часто виступає гострою, сатиричною реплікою на концепції, представлені в утопічних творах» [4, с. 26]. Водночас А. Смушкевіч зазначає, що «для підсилення критики утопії використовуються стилістичні засоби, серед яких сатира, пародія, гротеск, каламбур, гіперболізація» [4, с. 27]. Серед дослідників, що вивчають певний зв'язок між утопією та антиутопією, необхідно виділити польську дослідницю Г. Філіпковську. Вчена стверджує, що обидва жанри «критично ставляться до навколишньої дійсності, обидва її трансцендують, формують в іншому соціальному порядку, обидва ведуть, як наслідок, до трансформації реальності» [2, с. 17–18]. Г. Філіпковська доводить, що «антиутопія містить переконання про неможливість реалізації утопії, а також критику цілого жанру та головних ідей, оскільки спирається на аргумент, що будь-яка спроба реалізації утопічного бачення призводить до зміни на гірше» [2, с. 18]. Таким чином, в антиутопіях віра в реалізацію ідеалу є неможливою. Цікавою є думка української вченої Г. Сабат, яка твердить, що антиутопія розглядається як критичний погляд на прогрес [5, с. 113]. Насправді такий погляд є правдивим і підпадає під критерії антиутопії.

Якщо утопію називають Едемом на Землі, то антиутопія однозначно є загубленим раєм. Реалії, описані в антиутопіях, викликають страх та паніку. Панування тоталітаризму, вимушене мовчання та відсутність права на свободу думки та слова – ось провідні проблеми, які порушуються в антиутопіях. І до цих проблем додаються новостворені, які виникають у зв'язку з прогресом людства та технологій. Представники антиутопій не вірять у прогрес, проте не дають пустих обіцянок. Вони не ідеалізують життя на Землі, а застерігають нас від фатальних помилок людства. Настрій антиутопії переважно є песимістичним, а з технологізацією суспільства антиутопію можна назвати трендом і XXI століття. Вартий уваги не лише певний зв'язок утопії з антиутопією, але й етимологічне значення жанру, оскільки це питання небагате на дослідження. Однак польський мовознавець К.М. Май зумів обґрунтувати поняття «антиутопія» з етимологічної сторони та представити основні тези у статті «Antyutopia – o gatunku, którego nie było». Вчений зазначає, що вивчення цього питання є досить новим та проблематичним. Переклад терміна тільки підсилює враження від внутрішньої неузгодженості. Оскільки утопія (грец. *οὐ* + *τόπος*) – «місце, якого немає», антиутопія звучить у перекладі як «анти-не-місце», а це викликає подвійне заперечення, що не є змістовним та логічним. Також термін «розмиває неоднозначність джерела грецького неологізму Томаса Мора, тим самим створюючи *contradictio in terminis*» [6, с. 13]. Це, звичайно ж, спричинене наявністю у слові негативного префікса анти-. Сама ж морфема анти- відтворює критичне ставлення авторів антиутопії до утопії. Проте це не означає, що представники жанру антиутопії повністю не сприймали утопію та відкидали її основні ідеї, адже вони лише намагались розвіяти міфи про ідеальне життя та вийти за рамки застарілих концептів, оновити їх. Водночас К.М. Май стверджує, що

аналоги антиутопії з'явилися більше 200 років тому, ще до появи цього терміна і вони виконували прогностичну та повчальну функції. Однією з альтернатив є дистопія, яка перекладається як «зле місце». Поняття «дистопія», або ж «негативна утопія», переважає в англійських працях. Жанр антиутопії сповнений гострою сатирою, іронією, сарказмом та контрастами для того, щоби заявити про утопію як про нереалізований проєкт людства. Також є науковці, які приписують антиутопії риси фантастики, що є досить правдивим твердженням. Проте необхідно зазначити, що не вся фантастика є антиутопією. Антиутопія органічно розвивається на тлі наукової фантастики. Водночас важливими є функції, які не притаманні фантастиці або ж розкриті не повністю, але які активно використовуються в антиутопіях. До них ми зараховуємо прогностичну, виховну, психологічну та соціально-духовну функції.

Отже, поняття «антиутопія» зберігає статус «відкритого питання» та досі є дискусійним як серед українських, так і серед зарубіжних дослідників. Вченим вдалося опрацювати теоретичний аспект антиутопії та викласти основні ідеї в наукових працях. Оскільки цей жанр надалі розвивається та збагачується новими концептами, відповідно, варто очікувати подальших досліджень та наукових робіт.

Результати. На жаль, донині ім'я Сальвадора де Мадаріага невідоме в нас не тільки широкому колу читачів, але й багатьом професійним дослідникам утопій та західноєвропейської літератури. Можливо, тільки книга «Англії, іспанці, французи», опублікована вперше в Лондоні у 1928 році, принесла Сальвадору де Мадаріага широку популярність. Вона рецензувалася в журналах, була перекладена багатьма європейськими мовами [7, с. 303].

Мадаріага народився в Іспанії, навчався у Франції, жив і працював в Англії, однаково досконало володів усіма трьома мовами. Він був повноправним учасником трьох європейських культур. Його можна назвати пророком європейської єдності. І якщо він не дуже часто говорив про єдність всього людства, то лише тому, що ця перспектива здавалася надто віддаленою. Європейські проблеми він відчував, можна сказати, серцем, шкірою, як європеєць, а не представник однієї нації. Саме це спонукало його написати книгу про три національні характери [8, с. 213].

Син іспанця та французьки, Сальвадор де Мадаріага народився у 1886 році в Ла Коруні, столиці іспанської Галісії. Його батько Дон Хосе де Мадаріага – полковник, належав до військової еліти іспанського суспільства. Будучи учасником війни з Америкою на Кубі, він повернувся додому переконаним, що тільки технічна, але ніяк не духовна вищість США дозволила американцям одержати перемогу над іспанцями. Він вирішив, що всі його сини мають отримати науково-технічну освіту, а потім служити в армії.

Сальвадор де Мадаріага закінчив інститут у Мадриді, навчався в Парижі в Еколь Політехнік та Еколь Національ Сьюперіор де Майнс, звідки вийшов гірничим інженером. Свою трудову кар'єру він почав технічним радником Північної залізниці в Іспанії. Між 1911 та 1916 роками він стає учасником республіканського руху, пише статті з політики та літератури. Душа його не приймала техніки, і він відправився в Оксфорд, де став викладачем історії та одружився зі студенткою з Шотландії. Мадаріага швидко здобув популярність як історик та літератор, дотепний полеміст та активний пацифіст. Він вірив у неминучість об'єднання Європи і тому став пресекретарем Ліги Націй. Саме в цей час у нього визрів задум книги про три найбільш представницькі європейські нації. У 1931 році Мадаріага стає послом Іспанії в США, трохи пізніше – послом у Франції (1932–1934). Під час громадянської війни Мадаріага відходить від політики. Останнім спалахом романтичних ідеалів його юності була серія виступів на захист ефіопів від агресії з боку італійського фашизму [8, с. 218]. У цей час Мадаріага був уже директором департаменту роззброєння Ліги Націй. Переконавшись, що навіть на цьому високому посту важко досягти успіху, і дедалі більше переймаючись відчуттям, що висока політика – не більше ніж трагікомічний спектакль, що розігрується перед масовим глядачем, він повністю занурюється в науково-викладацьку роботу.

Перша його книга була присвячена Шеллі та Кальдерону, друга – питанням роззброєння, а третьою стала книга про національні характери. Таким чином, намітилися три постійних

творчих лінії Мадаріага: літературна (він писав не тільки критичні статті, а й вірші, п'єси та романи), політична та філософсько-історична. Зокрема, він написав книги та статті про життя Христофора Колумба, Болівара, Кортеса, іспанську імперію, її розквіт та занепад. Мадаріага мав багатий життєвий досвід [8, с. 221]. Він був знайомий із багатьма видатними людьми Європи, у політиці брав участь не тільки як посол та співробітник Ліги Націй, але й як Президент Ліберального Інтернаціоналу, Глава представництва іспанських біженців в Англії. Поблизу від Оксфорда він придбав будинок у селищі, яке було чимось середнім між містом та селом. Він жив тут як «почесний засланець», писав книги та запрошував друзів із традиційною іспанською гостинністю. Стиль його робіт та зовнішній вигляд – виразність мови, міміки, рухів тіла – видавали в ньому природженого іспанця.

У двох дослідницьких книгах він розкрив роль Англії та значення своєї батьківщини в історії світової культури минулого століття. У першій книзі він з'ясував вплив Кальдерона на Шеллі, в другій створив низку художніх портретів сучасної іспанської літератури від Гальдоса до Унамуно. Книги ці висунули його в перші лави англійських іспаністів. Слідом за цим він переклав англійською іспанські народні пісні, а після двох згаданих книг, написаних його рідною мовою, випустив англійською перший та єдиний свій роман «Священна жирафа» [9].

Гортаючи книгу, читач натрапить на дату – 6955 рік. Зупинившись на будь-якій сторінці, він з'ясує, що дія роману розвивається наприкінці сьомого тисячоліття. Мабуть, утопія чи анти-утопія. Але читач помилиться. «Священна жирафа» – аж ніяк не проста утопія [9, с. 24–28].

Епоха кінця сьомого тисячоліття, зображена Мадаріага в романі «Священна жирафа», малює світ, населений тільки чорношкірими людьми. Біла раса давно вимерла, а Європа загинула в геологічному катаклізмі. Деякі науково-технічні та художні досягнення білих європейців, особливо англійців, не без глузування та іронії використовуються іноді чорною цивілізацією, яка повернулася до первісного родового матріархату. Але немає в цьому світі ні громадянського суспільства, ні свободи слова, і ніхто нічого не чув про демократію та права людини. Повне та безумовне домінування жінок у всіх найважливіших сферах культури забезпечує гуманність, порядок і життєву різноманітність [9, с. 42–46].

Усі соціальні, управлінські, економічні проблеми вже вирішені. Жодних класових, національних та релігійних конфліктів не існує. Про них іноді робляться наукові доповіді, причому вчені дами зазвичай вибачаються перед слухачами за те, що їм доводиться говорити про такі дивні нісенітниці, як стародавня наука другого або третього тисячоліття, юриспруденція, класова теорія, расизм, поділ влади, палата лордів, статистика, принцип свободи слова. Усього цього давно не існує.

Прояви нестійкого, поверхневого чоловічого розуму, який не бачить головної мети існування, викликають у жителів сьомого тисячоліття лише співчутливу посмішку. Але такими вже були наші предки, тут нічого не вдієш. За свої наївність, простодушність та юнацький максималізм вони дорого заплатили. Але ми багато чим їм завдячуємо. Крім того, нинішня наука (сьомого тисячоліття) переконливо довела, що і чоловік, правильно розвиваючись, цілком може стати розумною істотою та непоганим працівником. Тільки треба розуміти, що особистість людини – не продукт статі, класу, прошарку, суспільних відносин, а результат виховання. Головне в особистості не розум, не інстинкт, а смак, такт, естетична та етична сприйнятливність, толерантність та іронічність розуму. А всі ці речі даром не даються, їх треба прищеплювати та культивувати в людях протягом багатьох століть [9, с. 53–56].

Коли Мадаріага замислив написати свій роман, чимало, мабуть, літературних прийомів спадало йому на думку. Великому ерудитові, яким був професор Оксфорду, неважко було вибрати будь-який із цих прийомів для загострення своєї теми. І, безумовно, варто визнати правильним зроблений ним вибір, бо форма «роману-утопії» дала йому змогу створити сатиру на сучасну йому англійську дійсність у двох планах.

Перенесення дії роману в сьоме тисячоліття дозволило Мадаріага, з одного боку, описати Ебонію так, що крізь опис проглядає сучасний йому Захід та особливо Англія, а з іншого – подати ту ж Англію в здогадках та теоріях вчених дам ебонітів. Мимоволі виникає аналогія

зі сценічним методом режисерів, які порвали з традиціями та будують мізансцену одночасно на рівні рампи та на зведених спеціально сценічних майданчиках. Таким чином, перед нами два методи сатиричного зображення. Оголюючи лаштунки сімейного, суспільного та державного життя ебонітів, Мадаріага знуцально описав знайому йому на Заході обстановку. Водночас, коли він спотворює в гіпотезах «докторок» історичні дані про західну цивілізацію ХХ століття та пародіює наукові методи археології, лінгвістики, літературознавства, він показує науку та мистецтво Заходу в такому сатиричному ракурсі, що важко не оцінити дотепність памфлету. Невипадково кількома рядками вище ми зазначили, що межі цього памфлету можна розширити завдяки гротескному зображенню Англії.

Сатира «Священної жирафи» загострюється, як побачить читач, головним чином щодо острів'ян, але не виключно. Наприклад, глава дев'ята, присвячена «Мовчазним Бджолам» монастирів ебонітів, спрямована, звичайно, проти християнських традицій, насамперед католицьких, особливо батьківщини автора Іспанії [9, с. 144–166]. Зрозуміло, що не тільки для Англії характерна глава про пресу, а чудова за своєю винахідливістю кінцівка розмови прем'єрки Ебонії з редактором опозиційного «Гласу», видається, застосовна до методів будь-якого уряду. Ту саму напівграмотність населення нинішнього дня з цинізмом можновладців у питаннях народної освіти оголює і сцена відвідування прем'єрки членами «Ліги Грамотності». Аналогічних прикладів можна навести багато: памфлет б'є не одну Англію.

Прекрасно володіючи майстерністю гротеску, Мадаріага не обмежився «двопланним» розвитком сатиричної теми. Він витягнув із комор історії літератури дуже ефективний комедійний принцип аристофанівських часів та зробив у романі чоловіків «слабкою статтю». Потім у деяких місцях і з тактом він, мов рукавичку, вивернув навиворіт деякі європейські звичаї. «Мені здається, у білих це робилося навпаки», – висловлює здогад один із героїв. Такі мазки «навиворіт» Мадаріага розсіяв по роману, і під час читання, смакуючи гостроту памфлету, не можна не посміхатися – окремі місця «Священної жирафи» викликають нестерпний сміх.

Застосування двох основних методів сатиричного зображення дало змогу Мадаріага висміяти всі боки західної європейської культури та державного устрою. В експозиції роману з його науковими доповідями двох вчених докторок та уїдливою виноскою автора про видану нещодавно Британським музеєм брошуру він із чудовим сарказмом демонструє безсилля гуманітарних наук дійти якихось точних висновків. Уся п'ята глава, донесення виконавця розкопок із глави одинадцятої та інші уривки роману, що дають уявлення про домисли «вчених жінок», прекрасно демонструють іронічну позицію автора щодо культурних відкриттів сучасної йому Європи, особливо відкриттів археології.

Попутно Мадаріага додає щось більше: цей прийом дозволяє йому безпосередньо познущатися над цивілізацією білих; іншими словами, читач, навіть забувши про аналогії між науковими методами Ебонії та Європи, разом з автором заглядає до деяких куточків життя та побуту сучасних англійців [9, с. 33–54]. Насмішка Мадаріага завжди тонка, але влучає в ціль: із пам'яті не випадуть характеристики англійської королівської влади, палати лордів, юстиції, легенд та звичаїв. Не забудеться й «помилка» вчених дам, які зараховують «примітивного», «грубого» Кіплінга до тієї епохи, коли «делікатний та тонкий» Чосер ще не з'явився на світ, не забудеться й впевненість археологів у тому, що «Венера Епстайна» створена значно раніше, ніж картини Рембрандта.

І, поза сумнівом, читач запам'ятає все глави та окремі місця в романі, в яких Мадаріага маскував Захід, а особливо Англію, в утопічний костюм ебонітської громадськості та ебонітського державного ладу. У цих розділах з особливою силою позначилася художня винахідливість оксфордського професора і проявилася основна його якість, яка видає в ньому справжнього сатирика, спостережливість. Мадаріага здійснив пробіг по всій західній культурі, обстрілявши міфологію, релігію, гуманітарні науки, мистецтва, філософію, право, економічну політику, а потім памфлетно оголив західний державний лад із боротьбою партій та парламентськими виборами – паливним змаганням, організацією торгівлі – генеральним інспектором піратства, фінансовою політикою, «навиворотність» якої дозволила йому подати таку

формулу, проголошену представниками заможних класів – «верхніх шарів»: «Податок є привілей, бо він доводить, що управляємо країною ми, якщо несемо її витрати» [9, с. 111]. Але чи не найяскравішими за памфлетною отруйністю є ті сторінки, які присвячує Мадаріага ебонітській іноземній політиці. «Свиняча» проблема маленької держави Лібії та методи її вирішення дипломатами двох могутніх держав – Ебонії та Ассинії – зразок високої політичної сатири [9, с. 199–208].

Тривіальним в ебонітських приказках та прислів'ях, розсипаних у книзі, Мадаріага майже не буває, а пародія на десять заповідей та біблійні притчі робить честь його стилізаторському таланту. Можливо, тільки трохи застарів літературний прийом, до якого він вдався, приписавши авторство «Священної жирафи» міфічному Джуліо Арчівалю. Але не можна забувати, що цей прийом дав змогу Мадаріага пародіювати в передмові копіткі дослідження літературознавців, які намагаються розшифрувати всі натяки та розкрити всі ініціали, що зустрічаються в посмертних творах відомих письменників. Крім цього, ця передмова цікава ще й тому, що в ній Мадаріага обіцяє другу книгу «Нотатки про Англію», яку, на жаль, так і не написав.

Висновки. Проаналізовані питання свідчать про те, в яких духовних горизонтах мислив Мадаріага і якою чудовою іронією він володів. Він був людиною свого часу, гостро відчував його проблеми та жодним чином не претендував на те, щоб бути вигадником-оригіналом. Головною живою проблемою була для нього єдність Європи. Вона багата на характери, що можуть становити продуктивний творчий колектив. Інтерес до європейської проблематики був для Мадаріага головним мотивом, коли він розробляв тему «вічних образів». Від звичайних героїв мистецтва вічні образи відрізняються тим, що здатні жити в контексті багатьох літературних, музичних та сценічних творів. При цьому вони розвиваються і духовно збагачуються у свідомості кожного народу, кожного покоління. Використовуючи термін Юнга, можна сказати, що вічні образи архетипічні. Це означає, що вони вкорінені в колективному несвідомому. Ядро кожного образу ідентичне якомусь глибокому та непереборному елементу психіки людини. У кожній культурі, в кожному епоху воно осмислюється по-різному. Внутрішня глибина вічних образів залишається таємничою, суперечливою, що допускає протилежні трактування. Вічні образи не вмирають, коли той чи інший клас, нація або держава сходять з історичної сцени. Це говорить про їхню показність та вкоріненість у людській природі. Вічні образи символізують вічні проблеми, ідеали та конфлікти людства.

Наостанок варто сказати, що філософська літературна спадщина Мадаріага, вітчизняним читачам майже невідома, варта більшої уваги, ніж їй приділяли досі. Теми європейської єдності, національного характеру, вічних образів та нової антропології набувають нового й несподіваного звучання в контексті тих змін, які нині переживає світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шишкіна С.Г. Литературная антиутопия: к вопросу о границах жанра. *Вестник гуманитарного факультета Ивановского государственного химико-технологического университета*. 2007. Вып. 2. Филология и литературоведение. С. 199–208.
2. Басараб Н.І., Дучимінська Г.Ю. Антиутопія як предмет дискусії у сучасних літературознавчих дослідженнях. *Актуальні проблеми розвитку науки в контексті глобальних трансформацій інформаційного суспільства: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 23–24 жовтня 2020 р. Київ : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2020. С. 15–18.
3. Пархоменко І.І. Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2011. № 963. Сер.: Філологія. Вип. 62. С. 217–222.
4. Жаданов Ю.А. Антиутопии второй половины XX века: творческий поиск новых перспектив жанра. *Вестник Севастопольского национального технического университета*. 2010. Вып. 102: «Филология». С. 26–31.
5. Сабат Г. У лабіринтах утопії та антиутопії. Дрогобич : Коло, 2002. 160 с.
6. Maj K.M. Antyutopia – o gatunku, którego nie było. *Zagadnienia Rodzajów Literackich*. 2019. V. 62. Issue 4. P. 9–29.

7. Фрид Я. Сальвадор де Мадариага – «Священный жираф». *Новый мир*. 1929. № 1. С. 303–304.
8. Соколов Э.В. Испанский гений Сальвадора де Мадариаги и проблемы национального характера. *Мадариага С. де. Англичане. Французы. Испанцы: научное издание* / пер. с англ. А.В. Говорунова. Санкт-Петербург : Наука, 2003. С. 212–238.
9. Мадариага С. де. Священный жираф: Роман / пер. с англ. А.В. Кривцовой; предисл. Е. Ланна. Москва – Ленинград : Государственное издательство, 1928. 267 с.

REFERENCES

1. Shishkina S.G. (2007) Literaturnaya antiutopiya: k voprosu o granitsakh zhanra [Literary dystopia: on the question of the boundaries of the genre]. *Vestnik gumanitarnogo fakulteta Ivanovskogo gosudarstvennogo khimiko-tekhnologicheskogo universiteta*. Ivanovo: Ivanovskiy gosudarstvennyy khimiko tekhnologicheskij universitet. 2, 199–208 [in Russian].
2. Basarab N.I., Duchyminska H.Yu. (2020) Antyutopiia yak predmet dyskusii u suchasnykh literaturoznachnykh doslidzhenniakh [Anti-utopia as a subject of discussion in modern literary studies]. *Aktualni problemy rozvytku nauky v konteksti hlobalnykh transformatsii informatsiinoho suspilstva: Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, 23–24 zhovtnia 2020 r.). Kyiv: HO «Instytut innovatsiinnoi osvity», 15–18 [in Ukrainian].
3. Parkhomenko I.I. (2011) Antyutopiia: interpretatsiia v suchasnomu literaturoznavstvi [Anti-utopia: interpretation in modern literary criticism]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina*. 963. 62, 217–222 [in Ukrainian].
4. Zhadanov Yu.A. (2010) Antiutopii vtoroy poloviny KHKH veka: tvorcheskyy poisk novykh perspektiv zhanra [Dystopias of the second half of the twentieth century: a creative search for new perspectives of the genre]. *Vestnik SevNTU*. 102, 26–31 [in Russian].
5. Sabat H. (2002) U labiryntakh utopii ta antyutopii [In the labyrinths of utopia and anti-utopia]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
6. Maj K.M. (2019) Antyutopia – o gatunku, którego nie było [Antyutopia - about a species that did not exist]. *Zagadnienia Rodzajów Literackich*. 62. 4, 9–29 [in Polish].
7. Frid Ya. (1929) Salvador de Madariaga – «Svyashchennyy zhiraf» [Salvador de Madariaga – «The Sacred Giraffe»]. *Novyy mir*. 1, 303–304 [in Russian].
8. Sokolov E.V. (2003) Ispanskiy geniy Salvadora de Madariagi i problemy natsionalnogo kharaktera [Spanish genius of Salvador de Madariaga and problems of national character]. *Madariaga S. de. Anglichane. Frantsuzy. Ispantsy: nauchnoye izdaniye*. Sankt-Peterburg: Nauka, 212–238 [in Russian].
9. Madariaga S. de. (1928) Svyashchennyy zhiraf: Roman [Sacred Giraffe: Novel]. Moskva; Leningrad: Gos. izd-vo [in Russian].

Dobrolyubska Yuliya Andryivna

Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor,
Head of the Department of World History and Methodology of Science,
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine

GENDER ANTI-UTOPIA OF SALVADOR DE MADARIAGA

Anti-utopia is an independent literary genre, which is the subject of discussions not only of literary critics, but also of philosophers, art critics and sociologists. Through processes such as globalization, urbanization, modernization of technology and society itself in the twentieth century, the genre of anti-utopia was able to stand out from other literary genres and become an “independent and stable” concept in literature. It is widely believed that anti-utopia is “tied” only to the twentieth century, but this is certainly not the case. The aim of the study is a philosophical analysis of the work of Salvador de Madariaga in the context of gender anti-utopia of the twentieth century.

The end of the seventh millennium, depicted by Madariaga in the novel “The Holy Giraffe”, depicts a world inhabited only by black people. The white race is long extinct, and Europe perished

in a geological cataclysm. Some of the scientific, technical, and artistic achievements of white Europeans, especially the British, are sometimes used by black civilization, which has returned to its original tribal matriarchy, not without ridicule and irony. But there is no civil society or freedom of speech in this world, and no one has heard anything about democracy and human rights. The complete and unconditional dominance of women in all the most important spheres of culture ensures humanity, order and sufficient diversity of life.

All social, managerial, economic problems have already been solved. There are no class, national or religious conflicts. Scientific reports are sometimes made about them, and scholars usually apologize to the audience for having to talk about such strange nonsense as the ancient science of the second or third millennium, jurisprudence, class theory, racism, separation of powers, house of lords, statistics, principle freedom of speech. The use of his two main methods of satirical depiction allowed Madariaga to ridicule all aspects of Western European culture and government. Madariaga's philosophical literary heritage deserves much more attention than it has received so far. The themes of European unity, national character, eternal images and new anthropology acquire a new and unexpected sound in the context of the changes that the world is experiencing today.

Key words: *anti-utopia, utopia, European unity, archetype, dystonia, satire, parody.*

УДК 140.8

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.14>**Кадієвська Ірина Аркадіївна**

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3134-8574

ЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ ІДЕОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Із філософського погляду на особливу увагу заслуговують усі ідеології у світі, адже вони в будь-який момент можуть набути практичної реалізації, а це означає тотальне перетворення як індивідуального, так і суспільного буття. Тому метою нашої статті є аналіз провідних ідеологічних тенденцій у сучасному світі. Людський розум завжди спрямований уважно шукати сенсотворчі ідеї, цінності та орієнтири. Суспільство не погоджується з примітивним існуванням та продовжує шукати поважні вищі значимі підстави людського буття, тобто створює різні ідеології. Ідеологія – сукупність взаємопов'язаних ідей, уявлень та переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя та спільних дій. Нині можна виділити як гуманні, так і антигуманні ідеології. Важливими є вчасне розуміння та відокремлення гуманних від антигуманних деструктивних соціальних проєктів, адже нерідко суспільною свідомістю мають всі шанси оволодіти різноманітні антигуманні терористичні, екстремістські та маргінальні ідеології. Таким чином, кожен громадянин має знати: якщо запропонована ідеологія вимагає від людей пожертвувати власним життям, здоров'ям, свободою, особистими стосунками, сім'єю або власністю, це означає, що з правової та моральної позиції така ідеологія, які б привабливі цілі вона не ставила перед суспільством, є цілком неприйнятною, антигуманною. Водночас, зіткнувшись із гуманними ідеологіями, ми відразу зможемо побачити, що запропонована система цінностей та пов'язані з нею зміни не будуть нести в собі жодної матеріальної чи духовної загрози. За своєю суттю вимоги гуманних ідеологій можуть призводити лише до різноманітних світоглядних, інтелектуальних, організаційних та інших позитивних змін. Яскравим прикладом у цьому аспекті може бути ідеологія просвітництва, яка ставила на меті утвердження рівних прав та свобод всіх людей, їх всебічний інтелектуальний та духовний розвиток засобами якісної фундаментальної освіти та виховання.

Однією із сучасних ідеологій є ідеологія суспільства масового споживання. Саме ця утилітарна система поглядів та цінностей призвела до передчасного виснаження ресурсів та загального погіршення стану навколишнього природного середовища. Ідеологія суспільства масового споживання здатна негативно впливати не тільки на біосферу, але й на духовну сферу суспільного життя. Так, останнім часом помітного поширення набули такі духовні проблеми, як втрата сенсу життя, загальне погіршення соціального настрою, масове песимістичне та депресивне темне світосприйняття, соціальна байдужість, агресія тощо. Тому задля успішного вирішення вищезначених складних проблем людство має знайти в собі духовні сили, мудрість та консолідуватись. Настав час шукати та знаходити нові позитивні світоглядні ціннісні орієнтири.

Ще однією сучасною ідеологічною тенденцією є просування нової ідеології віртуалізації людського життя навіть після того, як пандемія буде успішно подолана та об'єктивна необхідність в обмежувальних карантинних заходах просто зникне.

У сучасних демократичних суспільствах спостерігається ідеологічний плюралізм, проте це не може виключати прийняття деяких найважливіших цінностей та норм, без яких не може існувати жодне демократичне суспільство. До таких норм належать також деякі аксіоми етики спілкування, які забезпечують можливість цивілізованого ідеологічного дискурсу.

Ключові слова: ідеологія, гуманізм, віртуалізація, суспільство масового споживання.

Протягом усієї історії розвитку людства різноманітні ідеї мали властивість впливати як на індивідуальну, так і на суспільну свідомість. У первинних суспільствах архаїчні ідеї були

цілком зрозумілими та простими. Стародавні суспільства відрізнялись примітивною структурою розподілу праці, тому соціальної нерівності в сучасному розумінні тоді ще практично не існувало. Стародавні ідеї у вигляді символів пов'язані насамперед із задоволенням т. зв. базових фізіологічних потреб. Це зображення полювання, риболовництва, збиральництва тощо. У прагненні задовольнити потребу в безпеці стародавні люди створювали та розвивали первинні релігійні культури (анімізм, тотемізм, фетишизм, магія та ін.). У сучасних сховищах, запасниках та музеях зберігається багато артефактів, які містять символи ідей, пов'язаних із первинними релігійними напрямками та культурами.

На зорі розвитку людства, як відомо, не існувало розвинутих в ідеологічному плані провідних світових релігій так само, як і фундаментальних світських соціальних та політичних ідеологій. Під впливом загальних цивілізаційних соціокультурних перетворень розвинені в концептуальному плані ідеології з'являються значно пізніше.

Суспільство в історичному розвитку переходить від примітивних базових потреб до потреб духовних, причому вони як у кількісному, так і в якісному вимірі прогресують надзвичайно швидко. У процесі задоволення соціальних, моральних, комунікативних та інших духовних потреб людство створює ноосферу як особливий штучний інтелектуальний та духовний світ, який насправді вражає складністю, унікальністю та неповторністю матеріальних та духовних цінностей. Справжнє захоплення викликають грандіозні масштаби штучно створеного людством світового культурного різноманіття ідей, символів та цінностей. Однак, спостерігаючи глобальний штучно створений світ культури, надзвичайно важливо виявити та проаналізувати провідні ідеї, що домінують в історії людства, та похідні від них ідеології.

Видатні філософи всіх часів у своїх творах обґрунтовано зазначають амбівалентність людської культури та цивілізації. Подібно до людської свідомості, в культурі яскраво представлені ідеї творення та руйнування, пов'язані з силами еросу та танатосу. В історії розвитку людської цивілізації неодноразово створювались та реалізовувались різні як гуманні, так і антигуманні ідеології. Так, нині, спостерігаючи накопичені людством глобальні проблеми, які, на щастя, поки що не призвели до планетарної катастрофи, ми маємо констатувати, що боротьба ідей творення та руйнування триває. Із філософської позиції на особливу увагу заслуговують усі ідеології у світі, адже вони в будь-який момент можуть набути практичної реалізації, а це своєю чергою означає тотальне перетворення як індивідуального, так і суспільного буття. А ми можемо лише робити різні наукові припущення стосовно того, які саме світські чи релігійні, гуманні чи антигуманні ідеології набудуть статусу суспільно значущих та перетворять наше буття. Важливою роботою філософів, соціологів, політологів, істориків та ін. є ретельний аналіз як старих, вже порівняно вивчених та відомих, так і нових ідеологій як «ідеальних» моделей суспільного розвитку, які поки що перебувають в очікуванні сприятливих умов для своєї подальшої реалізації.

Людський розум завжди спрямований уважно шукати сенсотворчі ідеї, цінності та орієнтири. Суспільство не погоджується з примітивним існуванням та продовжує шукати поважні вищі значимі підстави людського буття. Саме тому ідеологи здатні помітно впливати як на індивідуальну, так і на суспільну свідомість.

Ідеологія – сукупність взаємопов'язаних ідей, уявлень та переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя та спільних дій. Як свідчать історичні дослідження, ніколи не існувало суспільств без наявності в них певних світорозуміннь і норм поведінки, тобто ідеологій-світоглядів. Загальноприйняті норми поведінки (основою яких є цінності) завжди забезпечували здатність людей до спільних дій. Хоч слово «І.» іноді застосовують як синонімом вислову «політична І.», доцільніше політичні І. вважати тільки різновидом І. Дотримання цих норм дає змогу уникнути ситуацій, коли суперечка ціннісних орієнтацій та І. переростає в насильницький конфлікт [4].

Ідеологія в сутнісному плані звертається як до активної творчої фантазії, так і до волі людей, пропонуючи той чи інший варіант соціального прогресу, майбутнього суспільного добробуту, щастя та розквіту. Важливо підкреслити, що саме воля є тією силою, котра дає змогу перейти від теорії до практики, від рефлексії до активної діяльності. Ідеологічний вплив на свідомість

можна порівняти з певним емоційно забарвленим закликком, зверненням до всього людства. Ідеологія здатна виводити людей із т.зв. інтелектуальної та духовної сплячки, надихати та мобілізувати суспільство задля її подальшої практичної реалізації. Ідеологія, наповнюючи нашу уяву образами бажаного щасливого майбутнього, фактично нав'язує нові стандартні моделі людської поведінки. Ідеологія завжди була та продовжує залишатись тією секретною зброєю, можливості якої в жодному разі не можна ігнорувати та недооцінювати. Заволодіти свідомістю людей, захопити їхню уяву, використовувати волю та всі інші матеріальні та духовні ресурси – ось та провідна мета, якої нерідко успішно досягають різні талановиті та видатні ідеологи. На жаль, не всі люди обізнані в тому, що ідеї, які декларуються майстерними пропагандистами, можуть діаметрально відрізнятись від ключових ідей, покладених в основу тієї чи іншої ідеології. Однак провідні філософи, аналітики та інші компетентні фахівці прекрасно розуміються на тих спільних теоретичних засадах, які є необхідними для практичної реалізації будь-якої ідеології. Серед таких універсальних засад практичної реалізації тієї чи іншої ідеальної моделі суспільного розвитку необхідно ретельно приховувати всі ті сумнівні та непопулярні нововведення, які можуть просто розвіяти оптимістичні ілюзії та відштовхнути людей. Існує навіть справжнє мистецтво замовчування та нівелювання всіх тих невідворотних жертв, котрі будуть змушені принести зацікавлені та наповнені ентузіазмом прихильники ідеології. Нині виявлено та проаналізовано такі закономірності, запропоновано розгорнуті класифікації тих жертв, яких може вимагати від людей практична реалізація тієї чи іншої ідеології. Вважаю повністю обґрунтованою таку позицію наукових експертів, що будь-який новий запропонований соціальний проєкт без принесення людьми певних жертв не зможе відбутись на практиці. Інша справа, яких жертв вимагатимуть від нас наполегливі пропагандисти та ідеологи. Саме тому, незважаючи на маніпуляції та популізм, надзвичайно важливо вміти вчасно відрізнити гуманні соціальні проєкти від антигуманних деструктивних, адже нерідко суспільною свідомістю мають всі шанси оволодіти різноманітні антигуманні терористичні, екстремістські та маргінальні ідеології. Таким чином, кожен громадянин має знати: якщо запропонована ідеологія вимагає від людей пожертвувати власним життям, здоров'ям, свободою, особистими стосунками, сім'єю або власністю, це означає, що з правової та моральної позиції така ідеологія, які б привабливі цілі вона не ставила перед суспільством, є цілком неприйнятною. Тому якщо кваліфіковані маніпулятори та пропагандисти намагатимуться просувати сумнівні та шкідливі соціальні проєкти для подальшої практичної реалізації, ми маємо вчасно та рішуче їх відкинути.

Водночас, зіткнувшись із гуманними ідеологіями, ми відразу зможемо побачити, що запропонована система цінностей та пов'язані з нею зміни не будуть нести в собі жодної матеріальної чи духовної загрози. Хоча, відповідно до наукової теорії, від людей будуть вимагатись певні жертви, вони не призведуть до жодних втрат та збитків. Більш того, за своєю суттю вимоги гуманних ідеологій можуть призводити лише до різноманітних світоглядних, інтелектуальних, організаційних та інших позитивних змін. Яскравим прикладом у цьому аспекті може бути ідеологія просвітництва, яка ставила на меті утвердження рівних прав та свобод всіх людей, їхній всебічний інтелектуальний та духовний розвиток засобами якісної фундаментальної освіти та виховання. Таким чином, ідеологія просвітництва вимагала від людей утримуватись від порушення прав та свобод інших людей, займатись освітою, постійно підвищуючи власний інтелектуальний, духовний та професійний рівень, піклуватись про оточуюче середовище тощо.

Щоразу, пригадуючи та обговорюючи глобальні світові проблеми та пов'язані з ними небезпеки, не варто забувати про те, що перспектива використання чи невикористання зброї масового знищення в кінцевому рахунку буде залежати від панівної ідеології. Тому, якщо під впливом різних негативних факторів владу отримують певні антигуманні сили, зброя масового знищення знову може бути застосована, що своєю чергою може поставити під сумнів саму перспективу подальшого існування нашої світової цивілізації. В історії залишилось дуже багато трагічних сторінок. І ми ніколи не повинні забувати про такі жакливі факти світової історії, як атомне бомбардування японських міст Хіросіми та Нагасакі, фашистські табори смерті Аушвіц, Трєблінка, Белжець, Собібор, Хелмно та Майданек у Польщі. Список не вичерпний,

окремі автори доповнюють його таборами Ясеновац в Югославії та Малий Тростенець у Білорусі. Усі ці реальні прояви реалізації антигуманних деструктивних ідеологій на практиці мають бути для нащадків вічним застереженням від подібних фатальних та трагічних помилок. Усі ці грандіозні явища тимчасової перемоги сил злої волі ніколи не мають повторюватись. Те ж саме можна впевнено сказати і щодо всіх інших глобальних проблем без виключення. Тому не дивно, що на засіданнях Римського клубу регулярно збираються науковці для обговорення та вирішення актуальних світових проблем футурології та глобалістики.

На думку багатьох вчених, таких як Торстейн Веблен (теорія «демонстративного споживання») [2], Жан Бодріяр (робота «Суспільство споживання») [1], Елві Тофлер (робота «Третя хвиля») [4], Гі Дебор (книга «Суспільство спектаклю») [3] та інших, вже давно настав час рішуче переглянути ключовий вектор розвитку світової цивілізації, адже стрімкий розвиток суспільства масового споживання лише погіршив глобальну ситуацію. Загострення екологічних проблем безпосередньо пов'язане з поширенням ідеології суспільства масового споживання. Саме ця утилітарна система поглядів та цінностей призвела до передчасного виснаження ресурсів та загального погіршення стану навколишнього природного середовища. Ідеологія суспільства масового споживання, як ми бачимо, здатна негативно впливати не тільки на біосферу, але й на духовну сферу суспільного життя. Так, останнім часом помітного поширення набули такі духовні проблеми, як втрата сенсу життя, загальне погіршення соціального настрою, масове песимістичне та депресивне темне світосприйняття, соціальна байдужість, агресія тощо. Тому задля успішного вирішення вищезначених складних проблем людство має знайти в собі духовні сили, мудрість та консолідуватись. Настав час шукати та знаходити нові позитивні світоглядні ціннісні орієнтири. Суспільство масового споживання вже давно вичерпало свої ресурси та демонструє всі ознаки невизначеності, занепаду та стагнації.

Ситуація значно погіршилась в умовах тривалої пандемії COVID-19. Вже третій рік поспіль весь світ веде активну боротьбу з небезпечною інфекцією. Незважаючи на те, що до повної перемоги ще досить далеко, певні вражаючі успіхи, пов'язані з розробкою та застосуванням ефективних вакцин, на щастя, вже досягнуті. Однак поряд із досягненнями нам знов доводиться спостерігати появу нових глобальних світових загроз та небезпек, до яких, вочевидь, більшість людей була зовсім не підготовленою. Так, тривалий карантин буквально поділив історію на два періоди: до та після пандемії. Що було до неї, всі ми прекрасно пам'ятаємо, хоча, звісно, це був не безпроблемний, але порівняно відкритий світ, в якому всі сфери суспільного життя функціонували переважно офлайн. За час пандемії діяльність практично всіх соціальних інститутів почала поступово переходити до віртуального простору. Звісно, вже досить давно є Інтернет та різні види дистанційної активності, однак таких грандіозних масштабів це явище ніколи в минулому не набувало. Дистанційні праця, дозвілля та спілкування мають багато очевидних переваг. Просто неможливо заперечувати той факт, що саме завдяки цим не завжди популярним вимушеним карантинним заходам самоізоляції та дистанційної роботи вже вдалось врятувати сотні тисяч людей у світі. Однак із філософської та психологічної позиції надзвичайно важливо усвідомити саму сутність цього нового світового явища та ретельно проаналізувати поряд із позитивними і можливі негативні наслідки. Нині у світі активно просувається нова ідеологія віртуалізації людського життя навіть після того, як пандемія буде успішно подолана та об'єктивна необхідність в обмежувальних карантинних заходах просто зникне. Так, наприклад, Марк Цукерберг працює над новим проєктом Metaverse, «метавсесвіт», в якому він бачить майбутнє Інтернету.

Що чекає на нас усіх, якщо ця нова ідеологія самоізоляції, віртуалізації та дистанційності набуде статусу нової домінуючої панівної світової ідеології? На сучасних конференціях, симпозіумах, круглих столах тощо тривають надзвичайно гострі дискусії на цю тему. Та, як це частіше за все відбувається, в процесі наукового обговорення амбівалентних та неоднозначних актуальних проблем думки розділились. Останнім часом дедалі частіше з високих трибун лунають виступи, які викривають як позитивні, так і негативні аспекти сучасних тенденцій масової віртуалізації суспільного та особистого життя. Необхідно проявити багато терпіння та витримки, аби в цих нових умовах цивілізаційних потрясінь зберегти толерантність.

У сучасному світі особливої актуальності набули такі питання: в яких умовах, яким чином та за якими правилами ми бажаємо та готові жити в майбутньому? Що ж стосується реальності сьогодні, то й дотепер уряд багатьох країн продовжує застосовувати різноманітні карантинні обмежувальні заходи. Турбота про безпеку рідних та близьких та збереження робочих місць призвела до значного погіршення соціального настрою, в якому яскраво проявились почуття роздратування, смутку та нетерпимості. Як відомо, саме жах здатен надзвичайно швидко перетворити культурне суспільство на дикий та лютий натовп. Саме тому тривала пандемія вже давно закріпилась в інформаційному просторі як нова інфернальна загроза, однаково небезпечна для всіх людей. ЗМІ лише посилюють та розпалюють панічні настрої серед населення. Регулярна трансляція жахливої та тривожної інформації лише погіршує стан індивідуальної та суспільної свідомості.

Питання про те, яка ідеологія набуде статусу домінуючої в майбутньому, є відкритим. Звісно, є спеціалісти, які заперечують сам факт існування будь-якої панівної ідеології в умовах ідейного плюралізму в сучасному світі. У сучасних демократичних суспільствах різні люди, групи людей та суспільні верстви, як правило, мають неоднакові ціннісні пріоритети та ієрархію цінностей (розходження стосуються навіть того, які саме цінності мають бути зараховані до найважливіших). Однак цей плюралізм не може виключати прийняття деяких найважливіших цінностей та норм, без яких не може існувати жодне демократичне суспільство. До таких норм належать певні аксіоми етики спілкування, які забезпечують можливість цивілізованого ідеологічного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Jean Baudrillard: *La Société de consommation. Ses mythes, ses structures*. Éditions Denoël, Paris, 1970.
2. Veblen, Thorstein. (1899) *Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*. New York : Macmillan. 400 p.
3. Дебор Г. Общество спектакля / пер. с фр. С. Офертаса и М. Якубович. Москва : Логос, 1999. 224 с.
4. Тоффлер Э. Шок будущего. Москва : АСТ, 2008. 560 с.
5. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. С. 235–237.

REFERENCES

1. Baudrillard J. *La Société de consommation. Ses mythes, ses structures* [Consumer society. Its myths, its structures]. Denoel, Paris 1970.
2. Veblen, Thorstein. *Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*. New York : Macmillan. 1899. 400 p.
3. Debor G. *Obshestvo spectacla* [Spectacle society]. Moscow : Logos. 1999. 224 p.
4. Toffler E. *Shok budushego* [Future Shock]. Moscow : AST. 2008. 560 p.
5. *Philosofskiy enciklopedichnyy slovnuk* [Philosophical encyclopedic vocabulary] / V.I. Shinkaruk. Kiev. Abrus. 2002. PP. 235–237.

Kadievskaya Irina Arkadiivna

Doctor of Philosophy, Professor,
Head of the Department of Philosophy, Political Science, Psychology and Law
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
4, Didrikhsona Str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3134-8574

THE VALUE AND ROLE OF IDEOLOGY IN THE MODERN WORLD

From the philosophical point of view, all existing ideologies in the world deserve special attention, because they can be put into practice at any time, which means a total transformation of both individual and social existence. Therefore, the purpose of our article is to analyze the leading ideological trends

in the modern world. The human mind is always focused on the search for meaningful ideas, values and guidelines. Society does not agree with primitive existence and continues to seek respectable higher significant foundations of human existence. That is, they create different ideologies. An ideology is a set of interconnected ideas, ideas and beliefs designed to unite people for the sake of living together and acting together. Today we can distinguish both humane and inhumane ideologies. Timely understanding and separation of humane from antihuman destructive social projects is important. After all, the public consciousness often has every chance to master various inhumane terrorist, extremist and marginal ideologies. Thus, every citizen should know that if the proposed ideology requires people to sacrifice their own lives, health, freedom, personal relationships, family or property, it means that from a legal and moral point of view, such an ideology, which would it did not set attractive goals for society, it is completely unacceptable, inhumane. At the same time, when confronted with humane ideologies, we will immediately be able to see that the proposed system of values and the associated changes will not pose any dangerous material or spiritual threat. In essence, the requirements of humane ideologies can only lead to a variety of ideological, intellectual, organizational and other positive changes. A striking example in this aspect is the ideology of the Enlightenment, which aimed to establish equal rights and freedoms of all people, their comprehensive intellectual and spiritual development through quality basic education and upbringing.

One of the modern ideologies is the ideology of mass consumption society. It is this utilitarian system of views and values that has led to the premature depletion of resources and the general deterioration of the environment. The ideology of mass consumption society can negatively affect not only the biosphere but also the spiritual sphere of public life. Thus, such spiritual problems as the loss of meaning in life, the general deterioration of social mood, the widespread spread of pessimistic and depressed dark worldviews, social indifference, aggression, etc. have recently become noticeable. Therefore, in order to successfully solve the above complex problems, humanity must find spiritual strength, wisdom and consolidate. Now is the time to look for and find new positive worldview values.

Another current ideological trend is the advancement of a new ideology of virtualization of human life, even after the pandemic is eventually successfully overcome and the objective need for restrictive quarantine measures simply disappears.

There is ideological pluralism in modern democracies, but this cannot preclude the adoption of some of the most important values and norms without which no democratic society can exist. Such norms also include some axioms of ethics of communication, which provide the possibility of civilized ideological discourse.

Key words: *ideology, humanism, virtualization, society of mass consumption.*

УДК 17.03

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.15>

Козярчук Сергій Вадимович
аспірант кафедри філософії
факультету історії та філософії
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-6576-0903

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОЇ ЕТИКИ В «ТЕОРІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ» ДЖОНА РОУЛЗА

У статті реалізовано спробу з'ясувати вплив філософського середовища, що сприяло розвитку концепцій Джона Роулза шляхом аналізу джерел, на які посилається автор. Навіть нині, через 50 років після видання його найвідомішої та найвпливовішої філософсько-етичної концепції – «Теорії справедливості», після детальної її критики ідея Роулза залишається не розкритою в повному об'ємі. Роулз приділяє велику увагу сприйняттю суспільного договору не лише як договору в якомусь конкретному об'єднанні людей, укладеному для встановлення якоїсь конкретної форми правління, а як певному методологічному рівню абстракції розуміння основ співіснування людей. Він підкреслює, що основною ідеєю його концепції справедливості є побудова принципів справедливості як об'єктів вихідної угоди і таким чином як базисної структури суспільства загалом. Хоча це ще досить далеко від аналітичної філософії з її суворим дотриманням фактичної бази та жорсткою фіксацією її елементів у мові, водночас завдяки методам та принципам аналітичної філософії Роулзу вдається перетворити ідею суспільного договору на певну методологічну схему. Аналіз використаних ним джерел дає змогу краще розуміти, як саме і на яких підставах американський філософ робить це переосмислення. Крім того, аналіз джерел дозволяє пояснити і подальші кроки Роулза в перетворенні теорії суспільного договору на методологічно-аналітичну схему, подібну до математичної. Як відомо, на відміну від попередників, він поміщає раціональних індивідів, що переслідують свої інтереси, у вихідному положенні за «завісу незнання», що, на нашу думку, можна назвати особливістю застосування Роулзом методів аналітичної філософії до кантіанської ідеї вихідного положення, оскільки саме завдяки використанню «завіси незнання» автору вдалося створити повністю контрольоване середовище для втілення уявного експерименту. Таким чином, доречно власний сучасний аналіз «Теорії справедливості» розпочати з оцінки та розуміння джерел, які лягли в її основу та виступили каталізатором думки філософа. Дослідження джерел дає змогу наблизитися до філософського ядра самої концепції.

Ключові слова: *справедливість, аналітична філософія, філософія права, етика, Джон Роулз, Іммануїл Кант.*

У процесі аналізу текстів різних авторів часто вдаються до виявлення логічних та фактичних помилок в їхніх доводах, порівняння концепцій з іншими схожими, виявлення білих плям у них тощо. Але у процесі сприйняття філософської чи наукової праці важливим, на нашу думку, є розуміння контексту, в якому вона створювалась. Йдеться не про соціально-культурний чи історичний контекст, а про наукову традицію та напрям, якому іноді несвідомо слідує автор.

Такий підхід виступає навіть необхідністю, коли йдеться про фундаментальні праці, метою яких є переосмислення не окремих аспектів, а цілих галузей знання. Такий підхід є особливо важливим у процесі аналізу філософських творів, тому що саме вихід за межі певної концепції є, на нашу думку, однією з головних особливостей філософського осмислення речей.

«Теорія справедливості» Джона Роулза є саме такою фундаментальною працею, яка прагне заново розглянути вже нібито закоренілі явища. Цього року «Теорії справедливості» виповнюється 50 років, а її автору було б 100, що є додатковою нагодою згадати про них. Багатьма дослідниками «Теорія справедливості» сприймається як одна з найважливіших праць у галузі етики та політичної філософії ХХ ст. [6, с. 391]. За замовчуванням Джона Роулза зараховують

до аналітичної традиції філософії [6, с. 392], для чого є певні підстави. У цій статті здійснено спробу виявити філософську традицію, в якій працював Роулз, інакше кажучи, підтвердити або спростувати традиційне ставлення до цього питання. Сама по собі аналітична філософія вже давно вийшла за межі її минулого вузького розуміння та є скоріш традицією й методом філософського осмислення певних феноменів, серед яких є досить незвичні для неї в традиційному сенсі, такі, наприклад, як право чи суспільство.

Саме наприкінці 50-х років аналітична філософія перебувала у процесі переходу від обмеження виключно мовним аналізом до поширення її методів на інші філософські дисципліни. Вважаємо за можливе зробити припущення, що аналітична філософія, як будь-який потужний напрям думки, стрімко поширювалася за межі поля, в якому вона сформувалася. Джон Роулз був одним із перших філософів цієї «хвилі», які були зацікавлені в наданні нових сенсів ідеям таких «класиків» аналітичної школи, як, наприклад, Людвіг Вітгенштайн; свої пошуки Роулз спрямував у галузь етики, що також можна пов'язати з працями Вітгенштайна про використання індуктивної логіки стосовно етики [1, с. 276–278].

Дослідження традиції, в якій працював Роулз, та її коренів може допомогти краще визначити його місце на карті філософського знання, тому що саме розуміння вихідних положень концепцій, якими керується філософ, допомагає краще усвідомити його ідеї та сприяти їх подальшому розвитку та імплементації.

Насамперед у дослідженні ми спиралися на вказані самим автором посилання на джерела, також ці джерела були відсортовані за ознакою приналежності до того чи іншого з філософських напрямів з огляду на те, чи є предметами праці соціум, економіка та політика. Таким чином, шляхом «сортування» ми вирішуємо одразу дві проблеми: 1) пошук саме філософських джерел у праці автора, 2) спрощення виявлення коріння його філософської думки.

Для наочності пропонуємо спочатку проаналізувати чисельні філософські джерела, на які спирався Джон Роулз у розробці «Теорії справедливості». Після проведеного аналізу можна сказати, що Роулз посилається на праці приблизно 50 філософів, які належать до таких напрямів філософської думки, як утилітаризм (Генрі Сіджвік, «The method of Ethics») [5, с. 64], феноменологія (Герберт Шпігельберг «A defence of Human Equality») [5, с. 64], емпіризм (Уолтер Стейс «The Concept of Morals») [5, с. 122], британський або абсолютний ідеалізм (Чарлз Артур Кемпбелл «Moral and Non-Moral Values») [5, с. 373], прагматизм (Нельсон Гудман) [5, с. 398]. Крім того, автор «Теорії справедливості» посилається на твори філософів права (Лон Льюїс Фуллер, «The Morality of Law», Джозеф Тассман) [5, с. 64] та певні праці класичних філософів, а саме: «Державу» Платона [5, с. 398], «Нікомахову етику» Аристотеля [5, с. 25], «Два трактати про правління» Джона Локка [5, с. 107], «Критику практичного розуму» Іммануїла Канта [5, с. 127], «Про основи моралі» Артура Шопенгауера [5, с. 136], «Критику Готської програми» Карла Маркса [5, с. 269], «Про суспільну угоду» Ж.-Ж. Руссо [5, с. 130]. Все це свідчить про широкий спектр напрямів, охоплених автором у процесі розроблення теми, але більшість становлять філософи аналітичного напрямку. Джон Роулз згадує 24 таких праці, що становить майже половину загального переліку філософських праць, на які він посилається: роботи Герберта Гарта («Are there any natural Rights?», 1955, «The Concept of Law» 1961, «Bentham», 1962), Джона Лукаса («The principles of politics», 1966), Брайана Баррі («Political argument», 1967), Річарда Брандта («Ethical Theory: The Problems of Normative and Critical Ethics», 1959, «Some merits of one form of Rule-Utilitarianism», 1970), Роберта Нозіка («Moral complications and Moral Structures», 1968), Ніколаса Решера («Distributive justice», 1960), Джорджа Мура («Principia Ethica», 1903), Гарольда Прічарда («Does Moral Philosophy Rest on a Mistake?», 1912), Вільяма Росса («The Right and the Good», 1930), Ноама Хомського («Aspects of Theory of Syntax», 1965), Вільяма Франкена («Ethics», 1973), Курта Байера («Moral Point of View», 1965), Пітера Стросона («Social morality and Individual idea», 1961), Вілларда Ван Ормана Квайна («Word and Object», 1960).

Спираючись на праці аналітичних філософів, Джон Роулз зміг надати питанням етики новизни. Це стає наочним, якщо підрахувати та систематизувати посилання в «Теорії справедливості».

Загалом автор посилається на 108 авторів, серед яких виокремимо 13 класиків філософії (філософів до XX століття – від Платона до Шопенгауера, а також зараховуємо до цієї групи письменників, наприклад, Ф.М. Достоевського), 24 економістів, 12 фахівців з інших спеціальностей (математиків, політологів, біологів, лінгвістів, практикуючих юристів тощо, наприклад, А. Пуанкаре, А. Бікель, П. Девлін, Г. Мейн та ін.). Таким чином, залишається 59 авторів, приблизно 10 з яких нам не вдалось зарахувати до певного напрямку, тобто серед решти тих, що залишилось, 24 автори аналітичної філософії становлять приблизно половину. Це більше, ніж представників будь-якого іншого філософського напрямку. Крім того, варто додати, що деякі праці, на які зроблено посилання, хоча й належать формально до іншого напрямку (наприклад, філософії права), написані в руслі аналітичної традиції. Саме праці авторів аналітичної традиції відіграли ключову роль у становленні філософського апарату Джона Роулза в «Теорії справедливості», вважаємо за необхідне розглянути деякі з них у контексті праці Джона Роулза.

Наочно можемо зрозуміти статистику посилань Роулза з таблиці.

	Автор	Кількість посилань	Праці автора	Напрямок
1	Іммануїл Кант	11	«Метафізика нравів» (1797), «Критика практичного розуму» (1788)	
2	Герберт Гарт	7	«Concept of Law»(1961), «Bentham» (1982), «Are there any natural Rights?» (1955)	Аналітична філософія, юридичний позитивізм
3	Брайан Баррі	5	«Political Argument» (1965)	Аналітична філософія
4	Джон Лукас	3	«The principles of politics» (1966)	Аналітична філософія
5	Річард Бранд	3	«Ethical Theory» (1959), «Some merits of one form of Rule-Utilitarianism» (1941)	Аналітична філософія
6	Вільям Росс	3	«The Right and the Good»(1930)	Аналітична філософія
7	Уільям Франкена	2	«Ethics» (1973), «Recent conceptions of Morality» (1963)	Аналітична філософія
8	Віллард Ван Орман Квайн	2	«Word and Object» (1960), «Ontological Relativity and Other Essays» (1969)	Аналітична філософія
9	Ніколас Решер	2	«Distributive justice» (1969)	Аналітична філософія
10	Джордж Мур	2	«Principles of Ethics» (1903)	Аналітична філософія
11	Аллан Гіббард	1		Аналітична філософія
12	Девід Готье	1	«Practical Reasoning» (1963)	Аналітична філософія
13	Роберт Нозік	1	«Moral complications and Moral Structures» (1968)	Аналітична філософія
14	Гарольд Прічард	1	«Moral obligations» («Does Moral Philosophy Rest on Mistake?») (1949)	Аналітична філософія
15	Ноам Хомський	1	«Aspects of Theory of Syntax» (1965)	Аналітична філософія
16	Курт Байер	1	«Moral Point of View» (1965)	Аналітична філософія
17	Пітер Стросон	1	«Social morality and Individual idea» (1961)	Аналітична філософія
18	Джон Сьорл	1	«Speech acts» (1969)	Аналітична філософія
19	Майкл Вальцер	1	«Essays on disobedience, war and Citizenship» (1970)	Аналітична філософія
20	Річард Бретвейт	1	«Theory of Games as a Tool for the Moral Philosopher» (1955)	Аналітична філософія
21	Гілберт Харман	1		Аналітична філософія
22	Девід Льюїс	1	«The analysis of Knowledge and Valuation» (1950)	Аналітична філософія
23	Томас Нагель	1	«The Possibility of Altruism» (1970)	Аналітична філософія
24	Ісайя Берлін	1	«Four Essays on Liberty» (1969)	Аналітична філософія
25	Джоел Файнберг	1	«Doing and Deserving» (1970)	Аналітична філософія

Так серед них є праці Герберта Гарта в галузі філософії права. Зв'язок Гарта із саме аналітичною традицією неважко простежити, навіть спираючись на його вислови стосовно важливості постанови питань мови у філософії та позитивний вплив мовної проблематики у філософії на питання права, що було зроблене аналітичною філософією: «Лише після благодіючого

повороту філософської уваги до мови з'явилися загальні риси всього того стилю людської думки та дискурсу, який стосується правил...» [6, с. 60]. «The Concept of Law» (1961), з якої Роулз узяв теоретичні засади поняття справедливості та його відділення від окремих вузьких концепцій, розглядається дослідниками як провідна книга Герберта Гарта [5, с. 24]. Інша праця Герберта Гарта, яку Джон Роулз використовує під час розробки «Теорії справедливості», – його відома стаття «Are there any natural Rights?» (1955). Спираючись на неї, Роулз намагається довести важливість взаємокорисної кооперації в суспільстві та необхідність обмеження свободи та надання переваги таким індивідам, що готові її обмежити тими, хто отримує вигоду від такого обмеження [5, с. 106]. Слід зважати на об'єм напрацювань Герберта Гарта у сфері юридичного позитивізму, принципи якого також активно враховував Роулз, наприклад праця Гарта «Legal and moral obligations» (1958), на котру автор спирається, формулюючи доводи стосовно різниці між істотними обов'язками та зобов'язаннями і вказуючи на кілька характерних особливостей зобов'язань, що відрізняють їх від інших моральних вимог (найважливіший приклад – виникнення прав та вимог внаслідок добровільних дій, ідея, яка буде відігравати значну роль у концепції Роулза). Такі зобов'язання можуть висловлювати або містити в прихованому вигляді обіцянки та угоди, але вони не завжди такі, як, наприклад, у разі отримання користі. Зміст зобов'язань завжди визначається інститутами або практиками, правила яких конкретизують, що необхідно робити. Зобов'язання зазвичай належать певним індивідам, а саме тим, хто співпрацює в підтримці пристрою, про який йдеться [5, с. 107].

У праці британського філософа Джона Лукаса «Principles of Politics» (1966) Роулз знаходить аргументи стосовно важливості кооперації для стійкої людської спільноти [5, с. 120]. Інтуїтивна ідея про те, що добробут кожного залежить від схеми співпраці, без якої ніхто б не міг мати задовільного життя, а поділ переваг має бути таким, щоб викликати бажання до співпраці в кожного, включаючи тих, чий становище є нижчим, була підказана Роулзу Алланом Гібардом, який активно використовує аналітичний підхід до питань етики [5, с. 28]. Соціальна справедливість відіграє велику роль у тематиці праці Джона Роулза, та її визначення він бере саме з праці «Practical Reasoning» (1963), у якій канадський філософ Девід Готьє аналізує та вибудовує систему моральних аргументів [5, с. 35].

Роулз також спирається на ідеї та твори таких філософів, що працювали в аналітичній традиції, як Брайан Баррі, Річард Брандт, Роберт Нозік, Ніколас Решер, Джордж Мур, Гарольд Прічард та Вільям Росс, у підготовці підґрунтя стосовно інтуїтивістських теорій та того факту, що вони складаються з безлічі перших принципів, які можуть суперечити один одному і давати протилежні директиви в різних випадках.

Під час розкриття ідеї інтуїтивізму в рамках спроби описати процес усвідомлення принципів «Теорії справедливості» Роулз також звертається до праці іншого представника аналітичної традиції – Ноама Хомського, насамперед його книги «Aspects of Theory of Syntax» (1965). Так, автор говорить про неможливість зрозуміти, що таке почуття справедливості, до тих пір, поки не буде систематичного способу розуміння того, чим є її принципи для значної кількості випадків. Так, він порівнює цю проблему з проблемою опису відчуття граматики щодо пропозицій природної мови [5, с. 53]. Це говорить про використання автором широкого спектра аналітичних праць, оскільки робота Хомського зорієнтована на аналітичний підхід до лінгвістики, на відміну від наведених раніше, що зорієнтовані на теми, безпосередньо ближчі до «Теорії справедливості»: політика, суспільна філософія, право та методологія.

Іншою працею аналітичного напрямку, на яку посилається Джон Роулз і яка, безумовно, варта уваги, є «Theory of Games as a Tool for the Moral Philosopher» (1955) британського філософа Річарда Бретвейта, в якій автор продовжує розширювати спектр напрямів думки, опрацьованих в аналітичному ключі. Книга поєднує в собі аналіз теорії ігор із можливостями її імплементації в межах моральної філософії. Роулз використовує її для виявлення факту впорядкованості принципів справедливості. Він вказує на те, що концепція справедливості має бути здатною упорядкувати всі домагання, які можуть виникнути. І впорядкування принципів має бути транзитивним: якщо перший принцип базисної структури рангом вищий, ніж другий,

а другий вищий за третій, тоді перший має бути вищим за третій. Ці формальні умови досить природні, хоча не завжди легко здійсненні [5, с. 125].

Перелік використаних Джоном Роулзом джерел аналітичного характеру та їх важливість у побудові його власної концепції може бути предметом окремої праці, але наша ціль полягає не тільки в пригадуванні та переліку усіх цих джерел. Важливішим є момент синтезу аналітичних та класичних концепцій у «Теорії справедливості». Через те, що Джон Роулз сам називає свою теорію неідеальною, ми можемо зробити припущення, що неідеальною вона є тільки в неідеальному світі та задля розв'язання цієї проблеми можна звернутися до філософського ідеалізму.

Із цього приводу пропоную розглянути інші джерела, на які вказує Д. Роулз у процесі побудови власної концепції справедливості. І головними з них, на нашу думку, є ідеї Іммануїла Канта стосовно суспільного договору. Модель суспільного договору в Роулза найбільш схожа на кантіанську модель, в якій, на відміну від, наприклад, гоббсівської, Кант не приймав того, що ситуаційно зумовлена, утилітарно мотивована угода може виступати фундаментом суспільства та мати трансцендентальний характер [6, с. 175].

Так, Роулз одинадцять разів посилається на філософські роботи Іммануїла Канта: його він згадує у «Теорії справедливості» частіше, ніж будь-якого іншого філософа (загальна кількість цитувань та згадувань понад 30). Так, наприклад, Роулз використовує «Die Metaphysik der Sitten» (1797) та «Zum ewigen Frieden» (1795), з якої Роулз виводить тезис стосовно публічності, яка природно виникає у зв'язку з договірним поглядом. Так, на думку Роулза, сторони передбачають, що вони вибирають принципи для публічної концепції справедливості. Вони припускають, що кожен знає про ці принципи все, що він має знати, якщо прийняття принципів було результатом угоди. Таким чином, загальне усвідомлення їх універсальної застосовності повинно мати бажаний вплив і підтримувати стабільність соціальної кооперації [5, с. 124].

Неодноразово Роулз вказує на важливість сприйняття суспільного договору не лише як договору в якомусь конкретному об'єднанні людей, укладеному для встановлення якоїсь конкретної форми правління, а як певного методологічного рівня абстракції розуміння основ співіснування людей. Він підкреслює, що основна ідея його концепції справедливості полягає в побудові принципів справедливості як об'єктів вихідної угоди і як базисної структури суспільства загалом [5, с. 26]. Це положення, варто зауважити, ще досить далеке від аналітичної філософії з її суворим дотриманням фактичної бази та жорсткою фіксацією її елементів у мові, але водночас завдяки методам та принципам аналітичної філософії Роулзу вдається перетворити ідею суспільного договору на певну методологічну схему. Аналіз використаних Роулзом джерел дає змогу краще розуміти, як саме і на яких підставах американський філософ робить це переосмислення. Також аналіз джерел дає змогу прояснити і подальші кроки Роулза в перетворенні теорії суспільного договору на методологічно-аналітичну схему, подібну до математичної. Як відомо, на відміну від попередників, він поміщає раціональних індивідів, що переслідують свої інтереси, у вихідному положенні за «завісу незнання», що, на нашу думку, можна назвати особливістю застосування Роулзом методів аналітичної філософії до кантіанської ідеї вихідного положення, оскільки саме завдяки використанню «завіси незнання» автору вдалося створити повністю контрольоване середовище для втілення уявного експерименту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bok, P. "The Latest Invasion from Britain": Young Rawls and His Community of American Ethical Theorists. *Journal of the History of Ideas*, 78(2), 275–285. doi:10.2307/90002030
2. Hart H.L.A., *Definition and Theory in Jurisprudence*, 70 L.Q. REv. 37, 60. 1954.
3. Williams, B. *Making sense of humanity: and other philosophical papers 1982-1993*. Cambridge University Press, 1995.
4. Кант И. *Собрание сочинений в 8 томах. Юбилейное издание 1794–1994 / Под общ. ред. проф. А-В. Гулыги. Т. 8. Москва : Чоро, 1994. 718 с.*
5. Роулз Дж. *Теория Справедливости / Пер. с англ. В.В. Целищева при участии В.Н. Карповича и А.А. Шевченко. Новосибирск : Издательство Новосибирского университета, 1995. 510 с.*

6. Свирид А.С. Приоритеты развития современной аналитической философии права. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. Серия: Философия, социология. 2008. Том 21 (60). № 1. С. 391–396.

REFERENCES

1. Bok, P.M. (2017). “The Latest Invasion from Britain”: Young Rawls and His Community of American Ethical Theorists. *Journal of the History of Ideas*, 78(2), 275–285. <https://www.jstor.org/stable/90002030>
2. Hart H.L.A., *Definition and Theory in Jurisprudence*, 70 L.Q. REv. 37, 60 (1954).
3. Williams, B. (1995). *Making sense of humanity: and other philosophical papers 1982–1993*. Cambridge University Press.
4. Immanuel Kant *Sobranie sochinenij v vosmi tomah Yubilejnoe izdanie 1794-1994, Pod obschnej redakciej prof. A-V.Gulygi* [Collected works in eight volumes Anniversary edition 1794-1994, Under the general editorship of prof. A-V. Gulyga] “Mozhet byt', eto i verno v teorii, no ne goditsya dlya praktiki”. T.8. Moscow.: Choro 1994. 718 p (158-204) ISBN 5-8497-0001-3 [in Russian]
5. Rawls J. *Teoriya Spravedlivosti*. Perevod s anglijskogo V. V. Celishcheva pri uchastii V. N. Karpovicha i A. A. Shevchenko [Theory of Justice. Translation from English by V.V. Tselishchev with the participation of V.N. Karpovich and A.A. Shevchenko] Novosibirsk, Novosibirsk University publishing house 1995 ISBN 5-7615-0365-4 [in russian]
6. Sviryd A.S. *Priortety razvitiya sovremennoj analiticheskoy filosofii prava*” *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo Seriya, Filosofiya, Sociologiya*, Tom 21 [Priorities for the development of modern analytical philosophy of law Scientific notes of the Tavrichesky National University named after V.I. Vernadsky, Series, Philosophy, Sociology, Volume 21] (60). №1 (2008), p. 391–396.

Kozyarchuk Sergiy

Postgraduate Student at the Philosophy department
Faculty of History and Philosophy
Odessa I.I. Mechnikov National University
2, Dvoryanskaya str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6576-0903

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF ANALYTICAL ETHICS IN THE “THEORY OF JUSTICE” BY JOHN RAWLS

The article attempts to analyze the influence of the philosophical environment that contributed to the development of John Rawls' concepts by analyzing the sources cited by the author. Even today, 50 years after the publication of his most famous and influential philosophical and ethical concept, The Theory of Justice, after his influential and detailed critique, Rawls' idea remains undisclosed. Rawls pays great attention to the perception of the social contract not only as a contract in a particular association of people, concluded to establish a particular form of government, but as a methodological level of abstraction of understanding the basics of human coexistence. It was determined that the main idea of his concept of justice is to build the principles of justice as objects of the initial conditions and thus as the basic structure of society as a whole. Although it is still far from analytical philosophy with its strict adherence to the factual basis and rigid fixation of its elements in language, but at the same time thanks to the methods and principles of analytical philosophy Rawls manages to turn the idea of social contract into a methodological scheme. An analysis of the sources used by Rawls allows us to better understand exactly how and on what grounds the American philosopher makes this rethinking. Moreover, the analysis of sources allows us to explain Rawls' next steps in transforming the theory of the social contract into a methodological and analytical scheme similar to the mathematical one. Thus, when constructing one's own modern analysis of the Theory of Justice, it will be appropriate to begin it with an assessment and understanding of the sources that formed its basis and acted as a catalyst for the philosopher's thought. The study of sources thus provides an opportunity to get closer to the philosophical core of the concept itself. It is known that, unlike his predecessors, he puts rational individuals pursuing their interests in the starting position behind

the “curtain of ignorance”, which, in our opinion, can be called a feature of Rawls’ application of analytical philosophy to the Kantian idea of the starting position. using the “veil of ignorance” the author managed to create a fully controlled environment for the implementation of an imaginary experiment. Thus, it will be appropriate in constructing one’s own modern analysis of the Theory of Justice to begin with an assessment and understanding of the sources that formed its basis and acted as a catalyst for the philosopher’s thought. The study of sources thus provides an opportunity to get closer to the philosophical core of the concept itself.

Key words: *justice, analytical philosophy, philosophy of law, ethics, John Rawls, Immanuel Kant.*

УДК 343.9:343:326: 101

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.16>**Фуркало Вікторія Станіславівна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціальних і правових дисциплін
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська область, Україна
orcid.org/0000-0002-0502-3207

Фуркало Володимир Ісакович

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціальних і правових дисциплін
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська область, Україна
orcid.org/0000-0002-4707-6788

СУЧАСНИЙ ТЕРОРИЗМ: ФІЛОСОФІЯ, ІДЕОЛОГІЯ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ

Актуальність проблеми. Поглиблене вивчення у науці тероризму має важливе значення для знайдення основних напрямів боротьби з ним. Вивчення змісту тероризму та розгляд соціально-психологічних, економічних і політичних чинників, які впливають на нього, сприяють прогнозуванню його виникнення. Реалізація зазначених завдань оптимізує можливості вчасно уникати нових терористичних актів, проводити підготовку і здійснювати глобальні контр терористичні стратегії. Вивчення основних аспектів тероризму нині є актуальним і потребує детального вивчення.

Мета статті. Аналіз сучасного тероризму: філософія, ідеологія і форми прояви.
Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувалися філософські, загальнонаукові методи дослідження, а саме: аналіз і синтез, критико-конструктивний метод, порівняльний метод, філософський аналіз.
Результати дослідження. Визначено, що до головних ознак цього небезпечного злочину належить посягання на мирний розвиток і принципи міжнародного права, у виникненні небезпеки, яка загрожує життю представників політичних сил і державних діячів, значної кількості населення, що під страхом загибелі, катувань, фінансових втрат здійснюють проти бажання вчинки, якщо терористичні акції не отримують відповідного опору. Розглянуто основні форми проявів тероризм, а саме: бойовий, соціально-політичний і кримінальний, надано їх характеристику.

Акцентовано увагу на тому, що нині в усьому світі є тенденція залучення в терористичні групи громадян та активної молоді, що здійснюється за допомогою поширення серед молодих людей відповідної літератури, відео- й аудіоматеріалів, у яких висвітлюється ідеологія тероризму, що у майбутньому може реалізовуватися у здійсненні терористичних актів як одного головного засобу отримання поставлених терористичних цілей.
Висновки. Було зроблені висновки, що поширення ідеології тероризму є основним засобом включення до терористичних груп значної кількості громадян. Для розв'язання цієї проблеми застосовуються інформаційно-комунікативні технології для пропагування ідейних цілей і теоретичного аналізу насильницьких дій, створення недовіри до органів влади серед громадян, заохочення інших соціальних угруповань, робота яких частково або повністю відповідає інтересам терористичних груп із метою отримання окреслених ними цілей.

Ключові слова: тероризм, терор, загроза, ідеологія, прояви тероризму, терористичні акції.

Вступ. Проблема тероризму останнім часом стала об'єктом вивчення представників соціальних наук та політичних еліт і громадськості та становить дедалі більшу загрозу громадській і національній безпеці. Наростання боротьби за сфери впливу між різними соціальними силами, політичними ідеологіями, союзами, використання представниками політичних сил терористичних методів боротьби сьогодні є основною проблемою, що здійснює вплив на гармонійний розвиток соціуму.

Поглиблене вивчення у науці тероризму має важливе значення для знайдення основних напрямів боротьби з ним. Вивчення змісту тероризму та розгляд соціально-психологічних, економічних і політичних чинників, які впливають на нього, сприяють прогнозуванню його виникнення. Реалізація зазначених завдань оптимізує можливості вчасно уникати нові терористичні акти, проводити підготовку і здійснювати глобальні контртерористичні стратегії. Вивчення основних аспектів тероризму нині є актуальним і потребує детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретично-методологічних засад і вивчення окремих аспектів протидії тероризму здійснили такі українські та зарубіжні вчені, як В. Антипенко, Бенджамін Дженкінс, Я. Дашкевич, А. Дорошенко, В. Загладін, В. Крутов, В. Луков, Л. Мошкова, І. Шкурат, В. Кафтан, В. Кудрявцев, Д. Ольшанський, Раймон Арон, В. Тимошенко. Інші науковці, а саме: Ю. Авдєєв, О. Дмитрієв, О. Здравомислов, В. Іванов, М. Требін розглядали тероризм як соціально-політичне явище.

Поглиблене вивчення основних причин появи тероризму здійснено зарубіжними науковцями, такими як: У. Бек, Б. Гросскап, У. Лакер, С. Ломброзо, Б. Хоффман і Ш. Шмаль. У своїх дослідженнях ці вчені акцентують увагу на сутність держави у появі та виникненні тероризму, аналізують вплив політичних та економічних процесів на змістовність та орієнтованість терористичної діяльності.

На основі детального аналізу необхідно зазначити, що нині немає досліджень про сучасний тероризм, його філософських аспектів, ідеології та форм прояву.

Мета статті: аналіз сучасного тероризму: філософія, ідеологія та форми прояву.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувалися філософські, загальнонаукові методи дослідження, а саме: аналіз і синтез, критико-конструктивний метод, порівняльний метод, філософський аналіз.

Результати дослідження. Вивчаючи феномен тероризму, зазначимо, що це небезпечна діяльність на суспільному рівні, для якої характерним є чітко усвідомлене, цілеспрямоване використання насильства за рахунок тримання заручників, вчення підпалів, убивств, проведення жорстоких тортур, залякування людей і представників влади та здійснення інших дій, які завдають шкоду здоров'ю чи життю населення або провокації [4]. До основних складових частин, котрі описують феномен тероризму, належить: прояв насильницьких дій, зазвичай збройного нападу; вчинення чи погроза щодо спричинення шкоди здоров'ю індивіда, заподіяння матеріальних і моральних збитків; позбавлення життя населення чи загроза цього.

Філософія сучасного тероризму не відповідає положенням природного права й основним засадам позитивного права, крім того, не співвідноситься із природно-правовою та позитивно-правовою теорією. Світоглядним підґрунтям тероризму є квазіфілософія, яка безпідставно прагне стати філософією, орієнтованою на загальнолюдські цінності, а в реальності становить приховане філософування, що основним завданням на світоглядному рівні вбачає забезпечувати обслуговування різних політичних програм. Ця квазіфілософія характеризується спотворенням положень Божого права та, будучи реалізована терористичними методами, заявляє про себе як таку, що не належить ні до позитивного, ні до природного права.

Надання чіткого трактування поняття «тероризм» є проблемою у зв'язку із тим, що сьогодні існує більше 100 визначень цього явища, які не погодила жодна міжнародна спільнота як загальноприйняте.

Розглядаючи дії й основні ознаки складів терористичних злочинів, зазначені у Кримінальних кодексах країн – учасників СНД, вчений В. Ємельянов пропонує таке трактування тероризму: це публічно реалізовані небезпечні дії або погрози на загальному рівні, орієнтовані на залякування людей із метою прямої або непрямої дії на прийняття різного характеру рішень або скасування його за вимаганням терористів [3, с. 233].

Ю. Антонян визначає тероризм як насильство, яке включає загрозу іншого, ще глобальнішого прояву насильства з метою викликати тривогу, створити паніку, знищити або зламати порядок на державному чи суспільному рівні, змусити ворога схвалити необхідне їм рішення, втілити зміни у політичній сфері та ін. [1].

У своїх наукових працях С. Зелінський охарактеризував зміст тероризму нині. Він зазначає, що протягом усього часу прояву тероризм зазнав змін змістового наповнення та форм, але сенс залишився тим самим: застосування насильства або використання погрози з метою реалізації мети політичного, релігійного характеру, за наявності залякування публічної влади та соціума [5, с. 40].

Вчений М. Стрімска окреслює сучасний тероризм як аргументований метод реалізації радикального насильства, основною метою якого є отримання відповідного психічного стану. Для сучасного тероризму ключовою властивістю є комунікативність, а саме об'єднання насильницьких дій із політичним повідомленням, котре здебільшого є диференційованим, враховуючи різноманітні галузі цільової публіки. Його складовою частиною може бути як активне та постійне залякування, тероризування та підбивання людей, спільників і тих осіб, які прагнуть наслідувати терористів. Сучасний тероризм відрізняється від зазначених вище видів тероризму тим, що застосовується крайнє насильство, спрямоване на спеціально формування відповідного психічного стану [8].

З позиції О. Шамари, поняття «тероризм» необхідно відокремити від небезпечних дій, заподіяних суспільству представленими злочинами, зазначеними у ст. 258–258-5 Кримінального кодексу України, які згідно зі ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» включають термін «терористична діяльність» [10, с. 433]. Крім того, необхідно відрізнити поняття тероризму від терору, останній трактується як політика вчинення залякування, придушення політичного ворога за допомогою використання насильницьких засобів [9].

Аналізуючи Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р., зауважимо, що в ньому надане таке визначення тероризму: це суспільно небезпечна діяльність, яка базується на вчиненні насильства на чітко усвідомленому, плановому використанні насильства через захоплення заручників, вчення підпалів, вбивств, здійснення тортур, залякування всього населення та представників державної влади з метою досягання окреслених терористами цілей [4].

Окреслені вище конкретні дії можуть створити атмосферу небезпеки, тривогу, дестабілізувати ситуацію у країні. Зазвичай всі терористичні акції мають спільні риси: прояв або погрозу насильства. Здебільшого це відбувається через пред'явлення чітко визначених вимог зі сторони терористів, а насильство з їх сторони сфокусоване насамперед проти цивільних об'єктів. Спонукальні мотиви характеризуються політичною спрямованістю. Усі терористичні акції здійснюються з метою акцентування уваги населення. Виконавці – зазвичай члени організованих груп, на відміну від інших злочинців, беруть на себе відповідальність за вчинені акції. І, нарешті, сама акція покликана впливати, виходячи за межі заподіяння безпосередніх фізичних втрат.

До головних ознак цього небезпечного злочину належить посягання на мирний розвиток і принципи міжнародного права, у виникненні небезпеки, яка загрожує життю представників політичних сил і державних діячів, значної кількості населення, що під страхом загибелі, катувань, фінансових втрат здійснюють проти бажання вчинки, якщо терористичні акції не отримують відповідного опору.

Зауважимо, що сучасний тероризм реалізується як боротьба у формі насильства, котра є плановою й ідеологізованою. Крім того, жертвами терору можуть бути випадковими або чітко обраними. Терористичний акт виконує функції залякування визначеної категорії осіб або пропаганди ідей терористів. Відомо, що терористичну діяльність можуть здійснювати групи, організації й окремі особи.

Нині прийнята класифікація на основі видів прояву тероризму, а саме: бойовий, соціально-політичний і кримінальний. Коротко охарактеризуємо їх. Бойовий тероризм – це особливий виду збройних дій, характеризується як прояв низького рівня збройного конфлікту. Кримінальний тероризм базується на кримінальній основі та трактує тероризм як один із видів кримінального злочину.

На наш погляд, необхідно акцентувати увагу на соціально-політичному тероризмі, що розглядається як вид політичної боротьби та створюється на базі соціально-політичного протесту. Основою його є затягування протягом тривалого часу розв'язання соціальних проблем і суспільних суперечностей. Загалом до терористичної боротьби ведуть соціально-політичні, територіальні, світоглядні та національні конфлікти.

Визначено, що національний (реалізується за етнічною ознакою), територіально-сепаратистський (здійснюється національно-політичними групами меншостей, які борються за незалежність, самостійність території, де вони мешкають) і світоглядний є різновидами соціально-політичного тероризму.

Світоглядний (ще називається ідеологічним) тероризм реалізується на основі принципового непогодження з чинними у сучасному соціумі нормами та відносинами. До цього напрямку входить насамперед релігійний тероризм, який прийнято поділяти на сектантський і фундаменталістський.

Крім того, необхідно зазначити, що сьогодні терористичні групи активно застосовують засоби масової інформації та практично реалізують спеціальні інформаційно-комунікативні технології. У зв'язку з цим відбулася глобалізація тероризму, який несе загрозу всьому світу [7].

Зауважимо, що тероризм включає в себе відповідні риси, такі як: чітка стратегія дій, яка базується на принципах вчинення насильства, проведення репресій; залякування вбивствами та тортурами; розроблена політика терору та її реалізація, спрямована на ворога, але переважно – на здійснення терору над значною кількістю населення, яка не бере участі у конфліктах, для того, щоб ворог почав приймати необхідні для терористів рішення; відповідний метод, за рахунок якого певна група або політична партія хоче досягти зазначені нею мети за допомогою застосування насильницьких дій; небезпечний спосіб політичної нестабільності соціуму.

Тож можна узагальнити, що фундаментом і змістом тероризму є залякування ворогів, реалізація або прояв загрози використання насильства.

Нині склалася думка про те, що терористи застосовують ідеологію з метою вигоріти себе від проведених терористичних актів. Визначено, що більшість терористів не цікавить ідеологія, їм не властива чітка програма дій та усвідомлених цілей, тобто вони вчиняють дії імпульсивно та не обдуманно [6, с. 8].

Але бувають випадки, коли ідеологія є тільки прикриттям справжніх дій терористичних груп. У такому значенні ідеї піддаються зміні, і цілі, поставлені на перших етапах, просто забуваються. Тому ідеологія зазнає змін залежно від простору, в якому вона функціонує, але є такі терористичні організації, дії яких побудовані на основі світоглядних аспектів, і їм не властиві зміни.

Відповідно до цього ідеологічно аргументованими є переважно дії націоналістичних і сепаратистських терористичних угруповань, а боротьба з ними є не успішною та дуже складною.

Крім того, більшість вчених зазначають, що ядром ідеологічних положень тероризму є радикально-консервативний і радикально-революційний екстремізм. За допомогою екстремізму, котрий підпитує тероризм духовно й ідейно, забезпечує його розвиток і функціонування. Відмінні риси цієї практики від терористичних дій полягають у тому, що терорист завжди прагне завершити почату роботу, а екстреміст може на середині зупинитися [9].

Отже, фокусування на ідеології тероризму є важливим у зв'язку із тим, що спонукає детально визначити невідомі з інших позицій явища. На основі цього більшість вчених зазначають, що, аби уникнути тероризму, необхідно заборонити поширювати його ідеології [7, с. 48].

Нині в усьому світі є тенденція залучення у терористичні групи громадян та активної молоді. Це здійснюється за допомогою поширення серед молодих людей відповідної літератури, відео- й аудіоматеріалів, у яких висвітлюється ідеологія тероризму, що у майбутньому може реалізуватися у здійсненні терористичних актів як одного головного засобу отримання поставлених терористичних цілей.

До відмінних ознак сучасного тероризму, що несуть справжню загрозу національній безпеці країнам світу, належать: розвиток керівних органів на міжнародному та регіональному рівнях із метою розв'язання проблемних питань організації терористичної діяльності, підготовки та реалізації чітких операцій, забезпечення налагодження співпраці між окремими групами та представниками акцій; розповсюдження антиурядових настроїв у соціумі для результативної боротьби за вплив і владу; втілення у суспільно-політичні, економічні та силові сфери; зосередження фінансових і матеріальних ресурсів у руках терористичних

груп на основі співпраці тероризму з торгівлею зброєю та наркобізнесом; застосування та побудова конфліктних і кризових ситуацій із метою розповсюдження свого впливу.

Отже, можемо підсумувати, що на активність сучасного тероризму впливають соціально-етнічні, релігійні та територіальні конфлікти, допущені помилки в економічній сфері, ідеології та правозастосовній практичній галузі.

На поширення тероризму в українській державі впливає корупція, криміналізація життя на державному та суспільному рівні, не дотримання населенням чинного законодавства України та інші чинники неблагополуччя, що збільшують ризик реалізації тактики терору для вирішення соціальних конфліктів.

Крім того, основою терористичної діяльності сьогодні в Україні є недоліки в економічній сфері, які зумовили низький рівень виконання соціальних програм, підвищення тіньового сектора економіки, що призвело до глибокого розшарування суспільства та прояву невдоволення серед громадян.

Висновок. Нині поширення ідеології тероризму як основного засобу включення до терористичних груп значної кількості громадян постійно збільшується. Застосовуються інформаційно-комунікативні технології для пропагування ідейних цілей і теоретичного аналізу насильницьких дій, створення недовіри до органів влади серед громадян, заохочення інших соціальних угруповань, робота яких частково або повністю відповідає інтересам терористичних груп із метою отримання окреслених ними цілей.

Рівень терористичної небезпеки в українській державі, що підвищився внаслідок соціально-економічного неблагополуччя та нестійкості політичної сфери, призвів до виникнення терористичних загроз. Основним кроком має бути вчасне вирішення соціально-політичних причин виникнення тероризму. Сьогодні Україна бере активну участь у роботі міжнародних структур стосовно запобігання тероризму згідно з укладеними міжнародними угодами. Таким чином, міжнародна співпраця, спрямована на боротьбу з тероризмом, має бути побудована на цілісному розумінні змістовного наповнення загроз тероризму, загальних цінностях, повній довірі, подібних рис щодо правового забезпечення з метою уникнення загроз глобального тероризму на всіх рівнях загалом.

У зв'язку із тим, що у сучасних умовах загроза тероризму є глобальною проблемою, необхідно розробити нові законодавчі документи, які би контролювали роботу антитерористичної системи на загальнодержавному рівні з метою усунення наслідків тероризму та його попередження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонян Ю.М. Тероризм: Криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва : Щит-М., 1998. 305 с.
2. Белянська В. Етатистський тероризм Т. Гоббса в ідеологічному контексті сучасних терористичних організацій. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2013. Вип. 11. С. 67–72.
3. Ємельянов В. П. Терористичний акт: загальне поняття, відмежування від суміжних злочинів та шляхи вдосконалення складу злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 233–244.
4. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638- IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.
5. Зелінський С.А. Політичний тероризм як соціально-правове явище. *Актуальні проблеми держави та права*. Вип. 6. Ч. II. 1999. С. 40.
6. Кучерук М.М. Протидія тероризму в рамках сучасного міжнародного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11; Інститут законодавства Верховної ради України. Київ, 2017. 20 с.
7. Леонов Б.Д. Запобігання тероризму: криминологічний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2015. 435 с.
8. Стрімська М. Політичний тероризм: проблеми його визначення. *Політологічний часопис*. 1994. № 2. С. 39–51.
9. Ткач В.Ф. Сучасний тероризм: тенденції, вияви, виклики та загрози для України. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 3 (36). С. 12–17.

10. Шамара О.В. Національне законодавство у сфері боротьби з тероризмом: можливі шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 433–445.

REFERENCES

1. Antonyan, Yu.M. Terrorizm (1998). *Kriminologicheskoe i ugovovno-pravovoe issledovanie*. [Terrorism: Criminological and Criminal Law Research] Moscow : Shhit-M [in Russian]
2. Belianska, V. (2013) Etatystyky teroryzm T. Hobbsa v ideolohichnomu konteksti suchasnykh terorystychnykh orhanizatsii [Etatist Terrorism of T. Hobbes in the ideological context of contemporary terrorist organizations]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*, 11, 67–72. [in Ukrainian]
3. Yemelianov, V.P. (2015). Terorystychnyi akt: zahalne poniattia, vidmezhuvannia vid sumizhnykh zlochyniv ta shliakhy vdoskonalennia skladu zlochynu [Terrorist act: the back room of the witness, interconnecting from the summons and paths to the depth of the warehouse]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*, 1(4), 233–244. [in Ukrainian]
4. Zakon Ukrainy 2003 “Pro borotbu z teroryzmom” vid 20.03.2003 roku № 638- IV. [Law of Ukraine “On the fight against terrorism”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 25, 180. [in Ukrainian]
5. Zelinskyi, S.A. (1999) Politychnyi teroryzm yak sotsialno-pravove yavyshe. [Political terrorism as a social and legal phenomenon]. *Aktualni problemy derzhavy ta prava*, 6(2), 40. [in Ukrainian].
6. Kucheruk, M.M. (2017). Protydiia teroryzmu v ramkakh suchasnoho mizhnarodnoho prava. [Anti-terrorism within the framework of current international law]: abstract of the dissertation of the candidate of legal sciences. 12.00.11; Instytut zakonodavstva Verkhovnoi rady Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
7. Leonov, B.D. (2015). Zapobihannia teroryzmu: kryminolohichni aspekt. [Prevention of terrorism: a criminological aspect]. Kyiv: Vydavnychi dim “ArtEk”. [in Ukrainian].
8. Strimska, M. (1994) Politychnyi teroryzm: problemy yoho vyznachennia. [Political Terrorism: Problems of Political Terrorism]. *Politolohichni chasopys*, 2, 39-51. [in Ukrainian].
9. Tkach, V.F. (2015) Suchasnyi teroryzm: tendentsii, vyiavy, vyklyky ta zahrozy dlia Ukrainy. [Terrorism of the day: tendencies, vyiavy, wikliks and zagrozi for Ukraine]. *Stratehichni priorytety*, 3(36), 12–17.
10. Shamara, O.V. (2012). Natsionalne zakonodavstvo u sferi borotby z teroryzmom: mozhyvi shliakhy vdoskonalennia. [National Legislation in the Sphere of Fighting Against Terrorism: You can go to the full]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, 2, 433–445. [in Ukrainian]

Furkalo Victoria Stanislavivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Assistant professor at the Department of Social and Legal Disciplines
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
2, Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0502-3207

Furkalo Volodymyr Isakovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Assistant professor at the Department of Social and Legal Disciplines
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
2, Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4707-6788

FAST TERRORISM: PHILOSOPHY, IDEOLOGY AND FORM I WILL EXPLORE

The statty of representations has a terrible terrorism: philosophy, ideology and basic forms of its manifestation. It is analyzed scientifically, take a look at the phenomenon of terrorism.

Actuality of the Problem. *In-depth study of the science of terrorism is important for finding the main directions of combating it. The study of the content of terrorism and consideration of socio-psychological, economic and political factors that affect it help to predict its occurrence. The implementation of these tasks optimizes opportunities to avoid new terrorist acts in a timely manner, to prepare and implement global counter-terrorist strategies. The study of the main aspects of terrorism is relevant today and requires detailed study.*

The purpose. *Analysis of the morbid terrorism: philosophy, ideology and manifest form.*

Methods of research. *To achieve this goal, philosophical, general scientific research methods were used. Namely: analysis and synthesis, critical-constructive method, comparative method, philosophical analysis.*

Received results. *It is determined that the main features of this dangerous crime include encroachment on peaceful development and the principles of international law, in the emergence of a threat to the lives of political forces and statesmen, a large number of people who commit acts against death for fear of death, torture and financial loss, if at the same time terrorist actions do not receive the corresponding resistance.*

The basis of the form of manifestations of terrorism, namely: combat, socio-political and criminal, is considered and their characteristics are given.

Emphasis is placed on the fact that nowadays there is a tendency all over the world to involve citizens and active youth in terrorist groups, which is carried out by distributing relevant literature, video and audio materials among young people, which cover the ideology of terrorism, which in the future may be implemented in the commission of terrorist acts as one of the main means of obtaining the set terrorist goals.

Conclusion. *As a result of the study it was concluded that the spread of the ideology of terrorism is the main means of inclusion in terrorist groups of a large number of citizens. To solve this problem, information and communication technologies are used to promote ideological goals and theoretical analysis of violence, encouraging other social groups whose work is partially or fully in the interests of terrorist groups in order to obtain the goals outlined by them.*

Key words: *terrorism, terror, threat, ideology, manifest terrorism, terrorist actions.*

УДК 141

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.17>**Черненко Володимир Олександрович**кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наукХарківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського
майдан Конституції, 11, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-7413-3082**Яровицька Наталя Анатоліївна**кандидат філософських наук,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплінХарківського національного університету будівництва та архітектури
вул. Сумська, 40, Харків, Україна
orcid.org/0000-0003-4448-1355

ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК ГЛИБИНИ НЕВИЗНАЧЕНОСТЕЙ

Актуальність. У статті розкривається проблематика рефлексії феномену «глобалізація» у поліваріативних аспектах існування суб'єкта, соціуму, мікросистеми та макросистеми.

Мета – виявити передумови суперечностей сучасної світосистеми щодо низки гуманітарних експлікацій, таких як «страх перед складним»; відчуженість через річ (несамодостатність/самодостатність); вижити чи здійснитися; феодалізм чи демократія.

Методи. Екстенсивне зростання темпової та кількісної експонент сучасної світосистеми на шкоду якісної можуть привести до стандартизації різноманітності, лімітуючої командно-розподільчої практики, але вже в рамках не однієї держави, а світової системи загалом.

Результати дослідження. Пересічність (неунікальність) сучасної речі (масове виробництво) знеособлює і її власника, провокуючи помилкове відчуття самодостатності індивіда-монади в оточенні безликих артефактів цивілізації. Незважаючи на катастрофічне різноманіття, сучасний ринок виступає як потужна тоталітарна самодостатня система, котра всебічно переважає людину. Створюючи помилковий образ самостійного агента ринкових відносин, сучасна економічна система насправді перетворює нас на напівсліпих напів-рабів маркетингу і реклами, вміло маніпулюючи споживчою психологією, але, що найнебезпечніше – цей принцип проник і в політичну сферу у вигляді політтехнологій і політичного менеджменту, відводячи виборцю роль простого статиста у дії із заздалегідь вирішеним результатом.

Сучасний світ – це царство *das Man* (безособового «вони»), що підкоряється дедалі більш і більш сильним правилам нормування наростаючого темпу-кількості. «Заклопотані миттєвими потребами, ми розуміємо себе в термінах того, що визначено через успіх і невдачі, можливість втілення і нездійсненність в побуті». Неаутентичний *Dasein* «перебуває при речах, грузне у самому собі та, залучаючи речі у теперішнє, дозволяє речам захопити себе за собою», внаслідок чого «у собі втрачається так, що колишнє перетворюється в забудькуватість, а майбутнє – в очікування безпосереднього настання». «Становлення справжнім» зберігає тільки те, що доречно у поточному контексті, воно просто чекає результатів, наше повсякденне життя стиснуте у послідовність епізодів простого функціонування або «проживання», «одну прокляту справу після іншої». Цілі, заради яких варто жити, виглядають як зумовлені. Життя відбувається, за термінологією Аристотеля, швидше як *techné*, ніж як *praxis*: це питання «виробництва», яке має свою мету поза самого себе, ніж «діяльності», чия мета виникає сама по собі і, таким чином, є внутрішньою для практики.

Ключові слова: глобалізація, світосистема, безособове, невизначеність, гуманітарні експлікації, виробництво, відчуженість.

Вступ. «Мені видається, що соціум першої половини ХХІ століття за своєю складністю, нестійкістю й одночасною відкритістю набагато перевершить все, бачене нами у столітті ХХ» [2, с. 5]. З таким діагнозом сучасності великого американського соціолога Іммануеля

Валлерстайна важко не погодитися, однак який набір емпіричних даних дозволив ученому зробити подібний прогноз? І. Валлерстайн виходить із трьох посилок: 1) будь-які історичні системи мають обмежений термін життя і розвиваються від точки біфуркації через стабілізацію до знову нерівноважного стану і нової точки біфуркації; 2) у таких точках біфуркації незначні впливи призводять до масштабних змін, а наслідки самих біфуркацій за своєю природою непередбачувані; 3) сучасна світосистема як система історична вступила у стадію завершальної кризи [2; 8]. Перші дві посилки – спроба екстраполяції на соціальну систему положень, запозичених із синергетики І. Пригожина, і ми не будемо тут вдаватися у дебати із приводу коректності аналогій між фізико-хімічними системами та соціальними, а ось остання теза потребує розкодування. Не претендуючи на вичерпну повноту аналізу, спробуємо виділити лише деякі аспекти, що характеризують гостроту суперечностей сучасної світосистеми.

Мета та завдання – виявити передумови суперечностей сучасної світосистеми щодо низки гуманітарних експлікацій, таких як «страх перед складним». Для розкриття мети поставлені завдання:

- визначити роль цінностей для людини та суспільства загалом;
- продемонструвати результат впливу глобалізації на світоглядну систему, буття індивіда (мікросистему) та соціальну спільноту (макросистему).

Методи дослідження. Соціокультурні трансформації, які є результатом глобалізації, постають як причина руйнування традиційної системи світоглядного штибу аксіологічного виміру.

Сьогодні проблемі глобального як зміни буття індивіда і соціуму присвячено безліч наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, цією проблематикою займалися такі дослідники, як У. Бек, М. Вебер, І. Валлерстайн, Дж.Б. Бязрова, Т. Возняк та ін. [1–4]. Англійський соціолог Е. Гідденс пише, що глобалізація є не одним процесом, а комплексною сукупністю процесів. І ці процеси діють суперечливо, а то й конфронтаційно [5]. Отже, глобалізація здійснює вплив на всі сфери людського життя: економіку, політику, культуру, освіту. Споживацький стандарт насичення та перенасичення життєвого простору формує деформаційну спрямованість дій суб'єкта щодо спотворення реальності, насичення її симулякрами.

Результати. 1. *Страхи перед складним.* Збільшується загальна взаємозалежність, зумовлена: багаторазовим зростанням кількості інформації; розгалуженням і заглиблюванням професійної спеціалізації; появою більш різноманітних і складних артефактів науково-технічного прогресу (що вимагає цілої армії вузькоспеціалізованих технократів). Все це призводить до антиномічності – свобода або безпека, оскільки наростання складності вимагає посилення контролю, що поступово може привести до тотальності суспільства і необхідності підпорядкування жорсткій централізованій владі, яка візьме на себе функції забезпечення безпеки за рахунок придушення творчої індивідуалізації, спонтанності життєвого пориву і т. п. Уже зараз ми можемо спостерігати як у багатьох країнах під гаслом «боротьби з терором» вводять систему тотального стеження за власними громадянами.

Екстенсивне зростання темпової та кількісної експонент сучасної світосистеми на шкоду якісної можуть привести до стандартизації різноманітності, лімітуючої командно-розподільчої практиці, але вже у рамках не однієї держави, а світової системи загалом [2–8].

2. *Несамодостатність / самодостатність – відчуженість через річ.* Ми потребуємо один одного, але дедалі більше ми потребуємо один одного не як співрозкриваючих потенційну неповторність особистостей, а як носіїв певних предметних функцій, фахівців, котрі обслуговують певні ділянки глобальної техносфери, яка стає більш самобутньою (самоіснуючою?) (і вже не річ для людини, а людини для речі). Ціннісним вираженням особистості стає предметно-речовий антураж, що володіє цією особистістю (хоча самій особистості все ще здається, що це вона володіє речами). Пересічність (не-унікальність) сучасної речі (масове виробництво) знеособлює і її власника, провокуючи помилкове почуття самодостатності індивіда-монади в оточенні безликих артефактів цивілізації. Незважаючи на катастрофічне різноманіття, сучасний ринок виступає як потужна тоталітарна самодостатня система, котра всебічно переважає людину. Створюючи помилковий образ самостійного суб'єкта ринкових відносин, сучасна

економічна система насправді перетворює нас на напівсліпих напів-рабів маркетингу і реклами, вміло маніпулюючи споживчою психологією, але, що найнебезпечніше – цей принцип проник і в політичну сферу у вигляді політтехнологій і політичного менеджменту, відводячи виборцю роль простого статиста у дії із заздальгідь вирішеним результатом [1–3].

Сучасна техногенна цивілізація дає можливість кожному вижити поодиноці. Індивідуалізація проникає всередину сімей. Самотній чоловік і жінка виступають головними агентами сучасного соціуму. Причина у тому, що сучасний ринок праці абстрагується від потреб сім'ї, шлюбу, материнства, батьківства, партнерства і т. п. З іншого боку – стандартизація життєвого укладу як неминучий наслідок масового характеру сучасного виробництва призводить до стандартизованого колективного буття роз'єднаних масових відлюдників.

3. *Вжити або відбутися.* Така альтернатива з риторичної, стаючи прагматичною, задає вектор розвитку цивілізації на найближче майбутнє, загострюючи свою антиномічність: довіритися природному початку в собі або трансцендентному?! Виявляється, можна бути високо-технологічним варваром-спеціалістом, втілюючи у техніці демонічне прагнення до влади над Іншим (природою, людиною...), пізнаючи «Як» Світу, але не розуміючи його «Чому». Сучасна цивілізація, судячи з усього, зуміла розгадати таємницю темпу (швидкості), кількості та якості, але глибини невизначеності символіки сенсу і цінності залишаються прихованими (ціннісне – часто ворог прибуткового) [2].

Сучасний світ – це царство *das Man* (безособового «вони»), що підкоряється дедалі сильнішим правилам нормування наростаючого темпу-кількості. «Заклопотані миттєвими потребами, ми розуміємо себе у термінах того, що визначено через успіх і невдачі, можливість втілення і нездійсненності у побуті»... Неаутентичний *Dasein* «перебуває при речах, грузне у самому собі і, залучаючи речі у теперішнє, дозволяє речам захопити себе за собою», внаслідок чого «у собі втрачається так, що колишнє перетворюється на забудькуватість, а майбутнє – на очікування безпосереднього настання» [7]. «Становлення справжнім» зберігає тільки те, що доречно у поточному контексті, воно просто чекає результатів, наше повсякденне життя стиснуте у послідовність епізодів простого функціонування або «проживання», «одну прокляту справу після іншої». Цілі, заради яких варто жити, виглядають як зумовлені. Життя переживається, за термінологією Аристотеля, скоріше як *techné*, ніж як *praxis*: це питання скоріше «виробництва», що має свою мету поза самого себе, ніж «діяльності», чия мета виникає сама по собі і, таким чином, є внутрішньою для практики. Результат цього нескладного способу життя – відчуження від самого себе, нездатність побачити що-небудь як дійсно важливе, супроводжуване почуттям марності, яке лише частково полегшується випадковими інтенсивними «шіковими переживаннями», котрі, як очікується, роблять все це вартісним [3; с. 413–414].

4. *Феодалізм/демократія.* Незважаючи на те, що сучасна неоліберальна світосистема позиціонує себе як оплот демократії, можна спостерігати появу квазіфеодальних утворень у структурах владних вертикалей, відносин між класами та верствами сучасного соціуму, а також у явищі корпоративності, що формує етос міжособистісних відносин у різних фірмах і картелях. Крім такого явища, як мафія (що саме по собі є пережитком феодальних відносин), яка успішно паразитує на капіталістичній системі виробництва, проявляється тенденція до аморфізації та розмивання соціальної стратифікації, зростає роль найманої праці, роль централізованої держави заміщується великими фінансовими та промисловими корпораціями, фондами, котрі постають у вигляді самостійних «феодальних» наднаціональних імперій.

Виникають нові явища та тенденції соціального розшарування та поляризації відомі під назвами «геттоізація» й «анклавізація». У містах будуються квартали-анклави, що розділяють представників вищих і маргінальних верств населення. Сучасна культура дедалі більше схожа на культуру «безмовної більшості». Як і в епоху феодалізму, сучасна людина закріплюється за постійним місцем проживання, роботи, втрачаючи можливість і свободу пересування. Також до феодального пережитку можна віднести прагнення розвинених країн (насамперед США) реалізувати свої геополітичні й економічні інтереси за допомогою грубої сили, а не вільної конкуренції ідеологій, економік, культур тощо [1; 2; 4].

Культ масової культури зорієнтований на марнотратство життя, її розчинення у продуктах виробництва, акцентування вульгарно трактованої постмодерної ідеології на принциповій неможливості системного впливу на навколишню дійсність, породжують принципово поза-суб'єктного індивіда, нездатного на вчинок і свідому вільну діяльність.

5. *Відносини онтологічної пари одиничне/множинне, частка/ціле.* Безпосередньо процес глобалізації має потенцію відтворюватися на рівні онтологічної проблематики: рух до об'єднання окремого в макроспільноти (макросистеми) відбувається у лінійній спрямованості, а втім, часто має відхилення, розриви, флуктуаційні стрибки, які характеризуються не передбачуваністю, тобто розкриваються в аспекті ризоматичних коливань [6]. Глобальне як надлишковість успадковує дилему щодо стану свідомості через перетин традиції й альтернативи. Феномен глобального стверджує себе як носій певної альтернативної візії, адже формується нова світоглядна парадигма, нові поведінкові моделі, ціннісні орієнтири, що зміщують акценти із традиції на новацію або повністю заміщують її у нових формах і діях.

Метафорично витoki глобального до певної міри можна представити фігурою античного відлюдника, філософа і провокатора моралі стародавньої Греції – кініка Діогена. Його буття, внутрішня сутність як особистості, дії, що провокували етичну концепцію полісів-держав у античні часи, набували природи надмірності, «глечика, у якому рідина йде через край». Діоген своїми «викрутасами» немов намагався достукатися до людських сердець і розуму. Він опанує всьому, навіть «діжка-дім» є уособленням представлення поза-укорінення, відсутності сталого фундаменту, лінійного впорядкованого розвитку системи. Діоген живе за лозунгом: «Нема родини, друзів, Батьківщини». І ось тут, дослідники вважають перші кроки до народження майбутнього планетарного мислення. У недолугому посміховиськовій народжується ідея пошуку нових сенсів буття. Виокремлений від цілого, він набуває рис одиничного та множинності, водночас трансформуючи реальність, надаючи новій гносеологічної, аксіологічної поліфонії.

Відлуння фігури Діогена формує взаємини із сьогоденням: глобалізація як розкриття мобільності, зміни практик повсякденності для суб'єкта набувають стану кризи досвіду-традиції та «німоти» від зустрічі з альтернативою. Втім, глобальне крокує у розрізі традиції у таких питаннях, як уніфікація національних регламентів, актуалізація принципу стандартизації, надання культурної легітимації явищам, що демонтують поняття «норми».

Система цінностей визначає культурну неповторність та особливість. Кожна культура вибудовує свою самобутню систему цінностей, властивістю якої є трансформація. Особливого значення ця проблема набуває у період настання нового історичного періоду, в умовах соціокультурних змін і переоцінки всіх цінностей. У період глобалізації, внаслідок взаємодії культур і створення глобального простору, зіштовхуються різні ціннісні системи й утворюється їх суміш.

6. *«Мережева» порожнеча/повнота.* Рушійною силою виступає актуалізація цифрової реальності як доповненого буття, парадигми гуманітарного штабу, що містить у собі механізми, спрямовані на зняття меж як таких. Звичайно, такі новації активно стали впливати на сферу духовно-етичних парадигм, змінюючи останню, занурюючи духовність у «переоцінку цінностей». Так, з одного боку, сьогодні великою популярністю користуються фотографії, зроблені за принципом «селфі», сформувалася нова субкультура, яка частіше руйнує граничність традиції та сприяє переведенню аномалії поведінки у статус соціальної та культурної норми (фотознімки з некоректними жестами). Такі дії вже не викликають суспільного осуду й аутоцензури, а стають джерелом сміху, жарту, приколу. Як результат, формується парадигма «патології нормальності» (Е. Фромм). Реальність доповнюється діями, які набувають легітимації у гуманітарному просторі [6].

З іншого боку, інновації у технологічній промисловості актуалізують проблематику аксіологічного модусу буття. У зв'язку із цим слід згадати проєкт «Removed» художника Еріка Пікерсгілла (штат Півн. Кароліна, США): реальність доповнюється духовною травмою, формуючи таким чином парадигму «присутність відсутності»: видалення «гаджетів» із повсякденності індивіда оголило тотальну залежність людини від них: перегляд смартфона ритуалізував

соціокультурну буденність, надавши сакральність діям, що стали суперничати, наприклад, із культом сім'ї (прогулянкам із дітьми, спілкуванням із коханим). Слід також відзначити роботу фотографа Антуана Гейже, який створив серію Sur-fake, де продемонстрував, як сучасні смартфони «висмоктують душі» своїх власників: людина виявляється нездатною розлучитися з технікою, перебуваючи у музеї, кафе, зустрічаючись із друзями: серійність та уніфікація породжують одновимірну людину. Технологічний бум парадоксальним чином занурив індивіда у «багатоголосу німоту» та вакуум екзистенційної «присутності відсутнього» в умовах популярності екранної культури.

Висновки. Отже, феномен глобалізації пронизаний ідеєю виходу за межі буттєвого, поза-онтологічного, у якому поняття «ніщо» актуалізується у просторі гіперреальності, подвоєння буття, пред'явленого суб'єкту [6–8].

Ми торкнулися лише деяких аспектів кризових явищ, які окреслюють контури процесу, що називається глобалізацією. Чи зможемо ми оволодіти ним і направити у позитивне русло, чи ця хвиля стане для нас «дев'ятим валом» – залежить від нас, нашої здатності запропонувати нові стратегії мислення та бачення цього явища, бути залученими до «народження» нових сенсів глобального світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бязрова Дж.Б. Глобализация и проблема национальных ценностей. *Философия и общество*. 2004. № 1. С. 62–70.
2. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / пер. с англ. под ред. В.А. Иноземцева. Москва : Логос, 2003. 368 с.
3. Вебер М. Основные социологические понятия: избранные произведения / пер. с нем., сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова ; предисл. П.П. Гайденко. Москва : Прогресс, 1990. 808 с.
4. Возняк Т. Глобалізація як виклик людству. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2000. № 19. С. 27–48.
5. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / пер. з англ. Н.П. Поліщук. Київ : Альтпрес, 2004. 100 с.
6. Когнитивный подход : научная монография / отв. ред. В.А. Лекторский. Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2008. 464 с.
7. Martin Heidegger Being and Time. New York, Harper and Row Publishers, 1962. 589 p.
8. Ulrich Beck. What is Globalization? Cambridge, Polity Press, 2000. 180 p.

REFERENCES

1. Byazrova Dzh.B. (2004) Globalizaciya i problema nacional'nyh cennostej [Globalization and the problem of national values] *Filosofiya i obshchestvo*. № 1. pp. 62–70. [in Russian].
2. Vallerstajn I. (2003) Konec znakomogo mira: Sociologiya XXI veka [The End of the Familiar World: Sociology of the 21st Century] / per. s angl. pod red. V.A. Inozemceva. Moscow, Logos, 368 p. [in Russian].
3. Veber M. (1990) Osnovnye sociologicheskie ponyatiya: Izbrannye proizvedeniya [Basic sociological concepts: Selected works] [per. s nem. / sost., obshch. red. i poslesl. Yu.N. Davydova ; predisl. P.P. Gajdenko]. Moscow, Progress, 808 p. [in Russian].
4. Voznyak T. (2000) Globalizaciya yak viklik lyudstvu [Globalization as a challenge to humanity]. *Nezalezhnij kul'turologichnij chasopis "I"* [Independent culturological magazine "I"]. No 19. P. 27–48. [in Ukrainian].
5. Gidens E. (2004) Nestrimnij svit: yak globalizaciya peretvoryue nashe zhittya [Unrestrained world: how globalization transforms our lives] / per. z angl. N.P. Polishchuk. Kyiv, Al'tpres, 100 p. [in Ukrainian].
6. Kognitivnyj podhod [Cognitive approach]: nauchnaya monografiya / отв. редактор В.А. Лекторский. (2008) Moscow, "Kanon+" ROOI "Reabilitaciya", 464 p. [in Russian].
7. Martin Heidegger Being and Time. New York, Harper and Row Publishers, 1962. 589 p.
8. Ulrich Beck. What is Globalization? Cambridge, Polity Press, 2000. 180 p.

Chernenko Volodymyr Oleksandrovych

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public Sciences
Kharkiv National I.P. Kotlyarevsky University of Arts
11, Konstytutsii square, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7413-3082

Yarovytska Natalia Anatoliivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Publicly-Humanitarian Disciplines
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture
40, Sumska str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4448-1355

THE PHENOMENON OF GLOBALIZATION AS A DEPTH OF UNCERTAINTY

Problem. *This article reveals the problem of reflecting the phenomenon of “globalization” in the multivariate aspects of the existence of the subject, society, microsystem and macrosystem.*

Purpose. *The preconditions of contradictions of the modern world-system, related to the line of humanitarian explanations, are revealed, namely “fear in the face of complex”; alienation through an object (non-self-sufficiency / self-sufficiency); survival or fulfilment; feudalism or democracy.*

Methods. *The extensive growth of the tempo and quantitative exponent of the modern microsystem at the expense of the quality may lead to the unification of variety, limiting the command-and-control practice, but no longer within a single state, but the world system into alienation a whole.*

Results. *Non-individuality (non-uniqueness) of the modern item (mass production) depersonalizes its owner as well, provoking a fake feeling of individual-monads self-sufficiency in faceless civilization artefacts. Regardless of catastrophic diversity, the modern market plays the role of a powerful totalitarian self-contained system that comprehensively suppresses the individual. Making a fake image of a standalone agent of market relations modern economic system turns us into half-blind half-slaves of marketing and advertisement, skillfully manipulating the consumer’s psychology. However, most dangerously, the principle has petered the political sphere in the form of pole technology and political management, relegating the voter to the role of a mere statistic in an already predetermined result.*

The modern world is the realm of das Man (the impersonal “they”), obeying the ever-tightening rules of rationing of the increasing tempo-quantity. The inauthentic Dasein “stays with things, gets bogged down in itself and, by involving things in the present, allows things to carry itself away”, with the result that “the former becomes lost in itself so that the former becomes forgetfulness and the future becomes an expectation of the immediate to come”. The goals for which it is worth living are seen as predetermined... Life is experienced, in Aristotle’s terminology, as techne rather than praxis: it is a matter of “production,” which has its goal outside itself, rather than of “activity,” whose goal arises in itself and is thus internal to practice.

Key words: *globalization, world-system, impersonal, uncertainty, humanitarian explications, production, alienation.*

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 378.016:101]:316.77

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.18>**Кириленко Катерина Михайлівна**доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри філософії і педагогіки

Київського національного університету культури і мистецтв

вул. Коновальця, 36, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-3303-3947

СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ»

Комунікативний складник є нагальною потребою людства, цінність якого в добу цифрових трансформацій зростає. Формування цієї компетентності є першочерговим завданням освітніх установ. У статті висвітлюється важливість формування в закладі вищої освіти (ЗВО) комунікативної компетентності як базової інтегральної характеристики особистості, обґрунтовуються напрями її формування. Розкриваються ресурсні можливості навчального курсу «Філософія» з формування комунікативної компетентності на теоретичному та практичному рівні, висвітлюються можливості залучення до його викладання цифрових освітніх платформ. Описується навчальний досвід Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) із залучення цифрових навчальних платформ (на прикладі платформи Moodle) та онлайн-ресурсів, що надають комунікативні можливості (на прикладі платформ Mentimeter та Kahoot!), до викладання курсу в умовах запровадження дистанційної освіти. Залучаються такі методи дослідження: педагогічне спостереження, моніторинг, аналіз, узагальнення, конкретизація, систематизація.

У процесі дослідження визначаються основні напрями формування комунікативної компетентності як базової інтегральної характеристики особистості, з'ясовуються головні уміння, володіння якими є запорукою її набуття. На прикладі навчального досвіду КНУКіМ продемонстровано, що предметне наповнення курсу «Філософія» забезпечує формування комунікативної компетентності на теоретичному та практичному рівнях, а залучення платформ цифрового навчання та цифрових ресурсів, що уможливають отримання зворотного зв'язку, збільшує ефективність роботи викладача в напрямі формування комунікативної компетентності усіх учасників освітнього процесу. З'ясовано, що платформа Moodle допомагає облаштувати інтегроване навчальне середовище з налагодженою взаємодією усіх його учасників, сформувати комунікативну компетентність майбутнього випускника ЗВО. Платформи Mentimeter та Kahoot! надають додаткові можливості з налагодження продуктивної навчальної комунікації на емпатичних засадах. Ефективне використання цифрових навчальних платформ та онлайн-ресурсів збільшує можливості викладача з формування комунікативної компетентності студента, відкриває нові можливості з формування його власної комунікативної компетентності.

Ключові слова: комунікація, комунікативна компетентність, навчальний курс «Філософія», емпатичні взаємодії, цифрові навчальні платформи, Moodle, Mentimeter, Kahoot!.

Вступ. Компетентнісний підхід є наріжним каменем світоглядно-методологічних засад сучасної освітньої парадигми, він зумовлює формування змісту та визначає способи організації освітнього процесу. Компетентнісна переорієнтація освітнього простору розпочалася наприкінці ХХ ст. Від 70-рр. у західноєвропейському, а від 90-х років у вітчизняному науковому дискурсі активно впроваджується компетентнісна освітня модель. На рівні вищої освіти вона передбачає набуття здобувачем освіти не лише фахових, але й загальних компетентностей,

володіти якими має випускник освітнього закладу незалежно від вибраної ним спеціальності. Однією з ключових компетентностей, на формування якої спрямовані освітні програми різних спеціальностей, є комунікативна компетентність.

Формування комунікативної компетентності в майбутнього випускника закладу вищої освіти є першочерговим завданням освітньої установи, вирішення якого в умовах домінування хмарних технологій навчання потребує пошуку нових форм комунікації, набуття усіма учасниками освітнього процесу знань та умінь, що необхідні для її успішної реалізації в цих реаліях.

Широке використання цифрових платформ в умовах запровадження дистанційної форми навчання у зв'язку з пандемією COVID-19 загострило комунікативні потреби освітнього середовища, трансформувало вимоги до наповнення комунікативної компетентності майбутнього випускника та водночас відкрило перед освітянами нові можливості з її формування. Стало очевидним, що комунікативний складник є важливою потребою людства, цінність якого в добу цифрових трансформацій зростає, за новітніх умов навичок вербального спілкування замало для формування комунікативних здібностей, що дедалі більше передбачають здійснення комунікації в цифровому середовищі, сформувати їх без залучення до навчального процесу цифрової комунікації неможливо.

Використання цифрових освітніх платформ не лише як інструменту донесення навчально-методичних матеріалів та контролю за отриманими студентами знаннями, але й з метою формування комунікативних здібностей молодшої людини, які відповідають ролі та рівню комунікації в суспільстві та забезпечують успішну соціалізацію особистості, є нагальним завданням сучасної освіти.

Формування належного рівня комунікативної компетентності в умовах перманентного зростання її ваги та трансформації змісту без фундаменталізації знань, що набуваються, та генерування світоглядних засад не видається можливим, адже важливе значення для формування особистості має її знайомство з культурно-філософськими здобутками людства. Опанування здобувачем освіти дисциплін гуманітарного циклу, зокрема проблемно-тематичного наповнення курсу «Філософія», є необхідною умовою розвитку особистісно-світоглядної та соціокультурної освітніх складових частин, що доповнюють професійну, шляхом усвідомлення комунікативних засад людського існування та реалізації особистісних потреб у спілкуванні з іншим, у набутті власної ідентичності. За влучним висловленням М. Бубера, лише через «Ти» людина набуває власне «Я»: «Немає Я самого по собі, є тільки Я основного слова Я-Ти і Я основного слова Я-Воно», – писав мислитель [1, с. 16].

Мета та завдання – обґрунтувати напрями формування в закладах вищої освіти комунікативної компетентності як базової інтегральної характеристики особистості, що здатна до реалізації комунікативної моделі поведінки на емпатичних засадах, окреслити необхідність репрезентації в освітньому просторі важливості комунікації в сучасному світі як теоретичного підґрунтя комунікативної компетентності, висвітлити ресурсний потенціал навчального курсу «Філософія» у напрямі формування комунікативної компетентності відповідно до розуміння її особливостей у сучасному світі, можливість залучення до процесу його викладання цифрових освітніх платформ.

Методи дослідження. Джерельна база дослідження ґрунтується на поєднанні емпіричних (спостереження, моніторинг) та теоретичних (аналіз, узагальнення, конкретизація, систематизація) методів. Педагогічне спостереження проводиться на базі КНУКіМ та спрямовується на вивчення досвіду взаємодії зі студентами на платформі Moodle під час дистанційної освіти. Аналізується комунікація викладачів кафедри філософії і педагогіки КНУКіМ зі студентами, що відбувалася в межах навчального процесу із залученням Moodle, технічні можливості платформи в напрямі їх використання з метою формування комунікативної компетентності випускника ЗВО у процесі вивчення курсу «Філософія», наукова література; узагальнюються результати проведеного аналізу, конкретизується та систематизується досвід кафедри філософії і педагогіки КНУКіМ протягом дистанційного навчання в напрямі формування комунікативної компетентності студентів.

Результати. Спілкування має основоположне значення у формуванні особистості, комунікативні здібності життєво необхідні для її успішної соціалізації в умовах становлення інформаційного та інноваційного суспільства. Освітній процес, без якого формування людини не є можливим, апріорі комунікативний; він передбачає набуття знань та досвіду, базових компетентностей у результаті засвоєння ретрансльованих суспільством, культурою, окремими особистостями змістів. Спосіб комунікації, як і засоби передачі набутих знань, змінювалися протягом усього періоду цивілізаційного становлення людства.

З появою цифрових технологій комунікативне поле не лише суттєво модернізувалося, але й принципово трансформувалося. З одного боку, збільшилися можливості для спілкування шляхом залучення ресурсів цифрових платформ, діапазон технічних можливостей використання потенціалу яких постійно вдосконалюється. З іншого боку, цифровий світ змінив характер комунікації та сформував унікальний досвід максимально близької особистої та водночас віддаленої і деперсоніфікованої перманентної комунікативної практики, що формує світ тотального віртуального спілкування. Освітній процес, і той, що здійснюється в межах інституційної форми освіти, і той, що визначає індивідуальну чи дуальну форму її здобуття, у сучасному цифровому світі не можливий без використання новітніх технологій та врахування особливостей нового комунікативного середовища.

Серед базових компетентностей, якими має володіти випускник закладу вищої освіти (ЗВО), важливе місце посідає комунікативна компетентність, що формується на основі не лише знань про правила спілкування, але й на базі набутих умінь та навичок спілкування, комунікативного досвіду та практики. «Під комунікативною компетентністю студентів вищих навчальних закладів розуміється інтегральна якість особистості, яка синтезує в собі загальну культуру спілкування та її специфічні прояви в професійній діяльності» [2]. Без набуття цієї компетентності людина не може успішно функціонувати в соціумі, взаємодіяти з іншими людьми.

Необхідність формування комунікативної компетентності висвітлюється в численних наукових працях. Переважно увага науковців прикута до проблеми її формування в умовах мультикультурного освітнього середовища та в процесі вивчення іноземних мов. Серед досліджень останніх років, зокрема, ці питання аналізуються в роботах E. Fantini [3], C. Kiessling, G. Fabry, [4], N. C. Abdulrahman, E. A. Abu-Ayyash [5] та ін. Низка досліджень присвячена вивченню процесу формування комунікативної компетентності у професійно орієнтованому середовищі: С. Симоненко вивчає формування комунікативної компетентності у фахівців програмної інженерії [6], А. Кучер, Ю. Мендрук, О. Ходакевич, Л. Диброка – в майбутніх економістів [7], В. Геращенко – у викладачів правознавства [8] тощо. Л. Хаметова розглядає формування комунікативної компетентності як необхідну основу будь-якої професійної діяльності [9]. Г. Гладких та С. Шаров досліджують напрями формування цієї компетентності у студентів закладів вищої освіти [10]. О. Кравченко-Дзондза вивчає можливості формування цієї компетентності у процесі вивчення культурологічних дисциплін [11].

Нагальним для з'ясування є розкриття змісту комунікації та висвітлення ролі, яку вона відіграє в сучасному світі, як важливої складової частини формування комунікативної компетентності та висвітлення навчального потенціалу курсу «Філософія» у цьому напрямі, що не було предметом аналізу наукової літератури.

Комунікативну компетентність формують лінгвістичний, соціокультурний, психолого-педагогічний та технологічний компоненти. Вона передбачає наявність умінь поєднувати власне комунікацію (обмін інформацією), здатність до сприйняття та взаєморозуміння між її учасниками (перцепцію) та колаборацію – умінь взаємодіяти з іншими, підтримувати та організувати цю взаємодію (інтерацію) [12]. Важливим складником цієї компетентності є інтерактивна компетентність, інтерація як міжособистісне спілкування.

Мають місце різні рівні комунікативної компетентності. О. Кравченко-Дзондза виділяє неусвідомлену, репродуктивну, продуктивну, творчу компетентності та зазначає важливість формування двох останніх, що передбачають наявність самостійної продуктивної та творчої діяльності, вищим виявом якої є формування творчої компетентності [11, с. 207].

Комунікативна компетентність передбачає володіння мовою (її усною та письмовою формою) і культурою мовлення (уміння користуватися арсеналом мови відповідно до ситуації), знання норм спілкування та правил, що регулюють різні види спілкування, основ риторики (як виду аргументації, який передбачає переконання інших влучно підібраними засобами мови), психології спілкування, контактність, відкритість, щирість щодо інших, наявність поваги та розуміння, вміння використовувати та зчитувати знаки невербального спілкування, сприймати індивідуальні особливості інших як належні, адаптуватися до ситуації спілкування та гнучко реагувати на зміни, що можуть мати місце в ній, здатність налагоджувати контакти з різними людьми, незалежно від їхніх професійних та індивідуальних особливостей; використання комунікаційних можливостей, технічних засобів здійснення комунікації, розуміння норм та правил цифрового спілкування. Вміння логічно правильно, чітко, послідовно та стисло формулювати свою думку, наводити аргументи на її користь, вибирати максимально коректну, виважену і толерантну форму для її донесення, долати упередження та стереотипи, що лежать на заваді спілкування, – ці та інші фактори визначають рівень розвитку комунікативної компетентності та напрями її формування. Запорукою успішності цього процесу є самоусвідомлення особистості, розуміння і прийняття нею власного «Я» як самодостатнього та водночас відкритого до вдосконалення.

В умовах, коли зростаючі технічні можливості дедалі більше загострюють проблему відчуження людини від результатів своєї праці, від суспільних взаємодій та від самої себе, а цифрові технології створюють світ гіперреальності, перебування в якому стає дедалі тривалішим, якість взаємодій зростає, потреба в міжособистісному спілкуванні (як очному, так і віртуальному) загострюється, здатність комунікувати та існувати у просторі тотальної комунікації, спричиненої відкритістю цифрового світу, стає нагальним викликом сьогодення. Усвідомлення цих реалій є умовою успішного розвитку особистості.

Комунікативні уміння лежать в основі формування так званих «м'яких навичок» (Soft Skills), володіння якими цінується дедалі більше. Вища освіта нині зорієнтована не лише на те, щоб її здобувачі набули певний обсяг знань, сформували необхідні для виконання професійних функцій уміння та навички (Hard Skills). Першочерговим завданням, яке стоїть нині перед вищою освітою на усіх її рівнях, є формування компетентностей як інтегрованих особистісних характеристик, набуття яких – запорука не лише професійної, але й соціокультурної інтеграції особистості. Навички Soft Skills є основою їх формування та подальшого застосування.

Комунікативна компетентність формується нині переважно в умовах цифрової реальності та передбачає наявність високого рівня цифрової культури особистості. Втім комунікативні взаємодії за цих обставин виконують дедалі більше не інформаційну, а особистісну та емпатичну функції.

Емпатія характеризує стосунки людей, що побудовані на розумінні один одного, готовності сприймати іншого таким, яким він є, на емоційному співпереживанні з іншим його особистісних проблем, вирішення котрих не потребує зовнішнього втручання, але власний пошук рішення яких залежить від готовності іншого допомогти увагою та емоційною співучастю в цьому. Метою емпатичної взаємодії є не лише відчуття емоційного комфорту, але й отримання інтелектуальної насолоди від того, що є інші, які думають так само, цікавляться схожими темами, чи, навпаки, мають відмінне коло інтересів, знайомство з яким збагачує особистість.

Інноваційна спрямованість суспільного життя, що визначає стратегію розвитку усіх його сфер, вимагає від особистості високого рівня розвитку її інноваційних здібностей, зреалізувати які без здатності до емпатії, без уміння прогнозувати потреби, запити іншого, виявляти до нього живий інтерес неможливо. Отже, готовність до емпатії є умовою розвитку і такої нагальної характеристики особистості, як інноваційність.

Емпатичні взаємодії мають бути реалізовані на емоційному, інтелектуальному та предикативному (діяльнісному) рівні, а комунікативна модель поведінки має вибудовуватися на емпатичних засадах.

Встановлення та підтримка міжособистісних взаємозв'язків є необхідною умовою розвитку комунікативної компетентності особистості, яка формується на основі діалогової взаємодії.

«Діалогічність експлікується як основа самоідентифікації Я, в процесі якої людина приходить до розуміння власного Я завдяки діалогу з Іншим, коли становлення Я та становлення Іншого відбуваються водночас» [13, с. 7]. Вона виявляється в умінні чути і розуміти іншого, доброзичливо та привітно до нього ставитися, бути впевненим у собі і водночас зацікавленим в іншій людині, так само цілісній і самобутній особистості. Комунікативна компетентність передбачає наявність уміння адаптуватися до змін умов комунікації, думок чи настрою іншої людини, іти на компроміс та вибудовувати стосунки у процесі спільного пошуку та взаємодії, долати комунікативні бар'єри, зокрема, підтримувати ділову комунікацію навіть тоді, коли особистісна комунікація з певною людиною є неприємною чи небажаною. Ознакою сформованої комунікативної компетентності є уміння вибудовувати стосунки з людьми за певними правилами, відповідно до визначених комунікативних ролей, але водночас долати шаблонність такої комунікації та бути відкритим до емпатичної взаємодії. «Вихідними принципами діалогу є визнання рівноправності інших людей, відкритість людини для діалогу, народження нового сенсу в позиціях суб'єктів діалогу» [13, с. 9].

Комунікативна компетентність передбачає володіння культурою усного та писемного мовлення, вміння вести спілкування як очно, так і дистанційно, синхронно та асинхронно, використовувати можливості різноманітних засобів цифрової комунікації. Комунікативна компетентність виявляється в умінні встановлювати та підтримувати тривалі контакти одночасно з багатьма людьми в різних ситуаціях спілкування, в тому числі і засобами цифрової взаємодії.

Електронне спілкування ґрунтується на дотриманні тих самих правил, що регулюють очну взаємодію людей між собою. У ньому, як і в усній комунікації, важливу роль відіграє не лише вербальний, але й невербальний рівень, уміння зчитувати не лише текст, але й контекст, користуватися різними знаковими системами. Якщо в усній комунікації такими є мова жестів, міміки, рухів тіла, тон, темп мови, інші дотичні фактори, то в електронній комунікації – це мова ідеограм та смайлів, емодзі, Інтернет-меми, культура оформлення тексту, його візуальне структурування, оперативність реагування, час відправки повідомлення тощо. Уміння вести дистанційну цифрову комунікацію є важливим складником комунікативної компетентності нині.

Курс «Філософія», який викладається в більшості закладів вищої освіти України на першому (бакалаврському) рівні, має значний потенціал у напрямі формування комунікативної компетентності, оскільки його предметне наповнення передбачає як знайомство з теоретичними підвалинами комунікативної моделі співіснування, так і формування навичок комунікації в процесі взаємодії викладача зі студентами та переважно проблемного (як такого, що найбільш відповідає змісту) викладу матеріалу.

Можливості курсу «Філософія» в напрямі формування комунікативної компетентності закладені на теоретичному та практичному рівнях. Теоретичну основу визначають, насамперед, погляди Е. Левінаса, В. Біблера та М. Бубера. Діалог, на думку М. Бубера, є способом буття людини у світі, яке здійснюється в контексті «Я-Ти» та «Я-Воно» взаємодії. Перша («Я-Ти» взаємодія) визначає особистісні емпатичні стосунки з іншими як із цілісними та самобутніми «Я». Спілкування з ними є шляхом до розкриття глибини цих «Я». Друга (взаємодія «Я-Воно») є позначенням відчуженого, деперсоніфікованого, вихолощеного співіснування з іншими та із самим собою як із відстороненими предметами [1]. В. Біблер висвітлює діалог культур як спосіб їх співіснування у просторі та часі. Кожен суб'єкт цього діалогу постає сучасником того, хто веде діалог, а повнота культурних змістів розкривається лише за умов поліфонії таких діалогів. Е. Левінас висловлює міркування про асиметрію взаємовідносин «Я» та «Іншого» в просторі діалогу, яка є утвердженням їхньої унікальності, а не антагонічності, обґрунтовує важливість синтетичного діалогу як такого, що приносить задоволення від спілкування кожному з його учасників та віднаходить площину об'єднання (не злиття) їхніх позицій і думок. К.-О. Апель, М. Бахтін, Ю. Габермас, П. Рікер, Г. Сковорода, К. Ясперс, представники комунікативної філософії як напряму філософування ХХ ст. (Д. Бюлер, В. Кульман, П. Ульріх) доповнюють та розширюють це теоретичне підґрунтя. Знайомство з ідеями зазначених філософів має відбуватися в межах опрацювання змістового наповнення тематичних блоків «Сучасна філософія»,

«Українська філософія», «Філософські проблеми культури», «Онтологія як розділ філософії», висвітлення діалогової моделі існування філософських знань, онтологічних та антропологічних проблем (зокрема, істинного та неістинного буття людини), способів людської буттєвості (комунікації як одного з них) та типів соціальної взаємодії (зокрема, комюнітарного типу соціального зв'язку). Ідеї діалоговості мають бути покладені в основу формування предметного наповнення курсу «Філософія» та стати основою дидактичної моделі його викладання.

Практичний рівень формування комунікативної компетентності в процесі вивчення курсу «Філософія» передбачає впровадження технологій проблемного, інтерактивного, особистісно орієнтованого навчання, технологій формування креативності, реалізацію принципів практично орієнтованого викладання теоретичних питань та їх обговорення. Його методологічну основу визначає сократівський діалог, знайомство з яким відбувається в процесі вивчення історії філософії та розгляду античної філософії, зокрема ідей Сократа, Платона та Аристотеля. Сократівська традиція діалогу є таким пошуком істини, результат якого наперед не відомий, він має відбутися в кожному, хто прагне істини і знань. Пошук, у якому немає того, хто володіє істиною і спрямовує до неї інших, а є ті, хто спільно її шукають, генерує модель сучасної освіти. Дистанційна освіта не лише внесла корективи в процес спілкування викладача зі студентом, але й модернізувала методи та прийоми викладання курсу «Філософія», зокрема проблемне навчання.

Навчальний досвід Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) засвідчив можливість та продуктивність залучення до роботи зі студентами з метою формування їхньої комунікативної компетентності в межах вивчення цього курсу освітніх цифрових платформ та онлайн-платформ, що мають комунікативний ресурс.

Чи не найбільш представлена у ЗВО України навчальна платформа Moodle дає змогу не лише розміщувати дидактичні матеріали і здійснювати контроль за отриманими студентами знаннями. Ресурсні можливості платформи дозволяють використовувати її з метою ведення особистісного діалогу зі студентом через функцію особистих повідомлень. Функція тестових завдань може бути використана викладачем із метою продовження діалогу, що розпочався на лекції, форуми, чати та вебіари можуть стати майданчиками для організації колективних обговорень та ресурсами для налагодження емпатичних взаємодій. Використання додатків (плагінів) дає змогу залучити до цього онлайн-діалогу широке коло учасників та необмежені онлайн-ресурси.

Продуктивним також є використання цифрових ресурсів, що забезпечують отримання зворотного зв'язку та створення комунікативного середовища. До викладання курсу «Філософія» у КНУКіМ були залучені платформи Mentimeter та Kahoot!, які дають змогу проводити різноманітні анонімні опитування (Mentimeter) та цікаві інтерактивні ігри, вікторини, голосування (Kahoot!).

Онлайн-лекції можуть бути урізноманітнені проведенням навчальних флешмобів, участь та обговорення результатів яких є запорукою формування простору відкритого діалогу на занятті. Освітні та комунікативні можливості навчальних флешмобів були предметом висвітлення попередніх публікацій [14].

Відкритість викладача до діалогу, готовність віднаходити нові можливості для його здійснення в процесі професійної самореалізації, зацікавленість у комунікації як способі власної буттєвості – необхідні умови формування комунікативної компетентності як особистісної характеристики і викладача, і студента. Освітня та навчальна діяльність ЗВО будь-якого профілю має бути спрямована на створення комунікативного навчального середовища, наявність якого є необхідною умовою формування комунікативної компетентності всіх учасників навчального процесу.

Висновки. У процесі проведеного дослідження визначені основні напрями формування комунікативної компетентності як базової інтегральної характеристики особистості. З'ясовано, що предметне наповнення курсу «Філософія» забезпечує формування комунікативної компетентності на теоретичному та практичному рівнях. На прикладі навчального досвіду КНУКіМ

продемонстровано, що залучення платформ цифрового навчання та цифрових ресурсів, що уможливають отримання зворотного зв'язку, створює умови для реалізації навчального діалогу на емпатичних засадах, збільшує можливості викладача з формування комунікативної компетентності студента, відкриває нові можливості з формування його власної комунікативної компетентності. Предметом подальшого вивчення має стати більш детальний аналіз філософських текстів на предмет можливості їх залучення до модернізації змісту навчальних програм із курсу «Філософія», нагальним також видається подальше висвітлення новітнього дидактичного досвіду викладання дисципліни в умовах запровадження дистанційної освіти та формування комунікативної компетентності всіх учасників навчального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бубер М. Два образа веры. Москва : Республика, 1995. 464 с.
2. Галицька М.М. Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 2. С. 39–48.
3. Fantini E. Reconceptualizing intercultural communicative competence: A multinational perspective. *Research in comparative and international education*. 2020. Issue 1, vol. 15. P. 52–62.
4. Kiessling C., Fabry G. What is communicative competence and how can it be acquired? *GMS Journal For Medical Education*. 2021. Issue 3, vol. 38.
5. Abdulrahman N.C., Abu-Ayyash E.A.S. Linguistic competence, Communicative Competence and Interactional Competence. *Journal of Advances in Linguistics*. 2019. Vol. 10. P. 1600–1616.
6. Симоненко С.В. Формування комунікативної компетентності фахівців з програмної інженерії у закладах вищої освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького. Запоріжжя, 2019. 240 с.
7. Kucher A., Mendruk I., Khodakevych O., Dybkova L. Management of Formation of Communicative Competence of the Future Economists: Case Study of Ukraine. *TEM JOURNAL – Technology, Education, Management, Informatics*. 2019. Vol. 8. Issue 4. P. 1127–1136.
8. Геращенко В.В. Комунікативна компетентність як один зі складників професійної підготовки висококваліфікованих викладачів правознавства. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 19, т. 1. С. 65–68.
9. Хаметова Л.М. Формування комунікативної компетентності як базової для професійної діяльності. *Молодий вчений*. 2018. № 10(2). С. 633–636.
10. Гладких Г.В., Шаров С.В. Напрями формування комунікативної компетентності студентів. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11, т. 1. С. 70–74.
11. Кравченко-Дзондза О. Формування комунікативної компетенції студентів у процесі вивчення культурологічних дисциплін. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 10. С. 205–208.
12. Демченко Н., Литвинчук Н. Проблеми формування комунікативної компетентності у майбутніх практичних психологів. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія*. 2018. № 13. С. 9–13.
13. Шашкова Л.О., Злочевська М.В. Діалогічний вимір гуманітарного знання. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2011. 176 с.
14. Кириленко К.М. Впровадження флешмобу в навчальний процес підготовки спеціаліста галузі культури і мистецтва (на прикладі освітнього досвіду Київського національного університету культури і мистецтв). *Питання культурології*. 2020. Вип. 36. С. 239–248.

REFERENCES

1. Buber, M. (1995). Dva obraza very [Two ways of faith]. Moscow: Respublika [in Russian].
2. Halytska, M.M. (2015). Skladovi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv yshchyykh navchalnykh zakladiv [Components of communicative competence of students of higher educational institutions]. *Osvitohichnyi dyskurs*, 2, 39–48 [in Ukrainian].
3. Fantini, E. (2020). Reconceptualizing intercultural communicative competence: A multinational perspective. *Research in comparative and international education*, 15, 1, 52–62.
4. Kiessling, C. & Fabry, G. (2021). What is communicative competence and how can it be acquired? *GMS Journal For Medical Education*, 38, 3.

5. Abdulrahman, N.C. & Abu-Ayyash, E.A.S. (2019). Linguistic competence, Communicative Competence and Interactional Competence. *Journal of Advances in Linguistics*, 10, 1600–1616.
6. Symonenko, S.V. (2019). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti fakhivtsiv z prohramnoi inzhenerii u zakladakh vyshchoi osvity [Formation of communicative competence of software engineering specialists in higher education institutions]. (Candidate's thesis). Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
7. Kucher, A., Mendruk, I., Khodakevych, O. & Dybkova, L. (2019). Management of Formation of Communicative Competence of the Future Economists: Case Study of Ukraine. *TEM JOURNAL – Technology, Education, Management, Informatics*, 8, 4, 1127–1136.
8. Herashchenko, V.V. (2019). Komunikatyvna kompetentnist yak odyin zi skladnykiv profesiinoi pidhotovky vysokokvalifikovanykh vykladachiv pravoznavstva [Communicative competence as one of the components of professional training of highly qualified teachers of law]. *Innovatsiina pedahohika*, 19, 1, 65–68 [in Ukrainian].
9. Khametova, L.M. (2018). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti yak bazovoi dlia profesiinoi diialnosti [Formation of communicative competence as a basis for professional activity]. *Molodyi vchenyi*, 10 (2), 633–636 [in Ukrainian].
10. Hladkykh, H.V. & Sharov, S.V. (2019). Napriamy formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv [Directions of formation of communicative competence of students]. *Innovatsiina pedahohika*, 11, 1, 70–74 [in Ukrainian].
11. Kravchenko-Dzondza, O. (2014). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentsii studentiv u protsesi vyvchennia kulturolohichnykh dystsyplin [Formation of communicative competence of students in the process of studying culturological disciplines]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 10, 205–208 [in Ukrainian].
12. Demchenko, N. & Lytvynchuk, N. (2018). Problemy formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti u maibutnikh praktychnykh psykholohiv [Problems of formation of communicative competence of future practical psychologists]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Pedahohika, Psykholohiia*, 13, 9–13 [in Ukrainian].
13. Shashkova, L.O. & Zlochevska, M.V. (2011). *Dialohichniy vymir humanitarnoho znannia* [Dialogic dimension of humanitarian knowledge]. Kyiv: Vydavnychiy dim “Profesional” [in Ukrainian].
14. Kyrylenko, K.M. (2020). Vprovadzhennia fleshmobu v navchalnyi protses pidhotovky spetsialista haluzi kultury i mystetstva (na prykladi osvithnoho dosvidu Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv) [Introduction of a flash mob in the educational process of training a specialist in the field of culture and art (on the example of the educational experience of the Kyiv National University of Culture and Arts)]. *Pytannia kulturolohii*, 36, 239–248 [in Ukrainian].

Kyrylenko Kateryna Mykhaylivna

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy and Pedagogy of
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Konovaltsia str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3303-3947

WORLDVIEW PRINCIPLES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF TEACHING THE COURSE “PHILOSOPHY”

The communicative component is an urgent need of humanity, the value of which is growing in the age of digital transformations. The formation of communicative competence of the future graduate is the primary task of the educational institution. The article highlights the importance of the formation of communicative competence in the higher education institution as a basic integral characteristic of the individual, substantiates the directions of its formation. The resource possibilities of the course “Philosophy” on the formation of communicative competence at the theoretical and practical level are revealed, the possibilities of involving digital educational platforms in its teaching are highlighted. Kyiv National University of Culture and Arts’s (KNUC&A) learning experience in attracting digital learning platforms (on the example of the Moodle platform) and online resources that provide

communication opportunities (on the example of the Mentimeter and Kahoot! Platforms) to teaching the course in terms of distance education is described. The following research methods are involved: pedagogical observation, monitoring, analysis, generalization, concretization, systematization.

The study identifies the main directions of formation of communicative competence as a basic integral characteristic of the individual, clarifies the main skills, possession of which is the key to its acquisition. On the example of KNUC&A's educational experience it is shown that the subject content of the course "Philosophy" provides the formation of communicative competence at the theoretical and practical levels, and the involvement of digital learning platforms and digital resources that provide feedback increases the effectiveness of the lecturer in the formation of communicative competence of all participants in the educational process. It has been found that the Moodle platform helps to create an integrated learning environment with well-established interaction of all its participants, to form the communicative competence of the future graduate of the university. Mentimeter and Kahoot! platforms provide additional opportunities for establishing productive educational communication on an empathic basis. Effective use of digital learning platforms and online resources increases the lecturer's ability to form the communicative competence of the student, opens new opportunities for the formation of his own communicative competence.

Key words: *communication, communicative competence, course "Philosophy", empathic interactions, digital learning platforms, Moodle, Mentimeter, Kahoot!.*

УДК 378.147:101.1

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.19>**Поліщук Ірина Євгенівна**

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Херсонського державного університету
вул. Університетська, 27, Херсон, Україна
orcid.org/0000-0002-8303-0373

Галіченко Максим Володимирович

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Херсонського державного університету
вул. Університетська, 27, Херсон, Україна
orcid.org/0000-0002-4803-9102

ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

Актуальність проблеми. Розробка питань філософсько-методологічної підготовки магістрів у сучасному українському університеті стає особливо актуальною в умовах реформування вищої освіти та потреби наближення її до світових стандартів.

Метою статті є обґрунтування необхідності суттєвого вдосконалення цієї підготовки, що становить фундаментальну основу науково-дослідницької діяльності майбутніх магістрів. Ця задача не може бути розв'язана без розуміння реального стану методологічної підготовки здобувачів вищої освіти.

Методи та результати дослідження. Авторами використані діалектичний і системний підходи, методи анкетування, узагальнення й інтерпретації. Наголошено на необхідності суттєвої переорієнтації навчання на розвиток мислення, формування здатності працювати не тільки у межах певної парадигми, але і в активних комунікаціях із представниками різних наукових співтовариств. Зосереджена увага на метатеоретичному рівні методології науки, на питанні можливостей і меж застосування у науковій діяльності методів класичної науки. Обґрунтована необхідність набуття знань із основ синергетичної методології.

Авторами статті розроблена анкета та здійснене соціологічне дослідження рівня загальнонаукової та філософсько-методологічної підготовки здобувачів вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» денної форми навчання Херсонського державного університету. Мета дослідження – виявити ставлення здобувачів вищої освіти до наукової діяльності та їх оцінки якості методологічної підготовки під час навчання. Отримані відповіді на питання щодо рівня обізнаності майбутніх магістрів із сучасними методологічними підходами та методами, а також їх реальним застосуванням у процесі написання курсових і випускових робіт, наукових тез і статей. Зроблений висновок про недостатньо високий рівень методологічної підготовки. Опитування виявило небажання більшості опитаних (89%) обирати науку як професійну діяльність.

З метою поглиблення змісту й удосконалення форм філософсько-методологічної освіти магістрів зроблені конкретні пропозиції, що стосуються організації навчального процесу, методичного забезпечення філософських і загальнонаукових дисциплін, а також підвищення рівня методологічних знань викладачів університету.

Ключові слова: освіта, філософія освіти, наука, філософія науки, методологія науки, методи наукового дослідження.

Вступ. Сучасна цивілізація, що у режимі із загостренням рухається шляхом інформатизації та технізації, характеризується суттєвою прагматичною спрямованістю свідомості людей, яка реалізується у всіх сферах життєдіяльності. Наука та філософія стають менш затребуваними

у системі освіти та виховання молоді. Тривожним явищем є професійна орієнтація студентів на отримання спеціальностей переважно практичного, а не теоретичного спрямування. Мотивація здобувачів вищої освіти зрозуміла, її основою є сподівання на високий рівень матеріального забезпечення, що можливий із отриманням диплому, однак ніяка професійна діяльність випускника вишу – економічна, юридична, технічна, управлінська, освітня – не може бути успішною без здатності фахівця до творчого та критичного мислення, що дозволяє формувати виважені стратегії, позбавлятися шаблонів, однозначних рішень, які не враховують постійну мінливість природного й соціального світу, багатоваріантність шляхів його розвитку.

Подолання одномірності людини зі спрощеною здатністю до мислення – важлива задача університетської освіти. Велику роль у підготовці висококваліфікованих бакалаврів і магістрів мають відігравати базовий курс філософії та спеціалізований курс філософії та методології науки. Філософсько-методологічна освіта магістрів у сучасному українському університеті стає особливо актуальною в умовах реформування вищої освіти та нагальної потреби наближення її до світових стандартів. Орієнтація переважної більшості навчальних дисциплін на суто знаннєву складову частину, яка й досі домінує у системі вітчизняної університетської освіти, виявляється застарілою у зв'язку зі стрімкою зміною наукових знань. Ця обставина вимагає від викладача філософсько-методологічних дисциплін суттєвої переорієнтації навчання на розвиток мислення, вдосконалення складного розумового процесу майбутнього магістра, формування здатності працювати у науці чи іншій професійній сфері не тільки у межах певної парадигми, але й в активних комунікаціях із колегами з інших наукових співтовариств або високопрофесійних об'єднань.

Зазначимо, що проблема філософсько-методологічної підготовки здобувачів вищої освіти набуває дедалі більшої ваги у наукових і методичних розробках українських філософів і науковців, зокрема у працях Т. Білоус, І. Добронравової, І. Книш, В. Петрушенка, С. Пролєєва, О. Рубанця та ін. [1–3; 7–9].

Авторами дослідження також була підготовлена низка статей, у яких розглядалася проблема змісту та форм методологічної підготовки бакалаврів, магістрів і докторів філософії (PhD), а також проведене соціологічне опитування магістрів у 2019 р. [4–6].

Мета та завдання. Метою статті є дослідження реального стану загальнонаукової та філософсько-методологічної підготовки бакалаврів і магістрів, а також визначення оптимальних шляхів її поглиблення. Досягненню мети має сприяти виконання таких завдань:

1. Розробка анкети із питаннями, що спрямовані на виявлення ставлення здобувачів до наукової діяльності, на якість загальнонаукової та філософсько-методологічної підготовки, її оцінку здобувачами, рівень обізнаності із сучасними методологіями науки, особливостями застосування філософських підходів і загальнонаукових методів у написанні курсових, випускових робіт, наукових тез і статей. Включення в анкету питання щодо бажання здобувачів професійно займатися науковою діяльністю, а також щодо можливостей застосування набутих методологічних знань і способів теоретичного мислення в інших високопрофесійних галузях.

2. Проведення опитування здобувачів вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» I року денної форми навчання Херсонського державного університету й узагальнення його результатів.

3. Надання пропозицій щодо підвищення якості методологічної підготовки бакалаврів і магістрів у Херсонському державному університеті та інших вишах України.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний і системний підходи, методи анкетування й узагальнення. Застосовано також метод інтерпретації, оскільки результати сучасних наукових досліджень, зокрема проведеного соціологічного опитування, залежать не тільки від складності та специфіки об'єкта, але й від світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій, суб'єктів пізнання. Системний підхід потребує обов'язкового врахування найбільш суттєвих детермінацій, розуміння об'єкта дослідження як відкритої системи. Це спонукало нас досліджувати стан методологічної підготовки із виявленням ставлення здобувачів до питань соціальних детермінант науки, питань соціальної, а не тільки професійної відповідальності вченого.

Результати дослідження. У розробці теми ми виходили із розуміння філософії та методології науки як теоретичної галузі та такої, що спрямована на практичну діяльність науковця, управлінця, інженера, викладача тощо. Звісно, в історії філософії ми знаходимо деякі зразки теоретичних спекуляцій, відірваних від повсякденної життєвої реальності умоглядних концепцій, але навіть за суто метафізичного ставлення до світу мислителі минулого примудрялися зробити важливий практичний внесок до наукової методології. Достатньо пригадати формування культури дефініцій, починаючи з Парменіда й Аристотеля. Першим досвідом культивування методологічного сумніву стали апорії Зенона. Далі, за часів середньовіччя, формувалася герменевтика як мистецтво тлумачення текстів, котра відкриває людині шлях до множинності смислів, різноманітності тлумачень, що важливо як для літературних форм, так і для майбутньої науки.

Особливого значення набуває сьогодні методологія сумніву, фундаторами якої були Рене Декарт та Іммануїл Кант, оскільки постнекласична наука дедалі більше доводить неможливість отримання безпомилкового знання. Ці нагадування важливі, оскільки в університетській спільноті нерідко лунають думки, що історія філософії – це суцільний атавізм, що знання історико-філософських концепцій ніякої теоретичної та практичної користі для освіти сучасної людини не дають. Це свідчить про загрозливу тенденцію зниження «питомої ваги» теоретичних дисциплін, зокрема філософії, що проявляється у формуванні освітніх програм, отже, зниження «собівартості» розумового процесу як такого, здатного до сумніву, до багатовимірного бачення об'єктів, які досліджуються. Основна задача, яку ми ставимо перед собою, – це формування в університетському середовищі втраченої поваги до професійної науки, до наукової професії, культивування інтересу студентства до наукових досліджень, розуміння ним самоцінності наукових пошуків. Керуючись цими положеннями, ми розробили анкету, що включала в себе низку питань, відповіді на які дозволили б окреслити загальну картину реального стану методологічної підготовки в університеті.

В опитуванні, проведеному у вересні 2021 р., взяли участь 167 осіб, що становить 74,2% від загальної кількості здобувачів вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» денної форми I року навчання (225 осіб), із них здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» галузі знань «Освіта» – 87 зі 102 (85,3%); галузей «Культура і мистецтво», «Гуманітарні науки», «Соціальні та поведінкові науки» – 35 із 41 (85,4%); галузей «Управління та адміністрування», «Право» – 9 із 12 (75%); галузей «Природничі науки», «Біологія», «Охорона здоров'я» – 21 із 27 (77,8%); галузі «Інформаційні технології» – 15 із 19 (79%). Достатній відсоток опитаних дозволяє узагальнити надані відповіді та вважати їх такими, що загалом відповідають реальному стану методологічної підготовки. Наведемо основні відповіді здобувачів. Щодо проблем науки, які має досліджувати філософія, більшість здобувачів галузі знань «Освіта» (69%) відзначили питання соціального функціонування науки; здобувачі галузей знань «Гуманітарні науки» і «Соціальні та поведінкові науки» (64%) – питання стратегій освітнього процесу, результатів наукового дослідження; здобувачі галузі знань «Культура і мистецтво» не надали змістовних відповідей; здобувачі галузей знань «Управління та адміністрування» і «Право» (63%) – проблеми об'єктивності результатів дослідження, сучасних методів дослідження; здобувачі галузі знань «Природничі науки» (71%) – основ наукового дослідження, біоетики; здобувачі галузі знань «Інформаційні технології» (54%) – логіки наукового дослідження.

Питання щодо освітніх компонент бакалавріату, які були спрямовані на підготовку до наукового дослідження, розглядалося усіма опитуваними виключно у контексті спеціальнонаукової, а не загальнонаукової підготовки. Більшість опитаних здобувачів всіх галузей знань (81%) вважає кількість аудиторних годин, що відведені на освітню компоненту вибіркового циклу «Основи наукових досліджень», недостатніми для якісної науково-методологічної підготовки, зокрема для написання курсових і випускових робіт. Якість науково-методологічної підготовки бакалаврів за п'ятибальною шкалою була оцінена таким чином: здобувачами галузі знань «Освіта» – 5 (9%), 4 (74%), 3 (17%), 2 (0%); здобувачами галузей знань «Гуманітарні науки» та «Соціальні та поведінкові науки» – 5 (14%), 4 (68%), 3 (18%), 2 (0%); здобувачами галузі знань «Культура і мистецтво» – 5 (0%), 4 (17%), 3 (72%), 2 (11%); здобувачами галузей

знань «Управління та адміністрування» і «Право» – 5 (4%), 4 (51%), 3 (45%), 2 (0%); здобувачами галузі знань «Природничі науки» – 5 (9%), 4 (69%), 3 (22%), 2 (0%); здобувачами галузі знань «Інформаційні технології» – 5 (18%), 4 (75%), 3 (17%), 2 (0%).

Відповіді на це питання виявили достатньо суттєві розбіжності в оцінках якості науково-методологічної підготовки бакалаврів різних галузей знань. Найбільшу занепокоєність викликає оцінка цієї підготовки здобувачами галузі знань «Культура і мистецтво». На наш погляд, виправдати ситуацію тією обставиною, що творчі спеціальності цього профілю вважаються суто практичними, неможливо. Магістерські освітні програми будь-якої галузі знань – це програми підготовки здобувачів як до наукової, так і до високопрофесійної викладацької, управлінської, адміністративної діяльності, що потребує осучаснених методологічних знань і підходів.

На питання щодо використання загальнонаукових методів у написанні курсових і випускових робіт у бакалавріаті надані такі відповіді: 91% здобувачів галузі знань «Освіта» вказали методи аналізу, синтезу, порівняння, індукції та дедукції; 67% здобувачів галузей знань «Гуманітарні науки», «Соціальні та поведінкові науки», «Культура і мистецтво» – узагальнення, аналіз, синтез, анкетування. Логічно було би передбачити, що здобувачі соціально-гуманітарного профілю назвуть насамперед методи інтерпретації, герменевтичний, феноменологічний, однак ці методи вказали лише 3 особи. 85% здобувачів галузей знань «Управління та адміністрування» і «Право» вказали системний підхід, аналіз, синтез, узагальнення, статистичний підхід; 79% здобувачів у галузі знань «Природничі науки» – спостереження, експеримент, порівняння, класифікація. Позитивно слід оцінити те, що 85% галузі знань «Інформаційні технології» назвали формалізацію, моделювання, аксіоматичний метод, математичний аналіз, що відповідає методологічній складовій частині цього профілю.

Найбільшу стурбованість викликає відсутність відповідей на питання щодо результатів застосування названих методів у курсових і випускових роботах.

Наступне питання стосувалося рівня обізнаності здобувачів із синергетичною методологією. Виявлено, що тільки здобувачі галузі знань «Природничі науки», зокрема «Науки про землю», «Географія» (63%), а також «Математика» (37%) частково ознайомлені із цією загальнонауковою методологією. Неочікуваною була й обставина, що здобувачі галузі знань «Управління та адміністрування» розуміють синергетичну дію дуже спрощено: на прикладі рівняння $2+2=5$. Це свідчить про переважно консервативний зміст вітчизняних підручників, посібників як із природничих, так і із соціально-гуманітарних дисциплін, а також про недостатній рівень організації в університеті та загалом у країні різноманітних форм підвищення загальнонаукової методологічної підготовки викладачів, що дозволило б осучаснити освітні програми.

Зазначимо далі, що, незважаючи на позитивний крок – впровадження в освітній процес курсу з академічної доброчесності, більшість здобувачів не вважає за потрібне окрім цієї дисципліни вивчати як обов'язковий чи вибірковий курс етики науки, що містить більш широкі питання професійної та соціальної відповідальності вченого. Тільки 8% усіх опитаних виявили зацікавленість у вивченні цієї дисципліни. Наступне питання стосувалося змісту сілабусу освітньої компоненти «Філософія та методологія науки», розробленого авторами статті, та пропозицій щодо доповнення його змісту проблемами, які цікаві здобувачам. Абсолютна більшість опитаних (79%) називали питання, що не стосуються змісту дисципліни (наприклад, сенсу життя, соціальної філософії тощо), однак серед проблем, запропонованих студентами включати у сілабус, зустрічалися й важливі питання міждисциплінарних досліджень, аксіології науки, розробок синергетики вітчизняними філософами та вченими, проблем істинності та правдоподібності теорій. Ці питання порушували здобувачі, котрі спеціалізуються у галузі «Природничі науки».

Далі було виявлено, що повністю або частково займатися науковою діяльністю після закінчення навчання за освітньою програмою «магістр» планує вельми незначна кількість здобувачів, загалом 11%, найменше тих, хто спеціалізується у галузі знань «Інформаційні технології» – 4%. Цією орієнтацією майже виключно на сфери практичної діяльності вочевидь слід пояснити слабкий інтерес абсолютної більшості здобувачів до науки та її осучасненої методології.

Останнє питання анкети стосувалося різних видів майбутньої професійної діяльності магістрів (окрім наукової), у яких ґрунтовна методологічна підготовка може бути корисною. Більшість опитаних всіх галузей знань (89%) не заперечували значення методологічних знань, зазначаючи, що вони є потрібними для викладацької діяльності, юридичної практики, управління й адміністрування, менеджменту, інженерної діяльності, однак ці думки мають переважно декларативний характер, оскільки попередні відповіді не дозволяють вважати їх глибокими й обґрунтованими.

Висновки. Результати опитування здобувачів вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» першого року навчання Херсонського державного університету дозволяють зробити такі зауваження.

Порівняно із попереднім дослідженням 2019 р. суттєвих позитивних змін у якості загальнонаукової та філософсько-методологічної підготовки майбутніх магістрів не виявлено. Опитування показало певні розбіжності у відповідях здобувачів різних галузей знання. Відповіді здобувачів галузі знань «Освіта» свідчили про інтерес до питань соціальних функцій науки. Здобувачі цього профілю вважають, що курс «Основи наукових досліджень» має бути обов'язковим. Здобувачі управлінського та юридичного напрямку підготовки виявили інтерес до питань об'єктивності результатів дослідження, серед методів дослідження більшістю було акцентовано на системному підході. Здобувачі гуманітарного та соціально-поведінкового напрямів підготовки надавали велике значення питанням стратегій освітнього процесу, однак ними майже не було підкреслено можливостей застосування герменевтичного, феноменологічного підходів, методу інтерпретації.

Опитування показало, що з основами синергетичної методології ознайомлені переважно здобувачі природознавчого напрямку підготовки. Здобувачі інформаційно-технологічного напрямку підготовки показали достатньо високий рівень обізнаності із загальнонауковими методами. Найбільшу стурбованість викликає низький рівень загальнонаукової підготовки здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» галузі знань «Культура і мистецтво». Спільними недоліками для всіх здобувачів слід вважати слабе вміння результативно використовувати зазначені ними методи у бакалаврських, курсових і магістерських роботах.

Загалом опитування виявило недостатній рівень обізнаності більшості здобувачів із новітніми постнекласичними методологічними підходами. Недостатнім також є інтерес здобувачів до питань професійної та соціальної відповідальності вченого, а також непереконливо доведена необхідність методологічної підготовки для різних видів високопрофесійної діяльності. Найголовнішою проблемою, яка виявилася в опитуванні, є те, що престиж науки як сфери професійної діяльності для здобувачів є вельми низький. Це потребує від нас, викладачів філософських і науково-теоретичних дисциплін, розробки заходів, що допоможуть переконати українське студентство у важливості наукової професії як для прогресу суспільства, так і для власного інтелектуального розвитку.

Існує нагальна необхідність у підвищенні статусу освітніх компонент, які мають насамперед теоретичний зміст, оскільки прагматизація освіти призвела до суттєвого зниження якості підготовки здобувачів, що стосується насамперед мисленнєвого процесу. Ми маємо переконувати студентів у тому, що здобутки так званої «несучасної філософії» можуть бути вельми сучасними й успішно працювати у наукових дослідженнях. Достатньо згадати про велике значення гносеології І. Канта для методології науки початку ХХІ століття.

Українські університети, що отримали сьогодні право на автономію, можуть і повинні працювати передусім над підвищенням рівня теоретичної підготовки здобувачів вищої освіти, отже, кількість кредитів та аудиторних годин на методологічну підготовку має бути суттєво збільшена. Студентоцентризм не означає зниження якості теоретичного блоку освітніх програм, не означає те, що ми, викладачі, маємо пропонувати студентам дисципліни вільного вибору, які полегшують навчальний процес і є такими, що не мають відношення до галузі знань, у яких вони спеціалізуються. Наступна проблема – якість підручників і посібників, переважна частина яких не враховує новітні наукові та методологічні досягнення, зокрема

синергетику як загальнонаукову теорію. Це вимагає осучаснення методологічної підготовки викладачів, проведення міжгалузевих, міждисциплінарних заходів як у межах окремого університету, так і у більш широких науково-педагогічних колах. Маємо сподівання, що наша позиція щодо теоретичної та практичної спрямованості філософії, зокрема такої її галузі, як філософія та методологія науки, знайде розуміння як у міністерських чиновників, так і в усій університетській спільноті – професорів, викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус Т. Філософія науки у системі сучасної освіти : філософія конкретних наук та філософія експерименту. *Філософська думка*. 2013. № 5. С. 113–123.
2. Добронравова І. Практична філософія науки. Суми : Університетська книга, 2017. 352 с.
3. Книш І. В. Гуманітарні та природничі науки в постнекласичній освіті. *Філософія науки: традиція та інновації*. 2013. № 2. С. 25–33.
4. Поліщук І. Є. Про стан філософсько-методологічної та загальнонаукової підготовки бакалаврів і магістрів (на прикладі Херсонського державного університету). *Педагогічні науки*. 2020. Вип. 90. С. 42–47.
5. Поліщук І. Є., Галіченко М. В. Філософсько-методологічна підготовка здобувачів вищої освіти в українському університеті : реальний стан і перспективи. *II International scientific conference “Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities” Conference proceedings, February 22th 2019*. Kaunas : Izdevnieciba Baltija Publishing, P. 429–431.
6. Поліщук І. Є., Галіченко М. В. Філософія для нефілософів (до питання філософсько-методологічної підготовки бакалаврів, магістрів та докторів філософії (PhD) в сучасному університеті). *Педагогічні науки*. 2018. Вип. 85. С. 144–149.
7. Пролеєв С. В. Модернізація магістерських програм. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2018. № 1 (27). С. 7–8.
8. Рубанець О. М. Особливості філософської підготовки магістрів на сучасному етапі освітніх трансформацій. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2018. № 1 (27). С. 11–12.
9. Petrushenko V., Chursinova O. Philosophical and anthropological dimension of technoscience. *Filosofija. Sociologija*. 2019. T. 30, № 3. P. 199–205.

REFERENCES

1. Bilous, T. (2013) *Filosofiiia nauky u systemi suchasnoi osvity : filosofiiia konkretnykh nauk ta filosofiiia eksperymentu*. [Philosophy of science in the system of modern education: philosophy of specific sciences and philosophy of experiment]. *Filosofska dumka*. 5, 113–123.
2. Dobronravova, I. (2017) *Praktychna filosofiiia nauky*. [Practical philosophy of science]. Sumy : Universytetska knyha. 352 p.
3. Knysh, I. (2013) *Humanitarni ta pryrodnychi nauky v postneklasychnii osviti*. [Humanities and Natural Sciences in Post-Classical Education]. *Filosofiiia nauky: tradytsiia ta innovatsii*. 2, 25–33.
4. Polishchuk, I. (2020) *Pro stan filosofsko-metodolohichnoi ta zahalnonaukovoii pidhotovky bakalavriv i mahistriv (na prykladi Khersonskoho derzhavnoho universytetu)*. [On the state of philosophical-methodological and general scientific training of bachelors and masters (on the example of Kherson State University)]. *Pedahohichni nauky*. 90, 42–47.
5. Polishchuk, I. & Halichenko, M. (2019) *Filosofsko-metodolohichna pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity v ukrainskomu universyteti : realnyi stan i perspektyvy*. [Philosophical and methodological training of higher education students at the Ukrainian University: the real situation and prospects]. *II International scientific conference “Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities” Conference proceedings, February 22th 2019*. Kaunas : Izdevnieciba Baltija Publishing, P. 429–431.
6. Polishchuk, I. & Halichenko, M. (2018) *Filosofiiia dlia nefilosofiv (do pytannia filosofsko-metodolohichnoi pidhotovky bakalavriv, mahistriv ta doktoriv filosofii (PhD) v suchasnomu universyteti)*. [Philosophy for non-philosophers (on the issue of philosophical and methodological training of bachelors, masters and doctors of philosophy (PhD) at a modern university)]. *Pedahohichni nauky*. 85, 144–149.
7. Prolieiev, S. (2018) *Modernizatsiia mahisterskykh prohran*. [Modernization of master’s programs]. *Filosofski problemy humanitarnykh nauk*. 1 (27), 7–8.

8. Rubanets, O. (2018) Osoblyvosti filosofskoi pidhotovky mahistriv na suchasnomu etapi osvityvnykh transformatsii. [Features of philosophical training of masters at the present stage of educational transformations]. *Filosofski problemy humanitarnykh nauk*. 1 (27), 11–12.

9. Petrushenko, V. & Chursinova, O. (2019) Philosophical and anthropological dimension of technoscience. *Filosofija. Sociologija*. 3, 199–205.

Polishchuk Iryna Yevhenivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Philosophy and social sciences and humanities
Kherson State University
27, Universytetska str., Kherson, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8303-0373

Halichenko Maksym Volodymyrovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor of Philosophy and social sciences and humanities
Kherson State University
27, Universytetska str., Kherson, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4803-9102

PHILOSOPHY AND METHODOLOGY OF SCIENCE IN THE SCOPE OF MODERN UNIVERSITY EDUCATION

The urgency of the problem. The development of postgraduates' philosophical-methodological training issues at a modern Ukrainian university becomes especially relevant in the scope of reforming higher education and the need to approximate it to world standards.

The purpose of the article is to substantiate the need for significant improvement of the training, which is the fundamental basis of research activities of postgraduates (Master's degrees). The problem cannot be solved without understanding the actual state of methodological training of degree-seeking students.

Research methods and results. The contributors utilized dialectical and systematic approaches and methods of questionnaire, generalization, and interpretation. Emphasis is placed on the need for a significant reorientation of the training to the development of thinking, the formation of the ability to work not only within a specific paradigm but also in active communication with representatives of various scientific communities. The article is focused on the metatheoretical level of scientific methodology, the question of possibilities and limits of classical science methods' application in scientific activity. The necessity of acquiring knowledge of the synergetic methodology basics is substantiated.

The contributors developed a questionnaire and conducted a sociological study of the level of general scientific and philosophical-methodological training of intramural postgraduates (Master's degrees) at Kherson State University. The aim of the study was to identify the attitude of degree-seeking students to scientific activities and their assessment of the methodological training's quality during their studies. The contributors received answers to the questions regarding the awareness level of future postgraduates (Master's degrees) with modern methodological approaches and methods, as well as their actual application in the process of writing course projects and graduation theses, scientific theses and articles. The results led to the conclusion that the level of methodological training is not high enough. The survey revealed the reluctance of the majority of respondents (89%) to choose science as a professional activity.

In order to deepen the content and improve the forms of philosophical-methodological training of postgraduates (Master's degrees), specific proposals were made regarding the educational process' organization, methodological support of philosophical and general scientific subjects, and improving the methodological knowledge of the University's teachers.

Key words: education, philosophy of education, science, philosophy of science, methodology of science, methods of scientific research.

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

УДК

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.20>**Каранфілова Олена Володимирівна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-5823-7006

Красюк Ірина Андріївна

старший викладач кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-3348-1675

ЕСТЕТИКА МІСТОБУДУВАННЯ У ФІЛОСОФСЬКОМУ ОСМИСЛЕННІ

У статті розглядаються проблеми філософського освоєння дійсності в естетиці містобудування, яке досліджене з позиції теорії і практики планування і забудови міст. Основним завданням містобудування є створення певного матеріального середовища, в якому потреби людей мають задовольнятися найкращим чином.

У ХХІ столітті наука про містобудування перетворилася на окрему область знань, яка має не лише технічний, а й гуманітарний аспекти. Філософія тут є тим інтеграційним мостом, який поєднує теорію з практикою. Нині зрозуміло, що основне завдання містобудування полягає у створенні певного матеріального середовища, в якому потреби людей мають найкращим чином задовольнятися через реалізацію містобудівної політики, що полягає в розробці державних стандартів, норм та правил, пов'язаних із плануванням, забудовою та іншим використанням території.

Містобудування як теорія і практика планування та забудови міст охоплює складний комплекс соціально-економічних, екологічних, естетичних аспектів життя людини. У сучасних умовах міське середовище характеризується швидкими тимчасовими змінами простору, оскільки дедалі більше мешканців прагнуть перейти у сферу налагодженого промислового виробництва, освіти та послуг.

Проблема взаємодії духовних цінностей, що формує міське середовище, нині стає актуальною. Потрібен міський розвиток, який може вписуватися в контекст людського фактору, тобто в соціально-психологічні, візуальні, поведінкові аспекти сприйняття просторових об'єктів. Вони мають бути впізнаваними, прийнятими як «наші», відповідати духу часу, естетично багатими, щоб людина могла пишатися своїм домом, краєм, містом. Сучасна архітектура потребує нових підходів до розвитку міст.

Сучасний етап характеризується не стільки територіальним зростанням міст і збільшенням маси забудови, скільки насиченням соціальної, виробничої, транспортної, інженерно-технічної інфраструктури, що постійно вдосконалюється. Розвивається особливий вид простору, доступний для людини, – віртуальний, який включає інформаційне поле, культурні цінності та історичну пам'ять. Цільовими орієнтирами сучасного містобудування є гуманна та екологічна ідеологія, що використовує технологічні інновації, нові форми територіально-просторової організації.

Ключові слова: містобудування, архітектура, естетичний смак.

Як відомо, містобудування є теорією та практикою планування та забудови міст, областю архітектури та будівництва, комплексно вирішуючи функціонально-практичні та естетичні задачі. Цілі сучасного містобудування – створення комфортних умов для проживання населення, функціонування об'єктів виробництва, науки, культури, комунального господарства, а також формування та збереження екологічності та естетичності міського середовища.

Місто являє собою не лише архітектурний ансамбль, але й насамперед складну, просторову систему, параметри якої постійно змінюються. Традиційно містобудування розглядається як елемент архітектурної діяльності. На спосіб і зміст містобудування нині впливають форми та особливості урбанізації, зростання міст та агломерацій, властивості їх розвитку як складних динамічних систем, основи правового регулювання нерухомості, задачі та спосіб управління міським розвитком.

У ХХІ столітті містобудування перетворилось на окрему галузь знань, що має не тільки технічний, але і гуманітарний аспект. Філософія тут є тим інтеграційним мостом, який об'єднує теорію з практикою. Нині зрозуміло, що «основним завданням містобудування є створення певного матеріального середовища, в якому потреби людей мають задовольнятися найкращим чином шляхом проведення містобудівної політики, яка полягає в розробці державних стандартів, норм и правил, пов'язаних із плануванням, забудовою та використанням території, в підготовці та впровадженні містобудівної документації та інвестиційних програм розвитку населених пунктів, а також у створенні системи моніторингу та контролю за дотриманням містобудівного законодавства та документації» [1, с. 1].

Містобудування як теорія і практика планування і забудови міст охоплює складний комплекс суспільно-економічних, екологічних, естетичних сторін буття людини. У сучасних умовах міське середовище характеризується швидкими тимчасовими змінами простору, бо дедалі більше мешканців прагнуть перейти у сферу налагодженого промислового виробництва, освіти, обслуговування. Значимість міст і пов'язаних із ними форм життєдіяльності постійно зростає. Темпи зростання міського населення вдвічі перевищують темпи зростання загальної чисельності земель на планеті. Фундаментальним визначенням міської реальності стають філософські категорії руху, простору, часу, на основі яких мають вироблятися матеріальні, соціальні та духовні, в т.ч. архітектурні, цінності містобудівної культури.

Дослідники давно зазначають, що «міста пройшли довгий шлях становлення, розвитку і перетворення, що призвело до різноманіття їх типів. За своєю природою вони багатофункціональні, водночас виділяють промислові, агропромислові, курортні та ін.; за чисельністю – малі, середньої величини, великі, найбільші» [2, с. 5].

За темпами зростання виділяють міста, що швидко, помірно, повільно зростають, а також міста, що втрачають населення. Їх можна поділити на зручно і незручно розташовані. Багато малих міст, які опинилися в місцях перетину побудованих у ХХ ст. залізничних і автомобільних магістралей міжнародного значення, стали великими і продовжують розвиватися. І, навпаки, колись важливі адміністративні та торгові центри, які опинилися на периферії нових адміністративних утворень, подалі від головних транспортних магістралей, втратили свій колишній статус і населення.

Міська забудова створює особливий соціальний простір, який сприяє активності людей, що впливає на духовний світ особистості, пробуджуючи творчі інтенції людини. Філософія тут покликана осмислити стиль життя, втілений у чуттєво-художніх формах містобудування. Просторово-часові відносини, представлені в предметному середовищі, потребують поглибленого теоретичного підходу й узагальнення.

Простір і час філософія визначає як загальні форми буття матерії, буття всіх процесів і явищ. Буття не можливе без постійного руху і зміни. Зміна – невід'ємна властивість всієї природи. За Аристотелем, рух треба вважати здійсненням насправді можливого, оскільки ця можливість є ентелехією, здійсненням існуючого в потенції. Архітектура як саме філософічне втілення містобудування в принципах стійкості, статичності, тектоніки, відображенні конструкцій у художньому образі включає елементи руху як концепції історичного часу.

У сучасній філософії поняття простору характеризує протяжність об'єктів, їхні власні і взаємні кордони, місце одного об'єкта серед інших. Час розуміється як тривалість, швидкість, ритм, послідовність явищ.

В античності простір і час пов'язували через сумірність. Звернена до людини, її матеріальних потреб і естетичного смаку, практика містобудування античності передбачала організацію зрозумілого і ясного простору: прямокутна система вулиць, струнка гіподамова структура забудови вільних ділянок, розбивка міста на зручні квартали за професійною діяльністю, елементи благоустрою і виділення громадських композиційних центрів.

Різкі зміни в містобудуванні відбуваються в XIX–XX ст. у зв'язку з інтенсивним науково-технічним прогресом, стихійним зростанням міст і виникненням нових просторових форм для незвичайних, раніше невідомих видів життєдіяльності людини. Індустріальні та адміністративні центри, швидкісні магістралі, аеропорти, вокзали, розважальні та спортивні комплекси заповнюють міські території. Заради економічності, швидких темпів зведення об'єктів масової житлової забудови доводиться відмовлятися від історичної класики, естетичних традицій, гуманістичної спрямованості архітектури. Змінюються просторово-часові відносини, що проявляється в повторюваних у багатьох містах типових житлових забудовах, часом без урахування місцевого клімату й особливостей природних умов. Однак разом зі зростанням міст складнішими стають проблеми містобудування та дедалі важче знайти варіанти їх вирішення.

Актуальною є проблема взаємодії духовних цінностей, яка формує міське середовище. Необхідна якісна міська забудова, здатна вписатися в контекст людського фактора, тобто в соціально-психологічні, візуальні, поведінкові аспекти сприйняття просторових об'єктів. Вони мають бути впізнавані, прийняті як «свої», відповідати духу часу, бути естетично насиченими, щоб людина могла пишатися своїм будинком, районом, містом.

Головна особливість сучасного містобудування – зміна умов, в яких формується середовище життєдіяльності людей. Світ, в якому ми живемо, докорінно змінився і продовжує стрімко трансформуватися, а уявлення про цілі та пріоритети розвитку і формування міського середовища фокусується в філософському осмисленні. Загострилися протиріччя в розумінні основ містобудування: слідувати традиціям або йти інноваційним шляхом? Віддавати перевагу місцевим, національним або глобальним цінностям? Формувати міста одного стилю, але із впорядкованою забудовою або з еклектичною, але різноманітною? Створювати моноцентричні або поліцентричні населені пункти, «відкрите і доброзичливе» середовище або «безпечне та стабільне»?

Для сучасного етапу характерним є не стільки територіальне зростання міст і збільшення маси забудови, скільки постійне вдосконалення соціальної, виробничої, транспортної, інженерно-технічної інфраструктури. Розвивається особливий вид простору, доступний людині, – віртуальний, що включає інформаційне поле, культурні цінності та історичну пам'ять. Цільові орієнтири сучасного містобудування – гуманна і екологічна ідеологія з використанням технологічних інновацій, нових форм територіально-просторової організації.

Місто нині можна розглядати як твір мистецтва, в якому співіснують художні об'єкти, створені в різні часи. Активне живе місто не є закінченою художньою системою, в ньому завжди народжується щось нове, щось перебудовується, а щось руйнується [2, с. 8].

Архітектурний ансамбль – гармонійна єдність споруд у просторово організованому середовищі (площа, вулиця та ін.), яке відповідає певному ідейно-художньому змісту і композиційному задуму. Цей термін зазвичай застосовується стосовно невеликих містобудівних утворень (площею до кількох гектарів), які можна візуально сприймати як єдину об'ємно-просторову композицію.

Сучасна архітектура потребує нових підходів до міської забудови. Так, наприклад, в європейських країнах зароджується «еволюційна архітектура», початок якій поклав Дж. Фрейзер. Він вважає, що архітектурні форми мають відповідати самій природі і культурологічним концепціям суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мещеряков В.В. Містобудування як складова управління територіальним розвитком міста. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua>
2. Потаєв Г.А. Філософія градостроительства в постіндустріальную епоху. *Наука и инновации*. 2020. № 12(214). С. 4–9.

REFERENCES

1. Mesherakov V. Mistobuduvanna yak skladova upravlinna teritorialnum rozvitkom mista [Urban planning as a component of territorial development management of the city]. Electronic resource: <http://www.dy.nayka.com.ua>. [In Ukrainian].
2. Potaev G. (2020). Filosofiya gradostoitelstva v postindustrialuu epohu [Philosophy of urban planning in the post-industrial era]. Nauka I innovacii. № 12 (2014). P. 4–9 [In Russian].

Karanfilova Olena Volodumirivna

Candidate of Philosophical Sciences,
 associate professor at the department of philosophy,
 politology, psychology and law
 Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
 4, Didrikhsona St., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5823-7006

Krasiuk Iryna Andriivna

Senior lecturer at the department of philosophy,
 politology, psychology and law
 Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
 4, Didrikhsona St., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3348-1675

AESTHETICS OF URBAN PLANNING IN PHILOSOPHICAL THINKING

As you know, urban planning is the theory and practice of planning and building up cities, an area of architecture and construction article, comprehensively solving functional functional practical and essential tasks. The goals of modern urban planning are the creation of favorable conditions for the living of the population, the function of the production of objects -stva, science, culture, communal economy, as well as the form of peace and preservation not being eco-logically clean and esthetic of a thought-provoking urban environment.

In the 21st century, urban building science has transformed into a separate area of knowledge, which includes not only the technical, but also the humanitarian aspect. Philosophy here is that integration bridge that unites theory with practice. Today it is clear that “the main task of urban planning is to create a certain material environment in which the needs of people should be satisfied in the best possible way through the implementation of urban planning policy, which consists in the development of state standards, norms and rules related to planning, development and other use of the territory.

Urban planning as a theory and practice of planning and building cities covers a complex complex of socio-economic, environmental, aesthetic aspects of human life. In modern conditions, the urban environment is characterized by rapid temporary changes in space, as more and more residents seek to move into the sphere of established industrial production, education, and services.

The problem of interaction of spiritual values, which forms the urban environment, is becoming urgent today. There is a need for the qualities of urban development that can fit into the context of the human factor; i.e. in the socio-psychological, visual, behavioral aspects of the perception of spatial objects. They must be recognizable, accepted as “ours”, correspond to the spirit of the times, aesthetically rich, so that a person can be proud of his home, region, city. In modern architecture, there is a need for new approaches to urban development.

The current stage is characterized not so much by the territorial growth of cities and the increase in the mass of buildings, as by the saturation of the constantly improving social, industrial, transport, engineering and technical infrastructure. A special kind of space, accessible to a person, is developing - a virtual one, which includes an information field, cultural values and historical memory. The target guidelines of modern urban planning are a humane and ecological ideology using technological innovations, new forms of territorial-spatial organization.

Key words: city-building, architecture, aesthetic relish.

УДК 1:355:172.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.21>**Соколовська Юлія Вадимівна**

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії Національної гвардії України
майдан Захисників України, 3, Харків, Україна
orcid.org/0000-0003-3778-0023

Севрук Ірина Ігорівна

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії Національної гвардії України
майдан Захисників України, 3, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-5751-2216

Чупрінова Наталія Юрївна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії Національної гвардії України
майдан Захисників України, 3, Харків, Україна
orcid.org/0000-0003-0950-1410

«ЕТИКА ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ»: ПОНЯТТЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою роботи є обґрунтування з урахуванням тих морально-етичних проблем, які стають наслідком ведення тривалих бойових дій на теренах України, та викликів, що стоять перед силовими структурами світу у суспільстві «ризик», необхідності виокремлення специфічного предметного поля «етики збройної боротьби» як практично орієнтованої складової частини військово-професійної етики, аналіз можливих підходів до розгляду змісту поняття «етика збройної боротьби» та його визначення.

Теоретичною основою дослідження є фундаментальні праці вітчизняних та закордонних фахівців щодо проблем «етики війни» та «етики миру», а також сучасні роботи, присвячені обґрунтуванню необхідності виокремлення специфічної практично орієнтованої етики, яка б опікувалась розглядом морально-етичних проблем, що виникають під час збройних конфліктів сучасності, та дослідження, які враховують екзистенційні виміри війни. Методологічна основа – конкретно-історичний, системний, міждисциплінарний та діяльнісний підходи. Методами дослідження є методи філософської рефлексії, аналізу, синтезу, аналізу документів та моніторингу. Контекстом дослідження слугують реалії суспільного життя України за умов тривалого збройного конфлікту на сході країни та вища військова освіта.

Своєрідність отриманих результатів полягає у такому: 1) обґрунтовано необхідність виокремлення «етики збройної боротьби» як практично орієнтованої етики, предметне поле якої формують специфічні морально-етичні проблеми, що виникають під час ведення збройної боротьби, або стають її наслідком; 2) обґрунтовано доцільність інтерпретації «етики збройної боротьби» як необхідного складника військово-професійної етики, а не «етики війни»; 3) надано робочий варіант визначення поняття «етика збройної боротьби»; 4) виявлено можливі підходи до розгляду змісту поняття «етика збройної боротьби» та проведено, відповідно, аналіз цінностей, норм та принципів етики збройної боротьби; 5) доведено, що виявлення універсальних норм дасть змогу сформуванню «етос» збройної боротьби як смислову системоутворюючу основу «етики збройної боротьби»; 6) окреслене коло специфічних морально-етичних проблем, що формують предметне поле «етики збройної боротьби».

Окреслено перспективні напрями розробки означених у дослідженні проблем та практичної реалізації «етики збройної боротьби».

Ключові слова: етика збройної боротьби, етика війни, етика миру, моральний вибір військовослужбовця, універсальні цінності збройної боротьби, етос збройної боротьби, військово-професійна етика.

Вступ (постановка проблеми та її актуальність). Тривалість бойових дій на теренах країни гранично актуалізує питання щодо морально-етичного складника військово-професійної діяльності, насамперед етики збройної боротьби. Питання етики збройної боротьби розкривають своє практичне значення через додержання конституційних прав громадян у зоні ведення бойових дій, імідж силових структур держави, суспільну довіру до військових та загалом стабільність у суспільстві.

Зазначене у Стратегії «укомплектування Збройних сил України, інших складових сил оборони вмотивованим, професійним <...> особовим складом» [1] стає можливим за умов наявності в людини, що вибирає професію військового, сформованої системи цінностей та ціннісних орієнтацій, що відповідають вимогам військово-професійної моралі. З особливою гостротою значення морально-етичних цінностей, які не тільки проголошуються, а й стають регулятором поведінки, розкривається під час ведення бойових дій. Розуміння військовим сутності базових цінностей й універсальних норм етики збройної боротьби, його здатність реалізовувати ці цінності на території збройного конфлікту постають нині як безальтернативна складова частина військового професіоналізму. Згідно з новими Стандартами (2018), складниками компетентностей українського офіцерства є знання та розуміння сутності етики збройної боротьби, її основних питань та універсальних моральних норм, що регулюють поведінку учасників збройної боротьби [2].

Водночас станом на сьогодні (2021) в національному науково-теоретичному дискурсі «етика збройної боротьби» постає як певна «*tabula rasa*». Вища військова освіта потрапляє в ситуацію, коли, з одного боку, необхідно забезпечити формування компетентностей майбутніх офіцерів, пов'язаних із питаннями етики збройної боротьби, а з іншого – відсутні не тільки навчальна література та відповідне методичне забезпечення, а й навіть унормоване та закріплене визначення змісту самого поняття «етика збройної боротьби». Невизначеним є й коло основних питань (проблем) етики збройної боротьби, відсутні дослідження її базових принципів та норм, що можна вважати універсальними.

Аналіз джерел та публікацій дає змогу стверджувати, що наявний значний масив публікацій, присвячених дослідженню етики та війни. Науковий дискурс традиційно розгортається радше в руслі «філософії війни», коли досліджуються природа, сенс та призначення війни, виявляються її можливості та притаманна їй логіка. Етична проблематика розгортається в контексті розгляду питань усвідомлення сутності війни як морального зла або необхідності, як чинника соціальних трансформацій або як принципової загрози існуванню людства. Від класичних робіт воєнних стратегів (К. фон Клаузевіц, Г. фон Мольтке) до сучасних трактатів закордонних теоретиків, присвячених війні, головний наголос загалом робиться на розгляді війни як соціально-культурного та соціально-політичного явища. Так, найбільш впливова нині сучасна англо-американська традиція тягнє до нормативних підходів та пропонує дослідження в межах теорії «справедливої війни» (Майкл Уолцер, Нік Фоушин, Брайан Оренд, Джеф Макмаан). При цьому ціла низка проблем, пов'язаних із практичними аспектами ведення бойових дій, зокрема морального вибору, моральної поведінки та морального вчинку учасника бойових дій, залишається за межами теоретичного розгляду.

Значну увагу традиційно приділяють армійській етиці. Численні роботи вітчизняних та закордонних фахівців охоплюють широкий спектр проблем військово-професійної етики. Вітчизняній теорії притаманний пошук шляхів реформування вищої військової освіти в напрямі відповідності стандартам НАТО, що потребує змін у руслі гуманістичної парадигми (О.П. Дзьобань, М.І. Нещадим, О.Ю. Панфілов, Л.О. Петрова, Г.І. Фінін, В.А. Мандрагеля,

С.Т. Полторака) та надання етичної освіти майбутнім офіцерам (І.І. Севрук, Ю.В. Соколовська, Н.Ю. Чупрінова). Західна теорія, усвідомлюючи важливість морально-етичного складника військової професії саме в контекстах збройних конфліктів сучасності, робить наголос на необхідності визначення базових етичних характеристик, що надають інституціональній визначеності армії як військовій професії (Довідник з армійської доктрини, ADRP 1; Д.-П. Бейкер; Дж.-Д. Кас'є, С.-Д. Малоні), аналізі етичних принципів і завдань армійської етики (Д.-М. Снайдер, А.-П. Шайн; Пітер К. Кінні III; М.-К. Міхай), обґрунтуванні необхідності етичної освіти військових всіх рівнів – від солдата до вищих щаблів військової ієрархії (Ф. Емонет; Е. Мичевські; П. Робінсон, Н. Де Лі, Д. Каррік). Водночас названі розвідки розгортаються в контексті військово-професійної етики та етичного складника військово-професійної освіти, предметного поля «етики збройної боротьби» вони не формують.

Суттєвим зрушенням у дослідженнях етичних аспектів війни стали наукові розвідки, що враховують її екзистенційні виміри. Петар Бояніч – сербський вчений, що багато років досліджував війну, – дійшов висновку про необхідність врахування насамперед індивідуального досвіду насилля під час ведення бойових дій. Така позиція дала змогу трактувати війну як екзистенційну ситуацію («Насилля та месіанство»). У 2020 р. стартував філософсько-антропологічний проєкт, очолюваний П. Боянічем, – «Етика війни у країнах православної культури: усвідомлення індивідуального досвіду та реконструкція нормативної моделі поведінки», – спрямований на дослідження та типологізацію моделей морального вибору, що здійснюється учасниками бойових дій. Прогнозними результатами проєкту мають стати типологізація війн, що спирається на врахування впливу війни на індивідуальний моральний досвід та типології «габітусів» (П. Бурдьє) основних акторів воєнних дій [3]. Загалом дослідженням, що проводяться в межах цього проєкту (П. Бояніч, Е.С. Черепанова, О.С. Луньков, А.М. Давлетшина та ін.), притаманна релігійно орієнтована оптика, що задекларовано його назвою. Такий підхід, маючи значний евристичний потенціал, втім, на думку авторів статті, постає як доволі обмежений саме через пропоновану релігійну оптику у вирішенні проблем збройної боротьби.

Усвідомлюючи відставання етичної теорії від вимог та викликів часу, сучасна теоретична рефлексія наполягає на необхідності виокремлення «етики війни» як специфічної галузі етичного знання – прикладної етичної дисципліни, «метою якої є вказівки, наскільки це можливо, єдино вірної поведінки людини та суспільства загалом на війні та під час війни» [4, с. 217]. При цьому наголос робиться і на принциповій відмінності практичної «етики війни» від військово-професійної етики.

На думку авторів пропонованого дослідження, коло морально-етичних проблем, що породжує збройна боротьба, суттєво виходить за межі «етики війни» та її проблемного поля. Збройні конфлікти сучасності постають як «постнаціональні війни» (У. Бек). Акторами в цих конфліктах стають не національні держави, які легально використовують збройне насильство, а різноманітні найманці, терористичні угруповання, приватні військові компанії та так звані «сили ополчення». Досить часто використовуються партизанські тактики ведення бойових дій та наявна зовнішня підтримка. Отже, зміст поняття «збройна боротьба» виявляється значно ширшим, ніж зміст поняття «війна». У зв'язку з цим більш адекватним викликам сучасності стає поняття «етика збройної боротьби», яке, не заперечуючи доречності аналізу традиційного кола проблем «етики війни», дає змогу дослідити реалії збройних конфліктів сучасності у всій складності та різноманітності їх проявів та морально-етичних проблем, що вони породжують.

Крім того, вважаємо, що «етику збройної боротьби» варто розглядати не як принципово відмінну від військово-професійної етики, а саме як її частину – специфічну, таку, що має власне предметне поле, але частину, оскільки питання етосу збройної боротьби постають як практично значущі саме в контексті військово-професійної діяльності в зоні ведення бойових дій.

Мета та завдання. Метою дослідження є обґрунтування доцільності специфікації «етики збройної боротьби» як окремого предметного поля та окремого складника військово-професійної етики, аналіз можливих підходів до розгляду змісту поняття «етика збройної боротьби» та його визначення.

Це дослідження можна розглядати як започаткування на теренах нашої країни науково-теоретичного розгляду питань, пов'язаних з етикою збройної боротьби, одну з перших спроб визначити коло основних проблем етики збройної боротьби і насамперед зміст самого поняття «етика збройної боротьби».

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є системний, міждисциплінарний, конкретно-історичний та діяльнісний підходи. Методами, які було застосовано у процесі проведення дослідження, є рефлексія, аналіз, зокрема порівняльний та аналіз документів, синтез та моніторинг.

Результати. Виклад основного матеріалу. Нині очевидний той факт, що дієвим превентивним інструментом попередження ризиків, які породжує військова справа в сучасному суспільстві, є система військово-професійної моралі. У ситуаціях виконання військового обов'язку в зоні ведення бойових дій, коли неконтрольованими можуть виявитися різноманітні взаємодії між військовими та військовими (зокрема, комбатантами), між військовими та цивільним населенням (зокрема, некомбатантами), правове регулювання, наприклад, норми й приписи міжнародного гуманітарного права можуть залишитися лише формальними зовнішніми приписами, якщо відсутні внутрішні переконання та сформована морально-етична позиція військового, що визнає людину, її права, честь та гідність, збереження життя як вищі цінності.

Аналіз досвіду бойових операцій сучасності дає змогу фахівцям-теоретикам та практикам, зокрема військовим, наполягати на необхідності надання етичної освіти військовим всіх рівнів [5–8]. За сучасних умов потрібним стає «новий підхід до навчання етиці», що полягає в «забезпеченні етичного лідерства та процесу прийняття рішення на всіх рівнях, орієнтуючись на військових початкового рівня» (F. Emonet) [5]. Не тільки офіцери від вищого до нижчого рівнів управління, а й солдати мають «оцінювати варіанти та швидко примати етичні рішення» (D-P. Baker) [6].

Здатність військового – незалежно від наявності чи відсутності зовнішніх контролюючих інстанцій та санкцій, за умов мирного та воєнного часу, в будь-якій ситуації «працювати в команді», «діяти соціально відповідально та свідомо» [2], орієнтуватися на збереження життя як такого та збереження довкілля, на додержання прав та свобод людини – ґрунтується на визнанні військовим базових цінностей сучасного демократичного суспільства та усвідомленні не тільки правомірності, а й безальтернативності морально-етичних цінностей, універсальних норм та принципів етики збройної боротьби.

Ключовим у такому разі стає поняття «етика збройної боротьби», аналіз якого потребує, принаймні, з'ясування та унормування його змісту та обсягу. Водночас маємо зазначити, що нині поняття «етика збройної боротьби» лише входить у науковий обіг на теренах нашої країни та повного теоретичного обґрунтування поки що не набуло. Наявні лише поодинокі розвідки, спрямовані на актуалізацію цієї проблеми в контексті завдань освітнього процесу [9]. Нині є більше питань щодо поняття «етика збройної боротьби» та його змісту, ніж відповідей.

На думку авторів пропонованої розвідки, доречним буде виведення поняття «етика збройної боротьби» за логікою «від загального до часткового». У такому разі необхідно, відштовхуючись від унормованого визначення етики як науки про мораль, розглядати конкретизацію цього поняття, враховуючи специфіку морально-етичних контекстів збройної боротьби.

Можемо надати як робоче таке визначення: «етика збройної боротьби» – це поняття, що фіксує систему морально-етичних цінностей, норм та принципів, які регулюють ведення збройної боротьби та визначають поведінку військовослужбовців у зоні ведення бойових дій, забезпечуючи можливість оптимального морального вибору військовослужбовця у складних невизначених ситуаціях.

Втім навіть невеличкий екскурс в історію ведення війн свідчить, що морально-етичні норми, які регулюють збройну боротьбу в різні часи, постають як суттєво відмінні. Так, прикладом, нормою ведення війн у стародавніх цивілізаціях було фактичне мародерство: солдатам армії-переможця віддавали захоплені міста та містечка (як правило, на три дні) на повне розграбування з усіма його відповідними наслідками для місцевого населення [10]. Нормою

було і повне фізичне знищення городян захопленого міста. «І знищили вони вістря меча, як анатему, все, що було в місті, чоловіків і жінок, і молодих, і старих, волів, овець і ослів», – засвідчує Святе Письмо [11, с. 221] про захоплення Єрихону. Якщо звертатись до війн Нового часу та вітчизняної історії, то доволі показовим є те, що було зроблене з мешканцями міста Батурин у 1709 році за наказом Петра I. Місто було «стерте» з лиця землі, все населення вирізане. Нині такі способи поводження із цивільним населенням під час ведення війни визнаються світовим співтовариством як військовий злочин. Норми міжнародного гуманітарного права особливо увагу приділяють принципам збереження життя, честі й гідності людини.

Маємо визнати, що поняття «етика збройної боротьби» необхідно розглядати як інтегративне. З одного боку, це поняття має включати морально-етичні цінності, норми й принципи, з урахуванням їх історичної генези та різноманітності, що відбиває реалії нормування збройної боротьби в різних народів у різні культурно-історичні епохи, включаючи сучасність. З іншого боку, очевидно, що змістовність будь-якого поняття формує не змінне, а універсальне. Необхідною стає аналітична робота, спрямована на виявлення універсальних моральних цінностей, норм та принципів, які утворюють зміст поняття «етика збройної боротьби».

Така робота потребує комплексного підходу, що поєднує різні варіанти виокремлення норм, цінностей та принципів етики збройної боротьби.

По-перше, можливим є розрізнення норм та цінностей збройної боротьби за ступенем загальності. У такому разі можемо виокремити, принаймні, «універсальні» та «часткові».

Універсальні морально-етичні норми, цінності, принципи – такі, що наявні за всіх часів у традиціях всіх народів. Приміром, за всіх часів заохочуються (виступають як морально-етичні норми) мужність на полі бою, здатність долати страх, взаємодопомога та взаємопідтримка. Героїзм як здатність до подвигу, до самопожертви усвідомлюється як цінність. Як вищі цінності усвідомлюються перемога в бою та бойовий прапор, військова честь та слава. Військовий лідер (вождь, воєначальник, командир) також усвідомлюється як цінність, за збереження якої віддають життя. Засуджуються за всіх часів боягузтво, нездатність здолати страх, дезертирство, зрада тощо.

Часткові морально-етичні норми та цінності залежать від традицій цивілізації/доби/країни/релігії. І тут ми маємо величезне розмаїття норм та принципів, що регулюють як оголошення війни, так і її ведення, поводження з полоненими, мешканцями територій ведення бойових дій, культурними та матеріальними цінностями тощо.

По-друге, залежно від рівня військово-соціальної системи можливим є розгляд морально-етичних норм та цінностей етики збройної боротьби, що притаманні системам макро-, мезо- та мікрорівнів.

Так, окремий військовослужбовець та військовий колектив (мала соціальна група) постають як військово-соціальні системи мікрорівня. На цьому рівні нормуючими стають вимоги, по-перше, щодо окремого бійця – приписи мужності, старанності, виконавчості, дисциплінованості, субординації тощо, по-друге, норми й цінності колективу, і головною з них стає цінність команди та командної роботи. Домінуючим мотивом виконання військового обов'язку стає «не підвести своїх», «не кидати своїх».

Як військово-соціальні системи макрорівня можуть розглядатися збройні сили або інші силові структури. На цьому рівні морально-етичні норми та цінності фіксує військово-професійна мораль, статuti, етичні кодекси. Ці норми постають як відбиток суспільної моралі, вони є залежними від традицій, релігії, культурно-історичної доби, норм права тощо.

По-третє, можливим є розгляд норм та цінностей етики збройної боротьби залежно від груп соціальних взаємодій: усередині армії (між командирами та підлеглими, між бійцями, командирами, структурами тощо), між воюючими арміями (сторонами/суб'єктами збройної боротьби), між військовими та населенням території, де відбувається збройний конфлікт. Це окремі групи специфічних морально-етичних норм, цінностей, принципів, які зумовлюють управлінські та соціальні взаємодії в межах силових структур під час збройного конфлікту, регулюють процедури оголошення та ведення війни, ставлення до військовополонених, забезпечують встановлення оптимальних комунікативних зав'язків із цивільним населенням.

По-четверте, можливим та доречним є розгляд збройної боротьби як процесу діяльності. Відповідно, можливим є виокремлення морально-етичних аспектів (норм, цінностей) основних складників збройної боротьби з урахуванням оптики діяльнісного підходу. Будь-яка діяльність спрямована на досягнення певної мети. Метою збройної боротьби за всіх часів була і є перемога над ворогом. Перемога та слава переможця постають і як мета, і як вища морально-етична цінність. Так було завжди.

Військова справа у питаннях щодо засобів досягнення мети (перемоги) в минулі часи здебільшого дотримувалась принципу, за яким будь-які засоби є прийнятними, якщо вони забезпечують перемогу. Вислів «ціль виправдовує засоби» постає як аксіома й норма. Абсолютно виправданими є аморальні засоби (з позиції загальнолюдських та національних морально-етичних цінностей та норм), брехня, введення супротивника в оману (це постає як «військова кмітливність»); припустимими стають тортури, жорстокість, залякування, якщо вони забезпечують отримання переваги над супротивником.

Так було до другої половини ХХ століття, поки не виявилася потужність зброї масового ураження – атомної зброї. Кардинально змінюється ставлення світової спільноти до засобів досягнення мети у збройній боротьбі. Сучасна високотехнологічна зброя масового ураження та її потужність, її здатність знищити саму можливість життя на Землі змушують визнати моральний принцип, згідно з яким мета в жодному разі не є виправданням для застосування будь-яких засобів. Телеологічні морально-етичні установки замінює деонтологічна етика. Потужність зброї високотехнологічної доби примушує бути дуже обережними та далекоглядними в питаннях добору засобів досягнення перемоги.

Крім того, сучасне людство поступово усвідомлює безальтернативність тези: «У війні переможців немає». І це стосується не тільки високотехнологічних війн майбутнього. Аналіз війн доби модерну, що був проведений одним із найбільш відомих соціологів ХХ ст. П. Сорокіним, продемонстрував широкий спектр демографічних та соціокультурних проблем, які обидві протидіючі сторони отримують як трагічну «спадщину» війни [4, с. 21]. У сучасному суспільстві розуміння змісту поняття «перемога» змінюється. Попередження та недопущення війни усвідомлюються як перемога. В історичному діалозі-протистоянні «етики війни» та «етики миру» поступово стає домінувати аргументація «етики миру» з наголосом на відповідальності перед майбутнім (Г. Йонас, К.-О. Апель).

Міжнародна спільнота спрямовує зусилля на превентивні дії, попередження та недопущення збройних конфліктів. Водночас формується система цінностей, норм та принципів щодо ведення збройної боротьби за сучасних умов. Нині вона імплементована в міжнародне гуманітарне право, яке постає як своєрідний морально-етичний кодекс, що приписує учасникам збройних конфліктів набір норм, обов'язкових до виконання.

Вважаємо, що виявлення та унормування саме універсальних норм з урахуванням евристичних можливостей означених підходів та реалій сучасності у всьому розмаїтті глобалізаційних, інформаційних, технологічних, крос-культурних тощо аспектів збройної боротьби дасть змогу сформуванню певний «етос» збройної боротьби» як смислової системоутворюючої основи «етики збройної боротьби».

Пропонований розгляд можливих підходів до виокремлення норм та цінностей етики збройної боротьби також дає змогу побачити горизонти проблем, які окреслюють її предметне поле. Серед них, на думку авторів статті, варто виокремити такі:

– базові цінності, універсальні норми етики збройної боротьби (етос збройної боротьби); «життя», «смерть» в їх екзистенційному та морально-етичному вимірах, що розкривається під час ведення бойових дій; «моральне здоров'я» в контексті етики збройної боротьби; «війна» як морально-етичне випробування та «камертон» моральності військовослужбовця;

– проблеми оптимального морального вибору військовослужбовця та відповідного морального вчинку в контексті невизначеності ситуацій збройної боротьби; екзистенційний вимір прийняття оптимального етичного рішення, відповідальність військових;

– морально-етичні проблеми учасників бойових дій, поранених та інвалідів, зокрема реабілітації та соціалізації, взаємної відповідальності суспільства та військових – учасників бойових дій;

– морально-етичні аспекти ставлення військових до культурних, історичних цінностей, інфраструктури та оточуючого середовища, морально-етичне підґрунтя екологічної культури військових.

Серед нагальних проблем, що потребують етичної рефлексії в межах етики збройної боротьби, – трансформація цінностей та ризику деморалізації особового складу під час участі в бойових діях, обґрунтування моральних мотивів застосування зброї, моральна реабілітація учасників бойових дій, проблеми несанкціонованого застосування сили та насильства в зоні ведення бойових дій, перетворення на норми повсякденного життя використання сили, силового тиску (примусу), насилля, морально-етичні аспекти застосування високотехнологічної зброї та недопущення використання зброї масового ураження, морально-етичні аспекти використання штучного інтелекту у військовій справі, війна та торгівля людьми та людськими органами та багато інших.

Перелік морально-етичних проблем, що породжує збройна боротьба, безумовно, можна продовжувати, але й наведеного кола проблем вистачить, щоб зробити певний висновок. Широке коло специфічних морально-етичних проблем, пов'язаних зі збройною боротьбою, утворює специфічне предметне поле, що дає змогу виокремити етику збройної боротьби як складник військово-професійної етики.

Результати проведеного аналізу дозволяють окреслити перспективні напрями дослідження.

1. Вкрай необхідним, на думку авторів статті, є завдання щодо ініціювання та розгортання науково-теоретичних та науково-практичних дискусій із залученням широкого кола фахівців-теоретиків (філософів, соціологів, педагогів, військових та ін.) та фахівців-практиків (військових та цивільних) із проблематики, пов'язаної з етикою збройної боротьби, насамперед обговорення та унормування змісту поняття «етика збройної боротьби».

2. Враховуючи особливу значущість морально-етичної складової частини професії військового в суспільстві «ризик» (У. Бек), що з особливою гостротою розкривається під час ведення бойових дій, вважаємо доцільним науково-теоретичне обґрунтування з подальшим зверненням до відповідних структур та зацікавлених сторін щодо організації роботи зі створення національного етичного кодексу, який, враховуючи вимоги міжнародного гуманітарного права та стандартів НАТО, унормує та закріплює універсальні цінності, норми та принципи етики сучасної збройної боротьби, що визначить «етос збройної боротьби».

3. Логічним продовженням вищезазначеного є пропозиція щодо введення в освітньо-професійні програми підготовки офіцерського складу у закладах вищої освіти сектора безпеки та оборони України навчального курсу (спецкурсу) з «Етики збройної боротьби».

4. Введення нових спецкурсів з «Етики збройної боротьби» потребує розробки та створення методик її викладання, зокрема із залученням фахівців-практиків, що мають досвід участі в бойових діях, з урахуванням специфічних вимог у підготовці військових фахівців різних структур сектора та безпеки України.

5. Перспективним вважаємо використання інтерактивних інноваційних технологій у викладанні проблем етики збройної боротьби. Можливим напрямом надання етичних знань широким колам офіцерства України стає створення інтерактивних дистанційних курсів «Етика збройної боротьби», що сприятиме економії темпоральних та фінансових ресурсів та створюватиме максимально сприятливі умови для самоосвіти та професійного самовдосконалення військових.

Висновки. За умов ведення гібридної війни на теренах України та тривалої суспільно-політичної кризи питання морально-етичної компетентності військових постає стратегічно значущим. Реалії ведення сучасної збройної боротьби породжують цілу низку специфічних морально-етичних проблем, від вирішення яких залежить доля як військових, так і цивільних (осіб та структур). Відповідно, окреслюється специфічне проблемне поле, що утворює предмет «етики збройної боротьби» як практично орієнтованої етики – окремої складової частини військово-професійної етики. Перед вітчизняними фахівцями стоїть завдання щодо внормування змісту поняття «збройна боротьба» та тих універсальних цінностей, норм, принципів, що утворюють етос збройної боротьби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України № 121/2021 / Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення 16.11.2021)
2. Затвердженні стандарти вищої освіти. Міністерство освіти і науки України. 253 Військове управління (за видами збройних сил) бакалавр; 254 Забезпечення військ (сил) бакалавр: офіційний сайт. URL: mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti (дата звернення: 06.01.2021).
3. Этика войны в странах православной культуры: осмысление индивидуального опыта и реконструкция нормативной модели поведения. Проект. URL: <https://www.rscf.ru/contests/search-projects/20-18-00240/>
4. Скворцов А.А. Этические проблемы войны в русской религиозной философии XX века. *Этическая мысль*. 2001. Вып 2. С. 216–230.
5. Emonet F. Sgt. Maj. The Importance of Ethics Education in Military Training. *Army University Press. NCO, 2018. Journal. 16 November*. URL: <https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/nco-journal/docs/Emone-Ethics-v4.pdf>
6. Baker D.-P. *Key concepts in military ethics*. Sydney, AU: UNSW. 2015.
7. Ficarrota J. Carl. Are Military Professionals Bound by a Higher Moral Standard: Functionalism and Its Limits. *Kantian Thinking about Military Ethics*. Farnham, England: Ashgate, 2010. 1–16.
8. Sevruk I., Sokolovska Y., Chuprynova N., Pylypenko V. Ethical education of the military: NATO experience and Ukrainian practice. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 2021. Vol 13. #1(2021) /WOS/. P. 324–348. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/375> https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/issue/view/13-1_2021
9. Севрук І., Соколовська Ю., Чупрінова Н. «Етика збройної боротьби» в системі компетентностей офіцера в сучасній Україні. *International scientific and practical conference «Current trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries»*: conference proceedings, September 25–26, 2020. Lublin: Izdavnictva «Baltija Publishing», 2020. С.101-104.
10. Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва: в 3-х томах. Т. 1. Харків: Фоліо, 2017. 894 с.
11. Святе письмо Старого та Нового завіту. Українське Біблійне товариство, 1992. 352 с.
12. Сорокин П.А. Влияние войны на состав населения, его свойства и общественную организацию. *Экономист: вестник XI отдела Русского технического общества*. 1992. № 2. С. 12–26.

REFERENCES

1. Ukaz Prezydenta Ukrainy №121/2021 Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine №. 121/2021 About the solution For the sake of national security and defense of Ukraine from 25 March 2021 «About the strategy of military security of Ukraine»]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> [in Ukrainian].
2. Zatverdzhenni standarty vyshchoi osvity. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 253 Viiskove upravlinnia (za vydamy zbroinykh syl) bakalavr; 254 Zabezpechennia viisk (syl) bakalavr [Approved standards of higher education. Ministry of Education and Science of Ukraine. 253 Military Administration (by type of armed forces) Bachelor; 254 Provision of troops (forces) bachelor]. Retrieved from mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti [in Ukrainian].
3. Etika vojny v stranah pravoslavnoj kultury: osmyslenie individualnogo opyta i rekonstrukciya normativnoj modeli povedeniya. Proekt. Ethics of war in the countries of Orthodox culture: comprehension of individual experience and reconstruction of the normative model of behavior. Project. [Ethics of war in the countries of Orthodox culture: comprehension of individual experience and reconstruction of the normative model of behavior. Project]. Retrieved from <https://www.rscf.ru/contests/search-projects/20-18-00240/> [in Russian].
4. Skvorcov, A.A. (2001) Eticheskie problemy vojny v ruskoj religioznoj filosofii XX veka [Ethical problems of war in Russian religious philosophy of the XX century]. *Eticheskaya mysl. M.: RAN, Institut filosofii*. Вып, 2. S. 216–230. [in Russian]

5. Emonet, F.Sgt.Maj. (2018). The Importance of Ethics Education in Military Training. *Army University Press. NCO Journal*. 16 November. Retrieved from <https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/nco-journal/docs/Emone-Ethics-v4.pdf>
6. Baker, D.-P. (2015). *Key concepts in military ethics*. Sydney, AU: UNSW.
7. Ficarrotta, J. Carl. (2010). Are Military Professionals Bound by a Higher Moral Standard: Functionalism and Its Limits. *Kantian Thinking about Military Ethics*. Farnham, England: Ashgate, 1–16.
8. Sevruc I., Sokolovska Y., Chuprynova N., Pylypenko V. (2021). Ethical education of the military: NATO experience and Ukrainian practice. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala, Vol 13. #1(2021) /WOS/*. P. 324–348. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/375> https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/issue/view/13-1_2021
9. Sevruc, I., Sokolovska, Yu., Chuprinova, N. (2020) «Etyka zbroinoi borotby» v systemi kompetentnosti ofitsera v suchasni Ukraini [«Ethics of armed conflict» in the system of competencies of officers in modern Ukraine] *International scientific and practical conference «Current trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries»: conference proceedings, September 25–26, 2020. Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing»*. С. 101–104 [in Ukrainian]
10. Voitovych L., Ovsynskyi Yu. (2017) *Istoriia viin i viiskovoho mystetstva v 3-kh t.* [History of wars and martial arts in 3 volumes]. Vol. 1. Kharkiv: Folio, 894 p. [in Ukrainian].
11. *Sviate pysmo Staroho ta Novoho zavitu.* [The Holy Scriptures of the Old and New Testaments.] Ukrainske Bibliine tovarystvo, 1992. 352 s. [in Ukrainian].
12. Sorokin P.A. (1992). Vliyanie vojny na sostav naseleniya, ego svoystva i obshestvennuyu organizatsiyu [The influence of war on the composition of the population, its properties and social organization.] *Ekonomist: vestnik XI otdela Russkogo tehniceskogo obshestva. №2. S. 12–26* [in Russian]

Sokolovska Yulia Vadimovna

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian subjects
National Academy of the National Guard of Ukraine
3, square of Defenders of Ukraine, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3778-0023

Sevruc Iryna Igorevna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian subjects
National Academy of the National Guard of Ukraine
3, square of Defenders of Ukraine, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5751-2216

Chuprynova Natalia Yuriivna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian subjects
National Academy of the National Guard of Ukraine
3, square of Defenders of Ukraine, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0950-1410

**THE ETHICS OF ARMED CONFLICT:
CONCEPTS, ISSUES AND RESEARCH PROSPECTS**

The research paper aims at substantiating the need to identify a specific field for the ethics of armed conflict as a separate practically oriented component of military professional ethics taking into account the moral and ethical issues that result from prolonged hostilities in Ukraine and the challenges law enforcement agencies face in terms of risk society. The study also focuses on the analysis of possible approaches to considering the content of the ethics-of-armed-conflict concept and its definition.

Theoretical basis of the study: fundamental studies of domestic and foreign experts that cover the problems of ethics of war and ethics of peace, as well as modern research papers on the need for a specific practice-oriented ethics which would consider moral and ethical issues arising during contemporary armed conflicts, and studies that take into account the existential dimensions of war. Methodological basis: concrete historical, systemic, interdisciplinary and activity approaches. Research methods: philosophical reflection, analysis, synthesis, document analysis and monitoring. The context of the study encompasses the realities of public life in Ukraine in the context of a prolonged armed conflict in the East of the country and higher military education provided to future officers at the National Academy of the National Guard of Ukraine.

The results obtained in the course of the study are distinguished by their originality: 1) the need for distinguishing the ethics of armed conflict as practically oriented ethics, the subject field of which is formed by specific moral and ethical problems that arise during the armed conflict or become its consequence is substantiated; 2) the expediency of interpreting the ethics of armed conflict as a necessary component of military professional ethics but not the ethics of war is substantiated; 3) the ethics of armed conflict was preliminary defined; 4) possible approaches to considering the content of the ethics-of-armed-conflict concept were identified and an analysis of the values, norms and principles of the ethics of armed conflict was conducted; 5) it is proved that the identification and standardization of universal norms will allow to form the ethos of armed conflict as a semantic system-forming basis for the ethics of armed conflict; 6) a range of specific moral and ethical issues that form the subject field of ethics of armed conflict was outlined.

Conclusions: 1) the issue of moral and ethical competence of the military appears as strategically important in terms of risk society as it turn out to be extremely relevant in the context of growing armed conflicts; moral and ethical beliefs of the military become an effective internal regulator of their behavior, providing the possibility of optimal moral choice in difficult ambiguous situations in the combat zone; 2) a specific range of complex moral and ethical problems and dilemmas that arise as a result of armed conflict forms the subject field for the ethics of armed conflict and this requires awareness of the need for its specification as a sufficiently independent practical component of military-professional ethics; 3) it is necessary today to standardize the content of the ethics-of-armed conflict concept, its categorical apparatus, to identify and standardize those values, norms and principles of the armed conflict that appear as universal and build the ethos of the armed conflict.

Problem-solving directions and practical implementation of the ethics of armed conflict are outlined in the paper.

Key words: *ethics of armed conflict, ethics of war, ethics of peace, moral choice of the serviceman, common values of armed conflict, ethos of armed struggle, military professional ethics.*

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 93.27/322(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.22>**Бедь Віктор Васильович**доктор богословських наук,
доктор юридичних наук, професор,
ректорКарпатського університету імені Августина Волошина
вул. Гойди, 4, м. Ужгород, Україна
orcid.org/0000-0002-1817-8195**Урста Сергій Васильович**доктор богословських наук,
професор кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук
Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української
богословської академії
вул. Гойди, 4, м. Ужгород, Україна
orcid.org/0000-0003-4016-6606**Гал Юрій Юрійович**магістр богослов'я, старший викладач кафедри
богослов'я, філософії та гуманітарних наук
Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української
богословської академії
вул. Гойди, 4, м. Ужгород, Україна
orcid.org/0000-0003-3802-8255

ВІДНОВЛЕННЯ АВТОКЕФАЛІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ, КАНОНІЧНИЙ, ОБ'ЄДНАВЧИЙ ТА ЕКУМЕНІЧНИЙ АСПЕКТИ

Актуальність проблеми. Відновлення автокефалії Православної Церкви України стало важливою подією у соціокультурному житті України, яка спричинила активні обговорення. Відтак існує потреба у тому, аби докладніше зупинитися на дослідженні значення передачі Томосу та наслідків, до яких цей факт привів. Також важливо простежити законність дій Вселенського Патріархату з точки зору канонічного права східних християн та визначити, наскільки відновлення автокефалії сприятиме об'єднавчим процесам в Україні – ці процеси, які відбуваються нині, займають важливе місце у сучасному суспільному дискурсі. **Мета роботи** – дослідити відновлення автокефалії Православної Церкви України крізь призму суспільно-політичного, канонічного, об'єднавчого та екуменічного аспектів. **Методи дослідження.** Під час написання статті використано методи загальнонаукового пізнання: аналіз та синтез, метод порівняння та індукції. Водночас для розкриття деяких аспектів у роботі застосовано метод догматики, щоби на його підставі систематизувати та проаналізувати деякі аспекти канонічного права, пов'язані із можливістю та законністю надання Томоса. **Результати дослідження.** Здобуття автокефалії Православної Церкви України стало реальним у ході утвердження державної незалежності України в умовах російсько-української війни, яка була розпочата московським агресором весною 2014 р. Ця подія стала складним ударом для Російської Православної Церкви, яка втратила контроль над українським пра-

вослав'ям. Дискусію в українському соціумі також можна вважати виявом антиукраїнської активності російських ЗМІ. Щоправда, московські «катастрофічні» прогнози не справдилися: українські парафіяни вирішували питання переходу до ПЦУ без громадського загострення. Томос було надано відповідно до канонічних вимог. Проголошення Помісної Автокефальної Православної Церкви України, яке відбулося на об'єднавчому Соборі в м. Києві 15 грудня 2018 р., за участі Української Автокефальної Православної Церкви, Української Православної Церкви Київського патріархату та частини єпископату, духовенства і вірних Російської Православної Церкви в Україні, заклало основи для відновлення українських національних традицій у церковному житті та досягнення духовної єдності серед українських православних. Чимало вірних Російської Православної Церкви в Україні перейшли до складу ПЦУ, одночасно триває діалог із представниками греко-католицького вищого духовенства. Діалог між Митрополитом Київським і всієї України, Предстоятелем Православної Церкви України та Верховним архієпископом Києво-Галицький, Митрополитом Київським, Главою Української Греко-Католицької Церкви дає шанси для майбутнього єднання українських християн. Безперечно, що сьогодні ані віряни, ані клір обох церков до такого рішення не готові, але можливості, які відкриваються для подальшої дискусії у цьому напрямку, є надзвичайно актуальними у світлі об'єднавчих процесів та єкуменізму в Україні.

Ключові слова: ПЦУ, Вселенський патріархат, Томос, канонічність, Україна.

Упродовж цілого ХХ ст. в Україні продовжувалося протиборотство за помісну автокефалію Київської митрополії, яка протягом семи століть перебувала у структурі Вселенського патріархату, а від 1686 р. із жорстким недотриманням канонів її приєднали до складу Московського патріархату. Історично тривалість такої боротьби, яка відбувалася упродовж настільки значного періоду, і активне збільшення у нашій країні прихожан Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ) та Української Православної Церкви Київського патріархату (далі – УПЦ КП) засвідчують послаблені позиції Російської Православної Церкви (далі – РПЦ). Сьогоднішній Московський патріархат пов'язаний із пануючою у Російській Федерації політичною владою, щоби уявлятися серед українських прихожан саме Церквою, а не ідеологічною структурою Росії. Очевидно, що РПЦ самостійно була не здатна вирішити канонічну кризу, яка існувала в Україні. З огляду на російсько-українське протистояння (утім і військове) отримання автокефалії (далі – також Томоса) Православною Церквою України (далі – ПЦУ) є актуальним предметом для дослідження кризь призму соціально-політичного, канонічного, об'єднавчого та єкуменічного аспектів.

Традиції церковно-релігійної самостійності були закладені на українських землях ще від часів Середньовіччя, коли поруч із Київською митрополією, певний час діяла Галицька митрополія, Віленська митрополія [1, с. 5–6]. Водночас із занепадом державницьких традицій церковне життя також зазнавало простою. Врешті, у 1686 р. московські владика «підкорили» релігійний Київ собі. У цьому підпорядкуванні українське релігійне життя перебувало до 1989–1991 рр., коли поступово місцеві традиції відновилися, але остаточне вирішення питання відкладалося на потім.

Ще в липні 2008 р., коли Вселенський патріарх Варфоломій перебував із візитом в Україні із приводу 1020-ліття хрещення Русі та у промові до українських православних християн, виголошеній під час виступу на Софійській площі, виразно охарактеризував проблему, яка мала виключне значення. Він наголосив на винятковій відповідальності у дотриманні усіх обов'язкових канонічних порядків «материнської» Константинопольської Православної Церкви у відношенні до українського православ'я. Під час своєї промови патріарх Варфоломій недвозначно висловився стосовно того, що у 1686 р. відбулася «анексія Української Церкви Російською державою». На підставі цього виникли тоді ще обережні розмови про автокефалію, які тривалий час не мали конкретних результатів як через брак ініціативи української сторони, так і через суперечності у середовищі вищих східнохристиянських ієрархів [2, с. 78]. Водночас наприкінці 2013 – на початку 2014 рр. в українському соціумі склалося надзвичайно напружене становище: агресія Російської Федерації поставила під сумнів моральний авторитет РПЦ та Російської Православної Церкви в Україні (далі – РПЦвУ), які не засудили відверту загарбницьку політику офіційної Москви.

Верховна Рада України у своїй Постанові від 16 червня 2016 р. апелювала до Вселенського патріархату із закликом без вагань використовувати доступні йому канонічні права, аби подолати наявний в Україні поділ та нормалізувати канонічний статус ПЦУ. Заклик містив посилення на слова Патріарха Варфоломея, сказані ним в 2008 р. Пропонувалося упорядкувати статус Православної Церкви України у дусі вирішення проблем у православних громадах Естонії, Болгарії і Словаччини. Внаслідок наполегливих зусиль української влади та волі Вселенського Патріарха 5 січня 2019 р. було офіційно підписано Томос про автокефалію ПЦУ, а наступного дня його урочисто передати Митрополиту Київському і всієї України, Предстоятелю Православної Церкви України Епіфанію Думенко та українській делегації [3, с. 109].

Аналітики відзначали, що надання українському православ'ю Томоса про автокефалію спричинило чималий суспільно-політичний резонанс на тлі російсько-української війни та ворожого ставлення «Північного сусіда» до України [4, с. 47–49].

Отримання Православною Церквою України Томоса про автокефалію було надзвичайно потужним чинником в інформаційному російсько-українському протистоянні [5]. Зокрема, ця подія для російських ЗМІ перетворилася на один з найважливіших сюжетів у їхній гібридній війні проти України. Підтвердження релігійної незалежності України від Росії сприймалося як вагомий удар російському православ'ю, завданий крізь призму політичного протистояння [6, с. 10].

На думку російських оглядачів, УАПЦ та УПЦ КП до свого церковного об'єднання 15 грудня 2018 р. були розкольницькими течіями РПЦ, невизнаними жодною із тогочасних 14 православних помісних церков [7, с. 894]. Так, до створення УПЦ КП у 1992 р. мав причетність митрополит Філаретом Денисенко, за що він пізніше був позбавлений сану і отримав заборону на свячено служіння від РПЦ. До третього етапу відродження діяльності УАПЦ у 1989–1990 рр., яка бере свої початки від 1917–1927 рр. та 1942–1944 рр., мали причетність подальший Патріарх Київський і всієї України Мстислав Скрипник, а також єпископом Іоанном Боднарчуком, який, зокрема, також був позбавлений свого сану з боку РПЦ [4]. Водночас обидві ці церковні організації здійснювали свою релігійну діяльність на території України. Формальною причиною невтручання держави в церковну плутанину була ст. 35 Конституції України, яка говорить, що церква та релігійні організації відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою [3, с. 112].

У подібному ключі обговорення Томоса ПЦУ стало причиною для відновлення старих тем суспільно-політичного дискурсу, активно нав'язуваного росіянами. Ішлося про реінтерпретації «загроз націоналізму», «громадянського конфлікту», «корупції серед українських політичних еліт» тощо.

Російські ЗМІ у період, коли ішла формалізація автокефалії, активували усі доступні ресурси, щоби протидіяти створенню автокефальної ПЦУ. Беззаперечно, що коли процес узгодження легалізації українського православ'я став надбанням громадськості, для російських та проросійських сил це стало несподіванкою.

Водночас суспільно-політичні дискусії «підігрівалися» питанням щодо канонічності отримання Томоса [8, с. 64–68]. Чимала частина віруючих України належить до РПЦ, для якої колишні УАПЦ та УПЦ Київського патріархату вважалися незаконними з точки зору церковного права утвореннями. Коли ж незалежна ПЦУ стала доконаним фактом, прихильники Московського патріархату у нашій країні підняли питання про правочинність такого рішення з боку Патріарха Варфоломея. Зважаючи на слабку обізнаність наших громадян із канонічним правом, подібне обговорення принесло певні деструктивні плоди, які, однак, не мають реальної основи [5]. Щоправда, рішення Вселенського Патріарха викликало неоднозначне сприйняття і серед вищого духовенства інших Православних Церков – ідеться про проблемні механізми надання томосів, які остаточно не узгоджені [3, с. 112].

Брак єдиного зразка отримання незалежності для православних церков стали причиною того, що кожна нова церковна організація, одержавши автокефалію, певний період стикалася із проблемами визнання їхнього нового статусу. Виробити загальновизнану модель передачі автокефалії повинен був вирішити Всеправославний Собор Помісних Православних Церков,

який скликали у червні 2016 р. на Криті. Необхідно підкреслити, що питання його скликання обговорювалося понад 50 років – настільки проблема автокефалії була значущою. Ще на Всеправославній нараді 2009 р. РПЦ наголошували на тому аби Церква-Матір отримувала повну опіку над процесом видачі автокефалії. Лише після отримання такого дозволу до процесу долучалася Константинопольська патріархія, завданням якої була підготовка Томоса. Фактично робота Вселенського Патріарха у настільки важливій місії зводилася би до організації формальностей, тоді як від реального прийняття рішень вона би була усунена. В українському контексті подібні рішення означали повний контроль РПЦ над можливою незалежністю ПЦУ, що значно загальмувало або навіть унеможливило цей процес [9, с. 22].

У 2009 та 2016 рр. консолідоване рішення не було схвалене, і через формальності усі пропонувані способи отримання автокефалії були визнані недійсними – як такі, що не призводять до позитивних результатів. Отож на Всеправославному Соборі ця проблема лишилася нерозв'язаною, також у його засіданнях не взяли участі представники Антіохійської, Болгарської, Грузинської та Російської церков, що у будь-якому випадку сильно підважувало би рішення інших. Щоправда, документи про можливість надання автокефалії були підготовлені та узгоджені. У них наголошувалося на тому, що правом надання володів Константинопольський патріархат, проте тільки разом зі згодою усіх інших ієрархів автокефальних Православних Церков. Невстановленим лишився порядок ухвалення та ратифікації. Чимало предстоятелів вели гострі суперечки стосовно того, яким повинно бути їхнє місце у диптихах. Дискусійною лишалася також сама формула: уважалося, що згоду на надання автокефалії видавав Константинополь або вона затверджувалася усіма ієрархами автокефальних православних церков. Другий варіант мав більшу кількість прихильників, тому що у східнохристиянській традиції існували прецеденти, коли автокефалію можна було отримати за рішенням Вселенського Собору. На початку XXI ст. склалася сприятлива ситуація для відновлення такого обряду, бо наради предстоятелів виявилися дієвим механізмом щодо вирішення систематичних криз – усе це призводило до думки про можливе повернення до стародавніх правил.

На практиці другорядні суперечки стосовно порядку у диптихах (чимало ієрархів поставили свої церкви значно вище, ніж про це зазначив Константинопольський патріархат), спроби РПЦ відкласти проведення Всеправославного Собору, зняття з обговорення документу про автокефалію перед самим розглядом з причини незлагодженості порядку ратифікації томосів – усе разом сформуло зручні передумови того, що Патріарх Константинополя використав своє традиційне право щодо надання автокефалії між Вселенськими Соборами. Утворені суперечності стосовно права можливої автокефалії для православних України (бо Всеправославний Собор так і не виробив єдиної форми для такого відповідального рішення) закінчилися опісля того, як Вселенський Патріарх повернув Київську митрополію до складу Константинопольського патріархату. З точки зору канонічного права усі наступні кроки Патріарха Варфоломея стосовно українського православ'я були наслідком внутрішньої політики Константинопольської патріархії і не були предметом для обговорення між іншими православними ієрархами, у тому числі з РПЦ.

Настільки сміле та відповідальне рішення одразу ж викликало різку реакцію зі сторони Москви [5], однак на законних підставах вони не могли нічого заперечити волі Вселенського патріархату. Пізніше, після докладного розгляду цієї справи з'ясувало, що Константинополь нікому не дозволяв розпоряджатися територією України, окрім можливості миропомазувати Київського Митрополита у Москві. Самого митрополита при цьому обирали на Соборі у Києві з обов'язковою згадкою Вселенського Патріарха [3, с. 112]. Про це йшлося, зокрема, в Томосі про автокефалію, яку свого часу отримала Польська Церква. Константинополь не приймав відокремлення Київської митрополії та підвладних їй православних церков Литви і Польщі та їх інкорпорації до Московської Церкви, про що ухвалили усупереч церковним канонам і без дотримання прав Київського Митрополита, який титулувався також як Екзарх Вселенського престолу [9, с. 23]. Підсумовуючи, можна стверджувати, що Вселенський Патріарх ужив усіх необхідних канонічних заходів та послуговувався усіма наданими йому правами щодо надання автокефалії православним церквам. Отже, після 11 жовтня 2018 р., 5 січня 20219 р., було видано Томос про

автокефалію Православній Церкві України, що було цілком законними рішенням, яке не суперечить церковними канонам. Усі спроби спекулювати на «сумнівній канонічності» оголошення Томоса викликані слабким розумінням сутності питання або ж свідомим провокуванням конфлікту серед православних України, дуже вигідного для РПЦ та її прихильників [9, с. 24].

Дії Вселенського Патріарха створили передумови для одержання нового канонічного статусу, який би значно посприяв єднанню християн східного обряду в Україні. Водночас, якщо припустити, що Україна не була канонічною територією Вселенського патріархату, здатність втручатися у місцеві протистояння та конфлікти у Патріарха Варфоломея все одно б залишалися. Ці права він не раз застосовував або власноруч, або ж з волі інших православних предстоятелів [10].

Поруч із протистоянням із гібридною військовою агресією Російської Федерації українські православні постали перед кількома складними викликами. Здобуття автокефалії ПЦУ призвело до того, що парафіяни РПЦвУ поступово почали переорієнтовуватися – чимало парафій змінили свою приналежність та перейшли до Православної Церкви України. Цей процес мав чималий об'єднавчий та екуменічний ефект – єднання православних у країні із чималим православним населенням. Прогнози російських «експертів» не виправдалися – за невеликими локальними виключеннями перехід відбувався мирно та узгоджено. Цьому сприяла законодавча політика, зокрема, у сфері відносин між Державою та Церквою. Ці взаємини є надзвичайно гнучкими і ґрунтуються на Конституції України та урядових актах [3, с. 112].

Утворення ПЦУ відкрило деякі прогалини у законодавстві. З'ясувалося, наприклад, що процедура переходу парафій від одної церковної структури до іншої є утрудненою. Спеціальними юридичними актами його упорядкували, щоби голосами двох третин парафіян можна було перевести місцеву релігійну організацію до іншого церковного підпорядкування. Усе церковне майно при цьому перебуває під захистом світської влади – зміна підлеглості не впливала на зміну права власності. Подібні демократичні ініціативи, на нашу думку, сприятимуть подальшим об'єднавчим процесам в Україні серед православних громад [3, с. 113].

Важливими ініціативами стали і системні зміни щодо оновлення та демократизація внутрішнього устрою ПЦУ, які зафіксовані у Томосі щодо структури автокефальної церкви. З однієї сторони, Вселенський патріархат запропонував оновлену модель проведення Синоду, яка виразно перегукується із часами Київської Митрополії княжого та ранньомодерного періодів української історії. Це дає змогу відступити від авторитарного досвіду управлінської моделі РПЦ, що уможливило вибудовування нових керівних структур на принципах соборноправності та відкритості. Залучення ширших верств суспільства не заважатиме канонічності ухвалених рішень та зміцнюватиме об'єднавчі процеси в Україні [11, р. 48].

Окремо варто наголосити на діалозі між представниками ПЦУ та Української Греко-Католицької Церкви. Мирне співіснування обох потужних християнських громад має стати засадою зміцнення українського суспільства. Діалог між Митрополитом Київським і всієї України, Предстоятелем Православної Церкви України та Верховним архієпископом Києво-Галицький, Митрополит Київський, Главою Української Греко-Католицької Церкви дає шанси для майбутнього єднання українських християн. Безперечно, що сьогодні ані віряни, ані клір обох церков до такого рішення не готові, але можливості, які відкриваються для подальшої дискусії у цьому напрямку є надзвичайно актуальними у світлі об'єднавчих процесів в Україні.

Висновки. Отже, відновлення автокефалії Православної Церкви України справило позитивний вплив на суспільно-політичне, канонічне, об'єднавче та екуменічне життя нашої країни. Отримання Томоса відбулося у складних часах російсько-української війни. Відхід від РПЦ став потужним ідеологічним ударом по позиціях Російської Федерації. Суспільно-політична дискусія, яка розгорілася, була у тому числі і наслідком активної ворожої пропаганди. Однак прогнози «експертів» не виправдалися: перехід величезної кількості парафіян відбувався мирним шляхом без громадянського загострення. Цьому сприяла позиція Вселенського патріархату, який організував надання Томоса відповідно до канонічних вимог. Зазначимо, що процедура була до кінця не встановлена – Всеправославний Собор Помісних Православних Церков не виробив універсальних правил. Із цієї причини Вселенський Патріарх Варфоломій

скористався своїм давнім правом і відновив Київську митрополію у складі своєї церковної юрисдикції, після чого надав Томос про автокефалію ПЦУ, як підвладній частині Константинопольського патріархату. Проголошення Православної Церкви України заклало основи для подальших об'єднувачих процесів у церковному житті української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Паршин І.Л. Кордони Галицько-Волинської держави на початку XIV ст. (за Книгою знань про всі королівства). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2016. Вип. 13. С. 3–10.
2. Луковенко І. Релігійна тематика в українському медійному просторі в контексті гібридної війни (православний аспект). Медіаосвіта як інструмент розвитку громадянського суспільства в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Маріуполь : ДДАК, 2019. С. 77–80.
3. Слубська А.Я. Томос та автокефалія: шанси та виклики українському православ'ю. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 146. С. 109–113.
4. Меренюк С., Меренюк Х. Україно-російська гібридна війна. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Львів : ЛНУ, 2019. С. 47–51.
5. Чабан Г. Томос і пропаганда: кремлівські меседжі у медіа. URL: <https://tyzhden.ua/Society/236031> (дата доступу: 17.09.2021)
6. Вергелес К.М. Відродження українського православ'я: перепони та перспективи. *СОФІЯ. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2019. № 1(13). С. 9–11.
7. Фомин А.А. Украинская автокефалия: путь к независимости или политический проект. *Постсоветские исследования*. 2019. Т. 2. С. 893–896.
8. Mudrov S. A. The Confrontation, Intimidation and New Divisions? A Controversial Path to the Creation of the Autocephalous Orthodox Church in Ukraine. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. 2019. № 54. P. 62–78.
9. Висоцька Т.М. Єдність православних в Україні: провідні чинники формування та перепони її становленню. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145(2). С. 21–24.
10. Mykhaleyko A. The New Independent Orthodox Church in Ukraine. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/soeu-2019-0037/html> (дата доступу: 20.09.2021)
11. Denysenko N. E. The Orthodox Church in Ukraine: A Century of Separation. Illinois : University Press, 2018. 300 p.

REFERENCES

1. Parshyn, I. L. (2016). Kordony Halytsko-Volynskoi derzhavy na pochatku XIV st. (za Knyhoiu znan pro vsi korolivstva). [The Borders of Halych-Volhynian State at the beginning of the XIV century (based on «The Book of Knowledge of All the Kingdoms»)]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 13, 3–10 [in Ukrainian].
2. Lukovenko, I. V. (2019). Relihiina tematyka v ukrainskomu mediinomu prostori v konteksti hibrydnoi viiny (pravoslavnyi aspekt). [Religious issues in the Ukrainian media space in the context of a hybrid war (Orthodox aspect)]. *Mediaosvita yak instrument rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Mariupol: DDAK, 77–80 [in Ukrainian].
3. Slubska, A. Ya. (2019). Tomos ta avtokefaliia: shansy ta vyklyky ukrainskomu pravoslaviiu. [Tomos and autocephaly: chances and challenges of Ukrainian orthodox Christianity, Hileya: Scientific paper]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 146, 109–113 [in Ukrainian].
4. Mereniuk S., Mereniuk Kh. Ukrayino-rosiys'ka hibrydna viyna. [Ukrainian-Russian hybrid war]. *Ukrayina v umovakh transformatsiyi mizhnarodnoyi systemy bezpeky: Materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoi konferentsiyi*. Lviv: LNU, 2019, 47–51. [in Ukrainian].
5. Chaban, H. Tomos i propahanda: kremlivski mesedzhi u media. URL: <https://tyzhden.ua/Society/236031> (date of request: 17.09.2021) [in Ukrainian].
6. Verheles, K. M. (2019). Vidrodzhennia ukrainskoho pravoslavia: perepony ta perspektyvy [Revival of Ukrainian Orthodoxy: obstacles and prospects]. *SOFIA. Humanitarno-relihiieznavchyi visnyk*, 1 (13), 9–11 [in Ukrainian].
7. Fomyn, A. A. (2019). Ukraynskaia avtokefalyia: put k nezavysymosty yly polytycheskyi proekt. [Ukrainian autocephaly: a path to independence or a political project]. *Postsovetskye yssledovanyia*, 2, 893–896 [in Russian].
8. Mudrov, S. A. (2019). The Confrontation, Intimidation and New Divisions? A Controversial Path to the Creation of the Autocephalous Orthodox Church in Ukraine. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 54, 62–78.

9. Vysotska, T. M. (2019). Yednist pravoslavnykh v Ukraini: providni chynnyky formuvannia ta perepony yii stanovlenniu. [Unity of Orthodox in Ukraine: leading factors of formation and obstacles to its formation]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 145 (2), 21–24 [in Ukrainian].

10. Mykhaleyko, A. (2020). The New Independent Orthodox Church in Ukraine. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/soeu-2019-0037/html> (date of request: 20.09.2021)

11. Denysenko, N. E. (2018). *The Orthodox Church in Ukraine: A Century of Separation*. Illinois: University Press.

Bed' Viktor Vasylovych

Doctor of Theology, Doctor of Law, Professor, Rector
Augustin Voloshin Carpathian University
4, Goydy str., Uzhhorod, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1817-8195

Ursta Serhii Vasylovych

Doctor of Theology,
Professor at the Department theology, philosophy and the humanities
Augustyn Voloshin Carpathian University
4, Goydy str., Uzhhorod, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4016-6606

Hal Yurii Yuriiovych

Master of Theology,
Senior Lecturer at the Department theology, philosophy and the humanities
Augustyn Voloshin Carpathian University
4, Goydy str., Uzhhorod, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3802-8255

RESTORATION OF AUTOCEPHALY OF THE ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE: SOCIO-POLITICAL, CANONICAL AND ECUMENICAL ASPECTS

The urgency of the problem. *The restoration of the autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine became an important event in the socio-cultural life of Ukraine, which provoked active discussions. Purpose* therefore, there is a need to dwell in more detail on the significance of the transfer of Tomos and the consequences of this fact. It is also important to trace the legitimacy of the Ecumenical Patriarchate from the point of view of the canon law of Eastern Christians and to determine how much the restoration of autocephaly will contribute to ecumenical processes in Ukraine – these processes are currently important in modern social discourse. **The aim** of the work is to investigate the restoration of the autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine through the prism of socio-political, canonical and ecumenical aspects. **Research methods.** During the writing of the article the methods of general scientific cognition were used: analysis and synthesis, method of comparison and induction. At the same time, the method of dogmatics was used to reveal some aspects of the work, in order to systematize and analyze some aspects of canon law, related to the possibility and legality of the provision of Tomos. **Research results.** It is stated that the restoration of the autocephaly of the Orthodox Church became real during the difficult times of the Russian-Ukrainian war. The incident was a severe blow to the Russian Orthodox Church, which has lost control of Ukrainian Orthodoxy. The discussion in Ukrainian society can also be considered a manifestation of the activity of the Russian media. However, the catastrophic predictions did not come true: Ukrainian parishioners decided to move to the PCU without public aggravation. The tomos was granted in accordance with canonical requirements. The formation of the UOC laid the foundations for the ecumenical process. Many Eastern Christians have joined the new Church, while a dialogue with representatives of the Greek Catholic high clergy continues.

Key words: OCU, Ecumenical Patriarchate, Tomos, canonicity, Ukraine.

УДК 294.3 Філософія релігії
DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.23>

Данканіч Артем Сергійович
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0003-0824-1936

ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ ДЗЕН-БУДДИЗМУ

Актуальність проблеми. Дзен-буддизм справедливо вважається однією з найбільш неоднозначних традицій Сходу. Його парадоксальний характер кидає виклик традиційним уявленням про релігію та духовне життя людини. Коментуючи суспільний резонанс, який викликає дзен, видатний в'єтнамський теоретик Т. Нат Хан справедливо вказує, що дзен, як і всі інші живі духовні приналежності Сходу чи Заходу, сприяв піднесенню духовного життя людини, одночасно з'ясовуючи спосіб мислення, мистецтва та культури. Але, як і багато інших, дзен дегенерував за сучасних сил технологічної цивілізації. Зрозуміло, що схожі за динамікою процеси відбуваються по всьому світу. І в Європі, і в Азії, і в Африці їх визначають доволі простим терміном «секуляризація». Очевидно, що цей процес глобальний за характером і кидає виклик всім традиційним релігійно-філософським системам Сходу і Заходу. Незважаючи на його деструктивний характер для них, вони водночас мають змогу чіткіше визначати свої доктринальні позиції й практики. Це особливо помітно в релігійно-філософській літературі останніх десятиліть, коли носії східних традицій, включаючи дзен-буддизм, почали активно опановувати суспільно-інформаційний простір. Усе це дало змогу тисячолітнім традиціям консервативного напрямку активніше проявляти себе в інформаційному просторі, внаслідок чого світова релігійна думка поповнюється літературою з перших вуст. На прикладі традиції дзен це помітно у творчості Д. Сузукі, Т. Ната Хана та інших. Водночас варто зазначити, що популяризація дзен у країнах Заходу часто спотворює його образ до невпізнаності.

Мета. Дуже важливо, використовуючи методологію релігієзнавчої науки, якомога об'єктивніше репрезентувати вчення дзен-буддизму з метою неупередженого аналізу і для ознайомлення з ним із боку українського суспільства. Її реалізація вимагає аналізу першоджерел провідних теоретиків цієї релігійно-філософської традиції.

Методи. В основі представленого дослідження лежать принципи світоглядної нейтральності і об'єктивності. Методологічний інструментарій статті конституують герменевтичний і феноменологічний методи.

Результати дослідження. У процесі аналізу першоджерел теоретиків дзен-буддизму було виявлено такі його особливості: акцент на неможливості раціонально-понятійного вираження містичного досвіду, критика теорії реалізму в питаннях гносеології, критика європейськоцентричного релігієзнавчого підходу до аналізу і вивчення східних релігій, зокрема дзен-буддизму.

Ключові слова: дзен-буддизм, Д. Сузукі, містичний досвід, саторі, праджна, віджнана, махаяна, алогічність, традиція.

Вступ. Кожна релігійна традиція, включаючи дзен-буддизм, вирізняється не тільки вченням, ритуалістикою, етикою та традиціями, а насамперед світоглядом і світовідчуттям. Християнство, юдаїзм, іслам, дзен-буддизм, даосизм, політеїзм – це не просто ритуальні й обрядові практики. Насамперед їх об'єднує те, що вони є світоглядними системами, які надають кожному вірянину або носію традиції сформовану картину світу. Дзен-буддизм у цьому плані не є виключенням. Водночас доволі провокативним і дискусійним виглядає питання про його релігійність. Із цього приводу важливо також зазначити, що використання поняття «релігія» щодо дзен-буддизму не завжди є слухним і насамперед через свою європоцентричну основу. Так, наприклад, британський вчений К. Хамфрі (Christmas Humphreys) у своїй роботі «Zen Buddhism» вказує: «Дзен-буддизм – це релігія? Звісно, це залежить від того, що розуміється під

релігією. Це не релігія в тому сенсі, як її розуміють широкі кола суспільства, адже в дзен-буддизмі відсутній Бог, якому треба поклонятися, відсутні церемоніальні обряди, яких слід дотримуватись, відсутнє поняття життя після смерті, куди потрапляють померлі і, зрештою, у дзен немає душі, про майбутнє якої має піклуватися хтось інший. Дзен вільний від усіх цих догматичних та «релігійних» обтяжень» [3, с. 43].

Тут варто зазначити, що така оцінка вчення дзен-буддизму британським буддологом справедлива. Річ у тому, що тривалий час західними дослідниками східні релігії часто розглядалися з європоцентричних позицій. Своєю чергою така світоглядна установка справляла негативний вплив на об'єктивне й неупереджене вивчення східної релігійності. У цьому контексті зауваження сучасного російського орієнталіста Л. Алаєва виглядає більш ніж доречним: «В останні десятиліття позначилися тенденція переосмислення основ науки про Схід. Сходознавство (орієнталістика) – колись респектабельна і поважна наука, яка тішилася тим, що працює у важких умовах, вивчаючи неєвропейський світ із метою відкрити культуру та історію цих народів всьому світу, враз зазнала звинувачень у тому, що вона є колоніальною наукою, яка служить інтересам західних колонізаторів і працює не на користь вивчення народів, а для європейців, і пройнята європоцентризмом та зверхнім ставленням щодо дикунів, що говорить про те, що вона зовсім не наука» [1, с. 16]. Таке зауваження сучасного орієнталіста цілком справедливе. Водночас європоцентричні засади орієнталістики часто призводили до практики європейської адаптації східних вчень.

Про це також зазначає провідний в'єтнамський теоретик і практик дзен-буддизму, професор Сайгонського університету Т. Нат Хан у своїй роботі «Zen Keys» («Дзен: ключові ідеї»): «Велика кількість вчених та ченців хотіли транспортувати дзен до Європи та Америки. Були ці спроби вдалими? Так, принаймні, виглядає на перший погляд. З позиції отримання знань про дзен-буддизм, окремі вчені, у тому числі професор Дайсецу Тейтаро Сузукі, зробили великий внесок у популяризацію дзен-буддизму на Заході. Дзен вплинув на мислення теолога Пауля Тілліха, філософів Еріха Фромма та Карла Юнга. Однак варто зауважити, що дзен ще не існує на Заході як жива традиція. Багато ченців навчають західний світ практики дзен, але вона все ще залишається східною та чужою стосовно нього. Річ у тому, що дзен ще не зміг знайти коріння на цьому ґрунті. Усе тому, що культурні, економічні та психологічні умови суттєво відмінні на Заході. Не можна стати практиком дзен, імітуючи шлях харчування, сидіння або одягання китайських та японських практиків. Дзен – це життя, його не можна наслідувати. Якщо одного дня дзен на Заході стане впливовим, то він отримає західну форму, яка суттєво відрізняється від східного дзену» [2, с. 96].

Стає зрозуміло, що адекватно зрозуміти сутність дзену у світлі робіт західних учених не завжди є можливим. Саме тому ми звернемо нашу увагу на роботи носіїв цієї традиції – Д. Сузукі та Т. Нат Хана.

Мета та завдання. Метою роботи є аналіз філософсько-культурних засад дзен-буддизму з позицій релігієзнавчої науки.

Методи дослідження. Заради досягнення мети статті автор залучає герменевтичний і феноменологічний методи, в основі яких лежать принципи світоглядної об'єктивності й нейтральності.

Результати. Які ж світоглядні принципи лежать в основі дзену? Що є його передумовами? На ці питання Д. Сузукі докладно відповідає в таких роботах:

- 1) «Living by Zen» [8];
- 2) «Introduction to Zen Buddhism» [7];
- 3) «Studies in Zen» [12];
- 4) «Essays in Zen Buddhism: First Series» [5];
- 5) «Essays in Zen Buddhism: Second Series» [6];
- 6) «Mysticism: Christian and Buddhist» [10];
- 7) «The Awakening of Zen» [4];
- 8) «Manual of Zen Buddhism» [9];
- 9) «Outlines of Mahayana Buddhism» [11];
- 10) «What is Zen?» [13].

Варто зазначити, що українських перекладів цих праць видатного японського вченого не існує.

У роботі «Introduction to Zen Buddhism» («Вступ до дзен-буддизму») Д. Сузукі, вказує що дзен – це не система, що заснована на логіці та аналізі. У будь-якому разі він являє собою антипод логіки, під якою дослідник розуміє дуалістичний спосіб мислення [7, с. 38]. У роботі «Living by Zen» («Живучи за дзенем») Д. Сузукі вказує, що дзен не слідує рутині міркувань і не виступає проти протиріч самому собі або непослідовності [8, с. 94]. Коментуючи західні основи формальної логіки, вчений вказує на певні відмінності в розумінні логіки в західній філософській традиції та дзен-буддизмі: «Зазвичай ми міркуємо таким чином: $A \in A$, тому що $A \in A$ або $A \in A$, відповідно, $A \in A$. Дзен погоджується з таким способом міркування, або приймає його, однак при цьому має власний спосіб, який у звичайних ситуаціях зовсім неприйнятний» [8, с. 94]. Основа західного мислення і, відповідно, філософії, науки, етики, релігії, суспільних стосунків суттєво відрізняється від логічних передумов дзену. На погляд Д. Сузукі, це все тому, що західна логіка є односторонньою. Так, у роботі «Introduction to Zen Buddhism» автор пише: «Зараз ми розуміємо, що за великим рахунком $A \notin A$ – це одностороння логіка. Ця нелогічність під час проведення глибокого аналізу виявляється не обов'язково нелогічною. Те, що вважається ірраціональним, зрештою, має власну логіку, яка відповідає справжньому стану речей. Іншими словами, дзен орієнтований на внутрішнє. Не бути пов'язаними правилами, але створювати свої правила – ось життя, яке пропонує нам проживати дзен. Саме із цієї позиції витікають нелогічні або скоріш надлогічні твердження» [8, с. 60–64]. На переконання Д. Сузукі, в розбіжності більше істини, ніж у логіці. Цей погляд він послідовно відстоює в роботі «Essays in Zen Buddhism: First Series» («Роботи із дзен-буддизму: перша частина»). Д. Сузукі зазначає, що, якими б нелогічними або сповненими протиріччя були б твердження, що належать Праджнапараміту, воно повністю відповідає сенсу. Те, що вони зовсім нелогічні, не означає, що вони не є істинними [5, с. 271]. У цитованій нами роботі Д. Сузукі «Introduction to Zen Buddhism» ця думка окреслюється так: «Ідея полягає в тому, що абсолютний факт переживань не має бути підкорений будь-яким штучним або схематичним законам мислення, а також антитезам «так» або «ні», те ж саме стосується сухих схем епістемології. Дзен явним чином постійно демонструє абсурдність і нелогічність, але це тільки так здається [5, с. 55]. Постає питання: на яких передумовах ґрунтується епістемологія дзен-буддизму? Це Д. Сузукі ретельно вивчає в роботі «Studies in Zen» («Дослідження дзену»). Автор зазначає, що епістемологія дзену дуалістична: «Ми можемо мати два види інформації про дійсність: одна – це знання про неї, друга – це те, що походить безпосередньо від неї. Використовуючи поняття «знання» в найширшому сенсі, я б охарактеризував перше як знання, що можна пізнати, а друге – як те, що не можна пізнати. Знання може бути пізнаваним лише тоді, коли воно являє собою відношення між суб'єктом та об'єктом. Непізнаване знання являє собою результат внутрішнього досвіду, саме тому воно абсолютно непізнаване та суб'єктивне» [12, с. 146]. Цікаво, що, на думку Д. Сузукі, другий тип пізнання виглядає доволі дивним, оскільки той, хто володіє ним, наголошує на його абсолютності й універсальності.

У роботі «Mysticism: Christian and Buddhist» він пояснює цей тип знання, вказуючи, що спостереження відіграє найважливішу роль в епістемології буддизму, оскільки воно лежить в основі знання [10, с. 46]. На думку мислителя, саме спостереження є фундаментом знання і, отже, епістемології. Цікаво, що, як вважає Д. Сузукі, поняття саторі дуже важко помістити в контекст раціонального визначення. У роботі «Essays in Zen Buddhism: First Series» він вказує, що «саторі можна охарактеризувати як інтуїтивне осягнення природи речей, на відміну від аналітичного або логічного їх усвідомлення» [5, с. 230]. Продовжуючи розкривати проблематику сутності саторі, японський теоретик дзен-буддизму твердить, що «у загальному підсумку саторі – це не те, що можна осягнути за рахунок розуміння...» [5, с. 243].

Метою дзен-буддизму Д. Сузукі бачить не просто бажання виглядати алогічно, а примусити людей зрозуміти, що логічна послідовність не є завершеною, оскільки є деяке трансцендентальне твердження, яке не може бути осягненим за допомогою звичайної інтелектуальної майстерності. Дзен спрямовує нас в абсолютну сферу, де відсутні будь-які антитези.

На переконання Д. Сузукі, у дзені має бути присутнім саторі. Мислитель вказує, що саторі супроводжується загальним розумовим переворотом, який знищує всі попередні інтелектуальні нашарування, тим самим закладаючи засади для нової віри, в результаті чого має відбутися пробудження нового відчуття, яке розкриє сутність речей під новим кутом і з нової позиції [5, с. 262].

У роботі «The Awakening of Zen» («Пробудження дзен») Д. Сузукі, коментуючи характер індійської практики заперечення і відкидання інтелектуальної думки і практики мислення, вказує: «за низкою заперечень Махаяни з боку дзен-буддизму стверджується вища істина...» [4, с. 5]. Цікаво, що, незважаючи на пафос антиінтелектуалізму та алогізму у філософії дзен-буддизму, в роботі «Essays in Zen Buddhism: Second Series» Д. Сузукі стверджує: «У дзені присутній інтелектуальний пошук абсолютної істини, яку, однак, інтелект не спроможний забезпечити. Суб'єкт змушений дедалі глибше поринати у хвилі емпіричної свідомості» [6, с. 60].

У роботі «Living by Zen» Д. Сузукі показує, що в буддизмі зазвичай виділяються дві форми знання:

- 1) праджна (сарваджна) – трансцендентальне знання;
- 2) віджнана – відносне знання, в якому розрізняється суб'єкт і об'єкт.

На погляд Д. Сузукі, наука і філософія не охоплюють реальності. Дійсність містить більше речей, ніж наше відносне знання. Те, що залишається від дійсності, згідно з буддизмом, належить до розгляду праджни [9, с. 80].

На думку Д. Сузукі, праджна – це дещо, що наше невпорядковане знання не здужає досягнути. Вона належить до категорій, відмінних від звичайного знання [9, с. 22–23].

Своєю чергою, як вказує філософ, віджнана прагне до того, щоб все було ясно виявлено та чітко визначено без змішування двох суперечливих тверджень, що беззастережливо відкидається праджною [8, с. 91]. Постає питання: чому дзен-буддизм намагається зіштовхнути людину з логічного мислення? На думку Д. Сузукі, метою дзену є не просто бажання виглядати алогічно, але змусити людей розуміти, що логічна послідовність не є завершеною. Більш того, переконаний Д. Сузукі, існує певне трансцендентальне начало, яке не можна пізнати за допомогою інтелектуальної майстерності. Дзен переносить нас у сферу, де немає жодних антитез [8, с. 67–68].

Проблема дійсності і об'єктивної реальності в дзен-буддизмі, на погляд Д. Сузукі, вирішується відповідно до буддистських та індуїстських уявлень. На його думку, аргументи, які викладені в Праджняпараміті, скеровані проти фундаментальної похибки – наївного реалізму. Головна особливість реалізму полягає в тому, що він бачить світ як дійсність, що встановлена вічно і існує як об'єктивна щодо внутрішнього світу відчуттів і думок. Найкращою же зброєю проти реалізму є концепція майя (все є ілюзією) і твердження, що у світі немає постійного встановленого порядку. Більш того, дуалістична концепція існування зовнішнього і внутрішнього, буття і небуття, а також твердження про те, що необхідно пробудити праджну, є примарною. На думку Д. Сузукі, біль та задоволення не мають постійної природи. Вони оманливі, подібні до майї і не є об'єктивною реальністю. Вони прості явища і мають розглядатися виключно як такі [8, с. 267–268].

У роботі «What is Zen?» Д. Сузукі продовжує стверджувати, що світ ділиться на:

- 1) той, в якому ми існуємо зараз;
- 2) реальний.

Незважаючи на такий поділ, світ тим не менш є єдиним і цілісним. Д. Сузукі стверджує: «Істина полягає в тому, що світ є єдиним» [14, с. 73]. Антиреалістичний пафос дзен-буддизму він тлумачить у західно-європейському філософсько-термінологічному вимірі. На його погляд, дійсність не можна розглядати як:

- 1) ядро або іпостась;
- 2) річ у собі;
- 3) об'єкт інтелектуального сприйняття.

На переконання Д. Сузукі, реальність треба розглядати так:

- 1) вона залишається тоді, коли всі інші речі втрачають свій зміст;
- 2) вона символічна і має тлумачитися виключно духовно;
- 3) вона є відчуттям, яке ми переживаємо в дзені і саторі [13, с. 30].

По суті, антилогічний пафос дзен-буддизму і використання абсурдностей у дзен-практиці покликані визволити розум від прив'язаності до зовнішнього світу. Мислитель вказує: «Мета застосування вчителем дзену явно суперечливих факторів емпіричного досвіду в процесі навчання полягає в тому, щоб звільнитися від необов'язкових прихильностей до зовнішнього світу, які він сприймає за дійсність» [13, с. 94].

На думку японського теоретика дзену, містичний досвід не може бути вираженим. Більш того, саторі є найбільш глибоким особистим, індивідуальним досвідом і саме тому він не може бути вираженим або описаним будь-яким чином [13, с. 263]. Дійсність, на думку Д. Сузукі, не має форми чи безформності, подібно до простору. У роботі «Essays in Zen Buddhism: Second Series» він стверджує: «Вона лежить за межами пізнання і розуміння. Вона невліва і не має адекватного вираження в словах і лінгвістичних конструкціях...» [6, с. 21]. Цікаво, що, на переконання японського філософа і практика дзену, його не можна піддавати критиці. Тому, вочевидь, сприяє його внутрішній характер. Щоб його зрозуміти, переходимо до вже цитованої нами роботи Д. Сузукі «Living by Zen», де читаємо: «Через саторі інтерпретатор дзен отримує вигідне становище, з якого він неочікувано атакує розташування супротивника в різних напрямках. Це вигідне становище (позиція) не розташовується в будь-якій точці простору і не може піддаватися атаці з боку теорій або будь-яких систем. З огляду на це, його позиція, яка не є позицією у звичному розумінні, не може бути захоплена будь-якими засобами, що мають інтелектуальне походження» [8, с. 95].

У роботі «Studies in Zen» мислитель продовжує апології дзен від можливих інтелектуальних атак і критики. Так, на його погляд, дзен – не містицизм, хоча він і може бути подібним до нього. Дзен не вчить зосередження, визначення і поєднання, оскільки ці ідеї походять від дуалістичної концепції життя і світу. У дзені речі присутні в повноті, яка не підвладна аналізу і поділу на антитези будь-яких типів [12, с. 21]. Таким чином, стверджує Д. Сузукі, дзен – це унікальне вчення в історії людської культури, релігії і філософії.

Висновки. Метою статті було проведення аналізу і реконструкція світоглядних засад дзен-буддизму. У процесі аналізу було виявлено такі його особливості:

- 1) суперечливість у питаннях епістемології;
- 2) твердження про існування двох типів реальності;
- 3) алогічність;
- 4) критика реалізму;
- 5) артикуляція концепції «майя»;
- 6) акцент на невиразності містичного досвіду;
- 7) трансценденталізм.

Зазначені вище особливості в сукупності визначають мету дзену – досягнення саторі (просвітлення) і звільнення від прив'язаності до так званого зовнішнього світу, який є ілюзією. Водночас, за словами Д. Сузукі, метою дзен-буддизму не є алогізм як такий. По суті, його приписи змушують людей зрозуміти, що логічна послідовність не є завершеною, оскільки є деяке трансцендентальне твердження, яке не може бути досягненим за допомогою інтелекту. Більш того, дзен-буддизм спрямовує його практиків в абсолютну сферу, де відсутні будь-які антитези. На переконання Д. Сузукі, в дзені має бути присутнім саторі. Своєю чергою саторі – це не просто акт просвітлення, це інтуїтивний шлях осягнення природи, який відрізняється від раціонально-логічного шляху західної філософії і науки. Саторі вирізняється загальним розумовим переворотом особистості і просвітленням, яке повністю змінює сприйняття людини. Його досягнення можливе лише завдяки дотриманню порядку медитації, яка визначена в доктринах дзену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алаев Л.Б. Ориенталистика и ориентализм. Почему книга Эдварда Сайда не имела успеха в России? *Ориентализм vs. ориенталистика*: Сборник статей / отв. ред. и сост. В.О. Бобровников, С.Дж. Мири. Москва, 2016. С. 16–26.
2. Hanh T.N. *Zen Keys*. New York : Anchor Books. 1974. 185 p.
3. Humphreys C. *Zen Buddhism*. Melbourne, London, Toronto : William Heinemann Ltd. 1949. 241 p.
4. Suzuki D.T. *The Awakening of Zen*. Boudler : Prajna Press. 1980. 119 p.
5. Suzuki D.T. *Essays in Zen Buddhism: First Series*. New York : Grove Press. 1961. 387 p.
6. Suzuki D.T. *Essays in Zen Buddhism: Second Series*. New York : Samuel Weiser. 1970. 364 p.
7. Suzuki D.T. *Introduction to Zen Buddhism: Third Series*. New York : Causeway Books. 1974. 144 p.
8. Suzuki D.T. *Living by Zen*. New York : Samuel Weiser. 1972. 188 p.
9. Suzuki D.T. *Manual of Zen Buddhism*. New York : Grove Press. 1960. 192 p.
10. Suzuki D.T. *Mysticism, Christian and Buddhist*. New York : Harper & Brothers. 1957. 182 p.
11. Suzuki D.T. *Outlines of Mahayana Buddhism*. New York : Schocken. 1963. 216 p.
12. Suzuki D.T. *Studies in Zen*. New York : Delta. 1955. 208 p.
13. Suzuki D.T. *What is Zen?* New York : Harper & Row. 1972. 182 p.

REFERENCES

1. Alaev, L.B. (2016). *Oryentalystyka y oryentalyzm. Pochemu knyha Edvarda Saida ne ymela uspekha v Rossyy?* [Why wasn't Edward Said's book welcomed in Russia?] *Oryentalyzm vs. oryentalystyka*, 16–26. [in Russian].
2. Hanh, T.N. (1974). *Zen Keys*. New York: Anchor Books.
3. Humphreys, C. (1949). *Zen Buddhism*. Melbourne, London, Toronto: William Heinemann Ltd.
4. Suzuki, D.T. (1980). *The Awakening of Zen*. Boudler: Prajna Press.
5. Suzuki, D.T. (1961). *Essays in Zen Buddhism: First Series*. New York: Grove Press.
6. Suzuki, D.T. (1970). *Essays in Zen Buddhism: Second Series*. New York: Samuel Weiser.
7. Suzuki, D.T. (1974). *Introduction to Zen Buddhism: Third Series*. New York: Causeway Books.
8. Suzuki, D.T. (1972). *Living by Zen*. New York: Samuel Weiser.
9. Suzuki, D.T. (1960). *Manual of Zen Buddhism*. New York: Grove Press. 1960. 192 p.
10. Suzuki, D.T. (1957). *Mysticism, Christian and Buddhist*. New York: Harper & Brothers.
11. Suzuki, D.T. (1963). *Outlines of Mahayana Buddhism*. New York: Schocken.
12. Suzuki, D.T. (1955). *Studies in Zen*. New York: Delta.
13. Suzuki, D.T. (1972). *What is Zen?* New York: Harper & Row.

Dankanich Artem Serhiiovych

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Avenue, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0824-1936

PHILOSOPHICAL AND CULTURAL FUNDAMENTALS OF ZEN BUDDHISM

Zen Buddhism is rightly considered one of the most ambiguous traditions in the East. Its paradoxical nature challenges traditional notions of religion and the spiritual life of man. Commenting on the social resonance caused by Zen, the prominent Vietnamese theorist T. Nat Khan rightly points out that Zen, like all other living spiritual affiliations of East or West, contributed to the elevation of human spiritual life, while clarifying the way of thinking, art, and culture. But, like many others, Zen degenerated under the modern forces of technological civilization. It is clear that similar dynamics are taking place around the world. And in Europe, and in Asia, and in Africa, they are defined by a fairly simple term – secularization. Obviously, this process is global in nature and challenges all traditional religious and philosophical systems of East and West. At the same time, despite its destructive nature for them, they are at same time able to define their doctrinal positions and practices more clearly. This is especially noticeable in the religious and philosophical literature of recent decades, when the bearers

of Eastern traditions, including Zen Buddhism, began to actively master the social and information space. All this has allowed millennial traditions of a rather conservative direction to be more active in the information space. As a result, world religious thought is replenished with first-hand literature. On the example of the Zen tradition, this is noticeable in the works of D. Suzuki, T. Nat Khan, and others. At the same time, it should be noted that the popularization of Zen in Western countries often distorts its image beyond recognition. The analysis of the sources of theorists of Zen Buddhism revealed the following features: emphasis on the impossibility of rational and conceptual expression of mystical experience, criticism of the theory of realism in epistemology, criticism of Eurocentric religious approach to the analysis and study of Eastern religions, including Zen Buddhism.

Key words: *Zen Buddhism, D. Suzuki, mystical experience, Satori, Prajñā, Vijñāna, Mahayana, illogicality, tradition.*

УДК 167/168+2-1]:316.77

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.24>**Мартиненко Олександр Петрович**

кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна
orcid.org/0000-0002-1939-9387

ДІАЛОГ РЕЛІГІЇ І НАУКИ В КОНТЕКСТІ ПОСТСЕКУЛЯРНИХ МОДЕЛЕЙ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Модерний поворот, здійснений у європейській інтелектуальній культурі, приніс зміни у всі сфери життя. Недовіра до пізнавальних можливостей метафізики, виражена Д. Г'юмом, активний суб'єкт І. Канта стали причиною появи нового типу секулярності – модернізації. Спрямована на очищення знань від трансцендентної вертикалі, вона стала причиною занепаду не лише метафізики, але й релігії. Секулярність модерну реалізується у вигляді діалогу з репресивною функцією.

Низка причин об'єктивного характеру показала помилковість модерного підходу до комунікації. Репресія призвела не до занепаду ролі релігії, а, навпаки, до її зростання. Цей фактор зумовив потребу в переосмисленні модерного проєкту, пошуку нових постсекулярних способів комунікативної взаємодії. Одна з пропозицій надійшла з боку комунікативної філософії – впливової течії сьогодення. Діалог із логічної форми переходить у феноменологічну. Репресивній практиці модерну протиставляється комунікативна альтернатива, виражена в різних постсекулярних моделях діалогу, серед яких варто виокремити передусім «інтеграцію і конвергенцію» О. Малахова та «консенсус» Ю. Габермаса.

Метою дослідження є аналіз постсекулярних моделей феноменологічної форми діалогу релігії та науки.

Основний метод дослідження – дискурс-аналіз. У статті також застосовуються загальнонаукові методи: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування тощо.

У висновку стверджується, що постсекулярні моделі феноменологічної форми діалогу науки і релігії О. Малахова і Ю. Габермаса різняться на ситуативному рівні. Перша відповідає концепції «повернення релігії», друга – реконструкції проєкту «модерн».

Ключові слова: діалог, консенсус, інтеграція, конвергенція, релігія, наука, модерн, постмодерн, секулярність, постсекулярність.

Вступ. Історично склалося так, що наука і релігія опинилися по різні сторони світу, вступили у протиборство. Спочатку наука розвивалась у лоні релігійної християнської культури країн Європи, була інструментальною частиною релігійного дискурсу. Згодом вона набрала сили, щоб отримати суб'єктність. Час становлення самостійності наукового поступу збігся з революційними змінами в релігійному ладі західноєвропейської культури – Реформацією. То був час релігійних воєн і палких філософських дискусій. Можливо, саме вони зумовили конфліктний характер духу новітньої епохи, названої «Модерном». З цієї миті практика поділу церковного і світського в різних сферах суспільного життя (секуляризація) стала репресивним двійником релігійного примусу – клерикалізації. Процес секуляризації, що спочатку торкався суто умовляючих речей, згодом поширився на всі сфери людської діяльності. Суть його зводилася до іманентизації суспільного життя – усунення трансцендентної вертикалі в побудові соціальних структур та зв'язків. Цей процес рівною мірою стосувався релігійного світогляду і метафізичної філософії. Секуляризація в цьому контексті постає як модернізація – оновлення архаїчних суспільних систем, устрій яких заснований на застосуванні трансцендентного ціннісно-нормативного виміру. Безумовно, секуляризація-модернізація не могла не стикатися зі спротивом із боку «архаїчного» світогляду, сила якого симетрично зростала з підвищенням

рівня наукового розвитку, на що звернув увагу Б. Расел у статті «Релігія і наука»: «Виникнення нових релігій, оснащених завдяки самій науці новими можливостями для проповідницької діяльності, зробило співвідношення сил незрозумілим» [9, с. 132].

Розпочата філософією підозри (термін уведений П. Рікьором [10, с. 160]) недовіра до модерної філософії переросла згодом у «недовіру до метаоповідей» у постмодернізмі [6, с. 10]. Розвиток лінгвістичної філософії призвів до актуалізації уваги на комунікативних аспектах взаємодії суб'єктів дискурсивних практик, зокрема релігії і науки. Діалог релігії і науки перестає розумітися в нав'язаній модерною філософією перспективі одвічного конфлікту (Conflict thesis) [15], переходить у нову постсекулярну реальність, аналізу якої присвячене це дослідження.

Мета і завдання. Метою дослідження є аналіз постсекулярних моделей феноменологічної форми діалогу релігії та науки. Досягненню мети має сприяти розв'язання таких завдань: а) аналіз відмінностей логічної (модерної) і феноменологічної (постмодерної) форм діалогу; б) виокремлення постсекулярних моделей феноменологічної форми діалогу; в) підбиття підсумків та оцінка комунікативної взаємодії релігії і науки в постсекулярній перспективі.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено принципи об'єктивності, історизму, системності, міждисциплінарності, наукового плюралізму тощо.

Основний методологічний підхід, використаний у дослідженні, – дискурс-аналіз, який треба розуміти в широкому значенні – як різновид історико-філософської методології, здатної до аналізу мовленнєвих ситуацій, комунікативних феноменів: дій або подій, що відбуваються між тими, хто взаємодіє, присутній (у вигляді спостерігача, слухача тощо) в певному часовому, просторовому, соціальному, культурному та іншому контексті. У понятті «дискурс» при цьому закладено соціально зумовлену організацію мови, а також певні принципи, відповідно до яких реальність класифікується і репрезентується в різні періоди часу.

Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування тощо.

Результати дослідження. Використовуючи словосполучення «діалог релігії і науки», ми маємо справу з чистими формами – абстракціями, не наповненими змістом. У нашому дослідженні зміст понять «релігія», «наука» буде визначено функціональними межами можливостей їхньої дискурсивної практики – типом діалогу, його моделями.

У сучасній філософії поняттю діалогу надається більш вагоме значення, ніж це було до 90-х років ХХ ст. – часу завершення «комунікативного повороту». Якщо раніше діалог визначався як «одна з форм мовлення, в якій кожен вислів прямо адресується співрозмовнику і виявляється обмеженим безпосередньою тематикою розмови» [1, с. 127], то нині «діалог – це інформаційна і екзистенційна взаємодія сторін комунікації, завдяки якій відбувається розуміння» [2, с. 163].

З дихотомією модерн/постмодерн Т. Біріна [3] пов'язує два різновиди діалогу, здатних репрезентувати когнітивно-прагматичну специфіку цих історичних соціокультурних феноменів, – логічний і феноменологічний. Дискурсивну функцію першого можна представити секулярністю, другого – постсекулярністю. Отже, якщо практикою науки модерну є секулярність, то науки постмодерну – постсекулярність.

Зміст логічної (модерної, репресивної) форми діалогу [2, с. 14–15] пов'язаний із культурними акцентами, на які звернули увагу філософи-постмодерністи. Таким, зокрема, є фактор репресивності, наявний у процесі комунікативної взаємодії. На думку філософів-постмодерністів, модерна культура успадкувала репресивний стиль мислення від філософії Платона. Перлина інтелектуального спадку античного філософа – його «діалоги», де головна дійова особа – Сократ, який, на думку постмодерністів, доволі «агресивно» доводить істину, «репресуючи» своїх співбесідників. Першим на це звернув увагу Ф. Ніцше, предтеча постмодерністської філософії, на думку якого діалектика – «нещадна зброя. Нею можна тиранити. Дискредитують тим, що перемагають. Дозволяють своїй жертві доводити, що вона не ідіот. Роблять людей злісними і безпорадними, а самі тим часом залишаються холодною торжествуючою розумністю, знесилоючи інтелект свого супротивника» [8, с. 252].

Модерна традиція говорить про те, що в суперечці (діалозі) народжується істина. Але ця традиція замовчує, що народження «істини» зумовлене жорсткими межами глибинної структури,

заснованої на репресії у вигляді бінарної опозиції з переважанням одного члена. За цим правилом, релігія/наука – дуальна пара, в якій перевага за будь-яким ціннісним критерієм буде надаватися науці.

Хоча над терміном «діалог» донині тяжіє дух модерну, це не означає, що його значення прикуте до нього одвічно. Т. Колокольцева вказує, що ще на початку ХХ ст. соціальний психолог Т. Гард запропонував розрізнити: діалог між підлеглим і начальником на противагу діалогу рівних за соціальним становищем людей; діалог як боротьбу і діалог як обмін; діалог регламентований (наприклад, церемоніальний) на противагу нерегламентованому [5, с. 76]. У постмодернізмі діалог завдяки М. Бахтіну постає бажанням людей розв'язати проблему, що їх турбує: комунікація як співпраця – співучасть і спільне досягнення нового смислу. Такий вид діалогу Т. Біріна називає «феноменологічним» [3, с.15].

Безумовно, феноменологічна форма діалогу присутня в культурному просторі поряд із логічною, що створює труднощі в їх розрізненні, якщо брати один лише термін «діалог» без його конотації. Характерним прикладом таких труднощів є історія створення О. Малаховим постсекулярної моделі феноменологічної форми діалогу «інтеграція і конвергенція».

Коли вчений спробував описати ситуацію з дослідженням процесу комунікації умовних релігії та науки, він зіткнувся з омонімією терміна «діалог». «У середині двохтисячних ідея неминучого зіткнення релігії і науки отримала друге життя, завдяки діяльності “нових атеїстів”. ...Не зазіхаючи на право людей дотримуватися обраних ними поглядів, не можу не зауважити, що діяльність “нових атеїстів”, як і релігійних фундаменталістів, підриває простір діалогу» [7, с. 33]. Ця цитата засвідчує розуміння О. Малаховим діалогу саме в розумінні співпраці, а не словесної перепалки. Водночас «діяльність “нових атеїстів”» – фактор, який повертає значення діалогу релігії і науки в логічну (модерну) площину конфлікту. Такий поворот подій не задовольняє філософа: «Я описую альтернативний підхід до пояснення відносин релігії і науки, який виражається такими поняттями, як інтеграція і конвергенція. Я продемонструю, що подібне зближення, принаймні в певних істотних запитаннях, відбувається в цей час і має потенціал для подальшого розвитку. Крім того, я стверджую, що за винятком окремих відрізків часу стан конвергенції – взаєморозуміння, взаємопроникнення і взаємозбагачення – релігії і науки є природним станом речей, тоді як випадки конфлікту і дисонансу – аномаліями» [там само]. Позиція О. Малахова щодо діалогу релігії та науки, безумовно, відображає феноменологічну форму діалогу – модель спілкування, в основі якої процеси інтеграції та конвергенції.

Говорячи про інтеграцію, вчений певно передбачає відновлення status quo у стосунках релігії і науки, а про конвергенцію – відстрочку цієї миті (соціокультурне зближення науки і релігії в сучасній соціології релігії – незаперечний суспільний факт), тобто нинішня наука і релігія з часом можуть повернутися до стану тотальної цілісності, що передував модерному повороту. Єдине, що заважає дивитися на цей процес як на монолог, – конвергенція. Відновлення цілісності – це про релігійний дискурс, монологічний за характером. Конвергенція – термін, що вказує на динаміку незавершеного процесу (потенцію). Отже, діалог відбувається, але, якщо оцінити його з боку модерної філософії, голос науки в ньому буде звучати дедалі тихіше. Отже, телеологія постсекулярної моделі феноменологічної форми діалогу О. Малахова ґрунтується на ідеї «повернення релігії». Через вживання поняття «конвергенція» її можна вважати поміркованою.

Інша, більш відома постсекулярна модель феноменологічної форми діалогу стосується філософських поглядів Ю. Габермаса – філософа, який увів в широкий обіг термін «постсекулярність». Постсекулярна настанова діалогу релігії і науки, заявлена Ю. Габермасом, передбачає «вироблення нових умов взаємодії між світськими і релігійними групами. Ці умови передбачають створення збалансованих і справедливих механізмів вироблення консенсусу в суспільстві, розколотому на різні фракції, кожна з яких спирається на свій інтелектуальний, культурний та ціннісний фундамент» [11, с. 190]. Ця комунікативна взаємодія зможе виробити, вважає вчений, нові актуальні значення, здатні не лише розв'язати конфлікт, а й започаткувати реконструкцію модерну на нових засадах.

Витоки ідеї постсекулярності, постульованої Ю. Габермасом, можна знайти у його ранніх працях, зокрема тих, що стосуються «етики дискурсу» [12]. Посилаючись на А. Макінтайра, філософ зазначає, що «проект Просвітництва, який переслідував мету обґрунтування секулярної, незалежної від метафізичних і релігійних припущень моралі, зазнав невдачі...». Причина невдачі, зазначає вчений, полягає в суто когнітивному сприйнятті потенцій розуму: «Розум – обчислювач; він може визначати істини факту та математичні відносини, але не більше. У практичній площині він може говорити лише про засоби. Про цілі він повинен мовчати. З часів Канта цьому протистоять ті когнітивні етики, які в тому чи іншому вигляді визнають за практичними питаннями “істинний смисл”» [12, с. 67]. Кінцева мета несекулярної етики дискурсу Ю. Габермаса – створення комунікативної теорії аргументації, що спирається на принцип універсалізації, «що в практичних справах лише і дозволяє досягти заснованої на аргументах згоди (консенсусу – *О.М.*)» [12, с. 69]. Це основна мета, побічна – посилити трансцендентально-прагматичний аргумент К.-О. Апеля як засобу обґрунтування принципу універсалізації. Якщо виходити суто з тлумачення Ю. Габермасом цілей і завдань його етики дискурсу, можемо припустити, що постсекулярна модель діалогу в його інтерпретації неминуче пов'язана з нею, тобто означає реабілітацію метафізики, спрямування дискурсивних практик науки і релігії в русло універсалізації.

У комунікативному просторі новомодерної постсекулярної культури (Ю. Габермас розуміє постмодернізм як «неомодернізм») діалог набуває форми домовленості (консенсусу), в основі якої лежить ідея «перехресного консенсусу» (*overlapping consensus*). Термін раніше – до появи неологізму «постсекулярність» – використовувався Ю. Габермасом [14] і Дж. Ролзом [16]. Зміст ідеї в тім, що громадяни демократичної держави можуть підтримувати єдиний політичний порядок, навіть якщо вони дотримуються суперечливих світоглядних правил і норм. Складається враження, що ідея Ю. Габермаса і Дж. Ролза сумірна з діалектичним законом «єдності і боротьби протилежностей», але ні – теорія «мовної гри», якої дотримуються обидва вчених, передбачає плюралізм, а не єдність (цілісність). Те, що видається за таку, – універсалізація (лат. слово «*universalization*» складається зі слів *uni(t)* та *vers(us)*, перше означає – «одиниця», друге – «проти, супроти, в опозиції»; отже, універсалізація – «те, що протистоїть одному, цілому»): «Принцип універсалізації (в Ю. Габермаса. – *О.М.*)... сформульований так, що виключає “монологічне вживання”» [13, с. 128]. Універсалізація досягається контекстом – множиною доказів. Перехресний консенсус виглядає методологічною маніпуляцією із цим контекстом. При цьому обидва вчені наполягають, що перехресний консенсус – феномен суспільного життя.

Висновки. Логічна (модерна) форма діалогу в контексті комунікативної взаємодії науки і релігії постає репресивною практикою – секуляризацією-модернізацією. Один із творців модерну І. Кант, вражений ідеями філософії Д. Г'юма щодо обмеженості раціонального пізнання, створює власне вчення, де чистий розсудок постає активним способом освоєння світу. Своє нововведення він називає «коперніканським поворотом», порівнюючи свій внесок із тією новацією, яку колись здійснив Микола Коперник. Власне у цій події прихована відмінність релігійної дискурсивної практики від наукової: релігія не вступає у діалог, вона монологічно намагається відтворити свою цілісність, застосовуючи різні способи впливу, зокрема такі ж болючі, як і модерна репресія. Клерикалізм, хоча й схожий зовні на модерну секуляризацію, – практика іншого роду. Наука – це критичний дискурс, спрямований на очищення розсудку. Діалог у цьому розумінні – просвітницька діяльність примусового типу. Його мета – схилити співбесідника на «правильну» сторону. Оскільки з часів І. Канта метафізика втратила значну частину довіри, такою стороною стає досвідна поцейбічність, позбавлена трансцендентного виміру.

Історичний рух ідей модерну наштовхнувся на аномалію, яку було складно пояснити з погляду інтелектуальної логіки цієї епохи: із розвитком науки релігія не занепадала, а, навпаки, набирала сили, на що звернув увагу Б. Расел. З часом кількість претензій до ідеалу модерну – активно-репресивного суб'єкта – зростає, що зумовило переосмислення самих основ філософії. Одна

з пропозицій надійшла з боку комунікативної філософії – впливової течії сьогодення. Діалог із логічної форми переходить у феноменологічну. Репресивній практиці модерну протиставляється комунікативна альтернатива, виражена в різних постсекулярних моделях діалогу. Ми розглянули дві з них: «інтеграцію і конвергенцію» О. Малахова та «консенсус» Ю. Габермаса.

Якщо порівнювати їх із боку інноваційного підходу, виграє модель Ю. Габермаса. У ній не закладена тенденція до повернення назад, як у моделі О. Малахова, навпаки, це крок уперед. Її прогресивність спирається на практику оновлення головних ідей модерну з виправленням недоліків, тобто є його реконструкцією. Активний діючий суб'єкт розчиняється у комунікативній множині взаємодіючих сил, але загалом зберігається курс на іманентність. Потреба у трансцендуванні знімається завдяки консенсусу між світською та релігійною частиною суспільства. Створюється ситуація на зразок: «*Quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo*».

У моделі О. Малахова можемо спостерігати зворотну картину – виразний вияв суб'єкта у вигляді релігії, що стає дедалі чіткішим. Учений спирається на фактичну картину того, що відбувається в європейській культурі, але випускає з поля зору плюральність сучасної релігії, представлені численними конфесіями, через яку, власне, концепція «повернення релігії» є радше утопічним, аніж реальним проектом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская Энциклопедия, 1969. 608 с.
2. Бирин Т.И. Диалог vs дискурс. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки*. 2008. № 3. С. 162–170.
3. Бирин Т.И. Социокультурное поле диалога: ситуация возникновения : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского. 2010. 26 с.
4. Кныш Е.В. Понятие постсекулярной культуры: к вопросу о правомерности использования категории. *Человек в мире культуры*. 2015. № 4. С. 3–11.
5. Колокольцева Т.Н. Современная диалогическая коммуникация и проблемы типологии диалогических дискурсов. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. 2012. № 66 (2). С. 74–78.
6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. 160 с.
7. Малахов А.В. Постсекулярная академия: современная конвергенция религии и науки. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2015. vol. 3, № 11. С. 33–35.
8. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей. Москва : Культурная Революция, 2005. 880 с.
9. Рассел Б. Почему я не христианин: Избранные атеист, произведения. Москва : Политиздат, 1987. 334 с.
10. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. Москва : Академический Проект, 2008. 695 с.
11. Узланер Д.А. Постсекулярный поворот. Как мыслить о религии в XXI веке. Москва : Изд. Института Гайдара, 2020. 416 с.
12. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. Санкт-Петербург : Наука, 2001. 382 с.
13. Шавеко Н.А. Этика дискурса Юргена Хабермаса: критический анализ. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2021. № 60. С. 125–136.
14. Habermas J. Religion in the Public Sphere. *European Journal of Philosophy*. 14 (1), 2006. С. 1–25.
15. Moritz J.M. The War that Never Was: Exploding the Myth of the Historical Conflict Between Christianity and Science. *Theology and Science*. vol. 10, № 2, 2012. P. 113–123.
16. Rawls J. Political Liberalism [Expanded ed.]. New York: Columbia University Press, 1993. Pp. XXXIV, 401.

REFERENCES

1. Ahmanova O.S. (1969). Slovar' lingvisticheskikh terminov [Dictionary of linguistic terms]. Moskva: Sovetskaja Jenciklopedija [in Russian].
2. Birina T.I. (2008). Dialog vs diskurs [Dialogue vs discourse]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Serija: Social'nye nauki*, 3, 162–170 [in Russian].
3. Birina T.I. (2010). Sociokul'turnoe pole dialoga: situacija vznoknovenija [Sociocultural field of dialogue: the situation of origin]. *Doctor's thesis*. Nizhnij Novgorod [in Russian].
4. Knysh E.V. (2015). Ponjatie postsekul'jarnoj kul'tury: k voprosu o pravomernosti ispol'zovanija kategorii [The concept of post-secular culture: to the question of the legitimacy of the use of the category]. *Chelovek v mire kul'tury*, 4, 3–11 [in Russian].
5. Kolokol'ceva T.N. (2012). Sovremennaja dialogicheskaja kommunikacija i problemy tipologii dialogicheskikh diskursov [Modern dialogic communication and problems of typology of dialogic discourses]. *Izvestija Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*, 66 (2), 74–78 [in Russian].
6. Liotar Zh.-F. (1998). *Sostojanie postmoderna [The Postmodern Condition: A Report on Knowledge]*. Sankt Peterburg: Aletejja [in Russian].
7. Malahov A.V. (2015). Postsekul'jarnaja akademija: sovremennaja konvergencija religii i nauki [Post-secular academy: modern convergence of religion and science]. *Gumanitarnye, social'no-jekonomicheskie i obshhestvennye nauki*, 3, (11), 33–35 [in Russian].
8. Nische F. (2005). Volja k vlasti. Opyt pereocenki vseh cennostej [Will to power: attempt at a revaluation of all values]. Moskva: Kul'turnaja Revoljucija [in Russian].
9. Rassel B. (1987). Pochemu ja ne hristianin: Izbrannye ateist, proizvedenija [Why I Am Not a Christian: Selected atheist works]. Moskva: Politizdat [in Russian].
10. Rikjor P. (2008). Konflikt interpretacij. Ocherki o germenevtike [Conflict of interpretations. Essays on hermeneutics]. Moskva: Akademicheskij Proekt [in Russian].
11. Uzlaner D. (2020). Postsekul'jarnyj povorot. Kak myslit' o religii v XXI veke [Post-secular turn. How to think about religion in the 21st century]. Moskva: Izd. Instituta Gajdara [in Russian].
12. Habermas Ju. (2001). Moral'noe soznanie i kommunikativnoe dejstvie [Moral consciousness and communicative action]. Sankt Peterburg: Nauka [in Russian].
13. Shaveko N., (2021). Jetika diskursa Jurgena Habermasa: kriticheskij analiz [The Ethics of Jürgen Habermas Discourse: A Critical Analysis]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofija. Sociologija. Politologija*. 60, 125–136 [in Russian].
14. Habermas J., (2006). Religion in the Public Sphere. *European Journal of Philosophy*. 14 (1), 1–25.
15. Moritz J. (2012). The War that Never Was: Exploding the Myth of the Historical Conflict Between Christianity and Science. *Theology and Science*. 10 (2), 113–123.
16. Rawls J. (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.

Martynenko Oleksandr Petrovych

Candidate of Philosophical Sciences,

Doctoral Candidate at the Department of Philosophy and Cultural Studies

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2, Kotsiubynskoho, str, Chernivtsi, Ukraine

orcid.org/0000-0002-1939-9387

DIALOGUE OF RELIGION AND SCIENCE IN THE CONTEXT OF POST-SECULAR MODELS OF COMMUNICATIVE INTERACTION

The modern turn in European intellectual culture has brought innovations to all spheres of life. Distrust of the cognitive possibility of metaphysics, caused by D. Hume and the Kant's subject, led to the emergence of a new type of secularism – modernization. Aimed at purifying knowledge from the transcendent vertical, it has caused the decline of not only metaphysics but also religion. The secularity of modernism is realized in the form of a dialogue with a repressive function. An objective reason has shown that the modernism approach to dialogue wrong. The repression did not lead to the decline of the role of religion, but, on the contrary, its growth. This factor necessitated the revision of the modernism project, the search for new post-secular ways of communicative interaction. One

of the proposals came from communicative philosophy – the influential current of today. Dialogue changes from a logical form to a phenomenological one. The repressive practice of modernism is replaced by a communicative alternative, expressed in various post-secular models of dialogue. Two are studied: “integration and convergence” of O. Malakhov and “consensus” of J. Habermas.

The purpose of the study is to analyze post-secular models of the phenomenological form of dialogue between religion and science.

The main research method is discourse analysis. The article also uses general scientific methods: analysis, synthesis, comparison, abstraction, etc.

In conclusion, it is argued that the post-secular models of the phenomenological form of dialogue between science and religion of O. Malakhov and J. Habermas differ at the situational level. The first corresponds to the concept of “return of religion”, the second – the reconstruction of the modernism project.

Key words: *dialogue, consensus, integration, convergence, religion, science, modern, postmodern, secularity, postsecularity.*

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 364-7:005.95

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.25>**Бутиліна Олена Вікторівна**

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, Харків, Україна.
orcid.org/0000-0002-3943-4098

Євдокимова Ірина Анатоліївна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент – в.о. завідувача кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-7099-757X

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО РОБОТИ З ПЕРСОНАЛОМ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

Актуальність проблеми. Виклики зовнішнього середовища та загальні тенденції розвитку соціальної роботи як соціального інституту зумовлюють необхідність постійного навчання фахівців установ соціальної сфери, опанування ними нових методів роботи, форматів взаємодії з клієнтами, інформаційних технологій тощо. Розв'язання цих завдань можливе шляхом використання відповідних методів менеджменту, адже робота з персоналом організації спрямована на безпосередній вплив на працівників.

Метою статті є визначення особливостей навчання фахівців соціальних служб в Україні та розробка диференційованого підходу до менеджменту персоналу соціальної служби, спрямованого на формування актуальних для сучасного спеціаліста навичок.

Методи дослідження. У статті було використано комбінацію загальнонаукових методів пізнання: аналізу та узагальнення, а також соціологічного підходу, в основі якого лежить стратифікаційний метод аналізу (диференціювання персоналу соціальних служб за віковими та статусно-рольовими критеріями).

Результати дослідження. Аналіз здійснено за двома напрямками менеджменту: традиційним, що передбачає роботу з якісного підбору кадрів, адаптації новачків, мотивації й стимулювання, підвищення кваліфікації співробітників тощо, та сучасним, що передбачає роботу зі збереження й розвитку особистісних якостей фахівців, примноження їх професіоналізму. Авторки зазначають, що головне завдання менеджера організації полягає у формуванні у фахівців мотиву до навчання. У межах першого напрямку менеджменту використовується переважно формальна освіта за відповідною програмою з певними контрольними заходами та підтвердженням результату (сертифікат). Другий напрям відрізняється різноманітністю форм неформальної освіти. У статті пропонується поділ цих форм на 3 групи: практично зорієнтовані, теоретично зорієнтовані та комплексні.

Відповідно до критеріїв стратифікування (вікові та статусно-рольові характеристики) виокремлено три групи співробітників соціальних служб, на яких впливають різні групи мотивів до навчання. З огляду на це в статті обґрунтовано доцільність застосування диференційованого підходу до менеджменту персоналу соціальних служб та конкретизовано комплекс менеджерсько-педагогічних інструментів впливу на фахівців.

Ключові слова: персонал, менеджмент персоналу, навчання дорослих, фахівець соціальної служби, формальна освіта, неформальна освіта.

Актуальність проблеми. Персонал кожної організації є унікальним за основними показниками: рівнем професіоналізму і кваліфікації, особливими навичками і знаннями, особистісними характеристиками та статево-віковим складом. Атрибутом персоналу соціальних служб є здатність до перенесення високих емоційних навантажень та емпатія, що зумовлені складністю контингенту клієнтів – споживачів соціальних послуг. Поряд із цими особливостями на ґрунті загальних змін і викликів сучасності (зокрема, епідемічні обмеження) актуалізуються додаткові вимоги до фахівців, задіяних у цій сфері. Це – освоєння нових методів роботи, виконання нетрадиційних функцій, використання комп'ютерних та інформаційних технологій тощо. З огляду на це постає гостра потреба в навчанні та підготовці/перепідготовці фахівців до роботи у зміненому форматі.

Питання освіти дорослих розглядаються в чисельних публікаціях останніх років. Зокрема, про сутність та різні форми освіти дорослих розмірковують такі науковці, як Л. Лук'янова, Л. Мартинець, Н. Чаграк та М. Жумбей; неформальну освіту дорослих розглядають В. Анголенко, В. Герасименко, Н. Печериця [1], А. Філатов, М. Вовк та С. Ходаківська [3], С. Клімов; освіта протягом життя виступає складником навичок особистої ефективності соціальних працівників у роботі Г. Михайлишин та Л. Мандро [2]. Розгляду питань освіти дорослих присвячені також праці закордонних науковців [9; 10]. Проте, на нашу думку, в наукових виданнях мало уваги приділено пошуку засобів менеджерського впливу на персонал соціальних служб із метою посилення мотивації до навчання і власне реалізації навчання. У попередніх публікаціях авторки статті обґрунтовували важливість розробки комплексної програми менеджменту персоналу соціальних служб та важливість формування й розвитку навичок самоменеджменту соціальних працівників управлінськими засобами [7; 8]. Утім розуміння складності навчання фахівців із досвідом скеровує наше подальше дослідження в бік пошуку ефективних менеджерсько-педагогічних інструментів впливу на співробітників соціальних служб.

Мета статті – визначити особливості навчання фахівців соціальних служб в Україні та запропонувати принципи диференційованого підходу до менеджменту персоналу соціальної служби, спрямованого на формування актуальних для сучасного спеціаліста навичок.

Методи дослідження. Для проведення аналізу напрямів менеджменту персоналу соціальних служб та визначення особливостей процесу навчання фахівців було використано комбінацію загальнонаукових методів пізнання: аналізу та узагальнення, а також соціологічного підходу, в основі якого лежить стратифікаційний метод аналізу (диференціювання персоналу соціальних служб за віковими та статусно-рольовими критеріями).

Результати. Задля визначення принципів диференційованого підходу до роботи з персоналом соціальних служб необхідно окреслити традиційні і нові напрями менеджменту, що передбачають залучення співробітників до участі в різних формах навчання, та проаналізувати основні засади й принципи навчання дорослих, на які варто спиратись у реалізації стратегії розвитку персоналу.

У менеджменті персоналу соціальних служб ми виокремлюємо два напрями: 1) традиційний, що передбачає роботу з якісного підбору кадрів, адаптації новачків, ефективної оцінки та атестації працівників, мотивації й стимулювання, підвищення кваліфікації співробітників тощо; 2) сучасний, що передбачає роботу зі збереження й розвитку особистісних якостей фахівців, множення їх професіоналізму, в межах якого мають реалізовуватись заходи з формування навичок самоменеджменту фахівців, розвиток *soft skills* соціальних працівників, підвищення рівня лояльності та залученості співробітників соціальних служб та ін. [8]. З огляду на це стає зрозумілим, що навчання персоналу виступає атрибутом менеджменту на усіх етапах. Проте варто зазначити, що методи, форми та засоби навчання будуть відмінними в межах кожного з напрямів.

Підвищення кваліфікації соціальних працівників є обов'язковою складовою частиною традиційного менеджменту. Воно є необхідною умовою проходження чергової атестації, яка відбувається кожні три роки. Результатом цього навчання має бути відповідний сертифікат, що доводить факт освоєння фахівцем певного обсягу знань. У цьому аспекті очевидно, що провідною формою навчання соціальних працівників є формальна освіта за відповідною програмою

з певними контрольними заходами. Реалізовувати такі програми можуть вищі навчальні заклади як самостійно, так і разом з організаціями, діяльність яких дотична до сфери соціальної роботи. Так, наприклад, програми підвищення кваліфікації реалізуються Школою соціальної роботи Національного університету «Києво-Могилянська академія» разом із Міжнародною громадською організацією «Міжнародний центр розвитку і лідерства», Українським католицьким університетом (Програма підвищення кваліфікації «Соціальна робота: шлях до професійності» (базовий рівень)) та ін. Досвід реалізації курсів підвищення кваліфікації для соціальних працівників мають і науковці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Так, протягом жовтня-листопада 2021 року науково-педагогічними працівниками кафедри соціології управління та соціальної роботи були проведені курси підвищення кваліфікації для фахівців із соціальної роботи центрів соціальних служб та центрів надання соціальних послуг, а також інших працівників системи соціального захисту Харківської області, які здійснюють соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю, що належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах. Основними методами навчання на таких курсах, як правило, залишаються лекції та практичні заняття з контрольними заходами переважно у формі тестувань чи підготовки залікової роботи.

Більш складним та різноманітним у використанні форм та методів навчання є другий напрям менеджменту. Саме тут мають сформуватись навички самоменеджменту [7] та «група навичок особистої ефективності: вміння приймати рішення та працювати зі складними ситуаціями, вміння навчатися впродовж життя («lifelong learning») та управляти власним розвитком, навички планування й цілепокладання, виконання поставлених завдань, вміння грамотно розпоряджатися ресурсами (часом, грошима, здоров'ям) та стресостійкість, конкурентоспроможність та відповідальність, вмотивованість та ініціативність, гнучкість та креативність, громадська активність та адекватна самооцінка, емоційний інтелект та самоконтроль, самокритичність та самоаналіз» [2, с. 95].

Формування та розвиток цих навичок ґрунтується на використанні цілого комплексу різних методів як формальної, так і неформальної освіти. Їх можна згрупувати в кілька блоків: 1) практично зорієнтовані – тренінги, майстер-класи, воркшопи, семінари тощо. Їх основна мета полягає в навчанні, формуванні й тренуванні певних навичок і умінь; 2) теоретично зорієнтовані – конференції, круглі столи, презентації, конгреси тощо. Тут учасники здобувають знання стосовно новітніх досліджень у відповідній галузі та можуть обмінятися міркуваннями й досвідом з актуальних проблем; 3) комплексні, що передбачають як освоєння теоретичного матеріалу, так і напрацювання певних практичних навичок. Нині ця група методів розвивається найактивніше. Представлена вона дистанційними формами освіти, зокрема, онлайн-курсами, що можуть існувати як у вільному доступі, так і на платній основі в мережі Інтернет. Наприклад, на платформі «12 безкоштовних онлайн-курсів із соціальної роботи із сертифікатами 2021» [5] пропонується перелік актуальних онлайн-курсів від фахівців таких провідних шкіл соціальної роботи європейських та американських вишів, як Університет Джона Хопкінса, Каліфорнійський університет у Девісі, Університет Піттсбурга, Університет Женеви, Університет Торонто та ін. Особливостями дистанційного формату навчання є широкий інформаційний супровід, доступність викладача, зручний спосіб роботи, змога вільно розподіляти й використовувати час. Основними умовами навчання за онлайн-курсами є особиста вмотивованість та прагнення до саморозвитку й самоосвіти. Цікавим є реалізований проєкт неформальної освіти дорослих у сфері соціальної роботи, спрямований на підвищення рівня гендерної грамотності фахівців із соціального і соціально-правового захисту та надання соціальних послуг. Ця програма була реалізована науковцями КЗ «ХГПА» ХОР спільно з експертами з гендерних питань та тренерами Центру гендерної культури та Північно-Східного Міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань і пробації Міністерства юстиції [1].

Аналізуючи міркування дослідників проблеми освіти дорослих, М. Вовк та С. Ходаківська визначили такі принципи навчання дорослих: «пріоритет самостійного навчання; принцип спільної діяльності; індивідуалізація, системність, контекстність навчання; принципи

актуалізації результатів навчання, елективності навчання, принцип розвитку освітніх потреб, усвідомленості навчання» [3, с. 44]. Зазначимо, що для фахівця з досвідом визначальним є попереднє оцінювання корисності пропонованого навчання: «Як вплине це на мою роботу?», «Чи допоможуть мені ці знання ефективніше розв'язувати мої професійні завдання?», «У чому практична цінність певного навчання?». З позиції менеджера головне завдання полягає в мотивуванні фахівців до набуття нових знань і формування актуальних навичок. Особливо складною ця задача стає, коли йдеться про зміни в усталеному ритмі роботи, як подолати внутрішню настанову «навіщо щось змінювати, коли і так робота виконується...». І саме в цьому ключі загострюється питання навчання співробітників різних вікових груп.

Відомо, що у статево-віковій структурі працівників соціальних служб переважає категорія працівників жіночої статі середньої та старшої вікових груп. Причому ця особливість спостерігається на усіх рівнях ієрархії управління організації. До речі, лідерські та управлінські якості керівників соціальних служб не є гендерно зумовленими, як доводять результати досліджень [9]. Проте роль керівника-менеджера залишається визначальною, зокрема в питанні мотивації співробітників до навчання. Дослідниця О. Кравченко зазначає, що особистий приклад керівника, його зацікавленість та ініціативність відіграють значну роль у мотивації підлеглих до певних дій. Посилюється цей ефект, якщо керівник долучає до процесу здійснення змін в організації неформальних лідерів, які емоційно налаштовують колег на схвалювану поведінку. Однак є природні чинники, що здатні гальмувати активність та розвиток працівників. *По-перше*, це вікові характеристики особи. Дослідники доводять, що здатність до навчання залишається незмінною в особи майже протягом усього життя (від 20 до 60 років), утім інтенсивність засвоєння нових знань і навичок може змінюватись. Частіше за все зниження цієї здатності пов'язане зі станом здоров'я людини чи зменшенням потреби в нових знаннях або можливостей їх застосування. Досвідчені фахівці соціальних служб – представники/представниці старших вікових категорій – є, з одного боку, носіями знань і умінь у відповідній галузі, з іншого – часто скептично налаштовані на будь-які зміни та порушення усталеного ритму роботи. Тому довести необхідність навчання й освоєння нового цим співробітникам іноді стає складно. *По-друге*, це статусно-рольові характеристики працівника. Високий та середній статус в ієрархії організації закріплює за особою відповідні владні повноваження й обсяг відповідальності. Це створює додаткове навантаження та самовпевненість і, відповідно, налаштованість на те, що навчання вже в минулому. А необхідність відповідати вимогам професійних, сімейних та соціальних ролей одночасно може провокувати втому, протиріччя, падіння зацікавленості у професійному саморозвитку. *По-третьє*, це особистісні характеристики працівників та їх мікросоціальне оточення: бажання (чи його відсутність) розвиватись, амбітність, воля, стан здоров'я, сімейне навантаження, рівень матеріально-економічного благополуччя тощо. До цих чинників додаємо ще одну, на наш погляд, важливу умову – клімат у колективі. Загальне соціально-емоційне середовище в організації може як сприяти саморозвитку фахівців, так і гальмувати ці процеси.

Отже, внутрішня соціально-вікова неоднорідність співробітників соціальних служб зумовлює розробку диференційованого підходу до роботи з мотивування до навчання і власне навчання фахівців. «Фахова підготовка соціальних працівників набуває особливої актуальності, оскільки має бути спрямована на формування особистості, яка спроможна провадити плідну управлінську діяльність у сучасних умовах» [6, с. 144].

З огляду на те, що дорослі хочуть навчатись, якщо вони усвідомлюють необхідність освіти та можливість застосувати її результати для покращення своєї діяльності, можна визначити кілька основних передумов, що стануть мотиваторами до навчання різних груп співробітників соціальних служб. У першій групі – працівників середніх і старших вікових категорій – мотив до навчання має ґрунтуватись на розумінні того, що навчання є способом розв'язання проблем (як професійного, так і особистісного характеру), таких як покращення професійної діяльності, ефективне використання часу, посадове просування, зниження емоційних навантажень, збільшення розміру заробітної платні тощо. Для другої групи – молодих співробітників – головним мотивом є особистий приклад керівника чи лідера організації/відділу та розуміння

перспектив кар'єрного просування і кроків, що необхідно здійснити для цього. Для третьої групи – керівного складу організації – вихідним мотивом має стати усвідомлення того, що в результаті навчання керівник отримає новий ефективний інструмент впливу на підлеглих, що зробить його організацію більш адаптованою та конкурентоздатною.

Базовим принципом менеджменту соціальної служби, орієнтованого на розвиток персоналу, мають стати позитивне підкріплення бажаних форм поведінки співробітників (підвищення кваліфікації та різні види неформальної освіти), увага до потреб працівників і повага їхньої роботи та досягнень.

Висновки. Тенденції змін та виклики сучасного світу зумовлюють відмову від уніфікованих підходів до управління та перехід до диференційованих і навіть індивідуалізованих моделей менеджменту. Робота менеджера перетворюється на мистецтво врахування чинників та ситуацій з огляду на можливості й ресурси організації, насамперед людські. Актуалізується навчальна функція менеджменту персоналу в соціальних службах. Формується комплекс менеджерсько-педагогічних інструментів впливу на фахівців, в основі якого лежить диференційований підхід, що враховує вікові та статусно-рольові відмінності працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анголенко В., Герасименко В., Печериця Н. Досвід реалізації неформальної освіти дорослих у сфері соціальної роботи. *Ввічливість. Humanitas*. 2021. Вип. 3. С. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.1>
2. Михайлишин Г.Й., Мандро Л.О. Навички особистої ефективності як складова професійної компетентності соціального працівника. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2021. Вип. 1 (19), С. 92–102. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.1\(19\).2021.92-102](https://doi.org/10.35387/od.1(19).2021.92-102)
3. Вовк М.П., Ходаківська С.В. Технології навчання дорослих в умовах формальної і неформальної освіти. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2019. Вип. 2 (16), С. 39–48. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(16\).2019.39-48](https://doi.org/10.35387/od.2(16).2019.39-48)
4. Громадська спілка «Українська асоціація освіти дорослих». URL: <http://www.uaod.org.ua/#home> (дата звернення 17.11.2021).
5. 12 безкоштовних онлайн-курсів із соціальної роботи із сертифікатами 2021. URL: <https://worldscholarshipforum.com/uk/%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BA%D0%BE%D1%88%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%BE%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD-%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B8-%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%B7-%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8/> (дата звернення 17.11.2021).
6. Меркулова Н.В., Мільчевська Г.С. Управлінські відносини в системі соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. Випуск 2(39). С. 144–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuupred_2016_2_38 (дата звернення: 16.11.2021).
7. Бутиліна О.В., Євдокимова І.А. Самоменеджмент соціального працівника як управлінське завдання. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 1 (6). С. 5–14. DOI: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(6\).2021.234056](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(6).2021.234056)
8. Бутиліна О. Напрями менеджменту персоналу соціальних служб. *Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві*. Тези доповідей учасників IV Конгресу соціологічної асоціації України, 28–29 жовтня 2021 р., м. Харків. 2021. С. 306–307. https://sau.in.ua/app/uploads/2021/10/theses_iv_congress_sau.pdf
9. Кравченко О.О. Гендерний менеджмент у закладах соціальної сфери: стан та перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2020. Вип. 1(6). С. 13–18. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2020/6-1/3>
10. Nesbit, T. Teaching in adult education: Opening the black box. *Adult Education Quarterly*, 1998. Vol. 48. P. 157–170. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/074171369804800303> (дата звернення 10.11.2021).

11. Patricia A. Gouthro. Taking Time to Learn: The Importance of Theory for Adult Education. *Adult Education Quarterly*. 2019. Volume 69, issue 1. P. 60–76. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0741713618815656> (дата звернення 10.11.2021).

REFERENCES

1. Anholenko, V., Herasymenko, V., Pecherytsia, N. (2021). Dosvid realizatsii neformalnoi osvity doroslykh u sferi sotsialnoi roboty [Experience of implementation of non-formal adult education in the field of social work]. *Vvichlyvist. Humanitas*, Vol. 3. P. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.1>. [in Ukrainian].
2. Mykhailyshyn H., Mandro L. (2021). Navychky osobystoi efektyvnosti yak skladova profesiinoi kompetentnosti sotsialnoho pratsivnyka. [Personal efficiency skills as a component of professional competence of social worker]. *Adult Education: Theory, Experience, Prospects*. Vol. 1 (19). P. 92–102. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.1\(19\).2021.92-102](https://doi.org/10.35387/od.1(19).2021.92-102). [in Ukrainian].
3. Vovk M., Khodakivska S. (2019). Tekhnolohii navchannia doroslykh v umovakh formalnoi i neformalnoi osvity. [Adult learning technologies in the conditions of formal and non-formal education]. *Adult Education: Theory, Experience, Prospects*. Vol. 2 (16) P. 39–48. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(16\).2019.39-48](https://doi.org/10.35387/od.2(16).2019.39-48). [in Ukrainian].
4. Hromadska spilka «Ukrainska asotsiatsiia osvity doroslykh» [Public Association “Ukrainian Association of Adult Education”]. Access mode: <http://www.uaod.org.ua/#home> [in Ukrainian].
5. 12 bezkoshtovnykh onlain-kursiv iz sotsialnoi roboty iz sertyfikatamy 2021. [12 free online courses on social work with certificates 2021]. Access mode: <https://worldscholarshipforum.com/uk/%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BA%D0%BE%D1%88%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%BE%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD-%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B8-%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%B7-%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8/> [in Ukrainian].
6. Merkulova N., Milchevska A. (2016). Upravlinski vidnosyny v systemi sotsialnoi roboty. [Management relations in the system of social work]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work*. Issue 2 (39). P. 144–146. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2016_2_38 [in Ukrainian].
7. Butylina O.V., Yevdokymova I.A. (2021). Samomenedzhment sotsialnoho pratsivnyka yak upravlinske zavdannia. [Self-management of a social worker as a managerial task]. *Social work and social education*. № 1 (6). P. 5–14. DOI: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(6\).2021.234056](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(6).2021.234056) [in Ukrainian].
8. Butylina O. (2021). Napriamy menedzhmentu personalu sotsialnykh sluzhb. [Directions of personnel management of social services]. *Transformation of social institutions in the information society*. Abstracts of the participants of the IV Congress of the Sociological Association of Ukraine (October 28–29, 2021), Kharkiv. P. 306–307. Access mode: https://sau.in.ua/app/uploads/2021/10/theses_iv_congress_sau.pdf. [in Ukrainian].
9. Kravchenko, O. (2020). Gendernij menedzhment u zakladah social'noi sferi: stan ta perspektivi [Gender management in social sphere institutions: condition and prospects]. *Visnik Kiivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Social'na robota – Bulletin of Taras Shevchenko national university of Kyiv. Social work*, 1 (6), 13–18. Access mode: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2020/6-1/3> [in Ukrainian].
10. Nesbit, T. (1998). Teaching in adult education: Opening the black box. *Adult Education Quarterly*, 48, 157–170. Access mode: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/074171369804800303> [in English].
11. Patricia A. Gouthro (2019). Taking Time to Learn: The Importance of Theory for Adult Education. *Adult Education Quarterly*. Volume 69, issue 1. P. 60–76. Access mode: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0741713618815656> [in English].

Butylina Olena Viktorivna

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Sociology of Management and Social Work Department
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3943-4098

Yevdokymova Iryna Anatoliivna

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor and Acting Head of the Sociology of Management and Social Work Department
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7099-757X

DIFFERENTIATED APPROACH TO WORK WITH SOCIAL AGENCIES PERSONNEL

***The actuality of the problem.** Challenges of the external environment and general trends in the development of social work as a social institution necessitate constant training of specialists in social sphere, their mastery of new methods of work, formats of interaction with clients, information technology and more. These tasks can be solved by using appropriate management methods, because working with the staff of the organization is aimed to targeted impact on employees.*

The purpose of the article is to determine the features of training of social agencies specialists in Ukraine and to develop a differentiated approach to the management of social agency personnel, aimed at forming relevant skills for a modern specialist.

***Research methods.** The article used a combination of general scientific methods of cognition: analysis and generalization, as well as a sociological approach, which is based on a stratification method of analysis (differentiation of social agency staff by age and status-role criteria).*

***Research results.** The analysis is carried out in two areas of management: traditional, which involves work on quality recruitment, adaptation of newcomers, motivation and incentives, staff training, etc., and modern - work to preserve and develop personal qualities of professionals, increase their professionalism. The authors note that the main task of the manager of the organization is to form in professionals the motivation to learn. Within the first direction of management, formal education is used mainly according to the relevant program with certain control measures and confirmation of the result (certificate). The second direction is characterized by a variety of forms of non-formal education. The article proposes the division of these forms into 3 groups: practically oriented, theoretically oriented and complex.*

According to the stratification criteria – age and status-role characteristics – three groups of social workers were identified, which are influenced by different groups of motives for learning. According to this the feasibility of applying a differentiated approach in the management of social agencies is substantiated and the set of managerial and pedagogical tools to influence professionals is specified.

***Key words:** personnel, personnel management, adult education, social agency specialist, formal education, non-formal education.*

ЗМІСТ

ГНОСЕОЛОГІЯ

Данканіч Р. І.

КАРТЕЗІАНСЬКИЙ ПРИНЦИП АБСОЛЮТНОЇ АПОДИКТИЧНОСТІ
У ФЕНОМЕНОЛОГІЇ Е. ГУССЕРЛЯ І ГЕРМЕНЕВТИЦІ Г. ГАДАМЕРА.....4

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Білоусова К. О.

БАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ КОХАННЯ У ТВОРАХ ФЕЄРБАХА.....11

Богаченко В. В.

ОНТОЛОГІЯ ЛЮДСЬКОЇ ТІЛЕСНОСТІ: АНТРОПО-КОЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....17

Манойло Н. Г.

ФІЛОСОФСЬКИЙ СВІТОГЛЯД І МЕТАГРАНИЧНЕ БУТТЯ ОСОБИСТОСТІ НОТАРІУСА...25

Мринська Н. О.

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФІЇ У КОНТЕКСТІ ВИЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ
«ОСОБИСТІТЬ У СИТУАЦІЇ ІНВАЛІДНОСТІ».....32

Нестеренко П. О.

СВОБОДА У ВИБОРІ СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ:
КОНТЕКСТ СУЇЦИДУ ТА ЕВТАНАЗІЇ.....39

Пучкова Д. Д.

«ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ» СТВЕНА ТУЛМІНА ЯК МЕТАФОРА РОЗУМІННЯ
У КОНТЕКСТІ ПРАКТИЧНИХ ЗАСНОВКІВ СЕРЕДОВИЩНОГО ПІДХОДУ.....53

Трофименко Т. Г.

ДОСЛІДЖЕННЯ МАКРОСИСТЕМИ «ЛЮДИНА – ІНФОРМАЦІЯ – СИТУАЦІЯ».....61

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Арапакі М. В.

КУЛЬТУРА У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....72

Васильєва Л. Ю.

ФІЛОСОФСЬКІ ПАРАДИГМИ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ.....80

Volovchuk N. M.

ON THE ISSUE OF THE EMPIRICAL CONTENT OF MORAL NORMS
IN HISTORICAL THOUGHT.....86

Готинян-Журавльова В. В.

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН У СУСПІЛЬСТВІ
НА СИСТЕМУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВЧЕНОГО.....96

Добролюбська Ю. А.

ГЕНДЕРНА АНТИУТОПІЯ САЛЬВАДОРА ДЕ МАДАРІАГА.....103

Кадієвська І. А.

ЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ ІДЕОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ.....111

Козярчук С. В.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОЇ ЕТИКИ
В «ТЕОРІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ» ДЖОНА РОУЛЗА.....117

Фуркало В. С., Фуркало В. І.

СУЧАСНИЙ ТЕРОРИЗМ: ФІЛОСОФІЯ, ІДЕОЛОГІЯ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ.....124

Черненко В. О., Яровицька Н. А.

ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК ГЛИБИНИ НЕВИЗНАЧЕНОСТЕЙ.....131

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Кириленко К. М.

СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ».....137

Поліщук І. Є., Галіченко М. В.

ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ.....146

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

Каранфілова О. В., Красюк І. А.

ЕСТЕТИКА МІСТОБУДУВАННЯ У ФІЛОСОФСЬКОМУ ОСМИСЛЕННІ.....153

Соколовська Ю. В., Севрук І. І., Чупрінова Н. Ю.

«ЕТИКА ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ»: ПОНЯТТЯ, ПРОБЛЕМИ,
ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....157

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

Бедь В. В., Урста С. В., Гал Ю. Ю.

ВІДНОВЛЕННЯ АВТОКЕФАЛІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ:
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ, КАНОНІЧНИЙ, ОБ'ЄДНАВЧИЙ
ТА ЕКУМЕНІЧНИЙ АСПЕКТИ.....167

Данканіч А. С.

ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ ДЗЕН-БУДДИЗМУ.....174

Мартиненко О. П.

ДІАЛОГ РЕЛІГІЇ І НАУКИ В КОНТЕКСТІ ПОСТСЕКУЛЯРНИХ МОДЕЛЕЙ
КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....181

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бутиліна О. В., Євдокимова І. А.

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО РОБОТИ З ПЕРСОНАЛОМ
СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ.....188

CONTENTS

GNOSEOLOGY

Dankanich R. I.

CARTESIAN PRINCIPLE OF ABSOLUTE APODICTICITY IN E. HUSSERL'S PHENOMENOLOGY AND H. GADAMER'S HERMENEUTICS.....	4
--	---

PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Bilousova K. O.

VISION OF THE PHILOSOPHY OF LOVE IN THE WORKS OF FEUERBACH.....	11
---	----

Bogachenko V. V.

ONTOLOGY OF HUMAN CORPOREALITY: ANTHROPO-COEVOLUTIONAL ASPECT.....	17
---	----

Manoylo N. H.

PHILOSOPHICAL WORLDVIEW AND METAGRANIC EXISTENCE OF THE NOTARY PERSONALITY.....	25
--	----

Mrinska N. O.

ON THE ISSUE OF "PERSONALITY" IN PHILOSOPHY WITHIN THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF "PERSONALITY IN THE SITUATION OF DISABILITY".....	32
--	----

Nesterenko P. O.

FREEDOM AS A VALUE ASPECT OF THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY OF PERSONALITY.....	39
--	----

Puchkova D. D.

STEPHEN TOULMIN'S "INTELLECTUAL ECOLOGY" AS A METAPHOR OF UNDERSTANDING IN THE CONTEXT OF THE PRACTICAL FOUNDATIONS OF THE ENVIROMENTAL APPROACH.....	53
---	----

Trofymenko T. G.

RESEARCH OF THE MACROSYSTEM "HUMAN – INFORMATION – SITUATION".....	61
--	----

SOCIAL PHILOSOPHY

Arapaki M. V.

CULTURE IN THE SOCIAL SPACE OF MODERN SOCIETY.....	72
--	----

Vasylieva L. Yu.

PHILOSOPHICAL PARADIGMS OF MARKETING STRATEGIES.....	80
--	----

Volovchuk N. M.

ON THE ISSUE OF THE EMPIRICAL CONTENT OF MORAL NORMS IN HISTORICAL THOUGHT.....	86
--	----

Gotynyan-Zhuravlyova V. V.

INFLUENCE OF SOCIOCULTURAL CHANGES IN SOCIETY ON THE SYSTEM OF VALUE ORIENTATIONS OF THE SCIENTIST.....	96
--	----

Dobrolyubska Yu. A.

GENDER ANTI-UTOPIA OF SALVADOR DE MADARIAGA.....	103
--	-----

Kadievskaya I. A.	
THE VALUE AND ROLE OF IDEOLOGY IN THE MODERN WORLD.....	111
Kozyarchuk S. V.	
FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF ANALYTICAL ETHICS IN THE “THEORY OF JUSTICE” BY JOHN RAWLS.....	117
Furkalo V. S., Furkalo V. I.	
FAST THERORISM: PHILOSOPHY, IDEOLOGY AND FORM I WILL EXPLORE.....	124
Chernenko V. O., Yarovytska N. A.	
THE PHENOMENON OF GLOBALIZATION AS A DEPTH OF UNCERTAINTY.....	131

PHILOSOPHY OF EDUCATION

Kyrylenko K. M.	
WORLDVIEW PRINCIPLES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF TEACHING THE COURSE “PHILOSOPHY”.....	137
Polishchuk I. Ye., Halichenko M. V.	
PHILOSOPHY AND METHODOLOGY OF SCIENCE IN THE SCOPE OF MODERN UNIVERSITY EDUCATION.....	146

ETHICS AND AESTHETICS

Karanfilova O. V., Krasiuk I. A.	
AESTHETICS OF URBAN PLANNING IN PHILOSOPHICAL THINKING.....	153
Sokolovska Yu. V., Sevrak I. I., Chuprynova N. Yu.	
THE ETHICS OF ARMED CONFLICT: CONCEPTS, ISSUES AND RESEARCH PROSPECTS....	157

PHILOSOPHY OF RELIGION

Bed' V. V., Ursta S. V., Hal Yu. Yu.	
RESTORATION OF AUTOCEPHALY OF THE ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE: SOCIO-POLITICAL, CANONICAL AND ECUMENICAL ASPECTS.....	167
Dankanich A. S.	
PHILOSOPHICAL AND CULTURAL FUNDAMENTALS OF ZEN BUDDHISM.....	174
Martynenko O. P.	
DIALOGUE OF RELIGION AND SCIENCE IN THE CONTEXT OF POST-SECULAR MODELS OF COMMUNICATIVE INTERACTION.....	181

SOCIAL STRUCTURE, SOCIAL INSTITUTE AND PROCESSES

Butylina O. V., Yevdokymova I. A.	
DIFFERENTIATED APPROACH TO WORK WITH SOCIAL AGENCIES PERSONNEL.....	188

НОТАТКИ

Наукове видання

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 4, 2021

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.

Обл. вид. арк. 19,13. Ум. друк. арк. 23,25. Зам. № 0222/051

Підписано до друку 31.12.2021. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.